

Molnár Kálmán

Az interjút készítette: Eperjesi Zoltán
Szerkesztette: Kádár Judit
Szilágycseh, 2013. június

Család

Szülőfalu

1939-ben születtem Ágyán¹, egy Körös-közi faluban, Arad megyében. Tiszta magyar református község az én falum. Egy kis baptista gyülekezet volt még ott, más felekezetről nem tudok, és nem is volt semmilyen más összegyülekezési lehetőség, csak a református templom s a baptista imaház. Gyermekkoromban, a háború után közvetlenül Ágya több mint 1500 lelket számlált, de ma már egyharmadára zsugorodott; kevéssel több mint ötszáz lelket számlál, megcsappant, megfogyatkozott. A falunk központjában volt egy artézi kút, aminek négy csövén buzogott a víz. Nagyon régen fúrhatták. Oda jártak este a lányok vízért, és a legények onnan kísérték haza a lányokat. S aztán az artézi víz is lassanként elkoptatta a kutat, és a háború utáni időszakban annyira el is hanyagolódott, hogy még az a szerepe is megszűnt, hogy találkozások színhelye legyen; elsorvadt, mint a falunk élete az új világban. Nagyon szerettem azt a falut, most is szeretettel gondolok rá vissza.

Négyszögletű tér volt a faluközpont a főutca és egy másik széles út metszéspontján. A kultúrotthon az artézi kút mellett a tér egyik sarkán volt, mellette az iskola és vele szemben a templom állt. Azóta sem láttam ilyen körülkerített, hatalmas nagy templomkertet. Ahogy a lelkipásztor és kísérete ment a templomba, és a másik oldalról jöttek a hívek, a parókiától és a másik oldaljára keresztül két gyönyörű szép út vezetett a templomhoz – orgonabokor a háttérben, aztán a virágoskert, tele rózsákkal és apró virágokkal mind a két oldalon. A kultúrotthonnal átellenben levő sarkon a szövetkezet épülete és a kocsmá állott, s az utolsó saroképület egy családi ház volt. Az iskola mellett volt egy üres telek oda óvodát építettek az államosítás után, mert addig nem volt óvodája a falunak. A következő utca sarkán volt a községháza. Előtte vezetett a számomra nagyon fontos út a Bodó-zugra, ahol édesanyám nagyszülei éltek. Amikor

édesapám hazakerült a hadifogságból, akkor én már elsőosztályos voltam, és a Bodó-zugra költöztünk, ahol együtt laktunk dédnagyanyámmal, mert dédnagyapám akkor már nem élt.

Csép Gergely volt a falu lelkésze, a felesége, Polónyi Mária pedig a gyülekezet kántora. Mancika néni énekeket tanított, még a legújabb énekeket is, amit a Királyhágómelléki Egyházkerület énekeskönyve mellett egy kicsi, *Új énekek* címen megjelent énekeskönyvben adtak ki. Azok között voltak olyan Hozsánna-énekek is, melyekből a mi régi énekeskönyveinkben csak egy-két darab volt benne. Mancika néni többszörös milliomosnak a lánya volt; Kisjenőben övék volt a hatalmas Polónyi-féle malom, emellett paprika-malmuk és szeszfőző kazánjuk volt Ligeten, és ugyanúgy birtokaik voltak Borosjenőben is. Gergely bácsi először Borosjenőben volt lelképásztor, s házasságkötés után jöttek nemsokára Ágyára, ha jól tudom, 1941-ben². Az ő fiuk volt az én Csép Sándor³ barátom, egészen kisgyermekkorban kezdődött köztünk a barátság. Nagyon-nagyon közel, mondhatni két perc járóra laktunk a pap-zugtól, ahol a parókia volt, és mindig együtt játszottunk az első pillanatoktól kezdve, ahogy már gyerekeket el lehetett engedni a családi hajlékon kívül az utcára is. Nagyon kötődünk Ágyához mind a ketten.

A falu mellett, nyugatra volt a temető, s ezen túl a cigánysor. Mellette egy kialakított vályogvető gödör, mert bizonyos mélységben megfelelő agyagos talaj volt, amiből ők vályogot vetettek. Az egykori vályogvető gödörből később egy szép kis tó kerekedett, amit mostanában privatizált valaki, és jó halászhely lett belőle hétvégi időtöltésre való kellemes környezettel.

Az a cigánytársadalom, amelyik akkor élt a falunk melletti cigánytelepen a putrikban, jóra való cigányokból állt. Napszámosként jártak dolgozni, és emellett a faluban minden módosabb családnak volt cigány bejárója, a mi családunkhoz is járt egy öreg özvegyasszony, Vilma néni. Ha az istállót meg a melléképületeket tapasztani kellett, azt mindig Vilma néniék végezték, mert a cigányokkal a falusi emberek kezdetben nem mezőgazdasági munkát végeztettek. A faluban ritka volt az olyan ház, amelyik téglából épült – ez sok helyen így van ma is –, hanem vályogból épültek, azt pedig a vályogvető

cigányok készítették, s a falakat is ők tapasztották, majd ha kellett, karbantartó javításra is őket hívta a falu népe.

A cigányoktól mi, gyermekek általában féltünk, ha tömegével voltak, és arrafelé jártunk. Nem bántottak bennünket; esetleg a cigánykölykökkel néha az ember összekülönbözött, de az gyerekes dolog volt.

A kis Tőz folyó – a Fekete-Körös egyik mellékfolyója – ott folyt el a falutól egy kilométernyire keletre, az erdő mellett. Az asszonyok, amikor szép tiszta volt a víz, kivitték a mosnivalót a folyópartra, ott mosták ki kellemes környezetben. Ez megint egy meghatározó helye volt a gyermekkorunknak. Először a szülőkkel mentünk ki fürödni, később ebben a folyóban tanultam meg úszni, mégpedig olyan módon, hogy a nem messze lévő kukoricásból egy-egy hosszúkás tököt kiválasztottunk, azt rátettük a vízre – fennmaradt –, megfogtuk a két végét, s úgy próbáltunk kutyaúszással úszni kezdeni, aztán le-levettük a kezünket róla, végül teljesen elengedtük a tököt, s kisült, hogy mellúszásszerű karmozdulatokkal fennmaradunk a vízen. Nem stílusosan úsztunk, azt talán sosem tanultam meg igazán, de annyira biztos, jó úszónak tartottam magamat, hogy szilágycsehi segédlelkészkoromban a Szamoson bármilyen nagy vízben fürödtem, úsztam, sokszor nagy távolságokat is. Még a fekete-tengeri hatalmas hullámok tetején sem vallottam szégyent.

Anyai család

Anyai nagyszüleimre jól emlékszem, hiszen hosszú életet éltek. Nagypám, Hevesi József az apjától örökölte a birtokot, nagyanyám pedig a falu legmódosabb családjának, a gazdag Bodó Jóskának a leánya volt, Bodó Zsuzsánna. Ők sokat dolgoztak, munkálkodtak, majd otthonról irányították a gazdaságot. Jómódú család volt a miénk, ezt nagypámtól hallottam. Azonban egy alföldi portáról ránézetből is meg lehetett állapítani, hogy a kerítés mögött milyen élet folyik, vagyis a nagy kőkerítés, a zárt telek s a kapu mit takar. Látszott a házunkon, hogy valamikor gazdag élettapasztalattal munkálkodtak, akik ott éltek, vagyis a nagyszüleim. Gyermekekoromban én is láttam

odahaza, hogyan dolgoznak a kertben, kint a mezőn. Nagyapám, míg annyira bírta magát, ki-kiment a mezőre dolgozni – később már nem ő, hanem a fiai mentek –, és alkalmaztunk szegényebb családok tagjait is, akik mindig jó szívvvel jöttek munkálkodni hozzánk. Később a kollektivizálás idején meg is jegyezte egy özvegyasszony, aki – gyermekkoromból erre jól emlékszem – három szép szál fiával dolgozott éveken át a földjeinken, hogy „Annak idején mi az egész télirevalót megkerestük a nagyapadék birtokán, nem úgy, mint most a kollektív gazdaság keretében. Amilyen most a jövedelmünk, gyermekeimmal együtt alig van tényleg annyi, hogy el tudjuk tengetni az életünket”.

Nagyapám huszár volt az I. világháborúban. Tudom, hogy orosz hadifogságba esett, mert Szibériáról mesélt, a nagy hidegről – olyan hideg volt, hogy ha a földre köptek, mire leesett, már jégként kopogott –, de amikor azt kérdeztem, hol volt a legkeményebb csata, akkor Isonzóról beszélt, vagyis az olasz fronton is járt ő annak idején. Emlékszem, egyszer feltettem neki a kérdést, hogy kik voltak a leghősiesebb ellenfeleik. Engem ez érdekelt, hiszen a 48-as szabadságharccal kapcsolatosan már akkor sok mindent hallottam meg olvastak nekem, és kezdtem én is már olvasni abban az időben. Nagyapám nem is úgy mondta, hogy a leghősiesebbek, hanem hogy a legkegyetlenebbek a rácok voltak, így nevezte a szerbeket.

Nagyanyám volt a nagy olvasó a családban. Szamosardói pap koromban egyszer a *Művelődés* szerkesztőségéből megkeresett egy újságíró. Azt mondta, volt az iskolában, beszélgetett a tanárokkal, és az volt a közös véleményük, hogy nekem van a legszebb könyvtáram a faluban. „Hát én vettem a bátorságot – mondta –, hogy eljőjjen ide és körülnézzek, s valóban nagyon tetszik nekem ez a könyvtár”. Megkérdezte, honnan ered az olvasás, a könyv iránti szeretetem. Hát, mondom, ezt én nem tudom, valahonnan belülről jön, de volt nekem egy olvasni nagyon szerető nagyanyám. Igaz, legtöbbit a Bibliát olvasta meg a Szikszai György-féle nagyon híres Keresztyén tanítást⁴ – abban voltak a reggeli és estvéli imádságok – és az Énekeskönyvet. Abból bizony naponként énekelt is – mert jó hangú énekes volt – a komaasszonyával, aki meg-meglátogatta. De

ő még az öreg Fogarasi Bálintné özvegy papnétól is – akivel jó viszonyban volt, és kölcsönösen látogatták egymást – kapott imádságos könyveket, és azt is forgatta.

Az akkor előfizethető újságok közül is valamelyiket járták, mert mindig láttam újságot a kezében, és ő volt az, aki, mondjam így, sajtószemlét tartott s mondta a híreket. Tőle hallottam először a Titanic elsüllyedéséről – hogy milyen nagy hajó volt, és hogy süllyedt el – meg efféle dolgokról. Kolozsváron annak idején megjelent a *Gazdanaptár*; hogy Dél-Erdélybe hogyan jutott el, nem tudom, de nagyanyám rendszeresen beszerezte, ott volt mindig a keze ügyében. Abba bejegyezte, mikor ültette a kotlót, mikor kell keljen, mikor folytatott a tehén, meg ehhez hasonló dolgokat.

Ő nem nagyon ült ki az árok partjára vagy éppen a ház előtti kispadra. Mert minden porta előtt volt egy pad, és a falusi asszonyok úgy trécseltek a szomszédasszonyokkal, hogy a bontani való paszuly vagy borsó ott volt a kötényükben, s miközben beszélgettek, bontották a borsót. Az én nagyanyám inkább bent maradt az udvaron. A kötényében ott volt a borsó vagy a paszuly, de a köténye alatt ott volt a könyv. Ha valaki bejött, akkor ráhúzta a kötényt, és fejtette a paszulyt, vagy bontotta a borsót, nehogy megszólja a szomszéd, hogy Bodó Zsuzsának még arra is van ideje, hogy olvasson – nem az volt szégyen, hogy olvasott, hanem hogy olvasással tölti az idejét.

Édesanyám Hevesi Juliánna. Heten voltak testvérek, de egyikük csecsemőkorában elhunyt, őt Zsuzsánnának hívták. Jóska nagybátyám, mikor megkérdezték tőle, hányan vannak testvérek, humorosan mindig azt mondta: „hatvanhét volt” – vagyis „hat van, hét volt”. Ez a nagybátyám a faluba nősült, de vőnek ment a felesége családjához. Előtte született Erzsébet, aki nekem egyben keresztanyám is volt; ő szintén Ágyán ment férjhez, ott élt a családjával. Azután jött Sanyi és János bátyám. Ez a Hevesi János volt az én keresztapám, édesanyám legkedvesebb testvére, de ő még nőtlen volt abban az időben, és így a nénje, Erzsébet tartott keresztvíz alá. Anyunak volt még egy húga is, úgyhogy hárman voltak lányok és hárman fiúk.

János nagybátyám jó tanuló és egy kicsit másképpen gondolkozó fiatalember volt. A

falusi életet otthagya elment Aradra, és az egyik híres kisiparosnál dolgozott, a Jantó cégnél. Mindig nagy örömmel beszélt arról, milyen jó helyen inaskodott ő, milyen rendes ember volt a cégtulajdonos a feleségével együtt, s mindazok, akikkel együtt dolgozott. Idehaza volt egy szerszámos ládája, mely nagyon érdekes volt számunkra gyermekkorunkban. Ha azt felnyitotta nagyapánk, mindig magyarázgatta, hogy ezek a szerszámok a Jantó cégtől valók, és mind a keresztapád munkái voltak, ő ugyanis szerszámgéplakatos volt. Múlt időben beszélt róla, mert az én nagybátyám dél-erdélyiként átment Földesre, Magyarországra, ahol egy malom felszerelésével vagy javításával bízták meg, és a lendkerék szíja elkapta, kiszakította tőből az egyik lábát, és ott halt szörnyet. Nagyanyám holtáig siratta ezt a fiát. Emlékszem a mondatára: „Még a Nap is másként sütne ránk, ha Jani fiam nem halt volna meg”. Úgy látszik, benne látták legjobban a család támaszát, annál is inkább, mert őneki volt a kezében olyan szakma, amelyet később, a kollektivizálás idején, amikor mindenünk elúszott, folytathatott volna..

Szégyenkezve folytatom, mert – bár nagyon kíváncsi voltam az én egykori keresztapám sírjára, és öcsém is sokszor biztatott, hogy menjünk el Földesre – mióta lehetőségem lett volna, annyira el voltam foglalva, hogy erre nem került sor soha. Egy nagyított fényképe ott van a családi házunk úgynevezett tisztaszobájában mai napig is.

Apai család

Édesapám bélzerindi⁵ származású, onnan jött át Ágyára a rokonaihoz. Házassági kötelékeken keresztül volt kapcsolat a két falu között, mert annak idején is úgy volt, hogy azért igyekeztek a rokonok a családban lévő fiatalokat összehozni. Így ismerkedtek meg a szüleim egy táncmulatság alkalmával. Két gyermek született a házasságukból: Ferenc öcsém és én.

Feri öcsém Bélzerinden született, mert szüleim eleinte ott laktak, az akkor már özvegy nagyapámnál. Öcsém szülőfaluja sokkal kisebb falu, annak idején 300-400 között volt Bélzerind lakosainak a száma. Két utcája volt a falunak: egy széles, nagy utca és a kis utca, úgy is nevezték. A falu főhelyén – főtérnek azért nem nevezném, de a széles

utcának a közepén – állt a templom, és vele szemben később a művelődési ház, ami ma is működik, mégpedig nagyon szépen rendbe hozva. A főutca elején mindjárt a második ház volt a miénk, ott élt nagyapám, Molnár Ferenc. Nagyanyám, Gyarmati Erzsébet akkor már meghalt orbáncban, róla édesapám nővére mesélt többet, ugyanis ő élt a nagyszüleimmel egy faluban, miután apu átjött Ágyára édesanyámmal. Nagynénémék Bélzerinden a másik oldalon laktak, néhány házzal beljebb, mint ahol a nagyapám háza volt. Az ő telkük a felső soron volt, ráúgott a temetőre, és a kertjük végében volt egy-egy ajtó, mely a temetőre nyílt. Julcsa néném mindig el kellett vigen a nagyanyám sírjához, s ott olvastam a fejfán, hogy talán 44 éves volt, amikor meghalt; édesapám még nőtlen volt akkor.

Nagyapám később újra megnősült, mostohanagyanyánk lett, és vele nem voltunk olyan szívélyes, jó kapcsolatban. Nagyapám halála után visszaköltözött Árpádra a fiához. Nagynéném szerint nem ment üres kézzel, előzőleg a házat is eladta.

Az volt a benyomásom, mintha valahogy mások lennének a bélzeréndiek. Nem tudtam megmagyarázni, honnan ered ez – talán kisebb faluközösségről van szó, jobban egymásra voltak utalva –, de a rokoni kapcsolatok sokkal melegebbek voltak. A nagynéném férje, Puskás Imre is ilyen volt, s már az ő édesapja is: nagy bajuszú, sokat mesélő ember, mint Horváth István *Tornyot raktam* című versének Apója⁶. Ez egy csodálatosan szép vers, s én úgy képzeltem el, hogy ilyen ember lehetett a versbeli Apó, mint Imre bátyánk, aki sokat mesélő, bennünket nagyon szerető ember volt. Nekik nem volt gyermekük soha, mi voltunk a gyermekeik, akik náluk – ahogy ők mondták – mindig örömet szereztünk, s bearanyoztuk az életüket. S az ő szülei is így szerettek bennünket, de ők aztán rövid időn belül elhunytak egymás után. Nagynéném férje Puskás sógor volt, és Julcsa nénénknek hívtuk édesapám nővérét, de a két öreg Puskás nagyapó és nagyanyó volt nekünk, ennyire közel álltunk hozzájuk. Mi nem is nagyapánknál tartózkodtunk, amikor gyermekkorunkban elmentünk Ágyáról Bélzeréndre, hanem náluk; persze mindig sorra látogattuk az oldalági rokonokat is. Olyan nagy szeretettel fogadtak bennünket Bélzerénden, hogy kíváncsoktunk mindig velük együtt lenni.

1938-ban szerelt le édesapám a román katonaságtól, és az után, hogy én '39-ben megszülettem, rövid időn belül átszökött Magyarországra két sógorával – Jóska bátyámmal és Sanyi bátyámmal – és más barátokkal Ágyáról és Bélzeréndről. Imre sógor, a nagynéném férje is velük együtt szökött át. Átmentek Magyarországra, hogy a világháború idején ne mint román katonákat vigyék őket a frontra, hanem magyar katonaként harcoljanak. Ezeket a Dél-Erdélyből átszökött embereket azért szem előtt tartották a magyar hadseregben; nem mintha bizalmatlanok lettek volna velük, de már ők nem voltak sem kiképzésen, sem sehol, és édesapám úgy mesélte, hogy itt-ott azért még munkaszolgálatot is végeztek. Azt, hogy milyen körülmények között esett apu fogságba, nem tudom, csak azt, hogy angol fogságban volt és Hollandiáig vitték el, onnan jött haza. Jól emlékszem, mit mesélt később – vagy talán filmen láttam, már nem tudom. Akik Keletről jöttek haza a hadifogságból, azok elkiáltották magukat az állomáson: „Hordágyat!”, akik viszont Nyugatról jöttek, azok ezt kiáltották: „Hordárt!” És valóban, édesapám is posztó kabátanyagot, s már nem is tudom, még miket hozott magával annak idején. Egyik nagybátyám Magyarországon maradt, ő nem jött vissza; a MÁV-nál dolgozott végig, úgy lett nyugdíjas. A szolgálati lakások elhagyása után Csömörön telepedett le.

Gyermekkor

Ágyán születtem, de mi a negyvenes évek elejéig Bélzerénden laktunk. Mikor az öcsém '40-ben megszületett, akkor engem már hazavittek, hogy ne két gyermekkel bajlódjon anyu, és nem sokkal később édesanyámat is hazahozták Ágyára nagyapámék. Így teltek a háborús esztendők. Először ott laktunk nagyapámék házában, a Hevesi-portán, aztán átköltöztünk a Bodó-zugba, a dédnagyanyám portájára, és a kollektivizálás itt ért bennünket.

A Hevesi-porta

A falusi házak nagyjából tapasztott ház voltak. Egy módosabb családnál vagy a parókián a tisztaszoba annak rendje-módja szerint deszkázott volt, de már a lakószoba

tapasztott. Mi is így laktunk, a szüleim is így nőttek fel, és édesanyám testvéreivel együtt a nagycsalád is így lakott. A régi házak különösképpen hosszúra épültek⁷, hogy minél kevesebb helyet foglaljanak el, nagyobb legyen az udvar. Bár a háború után – s talán kevéssel a háború előtt is – volt ún. görbeház⁸ is, ami hasonló volt, mint a hosszú ház, csak az utcafronti szoba mellé még egy szobát építettek. Az első volt a lakószobájuk – ezért úgy is hívták, hogy lakóház –, s az egészet így mondtuk: nagyház, kisház, pitvar. A miénk nem ilyen volt, hanem egyenes, mert sokkal hamarabb módosították, mint ahogy divatba jött volna a görbeház. Leszedték a tetőt, a padlásgerendát, felemelték a falakat magasabbra, új tetőszerkezetet készítettek és a gerendázatot úgy tették fel, hogy alul már levakolták, s felül szintén lepadozták és letapasztották. Ez a jó módúság egyik jele volt, mert a nagy padlásra szükség volt paszulyt és más terményeket szárítani, s különböző más célokra is felhasználták.

A nagy kőkerítés mögött volt a tágas udvar és a ház. A pitvar színes kővel volt lerakva – ez megint a jobb módúságnak a jele volt –, az oszlopos szabad tornác pedig szintén kockakövekkel. Később apu még annyit módosított, hogy az oszlopok közt üvegverandát készített, télen azért melegebb volt így a lakás. Az utcafronton volt a lakóház [*lakószoba*], hogy könnyen érintkezzen a világgal, szem előtt legyen az utca olyan értelemben is, hogy amikor jönnek, vagy mennek reggel ki a jószágok, hallatszódják a mozgás az utcáról, a hajkászás, ahogy annak idején ezt hallottuk. Akkor jött a pitvar – ez amolyan előszobaféle mai nyelven –, utána a padlózott tisztaszoba, ahol az aradi tizenháromnak a lenyomatos képe volt látható a falon, meg más régi fényképek és a nagyszülők nagyított képei. Azután hátul – de ott már nem volt ajtó belül, hanem a tornácon kellett menni – volt az ún. főzőház, ahol eleinte nyáron főztek, és abból nyílt a kamra ajtaja, mellette a padlásfeljárát „garádicsa”.

Az udvar másik oldalára építettek egy magas falú, szinte mondhatni, hogy a házhoz hasonló, sőt különbnek látszó épületet, aminek volt egy nyári konyha része – később már nyáron ott főztek –, és kívül mögötte, a kiskertben volt a búbos kemence egy féleresztes tető alatt. Ott sütötték a kenyeret, ami megint külön nagy élmény volt a falusi emberek, különösen a gyermekek számára. A nyári konyha mellett volt a kocsiszín,

amiben annyi volt a hely, hogy még gabonarakárt – hambárt, ahogy ott neveztük – is építettek bele, amelynek két része volt: egy az árpának és egy a búzának. Több mint száz mázsa búzánk termett, nem is tudtuk beletenni az egyik fészerbe, a másik is tele volt. Gyerekként ott játszottunk, ugráltunk, örültünk a nagy termésnek. Ott volt még a padlásfeljárt, mert azon a padláson a kukoricát terítették ki egy bizonyos vastagsággal, hogy száradjon. De hát kukoricával tele volt az istállópadlás is. Az istálló keresztben volt az udvaron, eltakarta a mögötte lévő szénáskertet aztán pedig a veteményeskert terült el.

Az Alföldön nagyon mélyre kellett ásni ahhoz, hogy kutat tudjanak fúrni az emberek, és ne csak vizet találjanak, hanem állandó vize is legyen annak a kútnak. Nem is igen volt a mi falunkban olyan kút – amit csak úgy a régi módszerrel ástak, vagy örökölték az ősöktől a portákon az utódok –, melynek a vize is iható lett volna. Az artézi kútról vittük mi is az ivóvizet s a főzéshez való vizet. A portánkon lévő kút vizét csak jószágitásra használtuk vagy öntözéshez, de még mosásra sem volt jó, mert túl kemény volt a víz.

Legalább két tehén állandóan volt az istállóban, tej, túró, tejföl mindig volt a családnak. Az elején még ökreink is voltak, arra emlékszem, bár még egészen kicsi voltam, mikor nagyapám portájáról elfogytak az ökrök, és lovak vették át a helyüket. Lovaink már a háború idején is voltak, mert nagyon-nagyon fájó szívvel néztem a Terka nevű kancánk után, amikor azt egyszerűen fogták s elrekvirálták. Akkor még maradt két lovunk. Betyár, a herélt már öreg ló volt, fél szemére vak, a másik meg egy fiatalabb ló, a Laci, mely nem nagyon akart húzni – főleg az öreg Betyárral –, mindig baj volt vele.

Az istállóban a tehenek mellett ott voltak a növendék marhák is, s ha akár a bikaborjút, akár az üszőborjút eladták, abból jött pénz. Vagy éppen a csikókat értékesítették. Disznót is tartottak. A falunak óriási nagy legelője volt az ágyai határban, s akkor a csürhe – a koca, a süldők – kijártak, még a hízonak szánt disznót is kijáratták a legelőre, csak bizonyos idővel a levágása előtt kezdték otthon tartani. Eleinte még a háború után is csak mangalicát tartott a falu népe. Reggel a szarvat megfűjták, az volt a kürtje a kondásnak – vagy a csürhésnek, mert így is nevezték –, és az volt a jel, amire

kiengedték a disznókat. A csordás is megindult, az általában karikás ostorral csergetett egyet-egyet; onnan tudtuk, hogy most a teheneket kell kiengedni. A gazdák estig nem látták őket, nem kellett velük bajlódni. De csak a tehenek jártak ki naponként, mert a gulya (a növendék marhák), az éjjel-nappal kint volt. Volt egy karám, annak a területére behajtották éjszaka, és volt egy kunyhójuk a pásztoroknak, ahol éjszakáztak. A ménes is kint aludt, a csikók, amelyeket igavonásra nem használtak.

Végeredményben a falusi ember részben úgy pénzelte magát, hogy a növendék jószágokat eladta, ha volt feleslege. Később, teológus koromban én mindig megsirattam a minden ősszel eladott gyönyörű csikóinkat. De hát édesapám azt mondta, hogy csak így tudja fizetni a tanulmányaimat, mert induláskor mindig be kellett fizetni egy összeget – aztán a legációból telt a többi, és én is nagyon vigyáztam arra, hogy fenn tudjam tartani magamat.

Kenyérsütés

A kenyérsütés, mikor a finom illat az egész portát betöltötte, az én számomra óriási élmény volt. Nálunk minimum egy hétre valót sütöttek a nagy családnak, hét olyan nagy kenyeret, aminek a legkisebbje is öt kilón felül volt. S az a kenyér sosem volt rossz ízű, még akkor sem, amikor már megkeményedett és száraz volt.

A kenyérsütés kovásztevéssel kezdődött. Vagy megmaradt a régi sütésből egy darab kenyértészta, és abból készítették a kovászt, vagy komlós korpát készítettek kenyértészta és korpa keverékéből; azt nagyon megszáritották, zacskóban tartották, hogy nem penészedjen be, és abból készítették kovászt, mert hát élesztő sem mindig volt. Nagyon pontos időbeosztással dolgoztak a háziasszonyok. Este már előkészültek, betették a megfelelő mennyiségű lisztet a nyári konyhába vagy télen a szobába, mert meleg kellett, hogy a liszt átmelegedjen. Megkovásztak, mikor megkelt a tészta, dagasztottak, majd szakajsztottak, külön gyékénykosárban pihentették sütésig a kenyértésztát, s akkor elkezdtük fűteni a kemencét.

Szűkös volt a tüzelőanyag, a kórót, a csuszát [*kukoricaszár*] is felhasználtuk. A jószágok az istállóban lerágták a kórónak a levelét, és aztán ezt kiszedte a gazda. Én sokszor közreműködtem nagyapám mellett, azzal kezdtem az istállómunkát. Kiszedte nagyapám a lerágott, lekopaszított csuszákat, lerakott egy vesszőből vagy sásból készült kötelet, és én akkor szépen megfogtam a kiszedett csuszákat, hogy egyformán legyen a végük alul, ahol le volt vágva, majd egymásra téve bizonyos mennyiséget összeraktunk, bekötöttünk s az istálló végén lévő fészerbe beraktunk. A fészert minden oldalról szabad volt, de nem ázott, mert a tetején féleresztes fedél volt, és a csusza ott kiszáradt. Ezzel fűtötték a kemencét, nem fával. Általában öt-hét köteg csuszát használtak el egyszerre annak függvényében, hogy hány kenyeret sütöttek. Amikor behozták, az már pozdorjaszáraz volt, és akkor szépen begyújtották a kemencét, néhány szálat dobtak bele, s mikor az lángra lobbant, akkor a piszkafával félrenyomták egyik oldalára a kemencének, hogy ott, ahol nem éri úgy a meleg a kemence alját, a téglából kirakott szép, sima aljzatot, ott is forrósodjon. S akkor újból dobtak rá a csuszából, azt a piszkafával a másik oldalra áthúzták, kaparták, piszkálták, és ez így ment, míg el nem fogyott az öt-hat kéve kóró. Aztán vették a szénvonót – egy félkör alakú, alul egyenes fát, amibe fűrtak egy lyukat s egy hosszú nyelet tettek rá, hogy be lehessen nyúlni a forró kemencébe –, az összes ottmaradt hamut és elégett csuszamaradékot behúzták vele a hamusütőbe, vagyis így teljesen kitakarították a kemencét. Ezt minden sütés után azonnal elvégezték. És csak ezek után jött a kenyér bevetése.

Igen ám, de általában elfogyott a kenyér már a következő sütésig. A család is ott volt, napszámosok is voltak, enni kellett. A kenyérsütést azzal kötötték össze, hogy a kenyértésztából félretettek valamennyit, és reggel a vaslábast rátették a spórra, azt begyújtották, a tésztát kikerekítették, kinyújtották – mint a kígyó, úgy nézett ki –, szépen beengedték a lábasba és zsírban megsütötték; nagyon jó ízű volt. A másik dolog pedig a lángos volt. Amikor már bevetették a kenyeret a kemencébe, ott még mindig maradt valamennyi hely. S akkor a nagy kenyérbevető lapátra kenyértésztából szép kerekre nyújtott darabokat tettek és bevetették. Az hamar megsült, kivették és jó vastag szalonnát tettek rá, vagy mangalicazsírral megkenték a forró lángost. Felséges íze volt. És volt még a zsíros gubó is, gyerekkorom egyik kedvenc étele. A kenyértésztából

bizonyos mennyiséget kivettek, tepsibe helyeztek, szépen elvágták hosszában is, keresztben is, és betették a kemencébe. Mikor kisült szép pirosra, a hosszú kocka alakú darabokat beletördelték egy nagy tálba, mangalicadisznó-zsírral bezsírozták, nyakon öntötték tejföllel, s az akkora mennyiség volt, hogy a tálhoz odaülhetett hat-hét ember is, akik napszámból hazajöttek ebédelni.

Háborús emlékek

1939-ben születtem, mondhatni, majdnem együtt a világháborúval. Egyik első emlékem, hogy a mi utcánkon keresztül menekültáradat⁹ vonul. Gyermekszemmel nézegettem a felbatyuzott, málházott, nagyon egyszerű ruhájú embereket, akik ott reggeltől estig mentek, mentek; nem tudtam, honnan és hová. Emlékszem arra az időre is, amikor a magyar honvédek bejöttek. A mi udvarunkon volt a kerekeken futó, nagy tábori konyha. Egy haláleset is történt sajnós, mert statáriális állapot uralkodott a faluban, ki is volt hirdetve. Egy Sütő nevezetű fiatalember az artézi kút mellett szaladt – valahonnan ment haza, vagy otthonról valahova, erre nem emlékszem –, és a háromszori megállj-ra sem állt meg, és akkor sajnós őt lelőtték, meg is halt. Három honvédsír is van a faluban, ezek az idő tájban haltak meg, bár nem gondolnám, hogy éppen Ágyán.

Miután a magyar hadsereg átvonult a falun, megjelentek a román katonák.¹⁰ Arra emlékszem, hogy hallottunk valamit, amiről akkor nem tudtuk, hogy géppuskahang. Nagyanyám mondta: „Nézd meg már, miért kopogtatják annyira a libák a csőrükkel a kaput, mi van ott kint!” S akkor láttam megdöbbenve, hogy katonák. Ahogy kinyitottam az ajtót, egy vaskalapos román katona bejött, odaszaladt a nyári konyha elé, nagyanyám mellé, aki palacsintát sütött a kint dolgozó napszámosoknak és családtagoknak, és két palacsintát is kivett a tányérból. Látszott rajta, hogy nagyon éhes, tömte magába szegény, és akkor hirtelen egy főhadnagy – nagyapám is megjelent a kertből, és ő mondta később, hogy főhadnagy volt – odament, rákiabált és két olyan hatalmas pofont adott neki, hogy a vaskalapja messze gurult. Pedig a katona nem volt erőszakos, csak éhes, és nagyanyám jó szívvvel adta neki a palacsintát.

Közben egy állítólag katapultált angol pilóta is odakerült valahogy, és ott aludt nálunk, oda szállásolták el. Nem tudtunk vele beszélni, de jól feltalálta magát, és nagyon szeretett bennünket öcsémmel együtt, ott játszadozott velünk. Aztán egyszerűen eltűnt.

Annál emlékezetesebb számomra az orosz katonák megjelenése a háború vége felé. Napokig nem láttuk az édesanyámat és a húgát, aki még nagylány volt abban az időben, csak annyit tudtunk, hogy itt-ott kórókúpokba bújtatva óvták őket nagyapámék az orosz katonáktól. Nagyapám azelőtt ültetett az utcán az árok partjára akácfákat. Egy orosz katona a kardját élezgette az udvaron, aztán kiment és a kicsi akácfákon próbálta ki, hogy vág a kardja. Ezen én roppant megbotránkoztam. Nagyon-nagyon sajnáltam a kis akácfákat, és amikor később a szovjet katonák hősiességéről s emberségességéről tanulgattam, akkor nekem már mondhattak bármit, az általam őrzött kép maradt az uralkodó bennem a ruszki katonákkal kapcsolatosan.

A háború idején nagyon szűkösen éltünk. Olyan téren is, hogy karácsonykor nekünk az angyal hozta a játékokat, de az angyal el is vitte néhány napi játszás után, és csak egy év múlva hozta vissza, esetleg valami más, kisebb dologgal kiegészítette az ajándékot. A karácsonyfa megvolt a legszegényebb házaknál is, de szaloncukrot nem mindig lehetett kapni. Édesanyám nagyon ügyes háziasszony lévén olyan szaloncukrot készített házilag, ami jobb volt, mint az üzleti. Más színes papírokkal együtt a korábbi években vásárolt üzleti szaloncukor fényes papírjait ő titokban félretette egy olyan fiókba, ahol mi nem jártunk, s azt szépen előszedte, s abba burkolta az általa készített szaloncukrot.

Kisiskoláskor Ágyán

Hétéves koromban édesanyám beíratott az iskolába, ami akkor még felekezeti iskola volt. Egy Rózsika nevezetű tanítónőnk volt; falun általában mindenkinek van ragadványneve, s őt az öreg Cucusként emlegették. A tanítónk viszont – aki a felsőbb osztályokat tanította – nagyon fiatal volt, jól emlékszem a nevére is: Tóth Lajos. Kántortanító volt, később elment a teológiára – láttam is a tablóképét teológus koromban

–, s aztán lelkipásztor lett, de hogy hova került, erről többet nem tudok. Második osztályos korunkban még a felekezeti iskolába léptünk be, de akkoriban menesztették Mihály királyt¹¹, és elkezdődött az államosítás.

Mire ötödikes lettem, az iskolánkat, annak ellenére, hogy megvolt a megfelelő létszáma az osztályoknak, lefokozták 1–4 osztályos iskolává. Úgynevezett első ciklusa volt csak az ágyai iskolának, és akik tovább akartunk tanulni – mert ez azért nem volt olyan nagyon kötelező –, Erdőhegykisjenőbe, a bentlakásos iskolába kerültünk. Ezért én nem is a társaimmal konfirmáltam, hanem külön, hiszen bentlakóként végeztem el a hetedik osztályt, nem járhattam az otthoni kátéórára. A konfirmációra felkészítés a nyári szezonban volt Ágyán, s másodmagammal, Komáromi József osztálytársammal – ő később történelem szakos tanár lett – jártunk oda. Gergely bácsival, a lelkipásztorral jó kapcsolatunk volt, de minden kátékérdést tanulnunk kellett, és meg is tanultuk, ennek akkor vettem hasznát, amikor felvételiztem a teológiára. Újkenyér alkalmával vagy előtte egy vasárnap konfirmáltunk, erre már nem emlékszem pontosan, csak azt tudom, hogy újkenyér úrvacsoraosztás alkalmával már mint lekonfirmáltak vettünk úrvacsorát a gyülekezettel.

Az államosítás idején őrsváltás történt az ágyai iskolánál is: egy tanító házaspár került oda, Horváth György és a felesége, Irénke. Lehet, hogy kényszerhelyzet volt, hiszen állami fizetésből élnek a pedagógusok – én ezt a vallomást úgy mondom, mint akinek a felesége pedagógus, tehát nem ellenséges indulattal –, de az államosítás idején bizony a tanítók közül egyesek színből, mások szívvel-lélekkel az új rendszer zászlóvivői lettek. Ilyen volt ez a házaspár is, Horváth Györgyék. Olyan nagy ellenségeskedés kerekedett ki az államosítás pillanatától kezdve az egyház és az iskola között – amit az akkori tanügyi rendszer is szított, hiszen a járási tanfelügyelőkön keresztül Kisjenőhöz tartoztunk –, hogy még azt a harmóniumot sem adták vissza az egyháznak, ami egyházi leltárban szerepelt egyházi tulajdonként. Tudom, hogy ekörül sok vita volt egy darabig, mert Csépi Gergely az a típusú lelkipásztor volt, aki az árnyékától nem ijedt meg, keményen küzdött, s amit csak lehetett, mindent menteni próbált és mentett is.

Odakerült az iskolába még egy idősebb, ugyancsak kolozsvári tanítónő, Pállfy Anna, aki engem nem tanított, csak az öcsémet. Idősebb, ötven felé hajló asszony volt, akit azért nem lehetett az orránál fogva vezetni, a „fényes szellők”, hogy így mondjam, nem ragadták magukkal. Ő a parókiával is tartotta a kapcsolatot úgy, ahogy tehetette, tudta annak idején, s aztán vele a kapcsolat tovább megmaradt.

Azért az én családom, ha visszagondolok, jó viszonyt tartott a tanító házaspárral is. Annak idején már megszokták, hogy a lelkipásztor családdal is jó viszonyban vagyunk, de a tanítóék is szívesen látott vendégek voltak a Hevesi portán. És el is jöttek, valószínűleg fontos embernek tartották a nagyszüleimet, szüleimet, ahogyan Csép Gergely tiszteletes úr is, aki ezt annak idején el is mondta, és ugyanezt vette át a fia. Csép Sándor barátom olyan szeretettel beszélt az én felmenőimről, mint amilyen szeretettel beszélek én őrőlük. Mert ez a kapcsolat töretlenül megmaradt, mondhatom így, nyugodt lélekkel.

Sok évvel később a kolozsvári Teológia ajtajában állok egy alkalommal az utcán, és valaki odaköszön: „Kálmán, szervusz! Hogy vagy?” Mire odajött hozzám mosolyogva s átkarolt engem, már felismertem, hogy ez az én egykori tanító nénim, Irénke tanító néni. Pállfy Annától hallotta, hogy ott vagyok a teológián. „Gyere el hozzánk látogatóba!” – mondta. Megadta a címet, elmondta, hogy juthatok ki hozzájuk, s hogy a következő vasárnap menjek el és ebédeljek velük. Én ezt kettős érzéssel fogadtam. Egyrészt örültem, mert azért nagyon szerettem én az Irénke tanító nénit, másrészt eszembe jutott a tanító házaspár és az egyház közötti felborult kapcsolat és mindaz, ami államosítás után történt. De hát meghívott, elmentem.

Mihelyt a tanító bácsi engem meglátott, átkarolt, s azonnal mondta: „Én Gyurka bátyád vagyok, s te máris tegezz!” Leültünk, elbeszélgettünk, és azt mondta: „Óriási nagy hibát követtem el annak idején, hogy odaálltam a vörös zászló alá. Hihetetlenül megbántam, mert rádöbentem, hogy mekkora szemfényvesztés volt mindaz, ami történt a kommunista rendszer kezdetétől kezdve. És vezeklésképpen tudod, mit csináltunk mi? Elvégeztük a süketnémák oktatásával kapcsolatos tanfolyamokat, és a feleségemmel

együtt süketnéma iskolában tanítunk. Így próbáltuk egy kicsit helyrehozni azt az óriási nagy hibát, amit elkövettünk az egyházzal szemben”. Ez az én számomra mint teológus számára, óriási nagy dolgot jelentett. Rendszeresen eljártam hozzájuk és láttam, hogy valóban, az ő értékrendjük nem az, amibe ők belekapcsolódtak akkor ott Ágyán meggondolatlanul, vagy ahogy mondják, forró fejjel, fiatalon.

Munkálkodás és mulatság

Éltük a falusi gyermekek életét. Annak idején a szemünk előtt zajlott minden otthon a családi hajlékban, az udvaron – művelték a kertet, elsősorban ezt láttuk. Nagy élmény volt számunkra, ha felülhettünk a szekérre. Ki-kivittek a mezőre bennünket, ott az árnyékot megcsinálták nekünk a szekér mellett, mi meg vizet vittünk, ha szomjasak voltak, s aztán mikor már erősebbek lettünk és kezünkbe tudtuk venni a szerszámokat, elkezdtünk mi is dolgozni.

Jó gazdák voltak a nagyszüleim. A mi falunkban grófok és bárók, vagyis különösebb nagybirtokosok nem voltak, de az új rendszer betagolása szerinti „kulákok” bőven voltak. Például az én nagyapám is az volt. A feleségemnek mutogattam is, mikor sétáltunk a határban, hogy nézz oda, itt milyen nagy darab földterületünk volt, és képzeld el, hogy még mákból is egy egész holdat vetettünk! Napszámosok segítségével kapálgatták a mákot, és mikor eljött az idő, szépen egyenként szedték le a mákgubókat, aztán egy szecskavágó-félével összetörték, nagy rostákba beletették, s akkor a mák kihullott, a gubónak a részei ottmaradtak. Végül kimosták a mákot, s szárították, de olyan tökéletesen szárazra, hogy nem avasodott meg. Egy hold máknak azért volt termése, ebből is tudta pénzelní magát a család.

Ötödik osztályos koromban már bentlakásos tanuló voltam, és amikor nyári szünetre hazamentünk, első nap csak éppen kimentünk a szüleimmel s az édesanyám még Ágyán maradt bátyjával, aki segíteni jött a mezőre, vagy ha közös munkát vállaltak édesanyám családosi testvérei, akkor velük. Egy-két napig szoktattak bennünket a naphoz, nehogy megártson a nagy melegség a hűvös tantermek után – ahogy

nagybátyám mondogatta –, s aztán elkezdünk mi is kapálni. Mikor már kicsit nagyobbak lettünk, úgy hatodikos korunkban bizony volt rá eset, hogy öcsémmel mi is részt vettünk az aratásban. Amikor a mi családuk külön aratott, édesapám kaszált, édesanyám szedte a markot – csirkézett, ahogy az Alföldön mondták –, én kötöttem a kévét, öcsém pedig terítette a kötelet. Mindig hajnalban, még pirkadat előtt kellett kimenni a határra, ugyanis csak a harmatos búzából lehet kötelet sodorni. Mire megvirradt teljesen, kész volt a kötél, és elkezdődött az aratás.

A munka végén összeraktuk a kereszteket – itt kalangyának¹² nevezik a Szilágyságban –, és így telt el egy aratási nap. A csépléshez vagy szérút jelöltek ki a legelő szélén¹³, nem messze a falutól, vagy bent csépeltek, tehát mindenki hazavitte a búzát, és ott készítette a búzaasztagot a szérúskertben. Eleinte gőzgép által vontatott cséplőgépek voltak, de már gyerekkoromban megjelentek a dízel traktorok is.

Nagy öröm volt számunkra a közös étkezés, a szalonnasütés, ez is a gyermekkori élmények közé tartozik. Emlékszem, egyszer kapálás idején szalonnát sütöttünk, és a nagybátyám megkérdezte: „Na, most hogy akarjátok? Te már lehet, hogy úri gyerek leszel, hiszen iskolába jársz Erdőhegykisjenőben. Hogy akarjátok, hogy süssem nektek a szalonnát? Úriasan vagy parasztosan?” Hát természetesen mi beleszülettünk ebbe, s már csak ezért is: „Parasztosan, Jóska bátyám!” S aztán ülünk, várunk, Jóska bátyám süti a szalonnát, engedi a hagymás kenyérre a szalonnazsírt, közben eszegeti, s mi nézzük. Na, azt mondja, hát parasztosan így kell sütni a szalonnát. Úriasan pedig úgy, hogy letesszük a kenyeret, rá a hagymát, s akkor úgy csepegtetjük rá a zsírt, s mire kész lesz, akkorra kihűl. Jót derültünk ezen. Ebből azt is megtanultuk, hogy ki-ki süsse csak magának a szalonnát.

Nálunk a délutáni táncmulatságot kalákának¹⁴ nevezték, ami valószínűleg onnan ered, hogy annak idején közösen dolgoztak – mondjuk házat építettek –, és aztán a közös munka szórakozással, tánccal végződött. A kocsmában iddogáltak a fiúk, és szólt a rezesbanda vagy éppen a cigánymuzsika – attól függően, hogy mennyi pénzük volt, mert a rezesbanda állítólag drágább volt. Jól emlékszem erre, mert gyerekkorunkban ott

őgyelegtünk mi is az artézi kút körül, hiszen minden ott zajlott. A legények felállottak az ivóasztal mellől, mikor meghallották a muzsikaszót a kultúrotthon udvarából kiszűrődve, és közben a zenekarból egy-két tag kivált és odament a kocsmá ajtajához. Ez már hívogatás volt. „Fel, fel, vitézek, a csatára!” – mindig erre marsoltak, és rezesbanda kísérettel bementek a terembe, s elkezdődött a táncmulatság. Az esti táncmulatság nagyon sokszor a tanítók által vezetett színjátszó csoport előadása után volt. Legtöbbször népszínműveket adtak elő: Sári bíró, Nem élhetek muzsikaszó nélkül, Különös házasság stb. Sok előadást mutattak be annak idején a kultúrotthonban, az államosítás előtt és államosítás után egyaránt így folyt az élet.

Egész gyermekkoromban, amíg az iskolát nem államosították, a sátoros ünnepeink voltak az irányadók még a szórakozás szempontjából is. Húsvétnek mindig másodnapján rendezték a bált, tehát úrvacsoraosztás napján nem volt bál, és nem volt esküvő bűnbánati hét hétvégéjén sem. Pünkösdkor volt bál, s ezen kívül a szüreti bál is hagyományos módon történt; olyankor – ha tellett rá – a rezesbanda muzsikált, s mindig valamelyik legény a baráti körével szervezte a bált. Eleinte a regutabálok¹⁵ is mindig a rezesbandával folytak. Ez a besorolt, leendő katonáknak a bálja, akik már tudták, hogy ősszel berukkolnak, ahogy ezt nálunk annak idején mondták. A lányok – akinek volt szeretője, hadd mondjam így, mert ezt így mondták a faluban – szalagot ajándékoztak a fiúknak, és ezt a szalagot a keménykarimájú kalap fekete körszalagjára kötötték, onnan csüngtek le. Az egyszínű szalagok mellett később megjelentek a mintás szalagok is, az már drágább volt. A fiúk elmentek a bevonulás előtti utolsó vasárnap a templomba ezzel a kalappal – az első sorban ültek, a férfiak előtt –, és letették úgy a padelőre, hogy ott csüngött a szalag mindenkinek a kalapjáról. A lelkipásztor természetesen szem előtt tartotta a bevonulást, és imádkozott értük. Utána délután kocsmáztattak, és este következett a regutabál,

A szüreti bálon a lányok stilizált magyar ruhába öltöztek: piros és gyöngyös párta, kis, buggyos ujjú mellény, kis pruszlik, ami szintén gyöngyökkel volt mintázva és a térdig érő szoknya a három piros csíkkal. A legények keményszárú csizmában mentek, fekete csizmanadrágban, volt, aki régiesen megvarrt vászoningben, de már igen sokan rendes,

üzletben vásárolt gyolcsingben és fekete mellényben. Régebben kendervászonból készült hagyományos bőgatyában voltak a fiúk, de az én időmben ezt már inkább kölcsönkérték az apjuktól, nagyapjuktól vagy valamelyik rokonuktól. Ki voltak nevezve a csőzők, akik felaggatták a szőlőt, s aki felemelt egy-egy lányt, hogy lopjanak egy fürt szőlőt, azt, ha elkapták, már nem is tudom, milyen büntetést kapott, talán fizetnie kellett. Azért mi a szüreti bálra nemigen mehettünk az elején, s legénykorunkban, mikor már mi is báloztunk, ezek a hagyományok már kezdtek kikopni.

A locsolkodás úgy ment, hogy a fiúk összefogtak, s ahány szekérre szükség volt, annyit szereztek. Eleinte ökrösszekérrel mentek inkább, de aztán lassan az ökrök kikoptak, s lovak kerültek a szekerek elé. Mint amikor elkészítették a szekeret szénahordásra, a szénahordó rudakat felakasztották oldalt. A zenekar bent ült a szekérben, s a fiúk, akik a bakon fértek, ott ültek, s akik nem, azok az oldalra felakasztott, nagyon erősen odafogott vendégradakon ültek kétoldalt. A lányos házaknál megálltak, a rezesbanda muzsikált, a fiúk bementek az udvarra, aztán öntözőködés volt – de nemcsak kölnivízzel, hanem vederrel és vízzel, és ahogy csak lehetett –, sokszor bőrig áztatták a lányokat.

Kollektivizálás

Jól indult az élet a háború után, mondhatni, talpra álltunk. Akkor már teljesen külön, önállóan a Bodó-zugon laktunk, amikor elkezdődött a kollektivizálás.¹⁶ A társas gazdálkodás ellen nagyon tiltakoztak a szüleim s rokonaim, mert eléggé módos gazdák voltak mind, a nagyapám, a nagybátyáim is meg a férjhez ment lányok is. Ugye, ennek rendje volt, ritkaság volt, hogy a társadalmi ranglétrát ne tartották volna szem előtt a házasodás idején. Tehát az én családomban senki sem örült annak, hogy „új világ” született.

Az agitátorok – a tanítókkal az élen – házról házra jártak, győzködték a gazdákat, hogy adják be a földet s lépjenek be a kollektívba. Nagyapám és sok más jómódú parasztgazda sokáig ellenállt, de kényszerhelyzetbe kerültek, mert úgy lehetett – akikkel lehetett – mégis beindítani a közös gazdálkodást, hogy elvették a legjobb földeket. Ezek

mind közel, a falu körül voltak; feltételezem, minden faluban ott voltak a legjobb földek, mert azt érte el leghamarabb, oda tudott legjobban kimenni a gazda, azt trágyázhatta legjobban. Tehát elvették a jó helyen lévő földeket, és a legrosszabb területeken adtak helyette¹⁷, ott, ahol például nekünk nem is volt földünk soha. Ezzel kényszerhelyzetbe került a jómódú gazda, ugyanis a rossz föld nem termette meg azt a mennyiséget, amit be kellett adni. Mert ezzel sújtották, ez volt az ún. kottás világ, nálunk így nevezték a beadás korszakát.¹⁸ És ennek folytán végül teljesen legyengültek az ellenálló gazdák, hiszen a beadnivalójuk – amit a földterületük után számítottak ki – minden esztendőben egyre több volt. Mindenki menekült a földtől. A gazdák igyekeztek a gyermekeik közt úgy felosztani a földet, hogy bizonyos hektáron felül senkinek ne legyen – nem éppen úgy, ahogy valamikor az örökség szétosztását eltervezték. Ez azért érdekes az én családom szempontjából, mert édesapám öröksége Bélzerénden volt, és a nagybátyáim – én ezt elmondom nyugodtan bírálatként, mert aztán sok keserűségünk volt emiatt – édesapámra nyomtak egy csomó földet, és ő ettől fogva ugyan kuláklisra nem került, de olyan sok birtokkal rendelkezett, ami után nagyon sok kottát kellett beadjon.

Így nyomorították meg végeredményben a falusi gazdákat, és így tudták rákényszeríteni – végül a nagyszüleimet és a szüleimet is – arra, hogy először a termelőszövetkezetbe, az ún. TOZ-ba¹⁹ iratkoztak be, azután a kollektív gazdaságba. Nagyon nehezen adták be a derekukat. Azt hiszem, '56-ban volt éppen – már én teológus voltam –, amikor édesanyám írta, hogy most már mi is kollektivisták lettünk. Akkor aztán a munkaeszközöktől kezdve szinte mindentől megszabadították az embert, az állatokat is elvették, a szekeret, lovat, még a szarvasmarhát is. A termelőszövetkezeti rendszer idején még ki-ki a maga földjét művelte, akkor még az öcsémmel mi is kimentünk segíteni a határba – én középiskolás koromban különösen, és bizony még teológus korom elején is. A kollektív gazdaság beindítása után én már nem mentem. Nem is akarta édesapám sem, hallani se akart róla, hogy engem ott lássanak. Nem azért, mert szégyen lenne, de hogy én ott dolgozzak az átkos kollektív gazdaság területén, erről hallani sem akart. Ott közösen dolgoztak, nagy csapat ment ki, s a magtárba vittek be mindent, semmit a portára, hanem csak az osztalékból kapott mindenki, amit kapott.²⁰

Amikor értesítettek otthonról, hogy nincs kiút és kollektivisták lettünk, én ezt tudomásul vettem. Sőt talán már azt is mondtam, hogy jól tették, mert az ellenállás már csak hátrányukra volt minden síkon. Meg hát annak idején – még a termelőszövetkezet idejére gondolok – szörnyű volt nézni, hogy a hatalmas búzaasztagunkat elcsépezték, és kimondottan a másodosztályú magvak - az ocsú, a gyomnak a magvai – kerültek a mi szekerünkre, és a szerszámokkal együtt is mindent haza tudtunk vinni egyetlen szekérderekben. Tehát ez lett a mi életünk, sorsunk.

S ekkor jött az én bibliás, templomba járó nagyanyám, és mindig úgy vigasztalta a családot, hogy „Fiaim, egyet ne felejtsetek el, ez megpróbáltatás a mi életünkben, ezt a próbát nekünk ki kell állani, mert az Úristen, ha utat ad az embernek, erőt is ad, hogy járja azt az utat”. És főleg erre a mondatára emlékszem: „Kis unokám, egy dolgot jegyezz meg: lehet, hogy újig nem lesz elég a mindennapi kenyér, de hóttig lenni kell, mert ebben a faluban még soha éhen nem halt senki, és hiszem, hogy az Úristen úgy visel gondot reánk, hogy ezután sem lesz éhező és éhen haló ember”.

Évtizedekkel később egy szekus alezredes azt kérdezte tőlem: „Hogy lehet maga ennyire másképpen gondolkozó és ilyen ellenálló, amikor végeredményben, ahogy én számolom, maga ennek a rendszernek a neveltje?” – „Kicsi gyermek voltam, mikor az államosítás történt – feleltem neki –, de abból a régeből elég volt annyi is, hogy ne tudjam elfogadni azt, amit ez a rendszer akar mindenáron belém verni”. Nem tettem hozzá, de persze az olvasmányaim, a nagyszüleim, szüleim magatartása, értékrendje, elbeszélései is hozzájárultak ehhez, pedig ők soha nem olyan módon mondták ezt, hogy abban gyűlölet vagy harag lett volna, hanem úgy, hogy ezt mindig egy felülről intéző kéznek a nyomán kell elfogadnunk. Talán egyedül édesapám volt, aki – ezt meg kell valljam –, mikor nem tudta önmagát legyőzni, el-elkáromkodta magát, miközben elég nyíltan szembeszállt a rendszer hangadóival és képviselőivel.

Persze voltak, akik örömmel fogadták a társadalmi változást, mert mindig vannak ilyenek. De nem a zsellérek vagy nincstelének, akik napszámosként keresték meg a mindennapi kenyeret, hanem azok voltak, akik nem szerettek dolgozni, és éppen emiatt

a perifériára sodródtak. Ezekre mondta az én nagyapám, hogy „akik most vezetnek, akik termelészövetkezetet és kollektívet csináltak ebben a faluban, azok nekem még napszámosnak se kellettek annak idején”. Ez volt a véleménye az én nagyon-nagyon szerény, jóságos, nem káromkodós, nem bőbeszédű, egyszerű földműves parasztember nagyapámnak. Akitől nagyon sok mindent láttam, tanultam, és aki a katonaéveiről, az orosz fogságról is úgy tudott beszélni, hogy én azt álmétkodva hallgattam. Nem volt nagy nótázó és ivós ember, de egyszer tudom, hogy azt dúdolgatta, „Kossuth Lajos azt üzenté, elfogyott a regimentje...” S azt kérdeztem tőle ott az istállóban dolgozva: „Nagyapa elmenne, ha még egyszer üzenné?” – „Én el, még most is, kis unokám”. Hát ez volt a nagyapám.

Felsőbb iskolák

„Szégyelljétek magatokat, hogy megfutamodtatok!”

Ötödik osztályos koromtól Erdőhegykisjenőbe kerültem iskolába, ami nem egy, hanem két egymás mellett lévő, egymáshoz csatolt község. Kisjenő a járási székhely, Erdőhegy pedig egy közigazgatásilag különálló, községházával rendelkező falu, amit Kisjenőtől a Fehér-Körös választ el. A két település közt egy nagyon szép híd ívelt át a Körösön. Később egy nagy árvíz annyira kimosta a talapzatát, hogy le kellett bontani. Lehet, hogy le is akarták bontani, mert a híd gyönyörű ívű vázán nagybetűs véset hirdette, hogy a Diósgyőri Vasgyárban készült. Kisjenő többségében román lakosú kisváros volt, és a magyar római katolikusok is Kisjenőben éltek, de volt egy görög katolikus templom is.

Erdőhegyen is volt görög katolikus templom, de ott a központi helyen a református templom emelkedett; ahogy átmegy az ember a Körösön, rögtön baloldalt áll a református templom, szemben a Gyulára vezető úttal. Alig 18 km-re van már onnan a határ. Nem messze a templomtól állt az iskolánk, ami valamikor felekezeti iskola volt szintén, amíg nem államosították azt is. Bentlakásos iskola volt, mi együtt laktunk a román gyerekekkel, akik a kisjenői román második ciklusban végezték a tanulmányaikat. Ágyáról Kisjenőbe menet jobb kéz felől volt Csép Sándor anyai nagyapjának, Polónyi

Sándornak a malma, amit csak Polónyi-féle malomként emlegettek. Ha Aradról jön be az ember Erdőhegyre, baloldalt esik a Schillinger-féle hasonszörű nagy malom. Ahogy én hallottam, ez egy zsidó malmosnak a tulajdona volt, és az ő házában voltunk mi elszállásolva.

Szinte minden hétvégén hazamentünk. Elengedtek bennünket, mert így felszabadult a konyha, a személyzet is mehetett, s talán a költségek is leszámítottak. Az internátusi élethez hozzátartozott, hogy abban az időben elég szerény összeget kellett fizetni, de hozzájárultunk természetbeni adományokkal is az ellátáshoz, ki hogy bírta a tehetségéhez mérten. Mint gazdálkodók az én szüleim sokszor sok adományt vittek be: krumplit, paszulyt, ősszel petrezselymet – mi úgy mondtuk, zöldség, vagyis zöldségnek a petrezselymet neveztük – és répát, ezt vittünk a konyhára annak idején.

Az internátusban fiúk és lányok ugyanabban az épületben voltak, de persze külön. Volt egy nagyobb fiúhálószoba meg egy kisebb, és az igazgató úr vegyesen helyezett el bennünket – magyar és román fiúkat – minden őszön, de mire a végéhez közeledett az iskolai év, a kis hálószobában már csak magyarok voltak – mi voltunk kevesebben –, a nagy hálószobába pedig csak románok. Ugyanis állandóan dúlt a harc. Nem román–magyar harc volt, hanem magyar–török, és ők voltak a törökök. Bogot kötöttünk a törölközők egyik végére, kispárna volt a pajzs, és bunyóztunk. Végül a kishálószobából könyörögve kérték a nagyszobában lévő magyarokat, hogy cseréljenek helyet, vagy fordítva. Mészáros Sándor igazgató úr lényegében szemet hunyt efölött. Ne legyen olyan bunyó – mondta –, hogy valami baj legyen, de amúgy ezt a helyzetet évközben nem borította fel soha. A bunyó eredményeként, hogy úgy mondjam, minden évben automatikusan rendeződött az elszállásolás kérdése.

Aztán volt egy ütközetünk, amit csúfosan elveszítettünk, de az már a bentlakókon keresztül kiterjedt, vagyis a kisjenői román és az erdőhegyi magyar iskola diákjai közt folyt. Arra emlékszem, hogy, pálcákkal felfegyverkezve mentünk a hídra, és ők vastag botokkal jöttek a kisjenői oldalról, de aztán több emlékem erről nincs, csak annyit tudok, hogy megfutamodtunk. Az igazgató előszedett bennünket. Hatalmas nagy, magas

ember volt Mészáros Sándor igazgató úr. Sorba állított minket, néhányunknak lekevert egy-egy pofont – köztük voltam én is –, s ezzel zárta: „Most pedig takarodjatok, menjeteK tanulni, de jegyezzétek meg, amit mondok: szégyelljétek magatokat, hogy megfutamodtatok!”

Az igazgatónk református ember volt, a felesége római katolikus. A lányuk, Mészáros Ági nekem osztálytársam és az osztály legjobb tanulója volt. Orvosit végzett, aztán férjhez ment egy gyógyszerészhez. Jó néhány évvel ezelőtt, már szilágycsehi pap koromban házassági előkészítőre jelentkezett nálam egy fiatal pár: egy magas fiú, akit ismertem – egyszerű, de nagyon talpraesett, jó mesterember – és egy magas, fiatal hölgy. Ahogy beszélgetek velük, egyszer csak valahogy kiderül, hogy ágyai vagyok. Kérdi a menyasszony, mikor jártam én, ha jártam Erdőhegyen iskolába? Mondom. „Hát – azt mondja – az én édesanyám Mészáros Ági, és nagyapám volt az igazgató!” – „Ildikó – mondom –, ekkora örömet, hogy én most Mészáros Sándor igazgató úrnak az unokájával beszélgetek!” S aztán az esketés alkalmával örömmel láttam viszont Ágit, az osztálytársamat már megöszült hajjal, a férje oldalán. Mi nem találkoztunk soha attól fogva, hogy az abszolváló vizsga után elváltunk egymástól, s az erdőhegykisjenői iskolának búcsút mondtunk. Az édesapját is elhelyezték onnan.

Visszatérve az iskolára, a magyartanárunkat Boldis Józsefnek hívták. Katolikus papként beleszeretett egy óvónőbe, és végül úgy döntött, hogy leveszi a reverendát, és házasságot köt. Boldis tanár bácsi nagyon jó ismerője volt a magyar irodalomnak és történelemnek. Irodalomórákon igyekezett belekaszálni a másik rendbe is, tehát történelemről is beszélt nekünk. Nagyon szerettük, ahogy magyarázott. Az olvasásra állandóan figyelmeztetett bennünket, hogy azt el ne hagyjátok és olvassatok. És nagyon nagy hangsúlyt helyezett a helyesírásra, rengeteg tollbamondást írtunk. A matematikát Bagdi Sándor²¹ tanította, akiről később kiderült, hogy a Forrás nemzedék²² egyik írója. Ugyanis régen a Forrás kiadó pártfogolta a fiatal írókat az Utunkon és más irodalmi fórumokon keresztül. A román nyelvet Fackelmann Mária, Íjgyártó Zoltánnak, az egyik leghíresebb kisjenői, majd aradi ügyvédnek a felesége tanította. Íjgyártó Zoltán az én édesapám szülőfaluja, Bélzerénd lelkipásztorának a fia volt. Az édesapjával szintén jó

kapcsolatot tartottunk, odalátogatásaink alkalmával mindig megfordultunk vendégként a bélzeréndi parókián, és a templomba is elmentünk. Íjgyártó Zoltánnal együtt járt édesapám elemi iskolába, és később ő volt az ügyvédünk.

A második ciklusban az osztálytársaim már nem csak az egyszerű falusi családok gyermekei voltak, hanem nagykereskedőké, iparosoké, és egy-két intellektuelnek a gyereke is velünk együtt járt akkor. Voltak papgyerekek is; a mezőbaji Kádár Miklós lelkipásztornak három lánya is abba az iskolába járt, s a két nagyobbikkal biztos, hogy együtt voltam a bentlakásban. Ez nekem újdonságot jelentett, de azért a Körös-köz élete lényegében egyforma értékrend szerint működött akkoriban. A kisjenőiek esetleg úriasabban öltözködtek, a beszédjükön is jobban látszott a városias életmód, mert ott azért vegyesen éltek – akár az erdőhegyi, akár a kisjenői oldalon – a mi nemzettársaink. De a városiasabb öltözködés az én iskoláskoromban már falun is kezdett terjedni, mert az államosítás utáni új világ bizonyos értelemben rányomta a bélyegét erre is. Azt nem mondhatnám, hogy akkoriban vetették le a népviseletet, mert ez a változás már a II. világháború után elkezdődött a mi vidékünkön, bár akkor még módjával; gyermekkoromban – pedig ez már a háború idejére és a háború utáni esztendőkre esett – én még láttam bőgatyás parasztembereket. Még hétköznapi viseletként is hordták, nemcsak olyankor, amikor szüreti bált rendeztek.

Pálfy Imre barátom ott lakott Erdőhegyen a szüleivel, nem is messze a bentlakástól; az unokatestvére, Pálfy Laci ugyanazon a részen lakott a községnek. Jó iparoscsaládból származó gyerekek voltak, s visszagondolva, azért is alakult ki köztem, a faluról bekerült bentlakásos kisdíák és köztük jó viszony, mert könyveik voltak. Emlékszem egy könyvre például, amit nagy örömmel olvastam abban az időben – s jó érzéssel hallottam, hogy nemrég a rádióban is felemlgették –, a Mackó úr utazásaira²³. Arról szól, hogyan kerül Erdélyből Budapestre Mackó úr, mivel találja ott szemben magát, s az úrhatnámság kipellengérezése is benne volt a könyvben. Persze akkor még ezt én nem vettem észre, de a könyv nagyon-nagyon lekötött bennünket abban az időben. Végtelenül szórakoztató volt.

Nagyon kedves internátusi emlék, ha visszagondolok azokra az együtt töltött vacsora utáni estékre, amikor szép időben kint, télidőben pedig bent nótáztunk. Nemcsak népdalokat daloltunk, hanem műdalokat is. Világháborús nótákra is emlékszem: „Volt egyszer egy hadnagyocska”, „Maros menti kis temető” meg ehhez hasonlókra. Persze sok-sok népdalt is megtanultunk egymástól; mindenkinek volt egy nótás füzet, s abba leírtuk. Majd később, teológus korunkban Székelyföldről jött fiúkkal daloltunk együtt. Ez főleg akkor történt, amikor ünnepi legációk szünetek után visszatértünk az intézetbe, vagy valakinek a szobatársak közül név- illetve születésnapja volt. Ez újabb lehetőség volt a nóta és népdal cseréjére, mert a mi korunkban a teológus diákok nagyon szerettek dalolni. És milyen jó volt!

Nagyobb diákkorunkban mi is elmentünk odahaza kocsmázni, nem annyira az ivás, inkább a társaság kedvéért. Már középiskolás koromban elkezdődött a házibuli is, de tánc közben nemcsak körbeálltunk, hanem aztán szabálytalan ritmusos mozdulatokkal rütyöztünk, és főleg klasszikus táncokat táncoltuk a csárdástól kezdve a keringőig, foxig meg amik akkor még divatban voltak. És nagyon sokat daloltunk, különösen a mi társaságunk. Mindennek a fő mozgató rugója, el kell ismerjem, Csépi Sándor barátom volt a maga herflijével [*billentyűs harmonika*], így neveztük a fehér Hohner márkájú akkordeont, amin az édesanyja is nagyon szépen játszott. Sándor szerette a népdalokat is, nótákat is, különösképpen a háborús nótákat; nagyon sok katonadalt daloltunk akkor. Ami pedig a társalgást illeti, beszélgetések során én mindig rátértem az olvasásra, főleg a versekre. Ady volt a kedvencem, bár a középiskolás években jobban szerettem Petőfit, Arany Jánost és Vörösmartyt. Az volt az álmom, hogy ha majd elvégzem a középiskolát, irodalomtanár leszek egykoron. Adyt, József Attilát, Tóth Árpádot és a többieket csak a későbbiekben ismertem meg igazán, amikor rádöbbenem arra, hogy minden költő és író több annál, mint amit a kötelező olvasmányok és versek mondanak.

Az általános iskolás éveim a sztálinizmus korszakára esettek. Az állami ünnepek alkalmával a Művelődési Házban – ha úgy kívánták, hogy az iskola szerepeljen – énekeltük a Sztálint dicsőítő énekeket, és szavalgattuk a Sztálint dicsőítő verseket. Ezt hihetetlen mozgalmi erővel tudták ránk erőszakolni, és persze – hiszen minden kornak

megvannak a maga szekértolói – a tanárok közt is voltak, akik ezt örömmel vállalták és végezték a gyerekekkel. Másrészt voltak olyan tanáraink, akik csak kényszerből és csak azoknak a minimális követelményeknek tettek eleget, amelyeknek muszáj volt abban az időben. Erre az időszakra esett a pionír szervezetek megalakulása, kiszélesítése. Én egy darabig éppen a társadalmi származásom miatt nem lehettem pionír, hiába volt a tanulmányi eredményem megfelelő ahhoz, hogy vörös nyakkendőt kapjak. Nem mondom, hogy akkor nekem ez, mint gyermeknek nem esett rosszul, de azért olyan nagy vágyakozással sem gondoltam erre. Végül aztán én is pionír lettem, de erre sem szüleim, sem én sohasem voltam büszke.

Középiskolás évek Aradon

Amikor elérkezett a középiskolai beiratkozás ideje, otthon nagy gondba estek a szüleim, édesanyám különösképpen. Ez egy kicsit a keresztapámnak is köszönhető volt, a már említett nagybátyámnak, aki Aradon inas és jó mesterember volt a Jantó cégnél, és Földesen halt meg szerencsétlenség következtében. Ő már akkor sugalmazta anyunak, hogy tovább kell tanulnom, mikor én még kicsi gyermek voltam, s ő hazajövegetett látogatóba, hiszen együtt laktunk a nagyszülőkkel még abban az időben. „Én úgy veszem észre – mondta –, hogy Kálmán jó tanuló gyerek lesz majd, mikor az iskola padjaiba kerül. Juliska, feltétlen engedjétek, hogy továbbtanuljon! Mi sokan vagyunk testvérek, de senki nem tanult tovább közülünk. Én otthagytam a falut és mesterember lettem, de legyen már egy tanult, diplomás ember is a családban!” Anyu ezt szem előtt tartotta, s később említette is a hozzá nagyon közel álló bátyjának a szavait. Tudott arról is, hogy én magamban melengettem a gondolatot, hogy majd egykor irodalom szakos tanár szeretnék lenni. Ez a kérdés akkor merült fel, amikor Erdőhegyen elvégeztem a hetedik osztályt.

Igen ám, de édesapám ezt az utat nem találta járhatónak. Ő arra hajlott, hogy maradjak otthon, hiszen a gazdaságban is lenne tennivalóm, mellette dolgozgatni. Az volt a legkeményebb időszak, a padlásseprésnek a korszaka. Olyan sok volt a beadnivaló a kottás világban, hogy azt mondta: „Fiam, mi nem tudunk utánad fizetni, alig élünk máról

holnapra, esztendőről esztendőre, alig sikerül mindazt megszerezni, amire a családnak szüksége van. Ott van öcséd, ő sem akar itthon maradni, inas szeretne lenni. Ő utánad startol, egy évvel kisebb, mint te, úgyhogy erről szó sem lehet, hogy mindketten elmenjetez itthonról.” Az öcsém végül a nagyváradi szerszámgépgyár inasiskolájába került – az ország legnagyobb szerszámgépgyára volt ez abban az időben –, és vasesztergályos lett az Înfrățirea-ban, ott dolgozott egészen nyugdíjas koráig.

Említettem, hogy a családunk nagyon jó kapcsolatot tartott fenn Csép Gergely nagytiszteletű úrral és a feleségével, családjával is. Nem baráti kapcsolatokról beszélek a két család közt, hiszen édesapámék egyszerű földműves emberek voltak, de mégis közeli, jó viszony volt ez. Édesanyámék megosztották velük a gondot, elmondták Csép Gergelynek a helyzetünket, hogy a taníttatásomat ők vállalni nem tudják, s aztán bizonyára együtt is meghányták-vetették a kérdést. Végül édesanyám fogta a diplomámat és elvitte Aradra, az akkori magyar vegyes líceum – volt katolikus gimnázium – igazgatóságára. Az igazgató ránézett és azt mondja: „Molnárné, a fiának nem kell felvételiznie, mert olyan a bizonyítványa, hogy felvételi nélkül is felvesszük”.

Három párhuzamos osztály volt, én a „c” osztályba kerültem. Az „a” osztály tiszta fiúosztály volt, a „b” osztály tiszta leányosztály, a „c” osztály pedig vegyes, ott lányok és fiúk együtt ültek az iskola padjaiban. Nekem új volt minden, nem volt könnyű megszokni a nagyváros forgatagát. Bentlakó voltam, az internátus négy-ötpercnyi járásra volt csak az iskolától. Ez az életforma nem jelentett különösebben újat számomra, hiszen már Erdőhegykisjenőben is bentlakásos kisdíák voltam.

Nem volt könnyű a középiskolában a nívót tartanom az aradi gyerekekkel, de azért igyekeztem. Voltak olyan tantárgyak, megmondom őszintén, amiket talán kedveltem, de nem tudtam. A matematikával addig, amíg Deák Veronka, egy fiatal tanárnő tanította, aki kedves volt és nagyon világosan, érthetően magyarázott, nem volt problémám, de már kilencedikes korunkban átvette az osztályt egy levelezőn végzett matektanár, aki szerintem nem volt jó pedagógus, így számomra a matek már nem olyan tantárgy volt, amit kedveltem volna. Deák Veronka nagyon finom lelkületű, jó pedagógus volt, akiről

később, kolozsvári teológus koromban kiderült, hogy a Monostor úti Kakasos templom²⁴ akkori papjának a leánya. A többi tantárggyal nem volt különösebb gondom, bár elég sokat kínlódtunk a román nyelvvel, amivel már erdőhegykisjenői iskolás koromban is sok bajom volt, hiszen egy tiszta magyar református faluban nőtem fel, ahol a román nyelvet talán negyedikes koromban kezdtük tanulni, s még aki tanította, az sem tudott tökéletesen románul, amint később kiderült.

Az iskola könyvtárában egy nyugdíjas hadirokkant volt a könyvtáros. Laci bácsinak szólítottuk; ortopédcipőt viselt, és sántítva járkált. Ő látta, hogy sűrűn megyek könyvet kölcsönözni, s különösképpen azok a könyvek érdekelnek, amelyek népünk múltjával, történelmével kapcsolatosak. Hamarosan annyira a bizalmába fogadott, hogy ezt mondta: „Nézd, a könyvtárnak van egy hátsó része, onnan már nem szabad kölcsönözni könyveket, azért gyere, neked megmutatom”. És ott voltak kiszelektálva a polcon azok a könyvek, amelyeket az államosítás után sikerült megmenteni, vagy nem akarták bezúzni vagy elvinni, és ott maradtak, de úgyszólván lepecsételve állt a könyvtárnak az a része. Milyen könyvek voltak ott? Például egy csomó Gaál Mózes²⁵ könyv. Gaál Mózesről tudjuk, hogy nagy ifjúsági író volt, és az ő tollából nagyon sok olyan könyv jelent meg, ami erősítette a nemzettudatot, a hazaszeretetet, a családszeretetet, tehát azokat a hagyományos értékeket, melyeket a mi népünk úgyszólván már a honfoglalás előtti időktől kezdve szem előtt tartott, és aztán egyre jobban erősödtek, különösen a honfoglalás pillanatától. Meg aztán Benedek Eleknek is voltak olyan könyvei, amelyek úgymond index alá kerültek. Laci bácsi jóvoltából – szünetben, lyukasórán – könyvmolyként ilyen könyveket olvastam.

Több ízben visszamaradtam, amikor egy-egy nap kevesebb óránk volt, hiszen a bentlakás közel volt, hamar odaértem ebédre. Mindig a történelmi tárgyú könyveket kerestem. Jókairól tudjuk, hogy ez csak háttér volt a számára, de nagyon sokat foglalkozott a magyar történelemmel. Én romantikus lélekkel, ahogy olvastam a csataképeket, el tudtam képzelni magam magyar honvédnek, 48-as forradalmárnak Petőfi és társai között. De volt is úgy, hogy csapatosan ugrottunk egymásnak gyerekek: voltunk törökök és magyarok, akik harcban állottunk egymással, vagy éppen 48-as

szabadságharcosok, vagy a kuruc-kor irodalmán keresztül megismert történelmi események szerint kurucok és labancok. Ez ott mozgott a tudatunkban, annyira, hogy még bélyegként is ráakasztottuk egymásra, hogy ki a kuruc típus, s ki a labanc típus. Milyen kár, hogy a mai gyermekeknek, ifjaknak nincsenek ilyen eszményképeik, csak „önmegvalósító” médiasztárjaik.

Ágyai játszótársaim közül azokkal, akikkel már az erdőhegykisjenői iskolába is együtt jártunk, vagy Csép Sándor barátommal mi a középiskolás években Aradon nemigen találkoztunk. Sándor ugyanis két évvel fölöttem járt, és nem volt bentlakó. A nagyapjának Aradon volt egy szép háza, ahol többször megfordultam én is. A nyári szünidőt, a vakációkat együtt töltöttük, hiszen ő is hazament szüleihez a parókiára, és én is hazamentem. Mi kisgyerekkorunktól kezdve Sándornak a haláláig jó barátságban voltunk, és tartottuk a kapcsolatot. Komáromi Jóska, akivel együtt is konfirmáltam, egyszerű, szegényebb család gyermeke volt, szorgalmas, munkás szülei voltak. Járogattam én hozzájuk is, ő is el-eljövögetett mihozzánk a Bodó-zugra. Nyaranként mindig együtt voltunk. Nagy halászó társam volt Jóska, csak hát be kell valljam, hogy mi inkább rablóhalászok voltunk, ugyanis nem álltunk oda a víz partjára horgászbottal és türelemmel, sportszerűen halászgatni, hanem mindenféle eszközt igénybe vettük a rablóhalászatnak a mi kis Tózn folyónkban. Tapogatóztunk, szénahordó kosarat emelgettünk a padmagok alá, vagy ha lehetett, hálóval fogtuk a halakat; törpeharcsákat, cifraharcsákat, csukákat, csíkhalkat stb.

Tichy Antal egy kisjenői kereskedőcsaládból származó osztálytársam volt. Vele később, teológus koromban Kolozsváron többször összefutottunk, de sajnos többször az alkohol hatása alatt volt. Nagyon korán meghalt, nyugodjon békében. Hárman voltak testvérek, s a legnagyobb, Pisti mindig szerette volna, ha az öccsével mélyebb baráti kapcsolatba kerülök, különösen, amikor megtudta, hogy teológiára járok. Anti ezt különösebben nem kereste, sőt eleinte kicsit nagyképű volt velünk, mert kereskedőcsaládból származó, nagyon jól öltözött úri gyerek volt. Aztán mindjárt KISZ-titkár lett a középiskolában. Én is KISZ-tag lettem, mikor kitöltöttem a pionír időszakot. Középiskolás korom elején én azért még magammal vittem a falusi, alföldi hangsúllyal ejtett szavakat, vagyis zöld

helyett „zöd”-et mondtam, ló helyett meg „lú”-t mondtam, mert falun ezt szoktam meg, és Tichy sokszor gúnyolódott emiatt velem, ami akkor nagyon rosszul esett. Aztán persze teológus koromban, amikor találkoztunk s leültünk egy-egy sör mellé Kisjenőben, akkor én felhoztam ezeket a dolgokat, sőt ki is ejtettem egy-egy szót alföldi hangsúllyal, de akkor már tudatosan tettem, hogy mutassam, nem szégyen tájszólással beszélni. Annakidején középiskolás diákkorunkban négyszemközt szemrehányást tett: „Nem szóltál hozzá a KISZ-gyűlésen, pedig mondtam neked” – persze előre elmondta, mit hogyan értékeljek ki, de nem szóltam hozzá. „Féltél, nincs merszed, bátorságod közösség előtt beszélni”. Aztán ezt is felhoztam akkor: „Antikám, gondolom, most már nem mondod, hogy félek beszélni közösség előtt, hiszen teológus vagyok, és már karácsonykor legációban voltam, még hozzá egy ezerlelkes gyülekezetben, s tele templom előtt prédikáltam”. – „Ó, hát az nem volt komoly dolog – mondta –, amit én akkor mondtam neked”. Jó, mondom, akkor ezt tisztáztuk, s el van intézve.

Ficzay tanár úr²⁶

Visszatérek még az aradi évekre. Iskolánkat, a volt katolikus főgimnáziumot hat évvel az előtt államosították, amikor én odakerültem, s az idősebb tanárokon láttuk is és tudtuk is róluk, hogy ők előzőleg a felekezeti iskolában is tanítottak. „Gyorstalpalással”, ahogy hallottuk, nem végezhetek annyian, bár hallottuk egy-két tanárról, hogy levelezés útján végezte el azt a szakot az egyetemen, amit tanított. De a legkiválóbb tanárainkról tudtuk, hogy már rég ott tanítottak a gimnáziumban. Közülük említeném meg mindenekelőtt Ficzay Dénes tanár urat, a magyartanárunkat, aki – ezt utólag hallottam azoktól, akik Kolozsváron jártak vele egy időben egyetemre – már diákkorában is kiemelkedő vezéregyéniség volt.

A tanároknál persze abban az időben is „be kellett vágódn” a felsőbb évesek szerint, és én mindenekelőtt Ficzay tanár úrnál óhajtottam ezt elérni. Bár kezdetben sem éreztem, hogy ő engem mint faluról feljött diákot másképpen kezelne, sőt kilencedikben már a kedvenc tanítványai közé tartoztam. Ebben közrejátszott a könyvszeretetem, hiszen én már egész kisdíák koromban is rengeteget olvastam. Ficzay tanár úr tudta, hogy órán is

olvasok; nagyon sok magyarórán ott volt a padomban a könyv. Nagy Jókai-lázban voltam, különösen kilencedikes koromban, és ha jól emlékszem, középiskolás korom végéig legalább 67 Jókai-kötetet olvastam el. A tanár úr nagyon örült, hogy nem volt olyan kötelező olvasmány, amit én el ne olvastam volna. De hát sokkal többet is olvastam én: amikor Móricz Zsigmondról tanultunk, akkor már a Móricz könyvek egy bizonyos részét elolvastam, nem is beszélve Jókairól, a Mikszáth könyvekről – ez a három regényíró állt a legközelebb hozzám, ezeket ismertem legjobban. Hiszen Herceg Ferencz, Tormay Cécile, Gulácsy Irén, Zilahy Lajos, Wass Albert, Harsányi Zsolt és Nyirő József könyvei csak teológus koromban lettek ismertek. Úgyszintén a költők közül Reményik Sándor, Áprily Lajos, Gyóni Géza verseivel ott találkoztam.

Ficzay tanár úr remek pedagógus volt, aki nemcsak jól oktatott, hanem nagyszerűen magyarázott. A leckét, különösképpen az írók életrajzát lediktálta, s mi diktálás után írtuk a füzetbe; ez nekem jobban tetszett, mint az akkori szöveggyűjteményünkben levő rövid és száraz életrajzok. Jó írásom volt, ezt édesanyámtól örököltem, amit annakidején elemiben külön tantárgyként gyakoroltattak velünk. A második ciklusban erre még Boldis tanár bácsi is hangsúlyt helyezett, így a jegyzeteim szépek és olvashatóak voltak. Emlékszem, Csép Sanyi is az én füzetemet használta, amikor felvételizett a teológiára később – mert ő levelezés útján jogot is hallgatott annakidején – , és őszerinte is nagyon jó jegyzeteim voltak magyar irodalomból. Aztán a teológián járt kézzől kézre ez a jegyzetfüzet, míg végül eltűnt, amit nagyon sokáig sajnáltam.

A tanár úr nagyon vigyázva, de igyekezett a magyar irodalmon keresztül megtanítani nekünk a magyar történelmet is. Ezt olyan diplomatikusan tette, hogy soha nem volt kellemetlensége miatta. Az ő előadásmódjának egyik legcsodálatosabb vonása volt a törekvés lekötni a fiatalok figyelmét úgy, hogy felkeltse érdeklődésünket, és aztán mi magunk is próbáljunk továbbhaladni az általa mutatott úton, s megszeressük a könyveket, az olvasást.

Ficzay tanár úr tősgyökeres aradi volt. Tanulmányait a római katolikus főgimnáziumban végezte, és ott tanított 1945 -1982 között. Róla emlékezve nem hagyhatom ki az aradi

sétáinkat. A tanár úr Arad szerelmese volt, nagyon sokszor időt szakított arra, hogy elinduljon velünk sétálni. Arad az a város, ahol Adytól, Tóth Árpádtól kezdve Juhász Gyuláig, Szántó Györgyig sokan megfordultak vagy éltek több-kevesebb ideig. Ficzay Dénes minden emléktáblánál megállott velünk, és még arról is tudott beszélt – és szívesen beszélt –, hogy egyik író hol, melyik utcasarkon találkozott a másikkal. Nemcsak a városba vitt ki bennünket, hanem Arad környékére is, az aradi várhoz, a vesztőhelyhez, ahol egy obeliszk²⁷ emelkedik, s az aradi tizenhárom neve olvasható annak négy oldalán. Ezt annyira megszoktuk, hogy mi október 6-án máskor is kijártunk oda. Ha pont úgy alakult, hogy nem tudtunk együtt menni, akkor jómagam egyes egyedül mentem ki, és egy szál virágot letettem az aradi tizenhárom obeliszkjének a talapzatára.

Fantáziánkat legjobban Zala Györgynek az aradi tizenháromról készült szoborkompozíciója izgatta. Úgy hallottuk, hogy egy régi mozi raktárában voltak a szobor darabjai, pontosabban a tűzoltótorony mellett. A régi tűzoltótorony egyik műemléképülete Aradnak, s mai napig is fennáll, hála Istennek. Oda mi felkapaszkodtunk egymás vállán, tolvajlétrát tartva – mert a hátsó raktárrészben nagyon fent volt az ablak –, hogy belássunk. Be is volt mázolja vagy meszelve az ablaküveg hogy ne lehessen jól belátni, de annál érdekesebbnek tűnt, hogy olyan sejtelmesen láttuk a szoborcsoport alakjait. Az aradi várat is sokszor körüljártuk. A várban diákkorom kezdetén még orosz katonák voltak, majd rövid időn belül elmentek, és a román hadsereg alakulatai foglalták el a várat.²⁸ A várőrséget, a katonákat láttuk a bejáratnál, mert egy hídon keresztül odáig el lehetett menni, de be nem jutottunk sohasem. A vár körül sétálva, annak hátsó részén szintén bakot tartva, egymás vállára felhágva nézegettünk be a vasrácsos ablakok között. Egész kicsi, rácsos ablakok voltak a várfalon, és megmondom őszintén, olyan sötétség volt belül, hogy én azt hiszem, csak a fantáziánk működött, amikor látni véltük Hungária²⁹ alakját, az angyalt a harcos fölé hajolva, és egyéb alakjait a szobornak. Ebbe a szoboralakba kötöttek bele legjobban annak idején, amikor lebontották és később is, a visszaállítás idején, mert a román hatóság, a nacionalista román politikusok Nagy-Magyarországnak a szimbólumát látták benne.

Az aradi vértanúkról nagyon-nagyon sokat mesélt Ficzay tanár úr. S talán még azt elmondhatom róla, hogy amikor nem volt kedvünk tanulni, akkor vagy indítványoztunk egy városi kiruccanást egy-egy nevezetes helyre, vagy pedig valaki beköpött egy dátumot: „Tanár úr, március 15-e van! – hivatalosan ez nem volt ünnep – Tanár úr, október 6-a van! Tanár úr, ezen a napon született Arany János”... És akkor ő nevetett: „Tudom, azt akarjátok megint, hogy elbeszéljem az órát” – s addig mondta, hogy milyen a diák, és hogy akarja a tanárt félrevezetni, amíg kicsengettek. De mégis legjobban az irodalmat tudta mindenki, és leghamarabb ő fejezte be az iskolai év szakaszaira lebontott anyagot.

1956-ban körülbelül 96-an érettségiztünk, s a tízéves érettségi találkozón megállapítottuk, hogy nagyon sok diplomás került ki közülünk. Voltak orvosok, mérnökök, agrármérnökök, egy csomó pedagógus stb. Református pap egyedül én voltam. De a visszapillantásokból kiderült az is, hogy mindenki „irodalmár”, az orvos is, a matektudós is, de még az egyszerű munkás is, aki ott maradt érettségivel a kezében, és dolgozott jó mesteremberként valamelyik nevezetes gyárban. Ficzay tanár úrnak köszönhetően mindenki nagyon szerette az irodalmat.

Ilyen kisugárzása volt annak az iskolának az ott tanító tanárok magas fokú oktatása és nevelése által. Mi minden órán éreztük azt, hogy magyar diákok vagyunk, történelmünket, nemzetünk sorsát annyira szem előtt tartotta ez a közösség. Végül idézem Gy. Pataky András *Döbbenet* című versének néhány sorát, melyet Ficzay Dénes emlékének dedikál: „...amikor elfogyott” az út/ a séták véget értek...szinte kiloptad magad KÖZÜLÜNK, /A szemüveged mögött ülsz: /körülvesznek a klasszikusok s a Nyugat nagyjai... , /immár velük együtt szövöd a csend szálait...”

Lehet, hogy voltak semleges, közömbös diáktársak, de akik velem együtt, párhuzamos osztályokban érettségiztek, és a többiek az alattunk vagy felettünk levő osztályokból, akiket ismertünk, mind ilyen értékrendet szívtak ott magukba és vittek magukkal, tehát ezzel tarisznázott fel bennünket a mi „Alma Materünk”, a volt katolikus gimnázium.

Az osztálynévsorokból az aradi tizenhárom neveihez hasonlóan a fennmaradásért folyó harcra nem lehetne következtetni. Igaza van Reményiknek, amikor azt írja Petrovics ítélt című versében: „A vér semmi: a Lélek: a Minden.” vagy Ravasz Lászlónak, aki azt mondja, hogy magyarnak lenni feladatot jelent.

Megemlítem még Kovács Géza tanár urat, aki történészként többek között az aradi tizenhárom emlékének 150 éves évfordulójára kiadta Az emlékező város című kötetet. Engem nem tanított, de jó barátságban voltam vele. Még a nagy évforduló évében, mint a zilahi egyházmegye esperese meghívtam, hogy tartson előadást a lelkeszi karnak az aradi tizenháromról. Mondanom sem kell, milyen emlékezetes volt a találkozás. Annál is inkább, hiszen ő a Zilahi Református Wesselényi Kollégiumban végzett, én pedig az aradi volt katolikus gimnáziumban. A fent említett könyvet így dedikálta: „Molnár Kálmánnak baráti szeretettel, Arad hagyományait idézve és őrizve.” Kovács Géza (Arad 1999. X. 1.)

Befejezőként megemlékeznék még a tornatanárunkról, Vadász Ernőről, aki feleségével Angel Kornélia volt tornászbajnokkal mindig jelen volt eddig minden vendiák találkozón. Néhány napja az iskolánk fennállásának 90. évfordulóján is velünk volt. Minden osztálytalálkozón ő helyettesíti az osztályfőnököket, mert csak egyedül él azok közül, akik bennünket tanítottak.

Teológiai Intézet, Kolozsvár³⁰

„Kálmán, nincs más út!”

Az érettségi diploma megszerzése után a nagy kérdés mindenki számára az volt, hogyan tovább. Érettségi diplomával már akkor sem sokra ment az ember, bár ez annyiból munkahelyet jelentett, hogy amikor megalakultak a termelőszövetkezetek – majd később a kollektív gazdaságok –, akkor faluról az a néhány gyerek, aki középiskolát végzett, ilyen helyeken elhelyezkedhetett hivatalnokként, ha nem ment továbbtanulni és nem szerzett diplomát. Volt olyan is, aki vállalta a fizikai munkát –

különösképpen a városi gyerekek közül, akik nem akartak elmenni Aradról, és nem kaptak egy íróasztalt valahol. Gyári munkás lett belőlük, például az aradi híres textilgyárban vagy a vagongyárban.

Csép Gergely, aki már az aradi líceumba kerülésemet is segítette, arról beszélt velem, hogy menjek a teológiára. „Úgyis benned van az – mondta –, hogy szolgálj a mi népünket. Hidd meg, hogy nincs az a pálya, amelyiken jobban szolgálhatnád, mint a lelkeszi pálya!” – „Gergely bácsi – feleltem –, én nagyon jó vallásórás gyermek voltam, jó konfirmandus növendéke voltam Gergely bácsinak. Templomba járó, egyházszerető szülők, nagyszülők gyermekeként nőttem fel. De tessék nekem elhinni, és nagyon őszinte, lelkem mélyéből jövő vallomásként tessék venni, hogy nem érzem odavalónak magam, sem alkalmasnak arra, hogy vállaljam a lelkipásztori feladatot, ehhez a belső indíttatás, hivatástudat kell”.

Bizonyára készült ő a válaszomra, annyira ismert, annyira együtt voltunk, hiszen naponta látott bennünket. Még a szórakozásunkat is ismerte, mert házibulik a parókián is voltak – hol ott tartottuk, hol nálunk, hol valamelyik barátunknál vagy éppen Kisjenőben, egy szélesebb baráti kört szem előtt tartva. Ismert bennünket nagyon jól, és azt mondta nekem: „Kálmán, nincs más út. Szüleid nem bírják fizetni taníttatásodat. Ne maradj érettségivel! Nézd meg Vida Ferit – ő egy olyan barátunk volt, aki szintén Aradon érettségizett –, hivatalnok lett, a néptanácsához került a senkik közé, és mindenki csak, mint a kutyával, úgy bánik vele, pedig ő az, aki igazán megállja a helyét, szépen tud írni, jól tud fogalmazni. Én nem hiszem, hogy neked való lenne ez az út. Menj el, hallgass rám! Készülj a teológiára! A te irodalmi tudásod olyan, és a kátét is úgy ismered, hogy ott a helyed. A felvételi prospektust megkérjük, a kijelölt bibliai részek megtanulásában segítünk, irányítlak téged. Menj el felvételizni, kolozsvári diák leszel, s ha úgy érzed, hogy a teológia légköre számodra nem elfogadható, és nem érzed ott jól magadat, kolozsvári diákként még akkor is nagyobb lehetőség nyílik meg előtted, és akkor vállald azt, hogy pályamódosítás történik az életedben!”

Én ebbe belenyugodtam. Leültem és nagyon komolyan készültem a felvételire. A kijelölt kátékérdéseket amúgy is tudtam kívülről szinte mind, de bemagoltam, hiba nélkül tudtam, és a kijelölt énekeket is tudtam, mert ismertebb énekeket jelöltek ki, amit énekeltünk a templomban is. A kijelölt bibliai részeknek utána néztünk Gergely bácsival együtt, és azután kivonatoltam s lecke-ként megtanultam ezeket is. Alkotmányból nem tudom, miért, de felvételizni kellett, irodalomból külön írásbeli volt, ezen kívül szóbelizni kellett a nyelvemlékektől kezdve a nyugatosokig és tovább a kortárs irodalomig. Ezekre is külön jegyet kaptunk, engem három jelessel osztályoztak. Így énekből és kátéból is jelesre vizsgáztam. Alkotmányból viszont négyesre vizsgáztam, úgyhogy 4,96-tal, körülbelül százharminc felvételiző közül én voltam az első.

Nagy András professzor úr, az akkori dékán kijött: „Ki az a Molnár Kálmán közületek? – Mutatják, hogy én vagyok. – Na gyere, gratulálok neked, s örülök, hogy falusi, egyszerű földműves szülők gyermekeként te feljöttél ide, s jó néhány papgyerek és más intellektuelek gyermekei között ilyen remek eredményt értél el. Én is egyszerű, falusi családból származom. A Jóisten áldjon meg, és érezd itt jól magadat! Gergely bátyáddal beszélgettem, s elmondta őszintén a te vívódásaidat. Légy csak nyugodt! Vedd komolyan a teológiát, vigyázz, hogy a magatartásod is teológushoz illő legyen, de hidd meg nekem, hogy a hivatástudat nem mindenki számára csak úgy egyszerűen tör fel a lélekből, már éppen pályaválasztás előtt, és ennek hatására jön a teológiára, hanem menetközben is megjöhet Isten Szentlelke által”. A professzor úr megnyugtatót engem, mert én valahogy úgy éreztem, hogy a lelkiismeretem ellen, az elképzeléseim, a gondolkodásom ellen cselekedtem, s ez azért nem jó dolog. Nagy András professzor úrnak az volt a mondása: „Ha az Úristen adja, tudja, miért fogadjuk el!” – ezt a sok felvételire jelentkezőre mondta. Mennyire igaza volt, hiszen évek múltán nagyon korlátozta a kommunista hatalom a felvételizők számát. Azt pedig, hogy menetközben is megjön a hivatástudat, én hála Istennek éreztem; nem azt mondom, hogy valami nagy, robbanásszerű változás történt a belsőmben, de bizonyos dolgokon keresztül ezt mégis megéreztem. Főleg abból, hogy amikor egy év eltelté után fölkinálták nekem volt tanárain – például egy kisjenői volt tanárom is –, hogy egyengetik az utamat az egyetem felé, akkor én ezt már nem akartam így elfogadni.

Azért nem olyan pálya volt ez abban az időben, ami után kapkodtak az emberek, még akkor sem, ha velünk együtt éppen akkor sokan felvételiztek a teológiára. Mert a papgyerekek vagy azok, akiknek a szülei kuláklistán voltak, hátrányos helyzetbe kerültek a különböző egyetemeken. A származás nagyon számított, és az akkori politikai rendszer szerint ők nem olyan emberek voltak, akik értéket jelentettek volna, osztályellenségként kezelték őket.

Diákélet a nagyvárosban

A sikeres felvételi után annak rendje-módja szerint felkészülve utaztam Kolozsvárra. Jól emlékszem, ötödmagammal kaptam beosztást a bentlakásban. Nem csak elsőévesek voltunk az ötös szobában, hanem másod-harmadéves hallgatókkal is együtt laktunk. Voltak ifjúsági együttlétek, önképzőkörök, bibliaórák is, amikor megosztottuk egymással a gondjainkat, gondolatainkat, de a fordulat után sokkal szabadabban működött minden.

Bustya Dezső³¹, aki nagy hebraista volt, s később Csiha püspöknek³² püspök helyettese lett, volt akkor az ifjúsági felügyelő, a szenior. Évfolyamtársaim közül végig nagyon jó barátságban voltam Bereczky Zoltánnal, aki elejétől végéig szobatársam is volt. Ő dálnoki származású, aztán kutyfalvi pap lett belőle, s később átment Magyarországra. Bereczky László magas, tagbaszakadt fiú volt, jó tanuló, aki komolyan vette a teológiát, nagyon komolyan tanult. Gaál Tibor volt még évfolyamtársam, aki aztán Marosvásárhely mellett volt lelkipásztor. Papp Sándort ki ne felejtsem, most Szentgyörgyön él mint nyugdíjas lelkész; harasztkeréki papsága idején meglátogattam, de előtte már Kíssolymoson is voltam nála. Szentgyörgyre is elmentem hozzájuk, még fungens lelkész korában. Ott éppen olyan helyzet alakult ki, mint itt nálunk Szilágycsehben: a fia került a nyomába, a gyülekezet őt választotta lelkipásztorának, mikor Sándor nyugalomba vonult – ahogy Emese és a férje került az én nyomdokaimba.

Nagyon szívesen emlékszem Fülöp Dénesre³³, aki negyedéves volt, amikor az első évet végeztem a teológián. A vizsgák után én még valami okból ott maradtam, és Dénes

évfolyamát éppen akkor bocsátotta ki az alma mater. Egyedül csellengtem az intézetben, ők meg levittek magukkal, hogy ebédeljek velük; ez nagyon jól esett. Dénesnek egyszerű, székelyharisnyás³⁴ nagyapja is jelen volt a hozzátartozók között, aki olyan csodálatosan beszélt arról, milyen nagy öröm számára, hogy az unokája „palástosan repül ki az alma mater falai közül”, és majd elfoglalja társaival együtt azt a kinevezési helyet, ahol a székely nép várja ennek a nemzedéknek is a szolgálatát, igehirdetését, „mert az aratnivaló sok”.

Nem volt egyszerű számomra megszokni az ottani nagyobb szabadságot. Én ötödikes koromtól kezdve – úgy Erdőhegykisjenőben, mint Aradon – mindig bentlakásban laktam, programhoz kötött volt az életünk, és bár hétvégén hazautaztunk, de máskor kimenőt csak meghatározott időben kaptunk, s az eltávozáshoz külön engedély kellett. Kolozsváron viszont annyira szabadnak éreztem magamat, hogy bizony – ha hamarabb végződtek az órák, s kimentem a városba valamiért – sokszor elfeledkeztem még arról is, hogy ebédidőre pontosan ott kell lenni, és így elmaradtam az ebédől, a vacsorát pedig nagyon-nagyon sokszor lekéstem eleinte, ha előzőleg kimentünk sétálni. Este tíz órakor kapuzárás volt, utána a kapusnak, amikor beengedett bennünket, mindig odacsúsztattunk egy kis kapuspénzt. Ha nagyon későn érkeztünk, akkor a nagyobb kapusbaksis azt is jelentette, hogy erről jobb, ha nem beszél, mert bizony megtörtént, hogy valakit a késő éjszaka vagy éppen a hajnal vetett haza. Jómagam, barátaimmal csak akkor vetődtem haza későn, ha vasárnap esténként elmentünk táncolni vagy diákbálba, vagy valamelyik munkásklubba.

Reggel hét órakor volt az ébresztő, fél nyolckor reggeli áhítat, utána reggeli. Nyolckor kezdődtek az órák, és aztán ez tartott tizenkettőig vagy egyig, esetleg két óráig. Kettőkor volt az ebéd, s azután a szilencium ideje következett. Természetesen nem ellenőrizték, hogy beülünk-e a könyvtár lecketermébe, vagy a szobában tanul valaki, de azért kialakult egy rend. Általában a nagyoktól is azt láttuk, és mi is ezt folytattuk, hogy a szobánkban három órakor, mondjam így, szobazárás volt: ötig síri csend, aki akart, lepihent, vagy éppen tanult, ha olyan korán tanulni óhajtott valaki, vagy csendben ült és

olvasott. Öt óra után aztán ment, ki merre akart. Vagy kiment a városba, vagy pedig leült tanulni, és azután hét órakor következett a vacsora.

Vacsora után legtöbbször elindultunk egy-egy sétára vagy színházba, operába, hangversenyre... szabadon járhatott-kelhetett bárki bárhová, nem korlátozott bennünket az intézet szabálya ezen a síkon. Én ott szerettem meg a színházat, színházjáró lettem. Először csak operetteket, majd könnyebb, fülbemászó dallamú operákat látogattam a barátaimmal, aztán később már komolyabb hangversenyekre is elmentem. Nagyon emlékezetes volt egy Kodály kórusverseny a Diákház aulájában³⁵, ahol a Magyar Operaház karnagya³⁶ vezényelt; szinte forradalmi hangulat alakult ki lelki-szellemi értelemben. Olyan sokszor visszatapsolt a főleg diákokból álló közönség minden kórusszámot, hogy végül már alig volt hangjuk a kórustagoknak.

A színházban népszínművek, vagy zenés daljátékok, tehát könnyebb darabok is mentek, s ezeket eleinte még örömmel néztük meg mi magunk is. A Hány János vagy a Mánás Miska előadásán a közönség soraiban láttunk egy színes csoportot, akiről később megtudtam, hogy ők a hóstátiak³⁷. Földműveléssel, kertészettel foglalkozó emberek voltak, jobbára reformátusok, úgy tudom, a Magyar utcai kéttornyú templomhoz tartoztak. Pörge keménykalapos, lajbis népviseletben megjelenő férfiak és bőszyknyás, főkötős asszonyok, akiket főként a Széchenyi téren működő piacon láthattunk, ők látták el a várost friss tejtermékkel, zöldséggel, gyümölccsel. Persze a környező falvakból, községekből is bizonyára felvittek árut, de az, hogy Kolozsvár nagyon jól ellátott város volt, különösképpen a hóstátiaknak volt köszönhető.

Később, már sülelmedi pap koromban utaztam egyszer Kolozsvárra, és a vonatban beszélgettünk az útitársakkal. A folyosóról egy tagbaszakadt, kapatos ember ült be közénk, és az ő szájából hangzott el a következő mondat románul: „Én agrármérnök vagyok és kolozsvári, és mi vagyunk azok, akik saját magunknak harakirit csinálunk itt Romániában” – ezt a szót használta –, és mesélt a Hóstát akkor már elkezdődött felszámolásáról. A „harakiri” szóval arra utalt, hogy annak idején Kolozsvárnak, eléggé zsúfolt város lévén nagy szükség volt a jó és olcsó piacra. Eddig ez megvolt, de most

már kezd minden nagyon megrágnulni, mert a hóstáti külvárosrészt felszámolták. A Hóstáton élő földművesek földésznek nevezték magukat; ők a piacon mindent árultak, beleértve még a virágokat is, de főleg tejterméket, zöldségfélét és gyümölcsöt amint említettem. Ahogy visszaemlékszem rájuk, mindig patyolat tiszták voltak az asszonyok, akik az áruikat kínálták, maguk az áruk is úgy voltak előkészítve, hogy kellemes volt a szemnek is ránézni; nagyon jó minőségű és kívánatos árucikkeket hoztak a piacra. És olcsó volt, mert nagy volt a felhozatal. Mikor felszámolták a Hóstátot, elvették földjüket, telküket, kertjüket, és az embereket, akik addig szabadon éltek, munkálkodtak, termeltek, tömbházakba kényszerítették. Ahogy később megtudtam, nagyon sokan öngyilkosok lettek, mert nem tudták feldolgozni ezt a számukra váratlanul jött, nyomorúságos helyzetet. És ez valóban, ahogy a mérnök mondta, harakirit jelentett a város számára is. Később tudtam meg, hogy Csép Sándor barátom a munkatársaival együtt riportfilmet készített a hóstátiakról³⁸.

A magyar forradalom hírei

1956 őszén, október 1-jén kezdtük a teológiát, s azokban a 23. körüli forró napokban éjjel-nappal ott ültünk a kis rádiószobában. Persze azért órára elmentünk, de a szabadidőt kihasználva, sőt még az alvás rovására is ott ültünk, és hallgattuk a híreket. Nagyon együttérző, lelkes hangon beszéltünk a magyar forradalomról egymás között, szívvel-lélekkel szolidaritást vállaltunk a forradalmárokkal, és nagyon féltettük őket attól, hogy vajon mi lesz ennek a következménye, hiszen nagy súllyal nehezedett ránk a diktatórikus rendszer, s tudtuk, hogy a szovjeturalom alatt lévő államokban mi a helyzet. A Szabad Európát hallgatva sok fals hírt is hallottunk, nagy ígéretéseket az amerikai segítségről... A bentlakást felügyelő Geréb professzor úr nagyon sokszor köztünk volt, s nem féltünk véleményt mondani előtte, mert ő maga is pozitív megjegyzéseket tett, és ezt nagy lelkesedéssel könyveltük el.

Amikor következett a megtorlás³⁹ – amiről a hírközlő eszközökön keresztül szereztünk tudomást, meg hallottuk a nagyobbaktól is –, akkor bizony a teológián a mi sorainkból is kiemelték és letartóztatták azokat, akiknek talán semmilyen kapcsolata nem is volt a

magyar forradalommal, de valami hamis ürügy kapcsán az a vád érte őket, hogy szolidaritást vállaltak vele és ezt kimutatták. Bizony többet letartóztattak a teológus ifjak közül. Konkrét szervezkedésről a sorainkból nem tudok beszélni, mert én akkor még elsőéves teológus voltam. Később azonban Fülöp Dénes a Marosvásárhely-Vártemplom nevezetes, jó tollú, írogató papja – akivel jó barátságban voltam, és sokat beszélgettem vele, különösképpen a fordulat után – egyszer egy olyan megjegyzést tett négy szemközt, hogy „Ha mi tudtuk volna, hogy te hogy gondolkozol, akkor már ott lettél volna biztos a sorainkban, és mindenbe bevontunk volna. De hát először mindig körülnéztünk mi nagyobbak, hogy kik azok, akikkel meg lehet osztani azokat a dolgokat, amik bennünket annak idején nagyon érdekeltek”.⁴⁰ De ők sem tettek semmilyen alkotmányellenes dolgot, kirakatper áldozataiként ítelték el őket.

A professzoraink nagyon féltettek bennünket, különösképpen Nagy András professzor úr. András bácsi nagyon-nagyon komolyan figyelmeztetett bennünket: „Vigyázzatok, ne maradjatok kint!” Mindig a kátét idézte nekünk: „Könnyelműen magatokat veszedelemben ne ejtsétek!”

Teológiai tanárok⁴¹

A tanáraink közül Nagy András⁴² professzor úr volt a legnagyobb hatással rám. Nem azért, mintha én különösképpen nagy héberes lettem volna – a minimális követelményeknek tettem eleget, ezt be kell valljam őszintén –, de ő egy csodálatosan nagy tudású tanár volt és jó pedagógiai lelkigondozó. Az óráit nagy figyelemmel hallgattuk, mert minden exegézisóráján úgy beszélt – amikor a héber szövegekből készült preparációkat a kezünkbe adta, s a szövegjelentéstől meg a kortörténettől kezdve sok mindenről szó esett –, hogy az egy különös és emlékezetes igehirdetés volt a teológiai ifjak számára. Nagy András professzor mindig a hitvallás szellemében beszélt, s a Bibliát teljes összefüggésében tárta elénk.

Legnevezetesebb teológiai műve– nekem is megvan, hála legyen a Jóistennek – *A váltság gondolata az Ószövetségben*. Ő az Ószövetségi Tanszék professzoraként azt

magyarázta, hogyan mutat előre Krisztus megváltó munkájára az Ószövetség, mégpedig nem kiragadva bizonyos részeket, hanem teljes összefüggésében, s akár ószövetségi textusról, akár újszövetségi textusról prédikált – gondolok most az akadémiai istentiszteletekre –, igehirdetéseit mindig mély biblicitás jellemezte. Az egyik akadémiai istentiszteleten a tékozló fiúról prédikált egy újszövetségi textus alapján. Úgy előttem van, ahogy áll a szószéken, az arckifejezése, a tekintete, ahogy végignézett rajtunk, és ahogy felemelte a hüvelykujját... Megjegyzem zárójelben, hogy „az öreg Jeremiás”-nak nevezték a diákok. Mélyenszántó gondolatok sorozatával volt tele a prédikáció, és eljutott addig a pontig, amikor kezét felemelve ezt mondta: „A tékozló fiú története óta tudnunk kell, hogy az egészből a részt kiszakítani mit jelent – a moslékos vályú”. Megdermedve hallgatta a teológus ifjúság az igehirdetést, mert mi ifjak s az akadémiai istentiszteletre járó intellektuelek – a más helyen tanító vagy nyugdíjas tanárok, professzorok, orvosok, vagy éppen a főurak leszármazottai, akik Kolozsváron maradtak – mindannyian tudtuk, hogy Nagy András professzor úr most Erdélyről beszél. Az egészből a részt kiszakítani: a moslékos vályú. S persze az Igén keresztül kifejti a hazafelé vezető utat is, mert Isten Igéje szerint a moslékos vályú mellől is van szabadulás. Én ezt soha nem tudom elfelejteni. Nagyon sokszor emlegettem magam is ezt az igehirdetéseket során és más ilyen képeket, amiket Nagy Andrástól hallottam, örököltem.

Volt rá eset, hogy András bácsit hazakísértem. Például később, felsőbb éves koromban kaptam egy-egy textust a homiletikai professzoromtól, mely alapján meg kellett írnom egy igehirdetést. Két ilyen emlékezetes igehirdetés van, mondjam így, szó szerint leírva. Az egyiknek a textusa Ézsaiás próféta könyve 61. részének talán 1–6-ig terjedő versei, ahol előretekint a próféta – a messiási jövendölésről van itt szó –, a másik pedig a Korinthusi levélben a választott nép útja az ígért földje felé, a lelki kőszikla és a lelki kősziklából eredő ital, táplálék. Itt az Ószövetségre, a választott nép életének arra a szakaszára utal az apostol, amikor Mózes a kősziklából vizet fakaszt. És akkor én mondtam András bácsinak, hogy most erről kell nekem prédikációt írnom. „Na, gyere, Kálmán, kísérj haza!” – és a Teológiától egészen a Farkas utcai templom melletti utcáig elkísértem, ahol a tanárok lakása volt egyházi épületekben, s talán még a kolozsvári

Esperesi Hivatal is ott volt mellette. Útközben ő szépen, szemléletesen, elmagyarázta nekem a textusokat. Mikor visszamentem a Teológiára gyorsan elővettem a Bibliámat, elolvastam a textust és lejegyeztem a tőle hallottakat, majd kiegészítettem az általam leírt meditációval, esetleg hozzáolvastam más forrásanyagból, és megszületett a prédikáció.

Hatalmas tudása volt Nagy András professzor úrnak, de az igehirdetéseit nem filozofálgatás, hanem mély biblicitás jellemezte és az emberi lélek nagyszerű ismerete. A mi helyzetünk, kisebbségi sorsunk mindig benne volt, a múlt, a jelen és a jövő. Az igehirdetéséből mindig kitűnt, hogy az Úristen akkor, ott, a prófétai szón keresztül mit üzent az akkori helyzetben a választott népnek, de nagyon-nagyon komolyan kifejtette, hogy ez most és itt a mi számunkra mit jelent – ez az igehirdető feladata mai napig, én is ezt igyekeztem tőlem telhetően gyakorolni. És bizony esperesi szolgálatom idején, amikor hallottam egy-egy fiatalabb lekipásztor igehirdetését, sokszor nem éreztem, hogy ezt szem előtt tartotta volna a mai igehirdető, s azóta különösképpen ritkán érzem, amikor a még fiatalabb generációt hallgatom. Úgy látom, hogy nincs tanfegyelem, sokan elfelejtik, hogy esküt tettek arra, hogy a Szentírás és hitvallásaink szellemében kell és lehet is a mai embernek igét hirdetni, mostani helyzetünket szem előtt tartva. Nem örülök az internetes prédikációknak, tisztelet a kivételnek.

Juhász professzor úr, az Egyháztörténelem Tanszék professzora volt. Szigorú tanárként emlegették a nagyobbak, és én személyesen is ezt tapasztaltam. Nagyon komolyan vette a tantárgyát, és nagyon szigorúan megkövetelte a tudást, amikor vizsgáztunk. De én szerettem az egyháztörténelmet, nem volt vele különösebb gondom. Mózes András professzor úr a Magyar Református Egyház történelmét tanította, mert az én időmben még külön volt a protestáns egyháztörténelem, és külön a magyar református egyháztörténelem, talán most ezt már egybevonva tanulják. Geréb professzort már emlegettem az '56-os eseményekkel kapcsolatosan. Ő tanította a dogmatikát. Kezdtük ezt a teológiai enciklopédiával, mely a teológiai stúdiumokat foglalta össze röviden, hogy mi is az, amivel mi majd az évek során az egyetemen foglalkozunk. Borbáth Dániel

professzor úr volt a homiletikatanárunk. Szemléletes, könnyen megtanulható kurzusa volt.

Juhász professzort, Nagy Andrászt és Maksay Albert professzort kivéve, a tanárok ott laktak a Teológia udvarán a tanári lakásokban. De az akkor még élő nyugdíjas tanárok egy része is ott lakott az udvaron: Gönczy Lajos professzor úr, Imre Lajos, a nagy katechéta, Horváth Jenő, aki bennünket még tanított, katechetikát adott elő...

Az Újszövetséget Maksay Albert⁴³ professzor tanította, aki a maga hatalmas, szálfatermetével nagyon-nagyon jó megjelenésű és mindig nagyon elegáns professzor volt. Maksay hosszú éveken keresztül tanított, egészen fiatal volt, amikor már a nagy professzori gárda tagjai közé került mint teológiai tanár. Szerettük az óráit, ahogy magyarázott, s azt is, hogy nem tartozott a nagyon szigorú tanáraink közé. Ő ismerte a diákok gyengeségeit, például azt, hogy a vizsgatételeket valamilyen módon megjelöltük, mondjuk tettünk a papírlap sarkára ceruzával egy pici pontot – az idősebb diákoktól azért mi is tanultunk ilyen fondorlatokat. Maksay fogta a tétteleket, s ugyanúgy megjelölt egy másikat, és akkor a diákok egymással veszekedtek: „De hát megkerestem, meg is találtam, és nem azt húztam ki, amit te mondtál, hogy megjelölted!” – hát ez Maksay Albertre jellemző volt, ő így próbálta ellensúlyozni a fondorlatainkat, hogy ne csalással érjük el az eredményeket.

A református egyházi élet s az istentiszteleti szertartás közepében az igehirdetés állott, és hiszem, hogy még beláthatatlan időn keresztül – amíg az egyház szolgálatára Isten jónak látja, hogy szüksége legyen az emberiségnek, vagy éppen a mi népünknek – ez meg is marad így. Amikor visszagondolok a professzorokra s a teológia légkörére, elmondhatom, hogy a mi számunkra nagyon-nagyon sokat jelentett, hogy az akadémiai istentiszteleten egy-egy tanár igehirdetése milyen hatással tudott lenni a teológus ifjakra. Természetesen azoktól, akik a teológusokat a különböző diszciplínákon keresztül arra nevelik, hogy minél jobb igehirdetők legyenek, el is várható, hogy a prédikációikon keresztül Isten Szentlelkének segítségével minél mélyebb hatással legyenek a hallgatóságra. Ezt nagyon szem előtt tartottuk annak idején.

Az akadémiai istentiszteletet a teológia dísztermében tartottuk. A szószék mellett Bocskai és Bethlen Gábor életnagyságú vagy talán annál is nagyobb képe függött, és körül még más, az egyházunkat patronáló erdélyi nagyságok s népünk történelmi alakjai mind megtalálhatók voltak komoly festők által megfestett képeken. Itt foglaltuk el a helyünket, mögöttünk, fent a karzaton volt az orgona.

Az akadémiai istentiszteletre bejártak a városból is. Bejárt a Béldi-családnak⁴⁴ valamelyik oldalági leszármazottja, Dsida Jenő szülei⁴⁵ és Kós Károly⁴⁶ is, akit mindenki, aki a teológiára került ismert már az első pillanattól kezdve, hiszen az egyházkerület főgondnoka volt. Sőt még az orvosok és egyetemi tanárok közül is sokan bejártak, főleg a nyugdíjasok, pedig az én időmben azt a korszakot éltük, amikor nem volt éppen jó pont – különösen a pedagógusoknak, bármilyen keretben végezték a munkájukat –, hogy istentiszteletre járnak. Az akadémiai istentiszteletek általában vasárnapra szorítkoztak, de persze a sátoros ünnepeket azon a napon ünnepeltük akadémiai istentisztelet keretében, amilyen napra estek. Esetleg valamilyen jeles alkalommal előre meghirdetett istentisztelet is volt.

A külföldiekkel való kapcsolatainkra is rányomta a bélyegét a kor. Én arra nem emlékszem, hogy nekünk intézményes módon a magyarországi teológiával kapcsolatunk lett volna a kolozsvári teológia falai között. Egyedül arra emlékszem a teológus évekből, hogy Pradervand⁴⁷, a Református Világszövetség akkori főtitkára, romániai látogatása során eljött a teológiára – vagy éppen a teológiát jött meglátogatni. Van is egy nagy csoportképem, ami a látogatásáról készült, ott vagyok a képen jómagam is. Az én időmben külföldi tanulmányútra sem jutott ki közülünk szinte senki. Nem úgy volt, mint annak idején, mikor – ahogyan egyháztörténelemből tanultuk – éppen a külföldön tanuló magyar diákok hozták haza a reformáció tanítását, és így indult meg a reformáció Erdély-szerete meg a Partiumban. Olyan akkor nem volt, hogy na, most elvégeztem a teológiát, egy évet szívesen töltenék Bázelen vagy Strasbourgban, mint éppen Csép Sanyi édesapja, Gergely bácsi és sokan mások, köztük professzoraink is.

Legáció⁴⁸

A teológus évekhez szorosan hozzátartozik a legáció, amikor a századról századra ívelő hagyományokat szem előtt tartva, ünnepi követként kiszállnak a teológus ifjak a gyülekezetekbe. Annak idején már az elsőéves teológiai hallgató is legációba mehetett, de erre nagyon-nagyon alaposan fel kellett készülni. Mi, elsőéves teológusok nagyon komolyan felkészülve a legációra, megtanultuk a prédikációt. A homiletika tanárnak nem volt ideje arra, hogy mindenkit kikérdezzen, de hogy senki felkészületlenül legációba ne menjen, a nagyobb diákokat bízta meg azzal, hogy egy-egy csoportot vagy a szobatársaikat kikérdezzék. Fel kellett mondanunk a legációra megtanult prédikációkat, és úgy szálltunk ki a gyülekezetekbe. Ma sokszor még egyesek arra sem képesek, hogy a kijelölt prédikációt saját kezükkel leírják. Fénymásolják azokat, de volt olyan légátusom, hogy a prédikációs kötetet vitte fel a szószékbe. Többnyire szinte szó szerint olvassák az igehirdetést. Ez a mi időnkben nem történhetett meg.

A sátoros ünnepek előtt volt a legáció-választó közgyűlés, amit általában a bentlakást felügyelő professzor vezetett le. A titkárral szemben, a hirdetőtáblán volt kifüggesztve a legációs lista, azt mindenki megnézhetett. Általában úgy jelezték, hogy elsőéves, másodéves, harmadéves, negyedéves hely, de nem kifejezetten a lista alapján választottunk, mert a legációs helyekről beszámolt egyik diák a másoknak, a nagyobbak a kisebbeknek. Az első legáció-választó közgyűlésen én Szalárdot választottam karácsonyi legációm helyéül. Szalárdon akkor Molnár János volt a lelkipásztor, annak a Molnár Jánosnak⁴⁹ az édesapja, aki később egyháztörténész lett, és átment Magyarországra. Később az átvilágítással kapcsolatosan nagy szerepe volt Jánosnak: ő állította össze és szerkesztette a szekus iratok alapján azokat a könyveket, amelyek az egyházkerület jóvoltából megjelentek, *Szigorúan ellenőrzött evangélium* címen.

Jól éreztem magamat az első legációs helyemen. Még Ágyáról származottak is voltak a templomban, akik nagyon örültek nekem, egy öreg néni a fiaival, családtagjaival együtt meg is hívott ebédre, s elvittek ünnep másodnapján még egy bálba is. Mindenféleképpen jól éreztem magam úgy a gyülekezeti közösségben, mint a

lelkipásztor családi hajlékában a gyerekekkel. A gyerekek jóval kisebbek voltak, úgyhogy később már nem is emlékeztek rá, hogy én valamikor legátusuk voltam. Mert találkoztunk mi később; amikor én szamosardói lelkész voltam, akkor lett János, a legnagyobb fiú sülelmedi lelkész – mondhatni, az utódom, ha nem is a közvetlen utódom –, később pedig szülőfalum felé, Tamáshidára került. A principálisom másik fia, Pali faragó asztalosná képezte magát. Műszaki technikumot végzett, de nagyon jól faragott – a felújított szamosardói templom bútortáján a betéteket mind ő faragta.

Húsvétkor ismét Szalárdra mentem, mert anyyira jól éreztem ott magam, majd pünkösdi alkalmával Tasnádszántót választottam legációm helyéül. A lelkipásztora dr. Sárközy Endre volt. Éppen vizsgaszesszió idejére esett az a pünkösdi legáció, és magammal vittem a teológiai enciklopédia kurzusomat, ő pedig éppen rendszeres teológiából doktorált. Magyarozgatott nekem nagyon értelmesen, és neki is tetszett, amit tőlem hallott, ahogy énvelem beszélgetett. Amikor szabadidőm volt – mert hát anyyira felkészültem, hogy minden prédikációt kívülről tudtam, nagyon sokat ezzel nem kellett foglalkoznom –, örömmel néztem a könyvtárát. Ott láttam életemben először teljesen összefüggő magyar történelmi munkát, a Hóman–Szekfű-féle, talán ötkötetes sorozatot⁵⁰, aminek a köteteit egymás után vettem le és nézegettem. Bandi bácsi örült, hogy ennyire érdekel engem a történelem, ugyanakkor az irodalomról is szívesen elbeszélgetett velem.

Kis lélekszámú gyülekezet volt Tasnádszántó, s még össze volt kötve Szodoróval is talán, mert én akkor oda is kiszálltam legátusként. Később Sárközy Endre Szalontára került. Amit én akkor, legátus koromban csak egy-egy elejtett szóból tudtam, később lett világossá előttem: Sárközy Endre nem olyan lelkipásztor volt, akinek ténykedését jó szemmel nézték volna akár a világi, akár az egyházi hatóságok, ezért nagyon nehezen sikerült kimozdulnia abból a nagyon kicsi gyülekezetből egy őt megillető helyre.

Másodéves koromban Mocsolyára kerültem. Jól éreztem magam Kun László nagytiszteletű úréknál a gyülekezetben, Mocsolya is a kedves legációs helyem közé tartozott. Az én teológus koromban a legátusok még személyesen jártak el a legátumért

szinte minden gyülekezetben. Ha nem is egészen végig – hiszen a városi gyülekezetekben, ahova a nagyobbak mentek legációba, nem volt erre idő –, de akkor is egy bizonyos részét végigjárták a falunak vagy városnak. Ez megint külön élmény volt énnekem, az Alföldön felnőtt fiatalnak házról házra járva megismerni a „hepehupás vén Szilágiban” élő híveket. A Szilágysággal való első kapcsolatomban végeredményben a legáción keresztül történt. Addig az irodalmon, főleg Ady Endrén keresztül ismertem – Zilah, Érmindszent, a „hepehupás, vén Szilág”, ahogy ő emlegette egyik versében –, és akkor ismertem meg közelebbről, amikor megfordultam legátusként egy-egy szilágysági gyülekezetben.

Később bejött az a szigorítás, hogy ki-ki csak a maga megyéjébe mehetett legációba, és így kerültem a szülőfalumtól nem messze fekvő Feketegyarmatra. Feketegyarmaton Dézsi Zoltánnak⁵¹ voltam a legátusa, aki a CE-s papok közé tartozó lelkipásztor volt. Én akkor még nem tudtam, mit jelent az, hogy CE⁵², úgyhogy ez mondjuk engem nem érintett se pro, se kontra. De ott voltak ismerőseim, rokonaim, sőt Mészáros Sándor igazgató urat, volt iskolaigazgatómat is oda helyezték. Meg is hívott ebédre, és eljött a templomba meghallgatni egykori tanítványát. Volt benne ehhez bátorság, igaz, hogy Feketegyarmat egy félreeső hely volt, nem mint Erdőhegykisjenő. Eltelt a két nap – mert amíg a Szilágyságban, melyet inkább egyházilag Erdélyhez sorolnék, három napon át kellett ünnepi szolgálatot végezni, itt a Királyhágómelléken kétnapos az ünnep –, elbúcsúztam a lelkészi családtól. Édesapám szülőfalujából származó rokonoknál aludtam este, s reggel kerékpárral mentem Ágyára. Úgy kilenc óra tájt érkeztem haza, s ahogy az artézi kút mellett biciklizve jöttem, szembejött velem Csép Gergely ágyai lelkipásztor. Azt mondja: „Állj meg egy pillanatra, mit csináltatok ti Feketegyarmaton?” – „Miért tetszik kérdezni, Gergely bácsi?” – „Az éjszaka Dézsi Zoltánt letartóztatták, te nem tudod?” Mondom, én nem a parókián aludtam, elköszöntem a lelkészi családtól, de akkor még semmi nyoma nem volt, hogy ott valami különös dolog történhetne. Dézsi Zoltánt is valamilyen mondvacsinált indokkal tartóztatták le, annak idején nem ő volt az egyetlen CE-pap, akit börtönbüntetésre ítélték.⁵³

A következő ünnepen Vadászon, és negyedéves koromban mind a három alkalommal Lugoson voltam legátus. Nagy István nagytiszteletű urat már ismertem Vadászról – ami az édesapám szülőfaluja melletti gyülekezet –, mert onnan ment Lugosra. A leányai közül Enikő később a püspökségre került, ott dolgozott, a másik lánya Temesvárra ment férjhez, s majd a temesvári események során többször találkoztam vele. Nagy öröm volt számomra Nagy István leányaival találkozni, s ők is – bár akkor már mind férjnél voltak, sőt gyerekeik, később unokáik is lettek– visszaemlékeztek arra, hogy én legátusuk voltam.

Különösképpen keserves emlékek

1960-ban a 21. születésnapomat – július 18-án születtem – úgy ünnepelhettem, hogy a teológiai diploma már a kezemben volt. Ott maradtam még Kolozsváron, nem rohantam haza, mert olyan kedvesek voltak számomra a kolozsvári esztendők, olyan jól éreztem magamat a „kincses városban”, hogy visszamaradtam néhány társammal, hogy maradjunk még egy kicsit, hiszen ez már tényleg az utolsó nagy vakáció volt a kihelyezés előtt. Az akkori operaévad záró előadása a Hunyadi László volt. Emlékszem, Bereczky Zoli azt mondta: „Hát természetes Kálmán, hogy megyünk, és megnézzük a Hunyadi Lászlót”. Nagyon jó helyről végignéztük az operát – Ottrok Ferenc⁵⁴, a nagy tenorista főszereplésével –, végigkövettük az előadást feszült figyelemmel, de egymás arcát is vizsgálgattuk közben. Emlékszem, az járt a fejemben, hogy mit jelentett számomra az eltelt négy esztendő azon a síkon, hogy színházba és operába járhattam rendszeresen, mint teológusdiák. És közben elejétől végig éreztük – minden molekulánkban, a zsigereinken keresztül –, hogy mennyire a miénk ez az Erkel-opera a nyitánytól kezdve a cselszövő kórusig, a palotásig... és azokig az érzésekig, amiket felébresztett bennünk népünk történelmével kapcsolatosan, amit nem lehet elválasztani a mi életünktől, sorsunktól, mindattól, ami égette a bőrünket, lelkünket abban az időben. Hiszen mi is sóvárogva vártuk a cselszövők bukását és fáj nekünk az árulás és László tragikus vége.

Kolozsváron nagyon látszott még az én diákkoromban is a lakosság magyar túlsúlya. Mentél a Kossuth utcán végig - a Főtérre igyekeztél vagy visszafele a Teológiára, vagy a Deák Ferenc utcán jöttél visszafelé... – több magyar szót hallottál, mint román. Ha bementél egy üzletbe, még ha voltak is román alkalmazottak, azok is tudtak magyarul, s olyan nem volt, hogy ne értse meg valaki, ha magyarul kértél bármit. A háború után közvetlenül Kolozsvár lakosságának jó 20%-a volt román, s közel 80%-a magyar. Most még fordítva sem áll fenn, mert még 20%-nál is kevesebb, ha jól tudom, a magyarság létszáma. Ez az erőszakos betelepítés és az esztelen iparosítás eredménye volt végeredményben.⁵⁵ Nem hiszem, hogy előre ne lehetett volna látni, hogy az iparosításnak nem lehet nagy gazdasági haszna, de ez volt a legnagyobb lehetősége a kommunista államnak, hogy elrománosítsa az erdélyi városokat, helységeket – már ez látszott az én diákéveim idején is. Néztük a Teológiával átellenben azt a gyönyörű színházépületet, ahonnan egyszerűen kiebrudalták a magyarságot, s aztán beszorultak a Fellegvár alatt épült városipar melletti színházba.⁵⁶ Ezt még nekem és a társaimnak is nehéz volt lenyelni, de különösképpen keserves volt átélni azoknak az idősebbeknek, akik Trianon után ebbe a helyzetbe kerültek. Ennek ellenére mégis is jó volt hallani, hogy „szép város Kolozsvár” és ezt a színészekkel együtt énekelni.

Kolozsvár mégiscsak Erdély szíve volt, talán még ma is az az erdélyi magyarság számára. Megszerettem én Aradot is a középiskolás években, megszerettem később Váradot, Vásárhelyt is, de Kolozsvár, az Kolozsvár maradt. Később is rendszeresen visszajártam nyaranként, szabadság idején, még házasságkötés után is sokszor. A gyermekeket, mikor még nagyon kicsik voltak, ott hagytuk Désen apósoméknál, és aztán mi továbbutaztunk és Kolozsváron töltöttünk néhány napot a Teológia egyik vendégszobájában vagy barátainknál, akikkel főleg színházba mentünk szórakozni.

Ideiglenes helyettes lelkész – pályakezdés csalódásokkal

Már diplomával a kezemben utaztam haza, mikor a vonaton találkoztam dr. Sárközi Endrével, akinek legátusa voltam, amint emlegettem. „Na, Kálmán – mondja –, úgy tudom, hogy te most végeztél”. – „Igen, Bandi bácsi” – „Nem jönnél hozzám

segédlelkésznek? Mert én tégedet a legkedvesebb legátusaim közt tartottalak számon, akivel olyan jól talált a szó – ezt a kifejezést használta – minden vonalon, teológiai síkon is jól elbeszélgettünk, s tetszett nekem, hogy annyira érdekel a történelem s az irodalom. Nagyon örülnék, ha vállalnád, hogy mellettem segédlelkész légy”. – „Nagytiszteletű uram – mondom –, én szinte meg sem tudok szólalni, ez nagy öröm számomra, hogy lehetőséget méltóztatik felkínálni, éppen most, már a hazafelé vezető utam alkalmával itt a vonatban”. Ágya nincs messze Szalontától, és mindenki hazafelé igyekezett elhelyezkedni, nekem is ez volt mindenféleképpen a törekvésem, és a szüleim vágya is ez volt. Mire Nagyszalontára értünk, Bandi bácsival letárgyaltuk az ügyet, s abban egyeztünk meg, hogy én nagyon hamar, napokon belül átmegegyek hozzá Nagyszalontára, s megírjuk együtt a kérést, hogy most végzett teológusként szeretnék minél közelebb elhelyezkedni a szülőfalumhoz, és Nagyszalontára kérem a segédlelkészi kinevezésemet. Édesapámék nagy örömmel fogadták ezt, nagyon nagy örömmel. Hiszen mindig távol voltam, messze volt a teológia is, mindig utaznom kellett, s még a legációk alkalmával is először távoli legációs helyeken voltam, és csak később kerültem közeli gyülekezetekbe.

Néhány nap eltelte után elhatároztam magamban, hogy elmegyek Szalontára. Fogtam az édesapám kerékpárját, felültem, s aztán toronyiránt elindultam. A szülőfalumból dűlőúton keresztül eljutottam Micskére – gyerekkoromban ott láttam életemben először nem egy, hanem szinte valamennyi háznál szürkemarhát⁵⁷ –, majd elérkeztem édesapám szülőfalujába, Bélzeréndre. Ott olyan sekély volt a vize a Fekete-Körösnek, hogy hónom alá kaptam a biciklit, úgy vittem át a folyón. Előzőleg meglátogattam a rokonaimat, megebédeltem, aztán folytattam az utamat, és így érkeztem el Nagyszalontára. Bandi bácsi nagy szeretettel fogadott. Leültünk, s mondhatni tollba mondta nekem a kérést, valahogy így: alulírott Molnár Kálmán, végzett teológiai hallgató tisztelettel kérem kinevezésemet – amennyiben lehetséges, persze ezt hozzátettem – a nagyszalontai református egyházköztségbe. A kérvényt a Püspöki Hivatalnak címeztem. Akkor még Arday Aladár volt az egyházkerület püspöke, de annyira beteg volt, hogy ott már a mindenes a püspökhelyettes, Buthy⁵⁸ nagytiszteletű úr volt – sok helyen már főtiszteletűként emlegették, és nem is kérte ki magának.⁵⁹ Később autóbalesetben halt

meg Ipp mellett. Ő maga vezette a kocsit, így sofőrje Pali bácsi is meghalt. Felesége, aki a hátsó ülésen ült útitársával, életben maradt.

Reményteljes szívvel vártam, hogy kérésem teljesíti az egyházkerület. Teltek a hónapok, s már kezdett nagyon bosszantani engem, hogy miért kell ennyit várni egy kinevezésre, holott már örültem, hogy végre kenyérkereset adódik számomra, hiszen eleget fizettek értem a szüleim. Végül nem kaptam meg a kinevezést Nagyszalontára. Bandi bácsi azt mondta, nem lehet ezen csodálkozni, hiszen hogy is lehetne két olyan embert munkatársként jó szemmel nézni, akik szeretik, becsülik egymást, és örömmel vállalnák a közös szolgálatot. Megjegyzése igazolódott, mert olyan segédlelkészt kaptam, akivel úgy mond nem talált a szó, amint később elmondta nekem.

Szilágyzovány (1961)

Nagyon későn, talán november 6-án kaptam meg a hivatalos papírt, hogy november 1-jei hatállyal kineveztek Szilágyzoványra. Elindultam, s elég körülményes úton haladva, talán éppen november 7-én érkeztem meg. Az állomáson várt az egyházközség akkori gondnoka. Betettem a bőröndömet a szekérderékba, s felültem a bakra Ferenc bácsi mellé, aki elvitt a parókiára. Így kerültem én Szilágyzoványra „ideiglenes helyettes lelkész” minőségben – ez állt a román nyelvű államhatósági jóváhagyásban.

A parókián kisült, hogy a gyülekezet lelkipásztora Zsiskú János⁶⁰, akit elvittek katonának. Annakidején néhány esztendőn keresztül elvitték a végzett teológusokat munkaszolgálatos katonának⁶¹, és Zsiskú János beleesett ebbe. Már engem nem vittek el, amikor én végeztem, s talán utána már senkit. Zsiskú negyedéves volt, mikor én gólya. Neki akkor már menyasszonya volt Annamária, aki oda járt az akadémiai istentiszteletre, tehát nem voltunk éppen teljesen idegenek, de közelebről nem ismertük egymást. Mikor megérkeztem, Annamária ott volt a parókián a kislányával, Enikővel. Szeretettel fogadott és megmutatta a szobámat. Volt egy nagy ebédlő – ott állt a harmónium –, azt még irodának is használtuk, sőt még vallásórát is tartottam ott. Annamária másnap azt mondta, hogy be kell mennem Somlyóra, az Esperesi Hivatalba.

Sántha Pál⁶² volt a somlyói lelkipásztor és esperes. Jelentkeztem nála, odaadtam a kinevezési okmányomat és elmondtam méltatlankodva, hogy nem tudom, miért kellett várnom erre a kinevezésre, amikor tudomásom szerint Szalontára is kinevezhettek volna, mert ott nem volt segédlelkész.

Mélyvízbe engedett engem dobni az Úristen, mert rengeteg szolgálattal járt az én első kinevezési helyem. Ott helyben tudtam meg, hogy a szilágyzoványi gyülekezetnek nagyon közkedvelt, szeretett lelkipásztora volt Antal Sándor, akinek a felesége, Járosi Margit evangélikus teológiát végzett. Reményik Sándor keresztlánya volt, és annak a Járosi Andornak⁶³ a lánya, aki evangélikus püspökhelyettes volt annak idején. Reményik Sándor nagyon jó belső barátságban volt Járosi Andorral, verset is írt róla, egy igaz papról.⁶⁴ Járosi Andorné, Antal Sándor anyósa ott élt velük – már Járosi Andor nem élt akkor – ebben az ezerkétszázvalahány lelkes gyülekezetben. Antal Sándort közben letartóztatták és börtönbe is került.⁶⁵ A gyülekezet zöme szerette volna, hogy a felesége – mivel diplomás papnő volt – ott maradjon, de hát a hatóság nem azért tartóztatta le a lelkészt, hogy a feleségét és a még jól mozgó s komoly gyülekezeti munkát végző anyósát, az öreg evangélikus papnét ott hagyja a parókián a hívek között; nekik onnan mindenféleképpen menni kellett. A gyülekezet nagyobb része ragaszkodott az Antal-családhoz és annak minden tagjához, mások viszont, akiknek nem tetszett Antal Sándor kegyes vonala – mert ő is a CE-papok közé tartozott –, nem sajnálták, hogy a lelkészük ilyen sorsra jutott. Azután Zsiskú Jánost oda kinevezték, de őt csakhamar elvitték katonának, és én egy ilyen megosztott gyülekezeti közösségbe cseppentem.

Az első igehirdetésemben emlékszem, hogy külön hangsúlyoztam is, hogy „Kedves atyámfiai, először jövök fel erre a szószékre, mint a gyülekezet új kinevezett, hangsúlyozni óhajtom, *helyettes* lelkipásztora. Tudom, hogy milyen hangulat uralkodik a gyülekezetben, de nyugodjunk bele ebbe, hogy Isten akarata volt az, hogy idekerüljek, mert én nem óhajtottam idejönni. Próbáljon engem elfogadni mind a két tábor, s igyekszem, amíg az én szolgálati időm itt le nem jár, becsületesen helytállani. Isten iránti hálával fogadom el Szilágyzoványt, mint első munkahelyemet”. A hívek az igehirdetésemet jó néven vették. Hallottam, amint kijövetelkor beszélgettek erről. Hát ez

Így igaz, mondták, igaza van a kispapnak – így neveztek bennünket, segédlelkészeket vagy helyettes lelkészeket –, ő Arad megyei, hazafele szeretett volna menni, de ide kinevezték, hogy ez a gyülekezet ne maradjon lelkipásztor nélkül. Végeredményben elfogadtak, nem volt semmi ellenvetésük, de én mindig hangsúlyoztam, hogy ez biztosan rövid időre szól, hiszen Zsiskú János haza kell kerüljön a katonaságtól.

Ha már azt a feladatot kaptam, hogy ezt csináljam, én nekidőltem. Szokatlanul sűrű szolgálati rendnek kellett eleget tennem. Vasárnap reggel gyermek-istentisztelet volt – külön textus alapján, igehirdetéssel –, utána rendes délelőtti istentisztelet, s délután a megszokott időben újra istentisztelet. Hétfőn reggel megkondult a harang, s igehirdetéssel vette kezdetét a hét. Kedden bibliaóra nőknek, szerdán férfiaknak, pénteken vagy szombaton délután IKE-csoport,⁶⁶ azután konfirmandusokkal foglalkoztam, vallásórásokkal két csoportban. Szinte minden napra jutott egy-egy prédikációs igehirdetési szolgálat, ami egy kezdő embernek azért sok volt. Nagyon kevés forrásmunka állt, annakidején a rendelkezésünkre, s azért én még nem éreztem magamat olyan helyzetben, hogy forrásmunka nélkül leüljek, és egyszerűen kiválasszak egy textust, de nem is volt annyi időm, hogy hosszan gondolkozhassak felette – vagyis mélyvízbe kerültem valóban, s ha nem akartam elmerülni, úsznom kellett. Közben igyekeztem úgy szolgálni, hogy kialakuljon egy olyan hangulat, amiben az addigi két szembenálló csoport is egymásra talál. És hála Istennek sikerült „úszni” is és úgy végezni a szolgálatot, hogy a gyülekezet újból összeforrott, eltűnt a köztük lévő korábbi ellentét.

Én ideiglenes helyettes lelkészi kinevezést kaptam az egyházkerülettől, és ezt erősítette meg az államhatóság kultuszkirendeltségi szerve. Ez azzal járt, hogy az egyházmegye területéről egy idősebb lelkészt kinevezték mellém felügyelő lelkipásztornak. Így lett felügyelő lelkipásztorom az akkori ippi lelkész, Koszorús Ferenc⁶⁷ nagytiszteletű úr, akire Isten iránti hálával gondolok azóta is. Nagyon jól képzett teológus és jóindulatú lelkipásztor volt, később a feleségem is megismerte, és nagy szeretettel emlegette mindig Feri bácsit. A felügyelőség inkább abból állt, hogy az adminisztrációban segített, a mélyvíz ugyanis nem csak a sok szolgálatra értendő, hanem arra is, hogy én

életemben még egyházközségi adminisztrációt nem vezettem addig. A teológián erről-arról szó esett ugyan, de ott senki sem tanult meg könyvelni a mi időnkben – és gondolom, azóta sem –, úgyhogy Feri bácsihoz szaladtam, ha egy nyugtát ki kellett állítani, pénztárnaplót vezetni, főkönyvet, vagy az anyakönyvvezetéssel kapcsolatosan volt valami kérdésem. Akárhányszor hozzá fordultam, Koszorús Feri bácsi mindig készséggel segített nekem.

Szilágyzoványon talán még egy esztendő sem töltöttem, ugyanis nyár elején másik esztendőben Zsiskú hazakerült a katonai szolgálatból. A szolgálatom vége felé egyszer néhányan – voltak köztük presbiterek is, de kívülálló gyülekezeti tagok is – azt mondták, hogy ők felmennek Nagyváradra, a püspökségre, és arra kérik Buthy Sándor püspökhelyettes urat, hadd maradjak én Szilágyzoványon, mert úgy érzik, hogy jobb lenne, ha én lennék a gyülekezet lelkipásztora. János ugyanis, akit én nagyon tiszteltem, becsültem, s mai napig is csak szeretettel tudok beszélni róla, állítólag hatósági és esperesi támogatással került oda, és ők Antal Sándor után ezeket a dolgokat nagyon szem előtt tartották. Úgy érezték, hogy én az a semleges ember vagyok, aki se állami vonalon, se a másik oldalról nem képviselném azt, amit ők nem szeretnének. Ezért fogadott el engem a gyülekezetnek az a része is, akiknek mondjuk nem tetszett Antal Sándor... mondjam így, szigorúsága. Ott az ekklézsiakövetéstől⁶⁸ kezdve mindenféle fegyelmi eljárást gyakoroltak annak idején: a lányszöktetést, ha netalán előfordult, ekklézsiakövetés követte, a részeges ember bűnbánata ekklézsaikövetéssel járt és így tovább.

De engem nem fogott el az önteltség, egy pillanatig sem vesztettem el a fejemet, és azt mondtam nekik: „Nagyon-nagyon kérem, ha engem szeretnek, akármennyire szeretnék, hogy lelkipásztoruk maradjak, ezt a lépést ne tegyék meg. Mert ha innen felmennek a püspökségre, a rövidebbet én fogom húzni, ugyanis senki sem mossa le rólam – akár egyházi, akár hatósági vonalon –, hogy én biztattam erre önöket. Őszintén mondom, nagyon-nagyon megszerettem Szilágyzoványt, halálomig itt maradnék jó szívvel, de nem maradhatok, mert ennek a gyülekezetnek van hivatalosan kinevezett lelkipásztora”.

Volt egy híres legátusom, aki bármilyen nagy helyet választhatott volna, de a legációválasztáson Szilágyzoványt választotta. Valósággal felhördült ezen a választóközgyűlés diákserege: „Hát te mehetnél nagyobb helyre is!” – „De én Szilágyzoványt választottam, és oda szeretnék menni” – mondta Csép Sándor, negyedéves hallgató. „Ki ott a lelkipásztor?” – kérdezik. – „Molnár Kálmán”. Akkor ezt derűvel elfogadták, s így lett karácsonykor Csép Sándor az első legátusom szolgálatom kezdetén.

Örültem Sándor jelenlétének s annak, hogy nagyon jó baráti közösségben tölthetem – még nőtlen ember lévén – a karácsonyi ünnepeket. Sándor barátom is és én magam is nagyon szerettünk mulatni, szórakozni, de a mi szórakozásunk nem csak annyiból állt, hogy poharazgattunk kisebb vagy nagyobb társaságban, nem is ez volt a lényeg, hanem beszélgettünk, s nagyon szerettünk nótázni is. Sándor barátomnak az volt az ötlete, hogy adjunk szerenádot a fiatal szalmaözvegy tiszteletes asszonynak, vigasztaljuk egy kissé, hiszen a férje katona. „De azért ne hívjunk ide muzsikust – mondta Sándor –, hát itt van a kis harmónium!” A harmóniumnak volt két fogantyúja a két oldalán. Fogtuk, kivittük Annamária ablaka alá és elkezdtünk szép, oda illő nótákat dalolgatni. Annamária nagyon humorosan fogadta a mi szerenádunkat; rendesen emelgette a meggyújtott gyertyát a függöny mögött. Nem is lett volna ebből semmi baj, de azért csak meghallották ezt mások is. Nem mondhatom, hogy nem volt botrány belőle, mert eljutott az esperes úrig a híre, hogy a kinevezett lelkipásztor a legátusával együtt a szalmaözvegy tiszteletes asszonynak karácsonyi szerenádot adott. Esperes úr négy szemközti beszélgetésre hívott engem ezzel kapcsolatosan, és ő maga is mosolyogva mondta, hogy azért ez így nem mehet, különösképpen abban a gyülekezetben, ahol ott vannak Antal Sándornak a hívei, akik azért más szemmel nézik az ilyen dolgokat. Az lett a vége, hogy az esperes úr tanácsára a kollégám felesége hazament a szüleihez, és jó néhány hónapot ott töltött. Az esperes úr nyilván azt akarta, hogy ne legyen ennek nagyobb hullámverése, s látszódjék, hogy ő komolyan vette a hozzá érkezett panaszt és intézkedett.

A szomszéd gyülekezetekben is többször megfordultam, ígét hirdettem, ha például egy-egy kollégám megbetegedett, vagy ha valaki megkért, hogy helyettesítsem, mint az

akkori kémeri lelkipásztor, Nits István.⁶⁹ Bejártam Somlyóra is elég sűrűn, de nemcsak a papi gyűlésekre. Lassanként kialakult ott egy ismeretségi kör, és éppen Zsiskúékon keresztül – mert János azért haza-hazajövögetett meglátogatni a családot – ismertem meg az ő baráti körüket Somlyón. Mégis legtöbbször Sántha esperes úr feleségével beszélgettem, aki magyar irodalom szakos tanár volt a somlyói iskolában, hiszen mindig az irodalom és a történelem állt hozzám a legközelebb.

Azután lassan lejárt az én zoványi szolgálatom ideje, mert nyár elején Zsiskú Jancsi hazajött és folytatta tovább a szolgálatát. Elbúcsúztam a családtól, a szószéken elbúcsúztam a gyülekezeti közösségtől, és aztán az én utam haza vezetett.

Szilágykövesd (1962)

A somlyói egyházmegyében helyettes lelkészkoromban a lelkipásztorokkal együtt voltam a kötelező adminisztrációs gyűléseken, és többfelé hívtak helyettesíteni. Így Sarmaságon is voltam, ahol egy agglegény lelkipásztor volt, Szentes Györgynek hívták. A Gyurka bácsi mellett lévő segédlelkésznek lejárt a szolgálati ideje – vagy valahová megválasztották –, és mielőtt eljöttem Zoványról, ő megkérdezte tőlem: „Kálmán, most, hogy János hazajön, te mit csinálsz? Visszamegy Arad megyébe? Nem jönne én mellém segédlelkésznek?” – „Gyurka bácsi, én nagy örömmel fogadnám ezt a felkínált lehetőséget” - válaszoltam. Sántha Pállal közöltük, aki jó néven vette, hogy én ott maradnék az ő általa irányított egyházmegyében. Sarmaság mai napig is a Somlyói Egyházmegyének talán a legnagyobb lélekszámú gyülekezete, és abban az időben még a bányatelepen alakult új gyülekezet is a sarmasági egyházközséghez tartozott.

Gyurka bácsit én korábban is többször meglátogattam, mert sarmasági volt az egyik teológustársam, a harmadéves Józsa Árpád, akivel azért kerültem jó barátságba, mert szobatársak voltunk az ötös szobában. Őt később Borosjenőre nevezték ki lelkipásztornak, ami az én szülőfalumtól nem esik olyan nagyon messze, én pedig az ő szülőfalujától, Sarmaságtól kerültem nem olyan messze, és ha ott megfordultam, nagy szeretettel hívott meg mindig Árpád édesanyja ebédre. Árpád, aki viszont sokszor

nálunk vendégeskedett, egyszer mondta is édesanyámnak: „Na látja, Molnár néni, hogy az Úristen mit adott! Milyen sokszor ültem Kálmánnal együtt ennél az asztalnál, mert örültem, ha eljöhettek és elbeszélgethettem vele. És most íme, Kálmán ül az én édesanyám által megterített asztal mellé, mert ő meg odakerült”.

Vártam az újabb kinevezést, mert a munkakönyvemben az állt, hogy rendelkezési állományba helyeztek engem. Telt az idő, és ezt azért már nagyon nehéz volt elfogadni, hiszen hat hónapig nem volt fizetésem. Végre fél év megmagyarázhatatlan várakozás után megérkezett a kinevezésem – és ugyanúgy jártam, mint Szalontával; nem kerültem Sarmaságra sem, hanem Szilágykövesdre neveztek ki, s újból helyettes lelkésznek. Nem az zavart, hogy el kell ezt fogadnom, hanem maga az eljárás. Miért kellett egy fél esztendő várnom a kinevezésre, amikor Szilágykövesd abban a pillanatban is üres volt, amikor nekem megszűnt a zoványi szolgálatom? Ahogy sakkozott annak idején az egyházkerület az államhatósággal összefonódva vagy annak óhaja szerint, azt azért nehéz volt elfogadni bárhol. Nagyon-nagyon nehezen tudtam elfogadni már azt, hogy jó, nekünk vállalni kell a szolgálatot, mert ez mégsem jelentheti azt – emberileg nézve a dolgokat –, hogy úton-útfélen kisiklódják a vonat, amire fel szerettem volna lépni, és dugába dőljenek a terveim! Még akkor se, ha én elfogadom lekipásztori lelkülettel, hogy ott szolgáljak, ahová kirendelnek. Így telt el egy esztendő újból, de közben én ezt sehogy sem tudtam megemészteni és – Isten bocsássa meg nekem – belenyugodni sem a várakozásba.

Szilágykövesd⁷⁰ zömében román lakosságú falu, ahol egy kicsi református gyülekezet volt. Szolgáltam én ott már zoványi lelkész koromban, de arról nem is álmodtam, hogy ide fognak kinevezni. Új templomot építettek valamelyik elődömnek a közreműködésével és szorgalmas munkájával, de a parókia elég elhanyagolt, régi, nyomorúságos épület volt. Úgy meg volt repedve a fal, hogy ha ledőltem az ágyra és jött valaki, mire az ajtón bekopogott, én már annak rendje-módja szerint vártam őt, mert látszott a repedésen keresztül, hogy megjelent az előszobában. Bányászok voltak a híveim, és ez újszerű volt számomra, hiszen én otthon földműves emberek környezetében éltem, és

Szilágyzovány is zömében földműves gyülekezeti közösség volt. Itt minden családból a fiatalabbak, középkorúak – egészen nyugdíjas korig – a lignitbányában dolgoztak.

Szilágykövesdre az akkori viszonyok között nagyon rossz volt a közlekedés. Sarmaság mögött egy elég meredek dombon kellett átmenni, s amikor ősszel elkezdett esni az eső vagy télen a nagy hó – pláne, mikor olvadni kezdett és latyakosodott –, nagyon nehéz volt átjutni a dombon, hogy a sarmasági állomásra aztán Somlyóra vagy éppen Zoványra érjek. Bizony sokszor úgy jutottam át, hogy a bányászok segítettek. „Tiszteletes úr – mondták –, ha tetszik valahová utazni, ne gyalogoljon át a dombon, mert az nagyon nehéz, tessék jönni velünk, felülünk a csillére és átmegyünk az alagúton”. Össze voltak kötve a különböző bányarészek, mert a kövesdi bányából csillével vitték a sarmasági telepre a kibányászott szenet. Hát én ott ültem a bányászok közt, nem is egyszer mentem át így a csillével a másik oldalra, hogy könnyebben jussak majd az állomásra.

Sorkosztón voltam, vagyis házról házra járva étkeztem; mondjuk ez nem tett éppen jót az egészségi állapotomnak, de így legalább közelebbről megismerhettem a gyülekezeti közösséget, a családokat. Megbeszélték előre, hogy mikor ki főz, s a presbiterek a maguk körzetében elintézték, hogy most ebben az utcácskában, most majd a másikban látnak vendégül.

Abban az időben kezdtem el fotózni – egyszerű orosz pentaprizmás Lubittel,⁷¹ ami 6x9-es képeket csinált –, és akkor készítettem az első annyira jól sikerült felvételemet, mely később Nagybányán, egy helybeli kiállításon még díjat is nyert. Ennek a témája az én öreg harangozó bácsim volt. Látogatóba mentem hozzájuk, és egy kicsi széken ült, kosarat font. Éppen elkezdte a kosárfeneket, s észre sem vette, hogy beléptem az udvarra. A kis unokája egy csomó vesszőn ült bebugyolálva, mert olyan hideg őszi idő volt. Még elég jó fény volt, de már nagyon lent járt a Nap, ferdén sütött. Annyira tetszett nekem ez a kép, hogy fogtam magamat – nálam volt a gép valamiért –, és anélkül, hogy szóltam volna, lefotóztam. A fotón tisztán látszottak még az erek is a kezén s a keresztbe tett vesszők, ahogy már elkezdte a kosárfeneket fonni. A kalapja árnyékot

vetett a szemére, de az arcél, az alsó része az arcnak s az arckifejezés tisztán látszott. Ez egy nagyon éles, eleven kép volt, ahogyan egy somlyói fényképész ezt meg is jegyezte róla. Ő hívta elő a filmet, mert azért az még távol állt tőlem akkor, hogy én magam készítem el a képeket. Emlékszem, mindig lebecsültem a gépemet, mert csak egy olcsó darab volt, mire ő azt mondta, nem az számít, hogy milyen a gép, hanem az, hogy ki áll a lencse mögött. Ez adott nekem ambíciót arra, hogy komolyabban elkezdjek fotózni, és aztán még sok-sok jól sikerült fényképet készítettem.

Én elvégeztem a szolgálatot Szilágykövesden is odaadó szívvel és lélekkel, és úgy éreztem, hogy szeret és megbecsül ez a kicsi gyülekezeti közösség, csak nagyon egyedül voltam. Eléggé elesett állapotba kerültem fizikailag és lelkileg egyaránt, végül Bereczky doktor, egy somlyói pszichiáter, akihez az esperes közbenjárásával kerültem, azt mondta: „Orvosi szemmel nézve a dolgokat, én nem tudok rajtad segíteni, a környezetváltozás segítene a te egészségi állapotodon”.

Felmentem az egyházkerülethez, és akkor én nagyon elszántan és elég határozottan azt mondtam az akkori „káderesünknek”, a személyzeti ügyosztály vezető tanácsosának, Eszenyei Gyulának, hogy kérem szépen, én annak idején, amikor elvégeztem a teológiát, elhatároztam, hogy elfogadom az egyházkerület irányítása szerint a kinevezési helyemet. Szalontára nem mehettem, majd azután Sarmaságra sem mehettem segédlelkésznek. Én úgy szerettem volna, hogy ne magánakción vagy ismeretségen keresztül kerüljek valahová, s még azt is meg kell mondanom, hogy egyszerű falusi gyerekként nekem nincsenek támogatóim egyházi vonalon, hogy a háttérből segítsenek engemet. Úgy érzem, nagyon-nagyon hátrányos helyzetbe kerültem. És én elhatároztam, hogy fogom magamat, s elfogadom, amit már nekem felkínáltak menetközben, mert volt olyan tanárom, aki azt mondta, hogy más pályát is választhattam volna. A 22. évet betöltöttem, a 23. küszöbén állok, én elmegyek, felvételizek a Babes-Bolyaira, s elvégzem a magyar irodalom szakot. – „Hát azért, Kálmán, mégse...!” – De, mondom, igen, mert úgy érzem, hogy az én szolgálatomra nincs szüksége az én református egyháznak. Legalábbis az eddigi példa, ahogy eljártak velem kapcsolatosan ezt mutatja, és én, aki igazán elfogadtam a kinevezéseket

eddig, ebből nem tudok mást kihámozni a magam számára. – „Na most, azért légy türelemmel már! Mit szeretnél?” – Mondom, most már nem fogadok el kinevezést semmilyen gyülekezeti közösségbe. Nem azt mondom, hogy Nagyváradra vagy mit tudom én, milyen nagy helyre kerüljek, de segédlelkész szeretnék lenni, valaki mellett még tanulni szeretnék. Azt kérdezi Eszenyei Gyula: „Szilágycseh jó lesz?” Mondom, ez még messzebb esik az én szülőfalumtól, de Szilágycsehről tudok, mert zoványi voltam lelkész koromban, egyszer talán keresztül is mentem rajta, mikor Nagybányát és Koltót látogattam meg. „Kérem szépen, akkor én elfogadom a szilágycsehi kinevezést”. Úgy látszik, hatással volt Eszenyeire az én akkori fellépésem, és Buthy elé valószínűleg már úgy tálalta az ügyet, hogy azért mégsem kellene Molnár Kálmánt elengedni az egyház kötelékéből.

Előzőleg volt egy négyszemközti beszélgetésem Sántha Pállal is. Sántha esperes úr nagyon szeretett engem s örült, hogy ott vagyok az egyházmegyéjében, mert amúgy nem volt velem gond, baj. Én már neki pedzettem, hogy nagytiszteletű úr, én ebben a környezetben, mármint Kövesden nem tudok maradni, és úgy érzem, hogy jobb lenne pályamódosítást tennem, jobb lenne, ha elvégeznék valamilyen egyetemet, hiszen még fiatal vagyok, hadd szerezzek még egy diplomát, aztán meglátjuk majd, hogy alakul az életem. Néha olyan hullámvölgybe kerülök, hogy azt gondolom, talán éppen azért kerültem ilyen helyzetbe, mert annak idején nehezen mentem el a teológiára, és úgy érzem, hogy nem vagyok én méltó a lelkipásztori szolgálatra. Ezt így mondtam el, őszintén. Rám nézett, a kezemre tette kezét s azt mondta: „Kálmán, úgy szerettem volna ezt már sok fiatal lelkipásztor szájából hallani! De légy nyugodt, hallgass rám és ne menj te sehová! Maradj itt, az Úristen majd elrendezi a te sorsodat, mert éppen azon keresztül tesz téged méltóvá, hogy érzed a méltatlanságot”. A Sántha Pállal folytatott beszélgetés engem jó irányba terelt, megerősített a lelkipásztori szolgálat további folytatásában. Így aztán újból hazamentem és vártam a kinevezést, amit akkor már rövid időn belül megkaptam. Kineveztek a szilágycsehi gyülekezet segédlelkészének.

Segédlelkészi évek: Szilágycseh (1963-1966)

1963. február elején felültem a kisjenői állomáson egy bőrönddel a Temesvár–nagybányai gyorsra. Nagybányáról egy másik vonattal Sülelmedre érkeztem, ahol rövid időn belül átszálltam a szilágycsehi vonatra. Szilágycseh végállomás volt, de azóta már megszűnt ez a vonal. Beléptem a kupéba, de már szinte visszahúztam az ajtót, mert tele volt, amikor hallom: „Tessék csak jönni nyugodtan!” – magyarul beszélt mindenki, és a fülkében még volt éppen egy üres hely, melyet elfoglaltam, és nyomban beszédbe elegyedtünk. Pillanatok alatt kiderült, hogy szilágycsehiak valamennyien, mennek hazafelé. Kérdezték, látogatóba megyek-e, kihez megyek Szilágycsehbe. Mondom, én leszek a szilágycsehi gyülekezet újonnan kinevezett segédlelkésze. Valamennyien egyházszerető, templomba járó atyafiak voltak. Az utasok mind az Alszege, a Dózsa utca közepétől kifelé levő részen laktak, vagyis szomszédok voltak, együtt mentek Nagybányára; árut vittek a piacra és rokonokat látogattak. Az egyik házaspárral, akiknek nem volt gyerekük, olyan jó viszony alakult ki később, hogy náluk ebédeltem éveken keresztül, mondhatni, egész segédlelkész korom idején.

Így érkeztem meg Szilágycsehbe. Bíró János esperes úr fogadott, bemutatott a feleségének, a nagytiszteletű asszonynak – hangsúllyal mondom, mert kategorikusan kijelentette a feleség, hogy „a férjem nagytiszteletű esperes úr”. Nem is volt Bíró János nekem soha „János bátyám”, mindig nagytiszteletű esperes úr maradt, és ő sem volt Mici néni, hanem nagytiszteletű asszony a számomra.

Többszobás parókia volt, de mivel a lakások nagy részét – annak a kornak kommunista eljárása szerint – elvették, a parókián lakott abban az időben egy rendőr a feleségével, a másik szobában egy elvált fogorvosnő a fiával, ami pedig a segédlelkészi szoba lett volna, ott egy adóinspektor lakott. A nagy előszobából spanyolfallal leválasztottak egy hálórészt, és még onnan is vezetett egy ajtó egy kisebb sarokszobához, ez volt a „rózsaszín szoba” míg a lányok szobái oldalra nyíltak. Bíró János esperes úrnak két lánya volt, Ildikó és Emese. Emese vegyészmérnököt végzett és egy román vegyészmérnök felesége lett, Ildikó pedig paphoz, dr. Kádár Istvánhoz ment férjhez; gyerekei – Csongor, aki akkor konfirmandus korban lévő ifjú volt, s a húga, Tünde –

nyaranként nagyon sokat tartózkodtak a parókián a nagyszülőknél. Egy pár napig a „rózsaszín szobában” aludtam, amíg a városban lakást kaptam.

Első reggel a cselédlányuk beszólt: „Tiszteletes úr, tessék ideadni a cipőjét, hogy pucoljam ki!” Mondom: „Én ehhez nem vagyok hozzászokva, Irénke, majd én kipucolom. Szó sem lehet arról, hogy az én cipőmet maga pucolja, van magának itt elég dolga”. Néhány nap múlva egyik presbiter, Moni András bácsi azt mondta, ha megfelel nekem, hogy az ő szobáikon keresztül kell járjak az ún. tisztaszobába, menjek őhozzájuk, mert náluk lakhatok amíg megfelelő lakást kapok. Jó fél évig ott laktam András bácsiéknál, aztán később nagyon közel a parókiához sikerült egy külön bejáratú szobát kapnom egy idős házaspár házában, ahol több mint két esztendőt töltöttem, s nagyon-nagyon jól éreztem magamat náluk.

Bíró János nem volt egy szigorú órabeosztás alapján szolgáló esperes, eléggé lezser módon végezte a maga munkáját, de nagyra tartotta, hogy ő esperes, a felesége különösképpen. Arday püspökkel jó viszonyban voltak, s állítólag a Szilágycsehi Egyházmegye is ennek a jó viszonynak köszönhetően jött létre abban az időben, mert korábban nem volt Szilágycseh esperesi székhely.

A tövisháti régiónak – a közlekedés szempontjából előbb járási majd később a rajoni határt⁷² is szem előtt tartva – mindig Szilágycseh volt a központja⁷³, mely a 16. századtól kezdve többször viselt városi címet. Nagy gyülekezet volt a szilágycsehi, közel háromezer lelkes. Minden második vasárnap én szolgáltam délelőtt, és nem csak itt, mert Bíró János közölte velem, hogy Szilágycseh látja el Égerhát⁷⁴ kicsi gyülekezetét is. Az égerhádi gyülekezetnek régebben mindig volt lelkipásztora de ez éppen azokban az években szűnt meg, úgyhogy amikor nem én prédikáltam a szilágycsehi templomban, akkor Égerháton végeztem szolgálatot. Azt a kis gyülekezetet is megszerettem, mert nagyon lelkes, templomba járó emberek voltak. Az akkori öreg kurátor irányításával – szem előtt tartva azt, hogy lehet még nekik papjuk, mint hajdan – építettek a rozoga parókia helyett egy teljesen új, méghozzá emeletes parókiát. Ugyanis volt egy időszak, amikor vidéken is csak emeletes ház építésére adtak engedélyt. Felépült az égerhádi

parókia, és az öreg kurátortól, Molnár Jánostól átvette a stafétabotot a fia, aki szintén János volt, később pedig az unokája – ha jól tudom, jelenleg Molnár Mihály a gondnoka az égerháti gyülekezetnek.

A bemutatkozó szolgálatomat jó szívvel fogadták a hívek, és elmondhatom, hogy később is jól éreztem magamat Szilágycsehben. Kialakult a baráti köröm is. Először Szőke Ilus néniéket látogattam meg – amint említettem, már a vonatban, idejövetelem alkalmával megismertem őket. Felajánlották, hogy menjek hozzájuk ebédelni, mert ahol két tál étel van, ott jut a harmadiknak is, és az csak jólesik nekik, hogy még én is ott ülök az asztaluknál. Nem volt gyermekük. Nagyon aranyos volt Ilus néni, én is temettem el, mert így alakult. Ő mindig mondta – különösképpen, amikor visszakerültem 25 év múltán Szilágycsehbe –, hogy „el kell temessen engem a tiszteletes úr”. De mondom, Ilus néni, erre várjunk még, hát „nem a koros, hanem a soros” – ezt a mondást itt tanultam meg a szilágyságiaktól. És úgy adta az Úristen, hogy Emeséék nyári szabadságon voltak, távol a gyülekezettől, amikor meghalt Ilus néni, s óhaja szerint, tényleg én temettem el.

Az ő baráti, rokoni körükön keresztül kiszélesedett az én ismeretségi köröm is. Szilágycsehnek nagyon jó középiskolája volt nagyszerű tanári karral, még megyei viszonylatban is így beszéltek a szilágycsehi középiskoláról. Elsősorban a nőtlen tanárokkal ismerkedtem meg. Losonczy János kémia szakos tanár kolozsvári volt, Varga Dezső lelei származású, velük barátkoztam össze a tantestület tagjai közül a legjobban, de aztán sorra jöttek a többi tanárok is. Annyira jó viszonyban voltam a tanári karral, hogy névnapok, családi ünnepek során igen-igen gyakran meghívtak engem szinte minden tanár családi hajlékába, s ahol nagyobb lányok, fiúk voltak, azokkal is összebarátkoztam. Odaérkezésem előtt létesítették a szilágycsehi kórházat, aminek az igazgatója Kerekes doktor volt. Vele is jó viszonyban voltam és Galgóczy doktorral is, akinek a felesége román volt, de jó viszonyban voltak a magyar orvosokkal. Kerekes doktor felesége az egyik gyógyszertárban dolgozott, aminek az államosítás előtti tulajdonosa Félegyházy-Träger Lajos volt, s az államosítás után a menyee, Félegyházy Ági vezette a patikát, Lajos bácsi, a zárt körzetű kórházi patika vezetője volt.

A gyógyszerész úr római katolikus volt, erős oszlopa a helybeli kicsi római katolikus egyháznak, de ugyanolyan nagy támogatója volt a református egyháznak a felesége, aki református volt. Náluk sok családi eseményen vettem részt; széles körű baráti kapcsolataik voltak, hiszen a kisvárosi intellektuelek összetartottak, és aránylag elég sokan is voltak.

Ilyen környezetbe cseppentem bele abból a hullámvölgyből, amit a kövesdi szűk egy esztendő jelentett. Az óhajom, hogy kisvárosban és legalább segédlelkészként szolgáljak, valóra vált, s még több is, hiszen én nem is gondoltam arra, hogy olyan emberek közé kerülök, akikkel bármikor találkozom, éjjel-nappal van miről beszélgetnünk. Nem volt ez nagyváros, hiszen a hozzácsatolt falvakkal együtt sem volt hatezer lakosa, de Szilágycsehben valóban elevenebb élet folyt, mint amelyet én elgondoltam. Minden üzletben többnyire magyar elárusítók voltak az én segédlelkész koromban, vagy ha volt egy-két román alkalmazott, azok is mind jól beszéltek magyarul. Akkor még jó háromnegyedes magyar többséggel rendelkező kisváros volt Szilágycseh, mert nemcsak tiszta román falvakat csatoltak hozzá, mint Mutos, Román-Nádasd vagy Oláh-horvát, hanem Völcsök is ide tartozott, amely már vegyes falu volt, de itt már többségben volt a magyarság. Még aztán a beköltözöttek aránya is megoszlott, hiszen ha a régiót tartjuk szem előtt, sok tövisháti magyar település tartozott Szilágycsehhez. Különben ez lett a veszte, mert az 1968-as közigazgatási felosztás három részre darabolta, Szilágycseh megye, Szatmár és Máramaros is kapott belőle.

Egyik legnagyobb szórakozásom nyaranként a Cikói szoros volt. Bíró János unokáival sokszor együtt voltam, kiengedték őket velem a Szamosra is fürödni. Nagyon szerettem kimenni úszni a Szamosra baráti közösséggel is és egyedül is. Egyszer nagyon-nagyon elfáradva úsztam, mert áradás után voltunk, s a Szamos szélesebb volt, mint máskor. A túlsó parton a kompos csónakja felé igyekeztem, ami mindig ott volt kikötve, de a lehajlító fűzfákat akkor alig láttam. Mire odaértem, már alig volt erőm, de akkor éreztem, hogy egy kéz megfogja a kezemet és segít beszállni a csónakba. Bemutatkoztunk egymásnak. Csentergy nevezetű földbirtokos sarj volt, és elmondta, hogy nekik itt volt a birtokuk Benedekfalván, de szüleit kiemelték. Ő jelenleg Nagybányán lakik. Nagyon

sokat mesélt erről a vidékről, a köödi romokról (egykori benedek rendi kolostor maradványai) nekem. Történelmi távlatokba menő beszélgetéseink során azon vettük észre magunkat, hogy a lehajló fűzfákkal együtt az este is ránk ereszkedett.

A Cikói szoros élményei közé tartozott még Samu bácsi, a vén cigányember, aki pásztor volt, de aztán lassanként megöregedve abbahagyta a pásztorkodást. A hatvanas évek végén egy kriptaszerű épületet épített a Szamos túlsó árterületére, és meghagyta, hogy ott temessék el. A '70-es árvíz nagyon beiszapolta, de végül mégis oda temették. Samu bácsi is sok mindenről mesélt ott a Szamos-parton. Visszatérve a köödi romokra⁷⁵, vagyis egy kolostorrom maradványaira, ez állítólag a keresztyénség felvétele idején épült, mint a hittérítés egyik bástyája. Ezt a romot sokszor megnéztem. A Szamos bal partján még egy vízimalom is működött abban az időben, a malmot az 1970-es árvíz sodorta el. Szép a Cikói szoros, a Szamos partja tele van fákkal, műút és vasút vezet rajta végig s aztán kétoldalt a hegyek emelkednek... – mondjuk a szilágysági ember szemszögéből nézve, a hepehupa mellett ezek már mégiscsak hegyek, ha nem is olyan magasak.

Segédlelkész koromban megismertem Szilágycseh környékbeli magyar településeket is, mert a főnököm kiküldött egy-egy gyülekezetbe, és esperesi titkárként Bíró János kíséretében hivatalos minőségben is megjelentem. Közben Arday püspök meghalt, és őt Buthy Sándor követte, aki Higyed Istvánt székelyhídi esperesnek és püspökhelyettesnek emelte maga mellé. Székelyhídről Szablyár Kornél Nagybányára került esperesnek. Tanúja lehettem Szilágycsehben egy püspöklátogatásnak is annak idején, a templom fennállásának 444. évfordulója alkalmából. A havonkénti közigazgatási gyűlésen és a lelkészértekezleten feltétlenül részt vett valaki a püspökségről – vagy személyesen maga a püspök, vagy pedig valamelyik tanácsos – és az állami inspektor, az inspectorul teritorial is jelen volt, aki a vármegye és az egyház közti kapcsolatot fenntartó kultuszfelügyelő volt, másképpen megfigyelője az egyházi életnek.

Segédlelkész koromban ismertem meg Zsibót, mely engem már előzőleg is nagyon érdekelt. Zilahhoz hivatalosan semmi közünk nem volt, mert Bihar megyéhez tartozott,

ez a rész pedig, ahol mi voltunk, Máramaroshoz. Engem Zilahra kifejezetten csak a Zilahi Református Wesselényi Kollégium és a Wesselényi-szobor⁷⁶ vitt, különben Zilahhal különösebben nem foglalkoztam. Zsibón a Wesselényi birtok és maga a Wesselényi-kastély⁷⁷ nagyon érdekelt, és mindig elkeseredve láttam, hogy mennyire nem törődik a román állam ezekkel az értékekkel. Zsibói barátaimon, ismerőseimen keresztül megtudtam, hogy a sírokat is kirabolták. Később ott kialakítottak egy botanikus kertet, aminek talán annyi haszna volt, hogy akkor már ebek harmincadjára nem jutott a kastély sem, bár azt akkor sem tartották karban. Ma sem törődnek vele. Úgy hallottam, hogy a Wesselényi-féle lovarda épületét akarják eredeti formájába tatarozni.

Volt egy pillanata az életemnek, amikor újból megkísértett a gondolat, hogy azért csak el kellett volna végezzem a magyar irodalom szakot. Ugyanis az történt, hogy a szilágycsehi érettségiztetés idején egy egyetemi tanár vizsgabiztost küldtek ki, és abban az évben Tóth Sándor⁷⁸, a filozófia tanszék professzora került ide. Egyik délután Losonczyval meg Varga Dezsővel kávézhattak, és Ady volt a téma. „Professzor úr – mondta Losonczy –, én kémikus vagyok, ebben a témában nem vagyok annyira otthonos, de ni, milyen szerencsénk van!” – mert nyitva volt a cukrászda ajtaja, és én magam is épp oda igyekeztem. Losonczy felállott, odahívott s azt mondta: „Bemutatok én a tanár úrnak valakit, aki sokkal jobban ért ezekhez a dolgokhoz, s akivel tanár úrnak most a vizsgaszesszió idején lesz alkalma még találkozni és beszélgetni”. A tanár úr valóban egyetértett általában a meglátásaimmal, és később már ő ragaszkodott ahhoz, hogy amikor jön kávézni, amennyiben az időm engedi, menjek én is vele. Beszélgetéseink során egyszer csak azt mondja: „Nem erősödött meg az a gondolata, hogy még egy egyetemet végez? – erről már az első találkozáskor szó esett. – Én személyesen ígérem meg a támogatásomat, s mindent megteszek, hogy elvégezze. Milyen jó lenne, ha éppen hozzám jönne a filozófia szakra, mert nekem a maga gyerekkori játszótársa – Csépi Sándor, akiről már beszéltem neki – a legkedvesebb tanítványom volt.” – „Hát – mondom – tanár úr, én most már letettem erről”.

Még ez egy nagyon kicsit megkísértett, de én már akkor határozott voltam. Annál is inkább, mert mi lenne velem, ki fizetné az egyetemi éveket? Szüleim nem voltak olyan

helyzetben. Meg hát hihetetlen nagy arculcsapás lett volna nekik, hogy a gyermekük, a diplomás, szolgáló lelkipásztor otthagyja az egyházat. Az is bennem volt, s a beszélgetés során el is mondtam Tóth Sándornak, hogy – visszagondolva a teológus évekre, a legációkra, azokra az összegekre, amiket én legációból befizettem költségeimre – végeredményben az én református egyházam tanított engem. Édesapám nem bírta volna, hiszen azt is alig tudta kinyögni, amikor év elején ki kellett fizetni egy bizonyos összeget, mert a legátum csak karácsonykor jött és később, a sátoros ünnepek alkalmával. „Nem, professzor úr, már én nem vállalom ezt. És végeredményben úgy érzem, hogy sínen vagyok, s különben is, szeretem a hivatásomat, s úgy érzem, hogy ezért a népért ezen a síkon tudok talán a legtöbbet tenni és szolgálni”. Még arra is gondoltam, megmondom őszintén, hogy ezzel a lelkülettel és magatartással, ahogy én viszonyulok bizonyos dolgokhoz – a rendszerhez, a politikához – ki tudja, milyen veszélyes helyzetbe kerülnék, ha tanár lennék.

Én jó szívvvel végeztem az egyházi szolgálatot, nagyon-nagyon szerettem a szószéket, és igyekeztem felkészülni az igehirdetésekre. Talán egyszer történt meg három év alatt, hogy kicsit szégyenkezve, lehajtott fejjel mondtam, úgy érzem, hogy kínlódás volt a mai szolgálatom, és nem tudtam úgy felkészülni, mint ahogyan szerettem volna. „Megtörténik ez fiam, jól szolgálsz te, szívesen veszi a gyülekezet” – a főnököm ezzel elintézte. Nem bántott, bár dicsérni sem dicsért soha.

Nagyon szerette a pénzt Bíró János. Ritkán adódott úgy, hogy én végeztem volna az alkalmi szolgálatokat. Egyszer két halottat kellett egymás után temetni. Jön a nagytiszteletű asszony, az iroda ajtajában megáll, azt mondja: „Kálmán, én ezt nem hagyom jóvá”. – „Mit, nagytiszteletű asszony?” – „Azt, hogy újból a férjem temessen”. – „Hát – mondom – a szolgálati rendet a nagytiszteletű esperes úr állapítja meg, nem azon múlik, hogy én vállalom-e a szolgálatot, vagy nem”. De akkor már kitört belőlem, hogy talán még a szószékre se mehetnék, csak néha, ha az is stoláris szolgálattal járna. Aztán megbántam ezt a megjegyzésemet, de talán meg sem értette a célzást.

A Berekben laktak a cigányok, de az a 10-15 egymás mellett lakó cigánycsalád ott a vásártér szélén mind dolgozott. Vagy zenészek voltak, vagy a kisipari szövetkezet ilyen-olyan részlegében dolgoztak; a legtöbb cipőfelsőrész-készítő volt vagy éppen asztalos. Csak egyedül Varga Jóska és családja tartozott a másrendű cigányok közé, aki reformátusnak tartotta magát, és beiratkozott az egyházba, bár fizetni nem nagyon fizetett. Felesége rendkívüli szép oláh cigányasszony volt, akit később féltékenységi rohamában fejszével halálra kaszabolt.

Volt két esküvő. A vőlegény zsidói zenész volt, a lánynak az édesapját Gyula bácsinak hívták, ha jól emlékszem. A menyasszony a kisipari szövetkezetnél dolgozott, a szövetkezet elnöke vállalta, hogy násznagya lesz. Mikor esketés után kijövünk a templomból, az elnök felesége odajön hozzám: „Tiszteletes úr, meg fogják hívni a vacsorára, feltétlen fogadja el, meg fogja látni, hogy milyen teríték mellé ültetik, és milyen nagy megbecsülésben lesz része. Ne utasítsa vissza, mert az esperes úr is volt már cigánylakodalomban.” Elmentem, és ők valóban kitétek magukért. Jól éreztem magamat ott a romákkal együtt azon a lakodalmi estén. Részben ismertem is őket, mert akik ott muzsikáltak, azok a restiben zenéltek. Volt egy vendéglője Szilágycsehnek, ahol rendszeresen élő muzsika volt. Én oda el-eljárogattam tanár barátaimmal, és amikor nótázni való kedvünk volt, akkor „zárórát csináltunk”. Ez abból állt, hogy szóltunk Majsinak, az utolsóelőtti Szilágycsehben maradt öreg zsidónak: „Majsi bácsi, zárórázni szeretnénk, de nézze, azok a pártos elvtársak még ott ülnek a sarokban” – „Ó, elintézem én őket!” Mikor elérkezett az idő, elkurjantotta magát: „Záróra, uraim!” Mi felállottunk tisztelettudóan – még hatványozottabban mutatva, hogy indulunk haza – és kimentünk az udvarba hátul. Közben, mikor a légkör kitisztult, a zenészek újból kivették a már becsomagolt hangszereiket, és elkezdtünk zárórázni. Ez abból állt, hogy népdaloztunk, nótáztunk... hát el-elcsúszott olyasmi is, amit talán irredenta nótának is lehet nevezni, mert aztán később kiderült, hogy a szekusok szemében még a *Maros menti fenyves erdő* is irredenta nóta.

Szilágycsehi segédlelkész koromban én nagyon jó kapcsolatot tartottam a szatmári színtársulattal, ott lévén Kisfalussy Bálint⁷⁹, aki nekem évfolyamtársam volt. Nagyon sok

éven keresztül – amennyire én a háttérből mozgathattam ezeket az ügyeket – kihirdetője voltam az ő kiszállásaiknak és szervezője az előadásoknak. Például megbeszéltem a bogdándi lelkipásztorral, és kivittem őket Bogdándra is. A Székely Népi Együttessel⁸⁰ később, majd sülelmedi papként ismerkedtem meg. Abban a nagy román közegben a Székely Népi Együttesnek úgy intéztem az előadást, hogy beszerveztem Monót és Ardót is, és a zsúfolásig megtelt művelődési házban bizony nagyon-nagyon forró lett a hangulat, melyen románok is részt vettek. Megjegyezni kívánom, hogy az előadáson részt vevő egyszerű román emberek nagyon szerették, amit láttak és hallottak a többségben jelenlevő magyarokkal együtt. Ugyanezt nem mondhatom el az intellektuelekről, akik főleg pedagógusok voltak. Messzemenően kimutatták nemtetszésüket, hogy a népdalok és táncok között csak egy-egy román számot hallhattak. Ezeket az előadásokat a gyülekezet nagyon jó szívvel fogadta, annál kevésbé fogadták jól viszont az én gyóntatóim, a szekusok, akikről még nem esett szó részletesebben, de ide majd visszatérünk.

Akkoriban lett nekem televízióm is, ugyanis jó barátságban voltam a szövetkezet elnökével, egy zsidóból keresztyénné lett férfival. A felesége nagyon szép tanítónő volt, akit úgy adtak annak idején hozzá, hogy az apja mint nagyon jó református egyházi ember – talán presbiter és dalárdista is volt abban az időben – egyszerűen kijelentette, hogy „Nézd fiam, a mi családjunkban eddig csak reformátusok voltak nemzedékről nemzedékre. Én a lányomat neked adom, de vállald, hogy áttérsz!” Hoffmann Gábor vállalta a szép tanítónőért az áttérést, ezt nekem maga Gabi mesélte el. Feltette nekem a kérdést: „Te láttál már olyan csecsemőt, aki berúgott a saját keresztelőjén? Hát én vagyok az, most itt szemtől szembe állsz egy ilyennel. Ugyanis Bíró János ott nekem a kátéval a kezében elmagyarázott bizonyos hitbeli dolgokat, és megtörtént annak rendje-módja szerint az én áttérésem. És akkor egyszerűen leültünk Bíró Jánossal, s addig ittunk, míg...” – „Na jó, Gabi – mondom neki –, azért Sárikáért érdemes volt ezt a lépést megtenni”.

A Főtérhez közeli részen – mert elnyúlik a Főtér a római katolikus templom felé –, ahol a mostani Polgármesteri Hivatal épülete van, ott állt a negyedik temploma

Szilágycsehnek, mégpedig a szép nagy zsinagóga, amihez több száz lélek tartozott. Most már én azt nem tudom, hogy Szilágycsehben lett volna ennyi izraelita, vagy a környékelieket is ideszámították, de a zsinagógát még láttam, ám később ezt is lebontották. Segédlelkész korom kezdetén tehát a zsinagóga még állt, s akkor körülbelül tíz család zsidó volt a városban. Hogy Szilágycsehből a zsidók közül a holokauszt áldozata lett volna valaki, én erről nem tudok. A zsidó temető nagyon elhanyagolt, mert senki sem gondozta, ma sem törődik vele senki. S aztán lassanként innen elszivárogtak, elmentek az itt maradt zsidók; Königstein Sanyi bácsi mondta annak idején nekem magáról, hogy „én vagyok az utolsó zsidó”. Megismertem a Herschkowits családot; Herschkowits Lipót csarnokos volt, s az ő testvére, Marci bácsi Nyugat-Németországban többszörös milliomos lett. Ő haza-hazajárt, s a fordulat után még sűrűbben jött. Hazajövelekor nagy vacsorát rendezett minden alkalommal, melyre bennünket is meghívott. Még nyolcvanéves korában is kocsival jött haza, és ő vezetett Németországtól idáig. A fordulat után Hollandiából jövet meglátogattuk őket Freisigben. Azóta elhunyt feleségével együtt.

Sülelmed (1966-1974)

A segédlelkészi idő akkor is két esztendő volt a statútum⁸¹ szerint, csak ezt nem tartották be sehol abban az időben. Végül bizony kezdett már terhemre lenni, hogy segédlelkész vagyok már harmadik éve. Bármennyire vágytam egykor ez lenni, és pontosan úgy adta az Úristen nekem, ahogy ezt óhajtottam és kívántam, mégis kezdett terhemre lenni már ez az állapot. Annál is inkább, mert megvolt ugyan a szabadságom, de azért nem voltam annyira szabad, mintha önálló lelkipásztor lennék. Bíró János nem szeretett az irodában ülni, ezért én végeztem az irodai munkát: levelezéseket folytattam a püspökséggel meg ahová még írni kellett. Így az adminisztrációs teendőket én láttam el mint esperesi titkár – persze csak az egyházmegye vonatkozásában, azonban az egyházközség pénzügyeivel és adminisztrációjával már nem én foglalkoztam. Bíró János engem arra is kötelezett, hogy mikor ő kimegy a szőlőbe – nagyon szeretett kint lenni –, mielőtt a postát zárnák, én a közben aláírt leveleket borítékozzam és vigyem el a postára. És bizony nemegyszer még a Szamosról is haza kellett jönnöm emiatt.

Emlékszem, egyszer nagyon-nagyon felbosszantott, hogy ott kell hagynom a baráti kört, és azt mondtam neki: „Nagytiszteletű úr, én elvégzem a szolgálatot, itt ülök az irodában addig, ameddig kell, de éntőlem többet ne tessen várni, mert én nem fogok visszajönni és postázni a munkaidő után később aláírt leveleket. Hogy szinte minden nap, akárhol vagyok, nekem ezért be kell mennem az irodába és a postára is, ezt én nem vállalom”. Olyan típusú ember volt ő, aki elég belemenősen, a szavakat nem kerülgetve jól odamondogatott, de ha valaki nagyon a sarkára állt, azt békén hagyta. Így történt akkor velem is. Csak rendkívül fontos ügyek miatt kellett visszamennem az irodába.

Mindemellett voltak problémáink, s egy szóváltás során azt mondtam, hogy a legelső alkalommal, ha valaki az egyházmegyéből meghív engem, vagy megüresedik egy gyülekezetben a lelkesi állás, akkor én azt elfogadom és elmegyek. Elég volt a segédlelkési szolgálatból. Hát az Úristen mit ad? Néhány napon belül nyílik az iroda ajtaja, és jön a sülelmedi kurátor, Bot Elek bácsi. Azért jött, mondja, hogy bejelentse az esperes úrnak, dr. Tapsony Endre hangszalag paralízis miatt kénytelen nyugdíjba vonulni, mert már egyáltalán nem tud beszélni, szolgálatot teljesíteni.

Engem ez a hír nagyon megdöbbenített, ugyanis dr. Tapsony Endrével – mondhatni szilágycsehi kinevezésem első pillanatától kezdve – nagyon jó viszonyba kerültem. Ezt elősegítették az égerháti kiszállások is. Reggel engem a vonat kivitt Égerhátra, elvégeztem a szolgálatot, utána ott ebédeltem mindig a kurátor úréknál, csakhogy délután nem volt vonatom visszafelé, meg kellett várnom az estét. Eleinte ott maradtam velük, beszélgettem, családot látogattam, eltelt az idő, de amikor Bandi bácsit, a sülelmedi papot a gyűlések alkalmával megismertem, ez megváltozott. Ő maga is hívott: „Gyere Kálmán hozzánk látogatóba! Átléped a dombot, eljössz hozzánk, és majd este itt ülsz fel a vonatra”. Onnantól kezdve öt és hat óra között én mindig megérkeztem Sülelmedre a parókiára, és ott voltam estig. És ennek a gyülekezetnek a gondnoka jött jelenteni az esperes úrnak, hogy ők most már betöltenék a lelkesi állást, mert Bandi bácsi véglegesen nyugdíjba megy. Különben már (kényszer-) nyugdíjasként továbbszolgáló lelkipásztor volt, melyet keserű szívvel viselt el.

Bot Elek arról is beszámolt, mit mondott neki dr. Tapsony Endre: „Nagyon örülnék, ha Kálmán kerülne ide, mert neki már bőven kitelt a segédlelkészi ideje, és választható lelkipásztor”. Én akkor meg is adtam a választ egyből. Mondom Bíró Jánosnak: „Esperes úr, napokkal ezelőtt tettem a kijelentést, hogy a legelső gyülekezetbe, ha megüresedik a hely, és engem oda meghívna lelkipásztornak, elmegyek”. Elek bácsinak pedig azt mondtam: „Tessék megnyugtani a nagytiszteletű urat, mert igen, én vállalom azt, hogy sülelmedi lelkipásztor legyek, és remélem, hogy az egyházi hatóságnak nem lesz kifogása ellene, ugyanis nem olyan nagy a sülelmedi gyülekezet, hogy sokan aspirálnának a lelkészi állásra”.

1966 júniusának elején kaptam meg a sülelmedi kinevezésemet, de Bíró János esperes úr ragaszkodott hozzám, mint titkárához. „Neked úgyis nagyon sok barátod van itt – mondta –, és merem állítani, hogy nem fogsz ott ülni egy héten keresztül mindig a sülelmedi parókián. Bár van már segédlelkészjelölt, és nemsokára el is foglalja az állást, én örömmel venném, ha az esperesi titkári szolgálatot tovább is vállalnád, és végeznéd az adminisztrációs teendőket, mert te már benne vagy ebben”. Azt mondtam, hogy jó, vállalom. Ugyanis ez nekem anyagi többletet is jelentett. Bár csak negyed normát kaptam, de azzal együtt nekem akkor nagyobb volt a fizetésem, mint sok kisebb gyülekezetben szolgáló lelkipásztornak, mert a segédlelkészi fizetés mellett kaptam a plusz negyed normát jelentő esperesi titkári fizetést is. Erre való tekintettel fenntartottam a szilágycsehi lakásomat is több éven át, a baráti köröm is megvolt... volt helye a pénznek. Ugyanis rendszeresen vásároltam az újonnan megjelent könyveket. Ebben az időben egyre többet fotóztam, nagytitkos felszerelést is szereztem, ami elég sokba került annakidején.

Az én esperesi titkárságom '68-ig tartott. '66-ban lettem sülelmedi pap, és '68-ban jött a Ceausescu-féle új közigazgatási felosztása az országnak. Szilágycseh megszűnt esperesi központ lenni, így már nem volt szükség az esperesi titkárra. Megszűntek a járási központok, azaz a rajonok, és a Szilágycsehi járás területét – ami eléggé egységesen magyar többségű községekből állt – három részre szakították. Szamosardó, Monó, Sülelmed, Cikó, Égerhát Máramaroshoz került, Szilágycseh

Benedekfalváig, tehát Szilágymente alsó része Zilahhoz, és a Tövishátnak a Hadad felé eső része – Lele, Hadad, Bogdánd, Hadadnásd, Szer... – a Nagykárolyi Egyházmegyéhez került, közigazgatásilag pedig Szatmár megyéhez. Ezek mind elég nagy magyar falvak voltak, de utánuk már román települések következtek egy jó darabig, mint Korond, Bélték meg Erdőd, ami már többnyire a svábok által itt hagyott elrománosodott rész. Ugyanígy, ha Szamosardó, Monó, Sülelmed, Cikó felé megyünk Nagybányára, ott újból egymást érik a román falvak. A Tövishát etnikai egyensúlya így teljesen felborult.

*Dr. Tapsony Endre*⁸²

Továbbszolgáló nyugdíjas lelkész volt már akkor Bandi bácsi, amikor megismertem. Annak idején az olyan lelkipásztorokat, akik különösen jó kisugárzással voltak minden síkon a reájuk bízottakra, kényszernyugdíjazták. Bandi bácsi sem önként vállalta a nyugdíjazást, de ő továbbszolgálhatott, mert nem töltötték be a lelkészi helyet. Részben nem is volt annyi lelkipásztor, és nem is ment volna ez olyan könnyen, hiszen nagyon kis gyülekezetről van szó, a sülelmedi gyülekezet Cikóval együtt sem volt 300 lelkes; 196 lelket számlált a sülelmedi, és a cikói társegyház lélekszáma sem volt sokkal több száznál. Nagyon közel volt egymáshoz a két község, és már akkor műút vezetett egyiktől a másikig, sőt állomása is volt mindkettőnek. Sülelmed vasúti elágazó pont volt Szilágycseh felé. Én kerékpárral jártam a két templom közti két és fél kilométernyi utat.

Tapsony Endre nagyon intelligens, tisztánlátó ember volt minden vonatkozásban. Gyermekkorában a zilahi Wesselényi Kollégium egyik jeles tanulója volt. Elvégezte a jogot – tehát nem teológiai doktorátusa volt –, de már a világháború idején elkezdte a teológiát is. Azután bevonult önkéntes katonának, s mikor véget ért a világháború, ő ott maradt a Szilágyságban, mert oda fűzte őt a békés Szamos menti települések hangulata. Először tasnádszántói pap volt, onnan került Sülelmedre. Annak ellenére, hogy kicsi gyülekezeti közösség volt, Sülelmed nem tartozott a nagyon gyenge egyházak közé. Lehet, hogy a lelkipásztor pénzbeli fizetése szűkösen volt meg, de ott voltak a nagyszerű, jól termő, Szamos-menti földek. A Szilágyságban itt-ott gyengén

termő kötött talaj van, de a teljesen asztalsíkságú Szamos-mentén nagyon jó termőföldek vannak, és Bandi bácsi annyit használt az egyházi földekből papi fizetés kiegészítése címen, hogy szerényen éltek, de azért nem szűkölködtek.

Jó tollú, írogató ember volt. Nem olyan világot éltünk, hogy önálló verseskötete jelenhetett volna meg, de a *Szilágysági Naptár* tele volt az ő novelláival, verseivel, és néhány drámát is írt; a Fattyú című drámája több előadást ért, úgy a nagyváradiak, mint a kolozsváriak előadásában. Nem volt nagy könyvtára, de értékes könyvei voltak Bandi bácsinak. Nagyon sok, a Helikon gondozásában megjelent könyve volt, s örömmel láttam Reményik Sándornak, Kós Károlynak és más erdélyi íróknak a keze vonását, akik mind dedikálták neki a könyveiket. Ő nekem kéziratokat adott, mindig dedikálva: „Kálmusnak” – engem így sose nevezett senki se előtte, se utána. Nemcsak a kéziratban megjelent verseit dedikálta nekem; a Heidelbergi Káté minden kérdés-feleletét versbe szedte, leírta, kéziratossá vallásórás anyagot állított össze, s abból is adott egy példányt. Nagyon akkurátus ember volt, gyönyörű szép kalligrafikus írása volt de az öreg „emeletes Remingtont”⁸³ is pötyögtette.

Bandi bácsi szeretett engem és örült, hogy én kerültem a helyébe. László, a kisebbik fiuk már önálló családi házban lakott, amit úgy építettek a szülők annak idején, hogy legyen hol meghúzódniuk nyugdíjba vonulás után. De hát megszokták a parókia légkörét, és Bandi bácsi azért is sugalmazta a gondnoknak, hogy lehetőleg engem hívjanak meg, mert tudta, hogy még nőtlen ember vagyok, s olyan jó kapcsolat alakult ki közöttünk, hogy én nem ebrudalom ki őket, nem kérem, hogy ürítsék ki a parókiát. Így is történt. A felesége, Vilma néni jól bírta magát, s az elején még Bandi bácsi is, ha nem is tudott úgy beszélni, ahogy szeretett volna. Állapota azonban rohamosan romlott. A végén már leírta, amit mondani akart, s odaköltözésem után meghalt szegény; a család úgy óhajtotta, hogy én temessem el. Végredeletében meghagyta, hogyan történjen az ő temetése; ige hirdetés nélkül volt, csak igeolvasásos temetést kért. Vilma néni még néhány esztendeig élt. Ott halt meg a parókián, én temettem őt is, mint a férjét, a sülelmedi temetőben. Mikor a fia Berey László meghalt, már ardói papként

vettem részt a temetésén. A családból már senki nincs Sülelmeden, az unokák máshol telepedtek le.

Vilma nénitől nagyon sok könyvet kaptam ajándékba, különösképpen a Helikon gondozásában megjelent könyveket, az Erdélyi Szépmíves Céh kiadványait; látta, hogy nagyon szeretem a könyveket, s ő mindig ezzel kedveskedett. Azt mondta: „Sajnos az enyéimet annyira nem érdeklik a könyvek, mint Kálmánt” – magázott engem végig, Bandi bácsi pedig tegezett.

A kezdet kezdetén egyeseknek nem tetszett, hogy ott maradt a lelkész házaspár a parókiában, és a presbiteri gyűlések alkalmával – különösképpen Bandi bácsi temetése után – nagyon keményen és egyre jobban hangot adtak ennek. Két Váncza nevezetű ember – akik közül csak az egyik volt presbiter, a másik atyafi meg a testvére – s még egy harmadik rokon olyan eget verő dühvel adott kifejezést a nemtetszésének, hogy azt mondtam: már ebből elég volt! Utánajártam, honnan ered ez a mélységes gyűlölet, s az alábbiakat tudtam meg. A parókiával szemben volt egy kis tér, ahová később, még az én időmben tömbházat építettek, de egy részét meghagyták, ugyanis ott volt egy első világháborús román emlékmű. Amikor '41-ben ráköszöntött a Szilágyságra is a magyar világ, a román emlékművet ez a három ember, aki annak idején még süvölvény legény volt, le akarta ökrökkel húzatni. Bandi bácsi a parókia ablakából észrevette, kiment és nagyon keményen lehordva őket mindennek, elzavarta, talán még meg is verte őket. Amikor a háborúnak vége lett és újból Romániához csatolták a Partiumot és Erdélyt, ezeket az embereket elhurcolták a földvári fogolytáborba, amiért a lelkészt orrolták, aminek semmi alapja nem volt, csak az ő múltbeli meggondolatlanságuk maradt meg egyesek emlékezetében.

„Régentén magyarokból állott”

Nyolc éven keresztül voltam a sülelmedi gyülekezet lelkipásztora. A gyülekezet templomba járó közössége a presbitériummal együtt engem szeretettel elhordozott – és én is a gyülekezetet. Igyekeztem jó lelkipásztoruk lenni, s ők ragaszkodtak hozzám,

különösképpen a szószéki szolgálataimmal voltak elégedettek, hiszen más gyülekezeti munka az istentiszteleteken és alkalmi szolgálatokon kívül, vallásórán, konfirmációi oktatáson kívül nem volt lehetséges.

Egy püspöki vizitációt is megértem ott, és ez nem volt kicsi dolog egy olyan fiatal, még nőtlen lelkipásztornak, mint én. Ennek az volt a külön érdekessége, hogy én már az elődömtől megtudtam, hogy Buthy Sándor hajdan Sülelmeden volt legációban, s meg is találtam a nyomát az egyházközség diáriumában, hogy melyik esztendőben volt ez. Amikor én köszöntöttem a püspököt, akkor erre hivatkoztam, hogy bizonyára visszagondol azokra az évekre, amikor ő fiatal teológusként mint legátus szolgált ebben a gyülekezetben. A püspök úr nagyon jó néven vette, hogy teológuskori emlékeit felidéztem.

Sülelmed jó fekvésű, az akkori viszonyokat szem előtt tartva, elit községnek számított. A múltban önálló révvel, vámmal rendelkezett, és ez azért jelentett valamit. A templom falára helyezett fekete táblán aranyozott betűkkel az olvasható – szó szerint már nem emlékszem –, hogy Sülelmed magyar helység templomát régentén a tatár elpusztította, és gróf Korda Anna özvegy Toldalagi Lászlóné újjáépítette 1811-ben. „Sülelmed magyar helység templomát” – nagyon érdekes, hogy már 1811-ben, amikor a templom újjáépült és odahelyezték a táblát, ez hangsúlyt kapott, ugyanis ez azt jelenti, hogy Sülelmed zömében román lakosú volt már 1811-ben.⁸⁴ És ugyanezt olvassuk a cikói templom karzatának középső betétjén: „Ez hely régentén az magyarokból állott, kiknek számuk ma már csak tíz gazdákra szállott”. Cikón is hangsúlyt kap, hogy a helység „régentén” magyarokból állott. Ez lett a sorsa a sülelmedi és cikói gyülekezetnek.

Ismervén Erdély s Partium történelmét, tudjuk, hogy ez a két Szamos menti település – különösképpen Sülelmed – mindig a hadiúton volt, mindig beleütköztek. „A tatár elpusztítván...” – mondja gróf Korda Anna. De volt másik oka is annak, hogy ezek a falvak zömében román lakosúak lettek. Én nem akarok szemrehányást tenni a mi nagyurainknak, de hát hol terebélyesedett a román lakosság, hol szaporodtak el? – a kastélyok árnyékában. Miért lett Zsibó, maga a város olyan amilyen, és Zsibónak a

környéke? Wesselényi Miklós zsellérei – akik közül egynek a vállára teszi a kezét, ahogy a Fadrusz-szobron láthatjuk – román jobbágyok voltak.

Annak idején Lăncrănjan ilyen címmel írt egy könyvet: *Cuvânt despre Transilvania*⁸⁵ [*Szózat Erdélyről*]. Erre az Erdélyből átszarmazott Száraz György történész⁸⁶ válaszolt, hogy azért nem úgy van az, itt a románság nem a magyaroktól élte át azokat a szenvedéseket, amiről olyan hamisan értekeznek Lăncrănjan, mert abban az időben nem egyik nép vagy nemzetiség nyomta el a másikat, hanem az akkori társadalmi rend. S felteszi a költői kérdést: vajon azoknak a románoknak, akik a fanarióta⁸⁷ bojárok birtokain dolgoztak zselléreként, jobban ment sorsuk? Akkor miért jöttek át Erdélybe? Mert átszivárogtak nemzedékről nemzedékre.

Ezekre az igazságokra először akkor döbbsentem rá, amikor teológus koromban, később rendelkezési állományba került helyzetemnél fogva, de még szilágycsehi segédlelkész koromban is nagyon-nagyon sokat olvastam. Akkor olvastam el az *Elnémult harangokat*, Rákosi Viktornak⁸⁸ a könyvét, Nyírő Józsefnek – a katolikus papból lett közéleti embernek és írónak – a *Néma küzdelem*⁸⁹ című könyvét, a Berde Mária⁹⁰ könyveket vagy Kuncz Aladár⁹¹ *Felleg a város felett* című könyvét, amit Bandi bácsi könyvtárából kaptam. Aztán a kezembe kerültek – már nem is tudom, hol vettem meg – Kossuth levelei. Herman Ottó végigjárja Erdélyt, s keserű levelet ír Kossuthnak, hogy bizony Erdély-szerte tapasztalja az elrománosítást, hogy a vegyes házasságból született gyermekeket a román asszonyok románná dajkálják⁹². Ezek nagyon nagy hatással voltak rám, és mindaz, amit én hajdan útravalóként kaptam – Ficzey tanár úr óráin keresztül, vagy előzőleg Boldis tanár bácsi óráin keresztül – felelevenedett bennem.

A teológián aztán még jobban bővült a látóköröm ezen a síkon, és sülelmedi pap koromban döbbsentem rá a valóságára mindannak, amit tanultam, hiszen Dél-Erdélyben mi ezt másképpen éltük meg, egy magyar református faluban azért nem éreztem én át mindezt olyan nagyon. De Sülelmeden én magam is benne éltem ebben, látva a két templomi feliratot vagy a *Sülelmedi Naptárban* Bandi bácsi tollából megjelent *Sülelmed-Szamoscikói Társegyház történelmét* s megélve '66-tól kezdve nyolc éven keresztül,

hogy mit jelent a túlnyomórészt román környezetben egy kis református magyar gyülekezetet szolgálni. Én mindig a beszélgetések alapján, a szószéki szolgálataimon keresztül igyekeztem elhinteni, persze a Biblia tanítását és hitvallásainkat szem előtt tartva, hogy jövők, megmaradásunk a múltra épül. Amire valamikor vágytam, hogy szolgáljam népünket, talán ott, sülelmedi és cikói lelkipásztor koromban éreztem a legjobban, hogy mit jelent. Megadta az Úristen ezt az alkalmat és lehetőséget. Nagyon nehezteltem a helybeli magyar tanítónőre, aki ikerlányait román tagozatra adta, amikor amúgy is olyan kevés volt a magyar gyermek. Még a saját állására sem volt tekintettel a gyermekek létszámát illetően.

Szamosardó (1974-1988)

Még szilágycsehi segédlelkész koromban Bíró Jánossal együtt időnként kiszálltam a sülelmedi községi központhoz tartozó Szamosardóba egy-egy ellenőrzés vagy esperesi vizitáció alkalmával. Módy Pál, a szamosardói lelkipásztor nem tartozott a nagy adminisztrátorok közé, mindig rendbe kellett hozni a hivatalos ügyeket. Jó barátságban volt az akkori principálisommal, rendszeresen jártak egymáshoz. Bíró János egyszer meg is kérdezte tőlem abban az időben: „Szilágycsehen kívül melyik gyülekezet lelkipásztora szeretnél lenni, hova mennél, ha most megkaphatnád, óhajod szerint?” Mondom, Szamosardóba – és az Úristen később ezt is megadta.

Módy Pál nem csak úgy nézett rám, mint fiatal kollégára, hanem barátként kezelte, mint Tapsony Endre; ahogy ők, szokták mondani, atyai barátságba fogadtak engem mind a ketten. Többször helyettesíthettem is Módy Pált még sülelmedi lelkész koromban, ugyanis Monóban volt egy lelkipásztor, de az ital rabja volt, és a szamosardóiak kijelentették, hogy amikor a tiszteletes úr nem lesz itthon, vagy szabadságra megy, akkor nekünk ne Monóból hívjon helyettes lelkészt, hanem a fiatal Molnár tiszteletes urat, a sülelmedit hívja, mert örömmel hallgatjuk őt. És Pali bácsi rendszeresen, éveken keresztül hívott engem, végül már észrevettem, hogy úgy kezel, mint kiszemelt utódot. Ő bitai származású volt, Hargita megyei – azt hiszem, Kovásznán volt birtokuk –, de

Sepsiszentgyörgyön tömbházban lakást vettek, mert oda kíváncsoztak költözni nyugdíjba vonulás után.

Módy Pál sajnos májcirrózisban szenvedett, de nem az italozás miatt, mert ő jó társaságbeli ember volt, szeretett nótázgatni, de nem volt alkoholista. A hívei köztiszteletben álló lelkipásztorként néztek rá és szerették. Sülelmedi pap koromban Pali bácsi már beteg volt, műtéten is átesett, de akkor még talpra állították. Közben nekem alkalmam adódott volna Erdőhegykisjenőbe kerülni, a szülőfalumhoz közel, mert már nyolcvanon bőven felül volt Nagy Zoltán, az erdőhegykisjenői lelkipásztor. Édesapám emlegette is, hogy talán megüresedik ott a parókia. Telefonáltam, s írtam egy levelet is neki, hogy én most nagyon nehéz helyzetben vagyok, mert Fekete Sanyi körorvos – akit nagyon jól ismert édesapám is – nekem négyszemközt azt mondta: „Nézd Kálmán, a múltkor említetted, hogy talán lehetőséged lenne Erdőhegykisjenőbe menni. Én tudom, hogy bizonyára hazafelé húz a te szíved, de én csak neked mondom, a papnak – és gondolom, nem szegem meg túlságosan az orvosi titkot –, hogy Módy Pali bácsi jólléte, állapota ideig-óraig szóló. Pali bácsi rákos, és elindult a leépülés útján”. Akkor még nem volt állandóan ágyban fekvő beteg, de mire én meglátogattam, már teljesen ágyba került, a fal felé fordulva mondott el néhány mondatot. Beleszötte azt is, hogy „remélem, az utódom te leszel ebben a gyülekezetben”.

Pali bácsi meghalt, és így kerültem én Szamosardóba. Az akkori státútom – így neveztük az egyház paragrafusait – előírta azt, hogy a temetésen részt vehetnek a lelkipásztorok, de utána, aki pályázik egy gyülekezetbe, az nem teheti be oda a lábát. Pali bácsi temetése után én nem is mentem, de az ardóiak szem előtt tartották, hogy nyolc éven át én nagyon sokszor szolgáltam ott náluk: Pali bácsit helyettesítettem, betegsége idején szintén én végeztem a szolgálatokat, eskettem, temettem, kereszteltem, ígét hirdettem ünnepek alkalmával, vásárnapok alkalmával... – minden volt ebben. Nem beszélve arról, hogy Cikó és Sülelmed olyan közel van Szamosardóhoz, hogy temetések vagy esketések alkalmával is találkoztam az elhunytak az ardói rokonaival, ismerőseivel. Egyszerűen megüzenték nekem, de volt, aki személyesen bejött és megmondta, hogy tartsam számon, az ardói gyülekezetben

az a közhangulat, hogy engem akarnak meghívni a gyülekezet lelkipásztorának. Egy kis hiba van, hogy nem nő, hanem a tiszteletes úr, és ugye, a nőtlen ember életéhez azért pletykák is ragadnak. De mindent legyőzött az ardóiak ragaszkodása.

A törvényességre azért kellett nagyon odafigyelnem – és figyeltek mások is, különösképpen a lelkesi kar –, mert Ardó olyan gyülekezete volt az egyházmegyének, ahova más is aspirált, más is szeretett volna menni. De becsületére legyen mondva Szabylár esperes úrnak – aki hozzám szívesen szállt ki annak idején, még barátokkal együtt is –, hogy megmondta nekem Pali bácsi temetése után egy négyszemközti beszélgetésen: „Nézd Kálmán, most eldől a szamosardói egyháznak a sorsa, betöltjük a szamosardói állást. Én nagyon őszintén megmondom neked, hogy a nagyobb darab kenyert Márkus Endrének, a berkeszi papnak az asztalára tenném, mert kétgyermekes családapa. De annál sokkal jobban szeretem Endrét és téged is, mint hogy egy nagyon zűrzavaros helyzet álljon elő a szamosardói gyülekezetben. Mert ha a presbitérium úgy dönt, hogy pályázatot hirdet, neked akkora táborod van, hogy csak felháborodást keltene a pályázathirdetés nyomán kialakuló pártos helyzet a gyülekezeti közösségben. Endre ezt a figyelmeztetésemet szem előtt tartva, azt mondta, hogy nem mászik bele, úgyhogy a presbitériumra lesz bízva, a presbitérium pedig – én előre tudom – meghívás útján óhajtja betölteni a lelkesi állást, és te vagy a kiszemelt meghívandó lelkipásztor”.

Így is történt. A három módoszatából a lelkesi állás betöltésének – kinevezés, pályázathirdetés, meghívás – a meghívás mellett döntött a presbitérium. Kádár Miklós – akinek a nővérével jártam együtt Erdőhegykisjenőn az iskolába – vezette le a gyűlést, és a presbitérium egyhangúlag hozott határozattal engem hívott meg lelkipásztornak. Több mint kétszáz választásra jogosult tagja közül csak egyetlenegy nem szavazott rám, de az is azért ment ki felháborodással a templomból, mert állítólag nem szerepelt a választói névjegyzéken. Ennek alapján az esperes annak rendje-módja szerint kitűzte a választói közgyűlés időpontját, s ki lett hirdetve, hogy a presbitérium ekkor és ekkor Molnár Kálmán sülelmedi lelkipásztort hívta meg a lelkipásztori állás betöltésére, és a közgyűlésnek döntenie kell, hogy elfogadja-e a presbitérium által meghívott lelkipásztort.

1974 kora tavaszán így kerültem Szamosardóba, ottani szolgálatom, ha nagyon kikerekítem, éppen tizenöt évig tartott.

Szamosardó egy 900 lelket számláló református gyülekezet. Jó gyülekezet volt, anyagilag is. Sok szempontból megfelelt a követelményeknek: közel az állomás, műút, erős bentlakásos iskola stb. Talán 12 román család lakott Szamosardón, de a románok is jól tudtak magyarul, kivéve azok, akik román faluból jöttek házasság révén; azok nem tudtak, nem beszéltek magyarul, vagy nem is akartak, mert azért ilyesmit is észrevettem. De akiben megvolt a jó szándék, és olyan volt maga a család, ahová bekerült, azért az megtanult magyarul, ezt tapasztaltam ottlétem ideje alatt. Nem volt ellentét a falu lakosai között emiatt.

Házasság

Még Szamosardóba kerülésemet megelőzően ismerkedtem meg a Monóba kinevezett Pap Mária tanítónővel. A sülelmedi gyógyszertárba jött be elődjével, Margit nénivel, akinek a lánya orvosnő és veje gépészmérnökként a helybeli gép- és traktorállomás igazgatója volt, akikkel jó barátságban voltam. A gyógyszertárban egy szilágycsehi magyar szakos tanárnőnek a gyógyszerészetit végzett lánya, Szász Jutka volt, akit én kislánykora óta ismertem, hát ott támasztottam a gyógyszertár pultját, s beszélgettem a gyógyszerésznővel. Margit néni, belépve ezt mondja: „Milyen jó, hogy találkozom veletek, íme, itt van az utódom, hiszen mondtam nektek, hogy nyugdíjba vonulok, már ebben az iskolai évben én nem tanítok. Itt van az utódom, Pap Mária, ismerkedjétek meg!” Így ismertük meg egymást. Emlékszem, hogy Kádár Miklósnak, aki elvált ember volt, még szemrehányást is tettem: „Két fiatal tanítónőt neveztek ki a gyülekezetbe, és nem volt benned annyi rámenősség, hogy rendezz egy házibulit, hadd ismerjük meg ezeket a tanítónőket! Hát én hívjam a te „híveidet” Sülelmedre?” – de a célzásom miatt tényleg csinált egy házibulit. Így kerültünk még közelebb egymáshoz, s kezdtem udvarolgatni Pap Máriának.

Eltelt két esztendő, talán a harmadikba léptünk, amikor jött az őrsváltás Szamosardóban, és elhangzott: „Egyetlen baj az, hogy nem nő, de ennek ellenére azért megválasztjuk lelkésznek a tiszteletes urat, és hisszük, hogy majd az a nagy öröm is együtt ér bennünket ebben a gyülekezeti közösségben, hogy megnősül”. Erre még abban az évben sor került. A nyári szünidő idején hirtelen egymás után három lakodalom is volt a bentlakás ebédlőjében. Az iskola igazgatója is akkor nősült, akivel jó barátságban voltam már sülelmedi pap koromban is, Bálint Géza, aki később polgármestere lett Szilágycsehnek, és ott tanított annak idején Szamosardóban almérnöki diplomával, talán fizikát és matekot – és jómagam is azon a nyáron nősültem. Mindannyian részt vettünk egymás esküvőjén is.

Csak a presbitériumot hívtam meg, a gyülekezetből, nagyon nehéz volt eldönteni, hogy hol húzzam meg a határvonalat. A gyülekezet nagyon szeretett volna egy nagyobb sátor alatt lezajló lakodalmat, ahová mindenkit meghívunk a faluból, mert az nekünk lesz jó, de én azt nem mertem vállalni, mert az akkori körülmények között az óriási nagy dolog lett volna. Hát az én szüleim Arad megyében vannak, az ő szülei Désaknán! „De majd ezt mi rendezzük – mondták –, semmi gondjuk nem lesz! Csapunk egy jó nagy falusi lakodalmat!” Nem mentem bele, mert ezt így nem mertem vállalni. Ne haragudjanak, mondom, a presbitériumot meghívom – ők önszántukból azt mondták, hogy úgysem férnek el a nagy étteremben, nekik majd az óvodának a kisebbik termében terítsenek –, és meghívottként még az én vendégeim, barátaim meg rokonaim vesznek részt az esküvői vacsorán. Szilágycsehi muzsikusokat hívtam, élükön a középiskolát végzett Kaplyoni Bandikával. Ugye, azt mondták régen, hogy a grófok és bárók a cigányprímásokkal pertuban voltak, hát én is mondhatom, hogy Bandikával pertu barátságban voltam. Az apja prímás volt Szilágycsehben, Bandi középiskolás korában már nagyon sokat muzsikált az apja zenekarában. Apja halála után így lett Szilágycsehnek... nem is a hegedűsprímása, hanem gitáros prímása, mert Bandi billentyűs hangszeren is játszott, de az erőssége mégiscsak a gitár volt, és nagyon jól énekelt, de a hegedűt nem szerette.

Természetesen a szamosardói templomban esküdtünk. Népes gyülekezet kísérte szeretettel és imádkozó figyelemmel házasságkötésünket meghívott hozzátartozóinkkal és kedves vendégeinkkel együtt. Szablyár Kornél nagybányai esperes esketett bennünket. A templomból kifelé jövet a gyülekezet tagjai teleszórták virágokkal a templom és a parókia közti utat. A hívek, rokonok és meghívottak taps és áldáskívánságok közepette kísérték bennünket a parókia bejáratáig.

Habár Fekete Sándor körzeti orvos barátom felkérésemre fotózott az esküvőn, később kiderült, hogy technikai okok miatt a felvételek sajnos nem sikerültek. Ezért nem maradtak tényleges házassági képek az akkori boldog eseményekről, de én és a kedves feleségem így is megőriztük emlékezetünkben ezeket a csodálatos, közös pillanatokot, és mindig szeretettel gondolunk vissza az esküvőnkre és mindarra, amit a gyülekezet, a vendégek, vagyis Szamosardó nyújtott nekünk. A szűkebb család azonban nem nyugodott bele abba, hogy pont nekünk nem sikerültek akkor az esküvői képeink. Ezért bizonyos családtagok kívánságára Désen műterembe kellett menni, ahol újabb esküvői felvételeket készítettünk: kaptam is egy otromba művirágcsokrot. Engem nagyon bosszantott, hogy a fotózás miatt nekem újra ünnepibe kellett öltöznöm, hiszen szerintem az ember csak egyszer lehet igazából vőlegény, de hát én ezt megpróbáltam humorosan felfogni, és mondtam is a feleségemnek, Marikának, hogy én így immár kétszer voltam vőlegény ő pedig kétszer volt menyasszony.

Az ardói presbitérium –főleg a kántor– nagyon amellet volt, hogy ha az öreg papnak kocsija volt, akkor legyen a fiatal papnak is. De hát, mondom, nekem nincs annyi pénzem, hogy kifizessem elődöm özvegyének a kocsit! Akkor kölcsönt kínáltak fel: Szamosardóban két családtól kaptam tíz-tízezer lejt és édesapámtól meg a nagybátyámtól is annyit, s negyvenezer lejért megvásároltam a használt kocsit. 1974-ben már megvolt a hajtási engedélyem, mert sülelmedi pap koromban Nagybányán levizsgáztam. MB 1000-es, sötétzöld Skodám volt, amit levelibékának neveztem a színe miatt és a lámpák meg a motorház maszkja miatt is. Első hosszabb utunk Désre vezetett, a feleségem pátriájába, aztán Arad megyébe is elkocsiztunk, közben Váradot is érintve. A feleségem jó tíz éven keresztül – míg Monóban tanított – jobbára menet-

jövet kerékpárral járta naponként az utat Szamosardó, Sülelmed és Monó között. A monói út nagyon-nagyon rossz volt, de ő nem is akarta-engedte, meg talán költségesnek is tűnt, hogy naponként kocsival vigyem. Ennek ellenére sokszor elvittem és érte is mentem, különösképpen, amikor már megszületett az első gyermekünk, Emese.

A szamosardói parókia lett a családi fészek, az otthon, ahol nő emberként a feleségemmel és a gyermekeimmel együtt éltem. Nagybányán született mind a kettő, a nagybányai megyei kórház szülészeti osztályán, de a szülőfalui kötődés – ahogy egy gyermek hozzánő egy faluhoz a családon keresztül, a parókián keresztül –, az Szamosardó volt az ő számukra. A templom és iskola közti parókián nőttek fel.

Csendesen folyt az életünk, nem vetett fel bennünket az anyagi jólét, de nem is szűkölködtünk. Az én kategóriám szerinti fizetést rendszeresen megkaptam, és ott volt a nagy kert is, amit aztán én gyümölcsfáztam be a kántor segítségével, azaz saját kezemmel ültettem oda hatvannál több gyümölcsfát. Sokkal nagyobb volt a mostani kertünknel, még a szilágycsehi parókiakertnél is nagyobb volt. Volt még egy rét, körülvéve gyümölcsfákkal, a temető felé menet, azt megint én használtam, és ez volt az a plusz, amit mi a saját konyhánkra megtermeltünk. A parókia a templomdomb alatti oldalon állt. Én nem számoltam meg, de biztosan több mint száz fenyőfa volt előtte, körülötte és a templomdomb oldalán, ugyanis az elődöm – bitai származású székely ember lévén – székely tájat akart maga elé varázsolni. Talán onnan is hozta a fenyőfákat, valahonnan a Székelyföldről, és a domboldalt serpentinyszerűen teleültette velük. Egy rész kimaradt a harangláb alatti oldalon, s én ott folytattam a fenyőfaültetést.

A baráti köröm jobbjára azokból állt, akikkel sülelmedi pap koromban összebarátkoztam, és a szilágycsehi kapcsolataim is megmaradtak. Szilágycseh nem messze van Szamosardótól, bejártunk rendszeresen a kisvárosba, és amikor Marikával elkezdődött a kapcsolatunk, együtt is sokszor megfordultunk ott; ő is összebarátkozott az én barátaimmal, akikkel kölcsönösen látogattuk egymást. Váncza Ferenc, Váncza Edit festőművész és rajztanár nő édesapja segédlelkész kori jó barátom volt, de miután

eljöttem Szilágycsehől, már ritkábban találkoztunk. Azért több ízben kiruccantak Szamosardóba, meglátogattak bennünket.

Ady-centenárium

Ady születésének ideje 1877. november 22. 1977-ben megtudtuk, hogy Érmindszenten, Ady szülőfalujában, születésének századik évfordulója alkalmával centenáriumi ünnepséget fognak rendezni. Én felvettem a kapcsolatot szilágycsehi barátaimmal, akik azt mondták, hogy ők is többen szeretnének elmenni erre az alkalomra. Fogadtak annak rendje-módja szerint egy autóbust, és együtt elmentünk Érmindszentre.

Úgy gondoltuk, hogy a költő születése centenáriumának ünnepét a napján, november 22-én tartják. Ott megdöbbenve vettük tudomásul, hogy nincs semmiféle ünnepség. Igen ám, de már voltak, akik előttünk odaérkeztek, és ahogy telt az idő, egyre szaporodott azoknak a száma, akik eljöttek, mert Ady születésének a dátumát nap szerint észben tartották. A tömeg egyre jobban szaporodott. Voltak, akik a kezüket ellenzőként odatartva leskelődtek, hogy minél jobban belássanak a nádfedeles szülőház sötétebb tónusú szobáiba, vagy odalássanak magára az újabb, kúriaszerű épületre, ahol az Ady-múzeumot rendezték be. De hát nem engedtek be, nem nyitották ki egyiket sem. Akkor összeállt egy küldöttség, elment a kávási néptanácsához, és a tanácselnöknek előhozták mindezt, hogy íme, Ady Endre születésének századik évfordulója ez a nap, és itt nagyon sok ember van. Legalább nyissák ki az épületeket azoknak, akik a szélrózsa minden irányából érkeztek, mert Székelyudvarhelytől kezdve egészen messziről, még Szentendréről is jöttek, sőt a Felvidékről is érkeztek vendégek. A végén már több mint félezer ember volt együtt, és közben a tanácselnök beszélt a megyével, mert ő maga nem merte eldönteni, hogy mi is legyen ennek a napnak a sorsa.

Bukaresti engedéllyel végül kinyíltak a kapuk. A szentendreiek lettek a zászlóvivők, akik megpróbálták, hogy ha már együtt vagyunk, legyen ez emlékezetes. Egy magyartanár közülük azt mondja, hogy kérem szépen, tessék idejönni, vegyük körül a leleplezetlen

szobrot – mert még egy fehér lepel borította az akkorára elkészült Ady-szobrot. És Ady Endréről beszél – természetesen a körülményeket szem előtt tartva röviden –, nagyon mélyen szántó gondolatokat mond el és kapcsolja mondandóját magához a kialakult helyzethez. Aztán közzéteszi, hogy most pedig Almási József, a Nemzeti Színház művésze Ady-verseket fog szavalni. S Almási József a szobor talapzatára lépve, a közönség felé fordulva elkezd szavalni a minden kötet elején ott található *Góg és Magóg fia vagyok én* című verset. Amikor eljut odáig, hogy „S mégis megkérdem tőletek: Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?“, a legmarconább férfiak arcán is végigcsordul a könny, mert – különösen mi – úgy éreztük, egyéb szabadságunk már nincs is, csak sírni a Kárpátok alatt, ha ilyen helyzetbe kerül egy ilyen nagy költő centenáriuma alkalmával a mi népünk, közösségünk.

Mikor elhangzott a művész ajkáról az Ady-versek sorozata, mély csend ereszkedett ránk. Egy kattanás, és magnóhangon halljuk a Himnusz bevezető zenei részét, s mire a szövegre kerül sor, akkorára már mi magunk is halkán, szerényen, majd egyre erősebben dúdoljuk, végül énekeljük: „Balsors, akit régen tép...”. Egy hölgy kicsi körömvágó ollóval nemzetiszínű szalagot vagdosgat és osztogat a felé nyújtott tenyerekbe, hogy azt emlékként vigyük magunkkal. Aztán még mások is megtoldják a megemlékezést egy-egy rövid műsorrall, és végre kinyitják számunkra a szülőház, majd a múzeum ajtaját, és végignézhetjük az Adyval kapcsolatos emléktárgyakat. Ez volt a spontán módon összegyűlt tömeg centenáriumi megemlékezése. Eleinte a robbanásig feszült a hangulat, majd érzelmileg magasztossá vált.

Részt vettem a hivatalos ünnepségen is Bálint Géza barátommal, aki tanár volt a szamosardói általános iskolában. Na, menjünk el, mondom, lássuk, hogy a hivatalos ünneplés hogy fog lezajlani. Hát messzemenően más lelki töltete volt annak a megemlékezésnek, nagyon rányomta a bélyegét a nyomasztó Ceausescu-korszak szelleme. A bukaresti Írószövetség elnöke – mert nem volt külön román és magyar írószövetség – beszélt először Ady Endréről, Ady és Goga viszonyára⁹³ is utalva, és többek között kiemelve egy prózai írását, amin keresztül Ady Endre olyan húrokat pendít, hogy milyen hősieesen viselkedett a máramarosi parasztok egy bizonyos

csoportja, nem is tudom, milyen alkalommal – mintha legalábbis Ady Endrének ez lett volna a legfőbb publicisztikai írása. Biztos, hogy Ady Endre figyelme kiterjedt ilyesmire, de ott ez kapta a fő hangsúlyt, aztán pedig Goga és Ady viszonya. A szatmári színház magyar tagozatának színészei Ady-verseket szavaltak, és ugyanúgy a román tagozat egy-két színésze is Goga-fordításban románul szavaltak Ady verseket. Jól emlékszem, hogy a *Magyar jakobinus dala* elhangzott mind a két nyelven, és talán a *Góg és Magóg fia vagyok* is. Hát így történt. Ezek az emlékeim a hivatalosan megrendezett centenáriumi megemlékezés eseményeiről. Szerintem az atmoszférája, lelki töltete messze elmaradt attól, ami spontán módon előzőleg november 22-én zajlott.

Ha már itt tartunk, azt azért elmondom, hogy az én sülelmedi elődöm, dr. Tapsony Endre is nagyon szerette Ady Endrét, de személyesen nem ismerte őt. Bandi bácsinak több Adyval kapcsolatos tárgyi emléke volt, melyekből az özvegye aztán nekem is ajándékozott egyet s mást. Így került a tulajdonomba három szál lepréselt bekeretezett gyöngyvirág, hiszen az említett írásból kitűnik, hogyan jutott hozzá Ady temetése alkalmából.

Röviden a történet: Mire Tapsony Endre a temetés napján odaért a Múzeumkerthez, már a nagykaput bezárták, de ő megengedte magának, hogy főhadnagyi ruhában átugorja a vaskerítést olyan helyen, ahol nem látták, és a nagy tömeg között igyekezett bemenni az előcsarnokba, ahol Ady Endrét felravatalozták. Éppen arra a pillanatra ért oda, amikor készültek lefedni a koporsót. A ravatal tele volt virágokkal, köztük egy kis csokor gyöngyvirág is volt. Egy hölgy, mielőtt a koporsót lezárták volna, elvette a csokrot, és elkezdte azt szálanként osztogatni. Így kapott Tapsony Endre hat szál gyöngyvirágot. Amikor hazakerült a Szilágyságba, három szál gyöngyvirágot lepréselt, s egy kis fakeretben megtartotta magának, a másik három szálát pedig ugyanúgy lepréselve, bekeretezve elvitt Érmindszentre; Ady szüleinek ajándékozta el, akik nem vehettek részt a fiuk temetésén. S leírja, hogyan adta át a három szál gyöngyvirágot „Ides”-nek, mely aztán kulcs lett számára Ady édesanyjának és édesapjának a szívéhez, akik nagy szeretettel fogadták, bármikor megjelent náluk, hiszen később

tasnádszántói pap lett, mely nagyon közel van Érmindszenthhez. A karcolatban is utal rá, hogy milyen sok alkalommal volt Ady szüleinek vendége.

Miként a *Három szál gyöngyvirág* című karcolatában írja: „Az ember – Ady sohasem lett személyes ismerősöm, látni is csak kétszer láttam, zilahi diákkoromban először... Másodszor a csucsai vasúti vendéglőben láttam egy háború alatti vonatváró unalmas éjjelen” (Tapsony Endre: *Három szál gyöngyvirág*, *Reformátusok Lapja*, 1959. szeptember 8.). Az Idesnek ajándékozott lepréselt virágokat én magam is láttam a nagyváradi Ady Múzeum átrendezése előtt, sőt a múzeumban be is jegyezték, hogy a másik három szál az én tulajdonomban van. A múzeum tatarozása és átrendezése után már nyoma veszett a bekeretezett három szál gyöngyvirágnak. Legközelebb rákérdezek majd, hogy mi is lett az elveszett gyöngyvirágok sorsa.

Templomfelújítás (1982-83)

A szamosardóiak szorgalmas földműves emberek voltak. Később, amikor a sülelmedi helyi ipari vállalat megindult – az ún. Prefabricat, ahol betonelemeket készítettek –, nagyon sokan jártak oda kerékpárral a munkahelyre, mások pedig Nagybányára ingáztak; szinte minden család érintett volt ez ügyben. Akik otthon maradtak, azok a termelőségvetkezetben, majd a kollektív gazdaságban dolgoztak. Ahogy már sülelmedi pap koromban is tapasztaltam, elég jól menő kollektív gazdaság működött Szamosardóban, Vicsával társulva. Ardó mögött, a Szamosújlak (Somes Uileac) felé vezető út mentén alig két kilométernyire feküdt ez a kis román falu. A vicsaiak semmiféleképpen nem akartak Újlakhoz tartozni, ők a magyar falut választották, azokkal társultak. A határ is összeért, legfeljebb egy kis árok vagy patak választotta el az ardói és vicsai határt. Jó viszonyban volt a két falu, Szamosardó és Vicsa egymással: esküvők alkalmával a lakodalmakba is mindig voltak vicsai vendégek és fordítva.

A szamosardói gyülekezeetről nagyon jó véleményem van mai napig is. Örültem a teli templomnak, ez volt számomra talán a legvonzóbb tulajdonsága a gyülekezetnek, főleg ezért vágytam szamosardói pap lenni már akkor is, amikor sülelmedi lelkészként

helyettesítő szolgálatot végeztem. A szamosardói templom szó szerint zsúfolásig megtelt minden vasárnap délután, mert „délutános” volt, mint a legtöbb szilágysági gyülekezetben. Délelőtt is sokan voltak a templomban, de délután bizony megtörtént, hogy még a portikuszban, a két bejáratnál is álldogáltak, mert már nem volt elég hely, különösképpen az elején, amikor kihelyeztek oda. Ugyanis a nagyjavítás után karzatbővítéssel, padcserével a templom befogadóképessége nagyobb lett. Egyik nagy élményem a lelkipásztori szolgálat mellett a templombelső felújításának eseménye volt.

A falu közepén, egy kiemelkedő domb tetején épült az ardói templom. Az egyik támpilléren egy beépített kődarabon Drágffy-címer volt látható – találkozunk vele Szilágycsehben is, ugyanaz a szimbólum rajta –, mert egészen Kusalytól Nagybányáig elhúzódott annak idején a Drágffy-birtok. Szamosardó is az volt hajdan, az 1300-as esztendőik idején.⁹⁴ Műemlék templom volt az ardói. A hajdan katolikus templomnak épített épület szentély-része és a sekrestyeajtó is erre mutatott. A Debreczeni László-féle kis kiadványban a szamosardói templom tető-ácsszerkezete is benne van rajzként. Debreczeni László⁹⁵ építészmérnök volt, aki – valószínűleg a kolozsvári egyházkerület megbízása alapján – Erdély-szerte rajzolgatta annak idején a régi építményeket. Nemcsak a templomokat rajzolta le, hanem a műemlék jellegű parókiákat és melléképületeket is egy-egy egyházközségben.

Eredetileg a szamosardói templomnak nem volt tornya. Mellette egy régi harangláb emelkedett, mely mai napig megvan, de az ardóiak nem tudtak belenyugodni, hogy az ő templomuknak csupán egy haranglábja legyen. Ők mindenáron tornyot akartak a templomhoz, és ez 1958-ban meg is épült. Persze beszélhetnénk arról, hogy kellett vagy nem kellett a torony, és bírálhatnánk, de abban az időben hatóságilag nem tartották be komolyan a műemlékvédelmi szempontokat, bár egyházi vonalon Debreczeni László, Kós Károly meg a többiek munkássága mégiscsak arra utal, hogy a műemlék jellegű épületekkel törődtek. Elég az hozzá, hogy sok szakember és odalátogató hozzáértő lelkipásztor szerint a régi zsindeyes műemléktemplom s harangláb mellé nem illett az új bádogos fedélzetű torony – még ha azt egy szatmári mérnök odaillo módon tervezte is meg.

Mihelyt odakerültem, felvetődött a gondolat, hogy a szamosardói gyülekezetnek egyik legnagyobb gondja a templom belsejének és bútorzatának teljes felújítása lesz. A parókiája új volt, még Módy tiszteletes úr idejében épült, de a templom bútorzata annyira elavult már, hogy folyton erősítgetni kellett a padokat, mert recsegtek-ropogtak, szúette volt mind. A presbitérium meggyőződött arról, hogy a hívek óhajtják és támogatják a templom felújítását, s általuk igyekeztem jól előkészíteni a terv kivitelezését. Ugyanis a háború után közközltségen felépült egy új parókia és a torony is aránylag rövid idő alatt.

Amikor nekikezdünk, hozzávetőlegesen tudtuk már, mennyibe kerülhet a templom belsejének a felújítása. Ez azért nem volt kicsi pénz, de megnyertem az akkori kollektív gazdaság elnökének a támogatását és a pálinkafőzőét, akik a hangadói voltak az akkori társadalmi rendnek – persze mindkettő a maga vonalán –, s vezető emberei voltak a falunak. Akkor már a kollektivizálás első hullámán túl voltak, a nagyszájú hangadók és a kollektív gazdaságot megalapítók irányítása csődöt mondott, és rájött a megyei vezetőség is, hogy ez így nem megy, jó gazdákat kell odatenni a gazdaság élére. Egy aranykalászos gazdatanfolyamot végzett és nagyon jól gazdálkodó idős embernek a fia volt a kollektív gazdaság elnöke, Szabó Béla, a pálinkafőzőt pedig Kiss Tóth Jánosnak hívták. Sógorok voltak. Maga a gazdaság helyi párttitkára Váncza János is, aki rendszeres templomba járó volt, támogatta a templomjavítás gondolatát.

Annak rendje-módja szerint engedélyt kértünk az egyházkerülettől és a kultuszi államtitkárságtól, s mikor megkaptuk, 1982-ben elkezdük a templomjavítást. Ezt '83-ban fejeztük be. Én nem tartoztam azok közé, akik azt mondják, hogy a presbiterek meg a kurátor azért vannak, hogy csinálják, hanem mindig ott voltam velük, köztük. A nagyobb munkálatok nyári időszakra estek, így könnyebb volt megoldani az istentiszteleteket. Az iskolával bármilyen jó volt a kapcsolat, azért nem merte volna vállalni az igazgató, hogy ott tartunk istentiszteletet. Előfordult, hogy nem ülhattünk a templomban, de a cementevezéstől kezdve mindent úgy igyekeztünk csinálni, hogy akár hétköznap, akár vasárnap bemehessünk az istentiszteletre a templomba.

Azt szerettem volna, hogy a templom bútorzata legyen kifogástalan jó faanyagból. Tudomásunkra jutott, hogy Bikszádon van egy nagy fűrésztelep, oda el kellene menni. El is mentünk és az illetékesekkel megbeszéltük, hogy nekünk ennyi köbméter keményfára, tölgyfadeszkára, fosznira [4-6 cm vastagságú deszka] és colos deszkára van szükségünk. Rendben van, mondják, meg lehet oldani, de nekem a raktárnok megsúgta, hogy ez igazán úgy válik valóra az én elképzelésem szerint, ha ott leszünk vagy két napig. Így az egyik asztalossal visszamentem, és egy vendégszobában elszállásoltak bennünket. Ebben az időben az volt a divat, hogy akárhová mentünk valamilyen ügyet intézni, „hazulról kellett menni” („de acasă”) – ez azt jelenti, hogy mindig kellett vinni valami hazait ajándékba. Hát mi „hazulról mentünk”: bort, pálinkát vittünk, jól felcsomagolva engedtek el bennünket, s én még pluszban vittem Ágyáról hozott fűszerpaprikát is. Az én szüleim kertészkedéssel foglalkoztak, aztán később a kollektív gazdaságban – ahol már csak apu dolgozott – először paradicsomot termeltek, de abban az időben, amikor ez történt, már fűszerpaprikát is. Mindig hazamentem, segítségükre voltam, kocsival elvittem Szapáryligetre a paprikát, ott paprikadaráló malomban megőröltem, és segítettünk értékesíteni is a feleséggel. Ebből is felcsomagolva, Bikszádon nekünk sikerült mindent elintézni. Nem is tudom, hányszor mentünk el egy traktorral s a traktor után nem is csak egy, hanem két utánfutóval, és hoztuk a sok köbméter deszkát. Aztán szépen, szakszerűen lepakoltuk és engedték kiszáradni – még jóval a munkálatok megkezdése előtt. A cemenhez már könnyebben hozzájutottunk.

A templombútorzatot teljesen kiszedtük, még a karzatot is lebontottuk és kiszélesítettük, mert nem volt elég ülőhely. Persze a karzat váza, a régi oszlopok ott maradtak, azok csak burkolatot kaptak odaillő módon, de nem is volt a karzatnak olyan műemlék jellege, hogy ne burkolhattuk volna be az oszlopokat. Tölgyfából olyan széles deszkákat hoztunk, hogy az ülőrészt és a padvégeket is mind egy deszka szélességből fűrészelték ki az asztalosok. A padoldaloknak érdekes, képszerű ornamentje van általában minden templomban. Ezek elkészítését a feleségem húgának a férje vállalta el, aki ki is faragta szépen hársfából úgy azokat a padvégeket, hogy utólag rá lehetett szerelni a végére.

Úgy oldottuk meg, ahogy nekünk az tetszett, de a műemlék templomhoz illő módon, az eredetit szem előtt tartva mindenben. Faragott padbetétek voltak, amihez véleményeket is kértünk, hogy odaillő legyen. Amint mondtam a szalárdi legációmmal kapcsolatban, Molnár Pali, a szalárdi pap fia műszaki rajzoló technikumot végzett. Közben Sülelmedre került a bátyja lelkipásztornak, Molnár János, és ő ajánlotta Palit nekem, aki magát faragóasztalosnak nevezte, és előzőleg szépen megrajzolta elgondolását. Én megmutattam a rajzokat Szablyár esperesnek meg az idősebb kollégáknak; ők jónak látták, és mondhatom, én sem láttam szebb templombelsőt abban az időben, a nyolcvanas évek elején, mint amilyen az ardói lett. Juharfadeszkából készültek a padbetétek, azt elvittük Szentimrére, Szalárd mellé, Pali saját műhelyébe. Bizony a Skodával hurcoltam a deszkákat, aztán Pali is több ízben eljött hozzánk, amikor az asztalosok berakták a betéteket a helyükre. A karzat elejére színes betétet készített, s pontosan az orgona elé a református címert.

A templom felújítása volt az egyik olyan munka, aminek a hatása azért meghatározta az ardói gyülekezeti közösség életét. A presbitérium a templomfelújítás előtt kiszámolta nagyjából a költségeket, és azt mondták, két évre szólóan ez minden családnak egy tehén ára. Ezt be is fizették. Amikor a padbetétek faragására került sor, azt már én nem mertem odavinni a presbitérium elé, hanem kezdtem beszélni négyszemközt a tehetősebb emberekkel. Igen ám, de amikor megtudták, hogy Kiss Tóth János, a pálinkafőző fizet egy vagy két betétet, a kollektív gazdaság elnöke meg a főkönyvelő, sőt Váncza János, a párttitkár is vállal, akkor egyszer csak az egyik szájas asszony odajött hozzám. „Tiszteletes úr – mondja –, maga mit gondol, hogy nekünk nincs annyi pénzünk, hogy egy betétet kifizessünk?” – „Hát – mondom –, Rózsa, én éppen erre vártam. Még sok betétet kellene kifizetni! Mert a férfiak előtt három-négy betét van mindkét padsor előtt, a nők előtt szintén két sor, a gyermekek szép új padsort kapnak – mert addig lócán ültek –, oda is betét kell, a papné székének elejére is, és a régi, stallumszerű, ornamentes papi szék is már teljesen tönkrement, azt is felújítjuk. Tessék. Hányat vállal, Rózsa?” Ő mindezt szépen elmondta a komaasszonyának... és így

továbbterjedt fű alatt ez a hír. Így a betéteket még ráadásként fizették ki a szamosardói tehetősebb hívek, vagy akik vállalták.

Még akkor az ardóiak szőttek-fontak, családlátogatás során mi is sokszor kértük, hogy vegyék elő a padlábából a régi szőtteket, asztalterítőket, vagy éppen az idősebb asszonyok népviseletét. Az idős asszonyok, de a fiatalabbak is népviseletben jöttek vasárnaponként és ünnepek alkalmával a templomba; ez mind házilag készült – a bő szoknya, a buggyos ujjú vászoning és rajta a bársonypruszlik –, és a lányok ilyenben is konfirmáltak. Kendőt is viseltek az asszonyok abban az időben, kasmírkendőt, ami illett az öltözékükhöz. Hagyomány volt, hogy egy-egy ünnep vagy nagyobb családi esemény alkalmával háziszőttes padterítőket adományoztak az egyháznak, vagy éppen asztalterítőt. Mielőtt ilyen szépen kialakult a templom bútorzata, kihirdettem a templomban, hogy most figyeljenek rám, mert ilyen egyveleget erre az egységes bútorzatra már nem tehetünk. Ne legyen sértődés, ugyanis ezeket a kézimunkákat most már le fogjuk szedni, mert ez nem maradhat az új bútorzaton. Megőrizzük szépen, különösképpen a régebbi darabokat, és amelyek nagyon szépek, azokat az asztalterítőket még közben fel is tehetjük. S akkor egy asszony – Monóból jött ide férjhez egy egyszerű családba – vállalta, hogy ő megszövi a padterítőket szilágysági szedettes szövés⁹⁶, hogy egységes legyen. Abban is megállapodtunk, hogy milyen minták legyenek rajta, és milyen terjedelmű legyen, hogy ne takarja a faragásos, ornamentes részt. S ez nagyon jól nézett ki, én azt mondtam, hogy az új bútorzat olyan, mint egy csodálatos búzatábla, ugyanis natúr színben maradtak a padok, lelakkozva.

Nagy templomavatási ünnepséget tartottunk. Akkor már Nógrádi Béla volt az esperes, mert Szablyár Kornél, akinek az idejében én sülelmedi pap voltam, nagyon váratlanul meghalt infarktusban. Nógrádi Béla került a helyébe, Koltóráról már ő volt jelen a templomjavítás utáni hálaadó istentiszteleten.

Gyülekezeti élet, kapcsolatok

Nem sok esküvő volt. Részt vettünk az esküvői vacsorákon, ugyanis ha elmentünk egyik helyre, akkor végig kellett menni mindenhová, és keresztelőbe ugyanúgy, konfirmációi ebédre szintén... Kialakult egy gyakorlat, melyet magamévá tettem, hogy a pünkösöd előtti bűnbánati hétre hadd jöjjenek, a konfirmált ifjak a szülőkkel, keresztszülőkkel, hozzátartozókkal, s úrvacsorázzanak együtt. Mert ha kiosztom az úrvacsorát a konfirmáció napján – amikor kikérdezés folyik és izgulnak a feleletek miatt, akkor biztos mindenre figyelnek, csak éppen az úrvacsora szentségére nem tudnak koncentrálni. Én ezt papi gyűlések alkalmával is képviseltem, mert voltak viták e körül. Végül is nem volt vaskalaposság, ezt úgy gyakorolta mindenki, ahogy éppen a gyülekezetében szokásban volt. Ardóban ezt nem volt könnyű bevezetni, de engem lényegre törően nem hatott meg, hogy “ez így olyan szép”. Az lehet, mondom, de az úrvacsorázás az nem szép, hanem mélységesen komoly kell legyen.

A helyi szokásokat azért, ha jónak láttam, szem előtt tartottam, még magában a liturgiában is. Tekintettel arra, hogy – amint már mondtam – az ardói gyülekezet délutános volt, akkor volt tele a templom, a délelőtti liturgia szerint végeztem a délutáni istentiszteletet is; ugyanis a délutáni liturgia a délelőttihez képest, az ágendás könyv szerint sokkal egyszerűbb és rövidebb. Énnekem az a meggyőződésem – ha egyáltalán szabad ilyesmiről beszélni vagy gondolkodni egy lelkipásztornak –, hogy egyformán kell prédikálni a kicsi gyülekezetben meg a nagy gyülekezetben, és akkor is, amikor kevesebben vannak, vagy többen vannak. Azonban mégiscsak hatással van az igehirdetőre, de a hallgatóra is, hogy a templomban ennyien vagy annyian vannak együtt, és ezért sem bántam én, ha délután is ugyanazzal a liturgiával kell megtartani az istentiszteletet. Ezt örököltem, és ehhez alkalmazkodtam, még ha ez fárasztó is volt. Különben Szamosardóban a kettes számú liturgia szerint folyt az istentisztelet.

A templomba járást annyira komolyan vették a gyülekezetben, hogy amikor megtörtént a templom bútorzatának a felújítása, és bővebb lett a lehetőség arra, hogy elhelyezkedjenek, még akkor is megtörtént, hogy pótpadokat kellett betenni. Két bejárata volt a templomnak, egyikén az asszonyok jártak be, másikon a férfiak, de

ez nem volt törvény, ha valaki a falunak arról a részéről jött, bejöhetett a közelebbi ajtón. Viszont az asszonyok s a férfiak külön-külön ültek, vegyes ülés nem volt soha.

A templombútorzat felújítása után presbiteri határozattal megszüntettem a padmegváltást, ki is jelentettem, hogy itt nincs ilyen, hogy ez a mi padunk, az nem a mi padunk. Minden jó szamosardói magyar keresztyén ember örüljön, ha nem ülhet a helyére, mert ez azt jelenti, hogy tele van a templom. Aki jó gyülekezeti tag, az csak örülhet ennek, és nincs ilyen, hogy kinézzük egymást a sorokból, mert ez nem a te padod, vagy nem a te családodé. Ezt kategorikusan ki is hirdettem, még a jegyzőkönyvi határozat alapján. Persze a hívek azért tartották a régit, mert aki megszokta, hogy hova ül, az igyekezett ott helyet foglalni, de már nem mertek úgy farkasszemet nézni egymással, hogy te elfoglaltad az én helyemet; legalábbis nem vettem észre, hogy ez továbbra is gond lett volna.

Jó viszonyban voltunk az ortodox felekezettel is. Ők is a falu segítségével építették fel kis templomukat, még Módy Pál idejében, mondták is, hogy bizony minden család támogatta az ortodox templom építését. A templomszentelés idején már én voltam a szamosardói pap, s ott voltam; nagy szeretettel vették ezt az ortodox hívek, s a reformátusok is jó néven vették, hogy ott vagyok. Az ortodox püspök hivatkozott is arra a templomszentelés alkalmával mondott beszédében, hogy „a református hívek, akiknek katedrálisszerű templomuk emelkedik ott a domboldalon, milyen odaadással segítették a kicsi ortodox gyülekezetet, hogy ez a templom felépüljön”. És felmutatott a domboldalon felemelkedő református templomra.

Akkor még nem volt kinevezett román pópája az ortodox templomnak, Szamosújlakhoz tartozó leányegyház volt. Egy Breazu Mircea nevezetű ortodox pap került – szinte velem egy időben – Szamosújlakra, ahol nekem is volt egy, körülbelül ugyanolyan lélekszámú leányegyházam. Mircea-ra én szeretettel gondolok vissza, jó kedélyű, jóindulatú, jóra való embernek ismertem meg. Amikor ortodox temetés volt Szamosardóban, engem mindig meghívtak, mert többnyire az ortodoxok vegyes családban éltek – lehet, hogy éppen nem az elhunyt férje vagy felesége volt magyar, de valaki a családban az volt –,

és mivel a falu zöme ott volt mindig a temetésen, magyarul is hangozzék a prédikáció. De ugyanez történt Szamosújlakon, ahol a mi híveink kérésére meg kellett hívnunk az ortodox papot, s meg is hívtam. Egyszer azt mondja nekem Breazu, mikor Ardóba jött: „Kálmán, én nem prédikálok ezentúl itt. Semmi értelme nincs, hogy két prédikáció hangozzék el egy temetésen. Itt az én híveim is tudnak jól magyarul. Te prédikálsz textus szerint, ahogy szoktál, én pedig mondom a nálunk amúgy is hosszú búcsúztatót a liturgia többi elemeivel”. Mondom: „Nézd, ha neked nem lesz ebből bajod a hívekkel...” – „Észre sem veszik – mondja –, hiszen úgylát főleg a búcsúztatóra figyelnek”. Így végeztük a szolgálatot, persze én azért ezt Újlakon nem kívántam tőle, talán nem is mentek volna bele az újlaki református hívek, s nem is tudom, hogyan egyeztünk volna meg.

Az ardói tantestülettel is jó, baráti kapcsolatot tartottam fenn, hiszen a falu művelődésének vezetője, irányítója mégiscsak az iskola volt. Ha volt a művelődési házban valamilyen esemény a sátoros ünnepek alkalmával, ezekre a szórakozási alkalmakra bennünket is meghívtak, tehát ott voltunk a hívekkel együtt. Ha az iskola vagy akár a néptanács valamit közölni óhajtott a falubeliekkel, vagy éppen falugyűlést tartottak, felkértek a kihirdetésre. Az istentisztelet időpontjához alkalmazkodtak, mert ha nem is kondult meg a harang, akkor felálltak és otthagyták a művelődési házat a templomba járók.

Annak idején Banner Zoltántól⁹⁷ kaptam egy levelet: „Kedves tiszteletes úr, arra kérném meg, hogy híveit térítse át Thália templomába”, mert ekkor és ekkor a művelődési házban előadás lesz *Hajnaltájt Arany Jánossal* címen. Egy másik élményem a Kriterion Könyvkiadó⁹⁸ fennállásának 10. évfordulója alkalmával rendezett találkozó volt. Domokos Géza⁹⁹ volt a Kriterion igazgatója, és néhány író társával, köztük George Sbârcea-val¹⁰⁰ a kolozsvári zenész-íróval Szamosardót választották helyszínül a megye magyar helységei közül. Én előtte részt vettem Nagybányán a találkozón – a művelődési ház igazgatója is ott volt velem –, és akkor ők megkérdezték, hogy fogadnánk-e őket. Igen, nagy szeretettel – mondom. De a Székely Népi Együttes is tartott előadást Szamosardóban – ahogy azelőtt Sülelmeden –, és az is nagyon nagy siker volt.

Nekem ez tetszett, mert visszagondoltam, milyen nagy szakadás történt az én szülőfalumban az államosítás után az egyház és az iskola vagy a hatóság és az egyház között, és itt nem, Ardón semmi ilyesmi nem volt. Annyira szerették Szamosardót, és a falu központjában a templom, az egyház olyan kisugárzó volt, hogy ez kihatott még ezekre a kapcsolatokra is. Ennek nagyon örültem, és háttértámogatója voltam minden olyan ügynek, ami előbbre vitte a falut. Igyekeztem egy olyan értékrendet képviselni és elültetni az emberekben, hogy érződjék, azért ez zömében, több mint 90%-ban egy magyar református falu. Abban az időben a falu minden irányú rendtartása kiemelkedett a környező települések között.

Püspök, kultuszinspektor, tanácsitkár...

Jó évvel a fordulat előtt, 1989 kora tavaszán kerültem vissza Szilágycsehbe. Amikor bejelentettem a szamosardói presbitérium előtt, hogy valószínűleg rövid időn belül el fogok menni, ez nagyon váratlanul érte őket. Elmondtam a kiköszönő, búcsúpédikációm, s akkor körülfogtak a férfiak a kijáratnál, és egy idősebb presbiter, Moni Gyula bácsi azt mondta hangosan: „Nagyon sajnáljuk tiszteletes úr, hogy elmegy Szamosardóból, de megértjük. Talán azt is mondhatom, hogy büszkék vagyunk arra, hogy már másodízben lesz szamosardói lelkipásztora Szilágycsehnek – mert a századforduló idején Józsa Béla tiszteletes úr is innen került oda. – Ezt a 15 esztendő mi nem fogjuk elfelejteni, mert az ittléte, a köztünk lévő forgolódása és különösképpen az igehirdetése rányomta bélyegét – ezt a szót használta ez az egyszerű falusi ember – a mi szamosardói gyülekezetünk életére, s emlékezetes lesz. Mindig szeretettel gondolunk arra, hogy lelkipásztorunk volt”. S ez így is volt. Voltak ugyan hozzám nagyon közelállók, akik megharagudtak, amiért elmentem, de aztán ők is csak eljöttek látogatóba Szilágycsehbe.

Hamar betöltötte az akkori püspök, Papp László az én helyemet, feltűnően hamar nevezett ki utódot. Igaz, én is kinevezéssel kerültem Szilágycsehbe; nem engedte a papválasztást – pedig én külön kértem, hogy rendelje el a státútum szerint a választást

–, mert így tudta kézben tartani az embereket s a gyülekezeteket.¹⁰¹ Közel ötven olyan egyházközség volt a fordulat idején, ahol utólag kellett aztán választást tartani.

Mikor a szilágycsehi lelkészi állás megüresedett és engem kinevezett oda Papp László püspök, alá kellett írnom, hogy elfogadom a kinevezést. És volt egy pillanat, amikor rádöbbsentem, hogy álljon meg a menet, hát én Szamosardóban nagyon biztos pozícióban voltam mint a gyülekezet megválasztott lelkipásztora! Amikor a Securitate piszkálódására a kultuszinspektor¹⁰² már Nógrádi Béla¹⁰³ elé vitte, hogy jó lenne ezt a szamosardói papot elhelyezni, Nógrádi esperes úr azt mondta: „A szamosardói papot, inspektor úr, én nem tudom elhelyezni onnan, senki sem tudja elhelyezni, mert Szamosardóban Molnár Kálmán hivatalosan megválasztott lelkipásztor. Molnár Kálmánt csak akkor lehetne elmozdítani, ha ő kérné, mert el akar menni, vagy pedig olyan fegyelmi kihágást tenne, hogy fegyelmi úton el kelljen helyezni. De különben még csak fel sem merném hozni a hívek előtt, hiszen tudjuk, hogy őt nagyon szeretik”. – „Éppen ezért kellene elhelyezni, mert nagyon nagy hatással van a gyülekezeti közösségre minden vonalon. Mindenütt ott van, háttérből mozgatórugója minden ügynek: művelődési ügynek, az iskolai ügyeknek...”

Nógrádi Bélára én szeretettel gondolok vissza, amiért ő ezt ilyen karakán módon megmondta a kultuszinspektornak. Persze ezt nekem maga a szekus ezredes is elmondta. Voltak azért keserves pillanataim ezzel kapcsolatosan, de hála legyen a Jóistennek, nem volt olyan következménye, hogy nagyon rossz helyzetbe kerültem volna, vagy könnyelműen veszedelembe sodortam volna magamat vagy akár a családomat. Érdekes volt, ahogy a feleségem ezt fogadta: soha nem volt nézeteltérés emiatt, és amikor látta, hogy én itt vagyok, vagy ott vagyok, ez a véleményem vagy az a véleményem, soha nem mondta, hogy na, most ülj le már és gondolj ránk...

Már szilágycsehi segédlelkész koromban is figyelt engem a Securitate,¹⁰⁴ de én ezt csak sülelmedi pap koromban tudtam meg, amikor a körzetfelelős alezredes szemtől szemben állva, nyíltan kifejezésre juttatta, hogy beszélgetni óhajt velem. Akkor még nem is tudtam, hogy ki az, aki erre kér engem, de aztán az első találkozás alkalmával

kiderült, hogy már szilágycsehi segédlelkész koromban is figyeltek, szaglástak utánam, és elég sok információval rendelkezett velem kapcsolatosan.

Engem nem fenyegettek, sőt kicsit úgy állították be, mintha vigyázni szeretnének rám, nehogy énnekem valamilyen bajom legyen, nehogy olyan lépéseket tegyek, vagy olyan kijelentéseim legyenek – főleg baráti körben, mert tudtak a szatmári szintársulattal való jó kapcsolatomról, ismerték a Székely Népi Együttessel való kapcsolatomat is. Arra az időre kell gondolni, amikor Kerekes Tóth Erzsébet¹⁰⁵ volt az együttesnek az igazgatója. Amikor kiszálláson voltak ezen a vidéken, akkor én, ha kilométereket kellett megtenni, akkor is elmentem, hogy velük találkozzam, és részt vegyek egy-egy előadáson. Persze nagyon kíváncsiak voltak arra, hogy ezek a művészek bizonyos dolgokra hogy reagálnak, milyen véleményük van erről vagy arról. Én azért nagyon vigyáztam, hogy azokban az „extemporalokban”, amiket írnom kellett egy-egy találkozás alkalmával, mit írok le. Semmi olyan dolgot nem írtam le még véletlenül sem, amiért bárkinek is bántódása lehetett volna, vagy árthattak volna valakinek annak alapján. De a művész barátaim is figyelmeztettek, ez az igazság. Nekem Tóth Bözse is mindig felhívta a figyelmemet: „Nagyon vigyázz, Kálmán, hogy mit mondasz, amikor beszélgetünk!” Mert emlékszem, hogy amikor a korondi táncot táncolták, akkor egyszerűen azt mondtam: „Te, Bözse, ez a tánc valósággal robbant!” Azt válaszolta: „Ezt mi is érezzük, s örülünk, hogy te is így láttad”. De arra vigyáztam, hogy az extemporalba ilyesmiket ne írjak.

Olyan találkozó alkalmával, amilyen a Napsugár találkozó volt, mindig rám szálltak. Érdekes, hogy engem otthon nem kerestek, a szamosardói parókián soha nem volt egyetlen szekus megbízott sem. A sülelmedin megfordult, mert ott még legényemberként éltem, bár ott lakott még a nagyon idős özvegy papné, de úgy látszik, attól nem tartottak. Szamosardón, mint családos embert nem kerestek fel engem a feleségem s gyermekeim miatt, vagy pedig azért, mert egy faluban mindent észrevesznek a szomszédok, különben is ott a kocsmával szemben volt a parókia, még többen látták a mozgásokat. Annakidején mindig engem hívtak egy-egy találkozóra – vagy megjátszották, hogy véletlenül találkoztunk –, hogy amennyiben lehetséges, üljek le az illetővel, a körzetfelelős tiszttel beszélgetni. Bizonyos eseményekről, amikor be

kellett számolnom, legtöbbször kérdéseket tett fel, és én ezekből a kérdésekből nyilvánvalóan tudtam, hogy ezt már valaki beköpte, erről már valaki beszámolt. Ha olyan kényes volt a kérdés, akkor azt mondtam, hogy én ezt nem hallottam, nem tudok róla, vagy éppen abban a pillanatban nem voltam jelen... tehát kitértem, és ezt legtöbbször elfogadta az alezredes úr.

Tudomásul kellett vegyük, hogy figyelnek bennünket, bár engem nem állított le ez a tudat azon a vonalon, amiben én munkálkodtam. Egy bukaresti ezredes elég kemény hangon az arcomba is vágta, hogy vegyem tudomásul, nekem más a feladatom, ne avatkozzam az iskolaügybe, ne érdekeljen a műemlékvédelem, a régi épületek, templomok helyreállítása, és ne érdekeljen a művészet olyan értelemben, hogy ne szervezzek én előadásokat, mert megvan az államilag megbízott ember, aki ezt a feladatot betölti. Persze én vitatkoztam vele, mert elmondtam, hogy egy-egy adminisztrációs gyűlés vagy lelkesértekezés alkalmával, amikor mindig ott volt a járási – majd később a tartományi – kultuszmegebízott, az ő szájukból hangzott el, hogy egy lelkipásztornak tájékozottnak kell lenni, hiszen egy lelkipásztornak különböző kérdésekben is útba kell tudnia igazítani a híveket. Hát, mondom, a lelkipásztori élethez hozzátartozik az – hiszen a híveinek a gyermekei járnak iskolába –, hogy igenis foglalkozzon az iskola ügyével, mégpedig az alkotmány értelmében. Mindig következetesen szem előtt tartottam Románia alkotmányát. Ez a fiókomban volt úgy román, mint magyar nyelvű fordításban is, és ami olyan paragrafus volt, azt pirossal aláhúztam. Kifejezésre is juttatta az ezredes már az első találkozás alkalmával, hogy „Nincs semmi, amibe beleköthetnénk, ami alkotmányellenes lenne, de azért megfogalmaz olyan gondolatokat is a tiszteletes úr, ami nem kifejezetten egyezik a mi kormányunk politikájával”. Tehát nem az alkotmány volt a fontos, hanem a politikai irányelv, ami bizony a bennünket érintő paragrafusoktól nagyon eltért.

A főcél ez volt: információkat gyűjteni, a másik céljuk meg az, hogy érezze minden olyan pozícióban lévő ember, aki érintkezik a közösséggel – mert ezektől féltek inkább, akik hatással voltak a közösségre, mint a lelkipásztorok –, hogy álljon meg a menet, azért nagyon vigyázatok, hogyan beszéltek, mit mondtok, mert mi mindent tudunk.

Emlékszem, egyszer egy művelődési alkalom során valakit megismertem, aki kijelentette: „Nézd, nincs mese. Itt, hidd meg nekem, a papok legnagyobb százaléka is bedolgozik a szekunak” – ő is azt tette. Hogy ki mennyire dolgozott be, vagy kit mennyire kényszerítettek, azt én nem tudom, mert engem biztos, hogy hívtak, és amikor azt mondtam, ha nem megyek, akkor mi lesz, azt felelték, teszünk majd róla, hogy jöjjön. Amikor arra kértek, hogy senkivel ne közöljek valamit, azt én biztos, hogy a legközelebbi barátainak, sőt az esperesemnek is megmondtam a „Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek” elv alapján.

A kultuszinspektorral különben nekem nem volt rossz viszonyom, főleg azzal, aki idejében ez a beszélgetés történt Nógrádi Bélával, ugyanis ő egy történész tanárból lett megyei felügyelő volt, látszott is rajta, ahogy beszélgettünk. Töredezve, de azért elég jól beszélt magyarul; ha valamit hirtelen nem tudtam románul, nyugodtan mondhattam magyarul is. Muscă-nak hívták (a keresztnévére nem emlékszem), és mindig nagy örömmel jött ki Szamosardóba, jól érezte nálunk magát. Egyszer tett is egy megjegyzést, hogy milyen jó itt leülni és beszélgetni ebben a környezetben, és elfogadni, ha megkínálják. Volt rá eset, hogy már olyan közeli kapcsolatba kerültünk, hogy azt mondta: „Megyek, nem ülök most sokat, mert ki kell mennem Szamosújlakra, de visszajövök ebédre” – mert akkor már úgy engedték mi el, hogy felkínáltuk ezt neki.

A régi ismeretség okán a sülelmedi néptanács titkára is néha be-benézett, megivott egy pohár bort. Segédlelkészi éveim idején ő még Szilágycsehen volt tanácstitkár, de a rajon felbomlása után mennie kellett – voltak nála bennfentesebbek, pártos vonalon protekciósabb emberek –, és Sülelmedet találta a legjobb helynek azok közt, ahová mehetett. Egyszer meg is jegyezte, hogy Szamosardó a Sülelmedhez tartozó falvak közül szerinte a legelíttebb. „Elég, ha végigmegyek az utcán és benézek, hogy hogyan néz ki az udvar” – még arra is kiterjedt a figyelme, hogy milyen fehérneműk vannak kiterítve, az is mutatta, hogy milyenek a szamosardóiak, hogy a mosott holmik fehérebbek, mint máshol. Ugye, annak idején itt még szapultak¹⁰⁶, és a vászon nemű így fehérebb volt, mint a másik helyen, ahol éppen csak kimosták. De ez érdekes volt, s úgy bennem maradt a tanácstitkárnak a megjegyzése. Amikor bennünket a Securitate

piszkált, volt rá eset, hogy az iskola igazgatójával együtt mentünk el hozzá beszélgetésre, mikor senki sem látta, és vittünk neki valamit, ahogy akkor szokás volt látogatóba menni ilyen helyre. Pont a *Hajnaltájt Arany Jánossal* előadás után is volt egy ilyen találkozásunk vele. Mondom neki: „Miért bántanak bennünket, miért kell szaglásszanak utánunk?” Azt mondja, mindegy az, hogy magyar vagy román vers hangzik el, ahol már vers hangzik el, ott már baj lehet, arra már felfigyelnek – ő ezzel elintézte. „Legyenek nyugodtak – mondta –, nekem se az igazgató úrral, se a tiszteletes úrral, akit még Szilágycsehből ismerek, nincs semmi bajom. Én tudom, hogy mindketten becsületes állampolgárok”.

A tanácsttkárral kapcsolatos egy érdekes szamosardói történet. Az ortodox román templom egy szép telken épült föl, nem messze a református templomtól. Volt már nekik egy eléggé eldugott helyen egy kis fatemplomuk, de adományként adott az ortodox egyháznak még egy templomhelyet egy nagy földbirtokos család utolsó ott maradt sarja, Fodor Blanka.¹⁰⁷ Nagyon szerették őt a faluban, de 1950 körül kiemelték, tehát elvették mindenét – az ő kúriájuk lett később az óvoda meg a bentlakás épülete – és elhurcolták, hiába kérték az ardóiak, hogy hagyják ott az öreg hölgyet, majd adnak nekik egy szobát neki, ahol meghúzza magát. Szamosújváron volt egy internálótábor, és ott halt meg Fodor Blanka, ott is temették el.

Ardói pap koromban egyszer csak Sarkadról megjelent a család egy oldalági leszármazottja. Elment Szamosújvárra, egy Sáska Jenő nevezetű plébános segítségével exhumáltatta Fodor Blankát – egy kis koporsóban a maradványait maga a tisztelendő úr hozta el kocsival Szamosardóba –, és megkért engem, hogy egy emlék-istentiszteletet, vagy valamilyen szertartást tartsak, úgy temessem el. Mondom: „A vasárnapi istentisztelet keretében a koporsót bevisszük a templomba, ott tetszik majd lenni mellette mint hozzátartozó, s én vállalom azt, hogy az istentiszteleten rendes temetési liturgia keretében prédikálok”. Minden papírja, hatósági igazolása megvolt, s akkor én a tanácsttkárhoz fordultam. Telefonáltam neki, s ő azt mondta: „Tudom, hogy maga olyat nem csinál, ami rendszerellenes vagy államellenes lenne, úgyhogy én ebbe nem avatkozhatok bele. Maga a pap, magát megkérték, temesse el úgy, ahogy

elgondolta”. Felkészültem nagyon erre az igehirdetésre a 90. Zsoltár 1-4. és 12. verse alapján. Elmondtam, hogy milyen helyzetbe került a család, és milyen jó, hogy az Ige azt mondja: „Uram Te voltál nekünk hajlékunk nemzedékről nemzedékre, Te voltál és Te vagy erős Isten”. Mert a földi hajlékból kiemelhetnek, kiebrudalhatnak bennünket, de ha a lelkünkben ott van a hit, hogy a földi hajlék összedőlhet, elveszíthetjük, de fölénk borul ez a másik hajlék, akkor mégsem maradunk hajléktalanok, mert a gondviselő Isten védő szeretete reánk borul. Fodor Blanka fájdalmak útját végig járva a ráboruló mennyei hajlék mellett mégiscsak a szamosardói temetőben kapott hajlékot, mert ez volt a vágya, erre utalt a hozzátartozója, aki megjárta ezt az utat, hogy exhumáltassa, és hazahozza.

Voltak mások is, akiket abban az időben kiemeltek; én ezt tudtam, hallottam és beszéltem is olyanokkal, akiknek ez volt az osztályrészük. Bíró Jánost, az én volt principálisomat is elvitték a Duna-csatornába.¹⁰⁸ Nem tudom, hogy mennyi ideig, de néhány évig ott volt '50 után.¹⁰⁹ Van is nekem egy olyan újságcikkem Bíró Jánosról meg egy nagykereskedőről, akit Zeisberger Sándornak hívtak, amiben azt írják, hogy ők valamilyen népellenes cselekményt hajtottak végre, de ez nem volt igaz.

Nem tudtak velem zöldágra vergődni

Elmondom, mivel akartak engem a szekusok már az első találkozás alkalmával arra kényszeríteni, hogy az informátoruk legyek. Azzal kezdték, hogy segédlelkész koromban útlevelet kaptam, hogy Magyarországon meglátogathassam a nagybátyámat. Így igaz, útlevelet kaptam, és Nagyváradra utaztam, mert öcsém ott lakott Váradon, és ő elkísért az állomásra. Akkor ideadott nekem Kalász Ernő mérnök úr egy könyvet. Ő a principálisomnak, Bíró esperes úrnak a veje volt, többször ellátogatott a feleségével együtt Szilágycsehbe, jó viszonyban voltunk. Azt mondta: „Kálmán, megkérnélek, hogy vigyél át egy geológiai könyvet. Itt egy levél, a levélen a cím” – úgy emlékszem, egy Fodor nevezetű mérnöknek kellett átadni. Én a könyvet betettem a bőröndbe legfelül, mivel az állomáson adták ide nekem. Ahogy kinyitották, mindjárt meglátták a vámosok. Kinek viszem? Mondom, egy mérnöknek, ahogy kinyitja a könyvet, ott a boríték. Bontsam fel. Mondom, én ilyen illetlenséget el nem követek, de tessék, bontsák fel, ha

kíváncsiak a levél tartalmára. Nem hiszem, hogy különösebb dolog lenne benne, inkább a cím miatt fontos. Életemben akkor mentem először Magyarországra, mégiscsak volt bennem stressz, és nem tudtam mindenre odafigyelni, bár utólag azt feltételezem, hogy ott a vámosok mellett mindig volt egy szekus is.

Amikor Magyarországon a bőröndömet kibontottam, mindjárt a könyv került a kezembe. Kinyitottam, hogy mondjam nagybátyámnak a címet, s megkérdezzem tőle, hogy tudok eljutni oda, meglepetésemre a boríték nem volt a könyvben – szent meggyőződésem, hogy a vámosok egyszerűen ellopták. Akkor én megírtam Nagyváradra, hogy elvették a levelet s mivel rajta volt a cím, most nem tudom elvinni a könyvet. Néhány napon belül gyorspostával visszakaptam a választ a címmel. Így el is vihettem Fodor mérnök úrnak a könyvet. Szeretettel fogadott, mint erdélyit, és jól elbeszélgettünk.

Amikor ez történt, én még szilágycsehi segédlelkész voltam. Minderről nem is esett szó egészen 1970-ig, az árvíz esztendejéig, amikor engem – már sülelmedi pap koromban – megállított a körzeti felelős, tartótiszt, vagy minek nevezzem. Akkoriban azért már gondoltam, hogy szaglásznak utánam, mert Sülelmeden egyszer találkoztam az öreg, nyugdíjas ortodox papnak a vejével, aki szilágynagyfalui származású volt, és jól beszélt magyarul: „Tiszteletes úr, diszkréten szeretném megjegyezni, hogy nagyon vigyázzon magára, mert figyeli a Securitate”. Tehát akkor már kezdett gyanús lenni, hogy az én mozgásomat, lépteimet, kapcsolataimat figyeli a Securitate, de különösebb jelentőséget nem tulajdonítottam ennek.

A tiszt, aki megállított kifejezésre juttatta, hogy találkozunk kellene valahol. Én őt nem ismertem, s mondom neki: „Hát miért akar velem találkozni? Én nem akarok magával találkozni”. Azt mondta: „Ne játssza az eszét – Să nu vă faceți de cap! –, hogy nem tudja, kivel beszél!” Én harmincéves sem voltam még akkor, s mondhatni hetvenkedve feleltem, hogy „De hát kicsoda maga hogy csak így egyszerűen leszólít?” Akkor benyúlt a dzsekije belső zsebébe, kivette az igazolványát, kinyitva a szemem elé tartotta, és láttam, hogy a beosztása és a neve „locotenent colonel Ion Anca” meg fent a belügyminisztérium pecsétjét. Arra akart mindenáron rávenni, hogy menjek el

Nagybányára, mert beszélni óhajt velem – vagy óhajtanak, már nem emlékszem, hogy többes számban mondta-e. „S ha nem megyek?” – „Akkor teszünk róla, hogy jönni fog”. Végül megegyeztünk, s bementem Nagybányára másnap a gyorsvonattal. Várt az állomáson. Egy nagy napszemüveget adott ide, hogy tegyem fel, aztán maga mellé ültetett a Daciájába és bevitt a Gutin Szálló halljába. Ott beszélt a portással, aztán felvezetett egy sarokszobába, de már minket ott várt még két szekus. Az egyikük magas rangú tiszt volt, egy bukaresti ezredes, legalábbis így mutatkozott be, a másik pedig a tartótiszt akinek közvetlen főnöke Martin ezredes volt Nagybányáról.

Leültünk, elkezdtek faggatni, és úgy vettem észre, hogy mindenáron sarokba akarnak szorítani az évekkel ezelőtt Magyarországra vitt könyvvel. Ugyanis azt mondták, hogy a könyvet nem lett volna szabad átvinni – ezzel nem tudtak átverni, mert előttem vette a könyvet Kalász Ernő, tehát bárki megvehetette –, és folytatták azzal, hogy a levélben a könyvet küldő mérnök titkos információt közöl a Nyugati Szigethegység közeteiről a budapesti mérnöknek. Mondom, ezt nem tudom elhinni, mert ha valóban titkos információk lettek volna a levélben, akkor egyszerűen azt mondta volna, Kálmán, vigyázz erre a levélre, és próbáld elrejteni. Egy tenyérynyi levelet azért nem hiszem, hogy nem tudtam volna elrejteni, és akkor megúsztam volna a vámvizsgálat bonyodalmát is. Próbáltam úgy beszélni, a valóságot úgy elmondani, hogy abból kitéjnjön, itt nem volt semmi rendellenesség. Nem erőszakoskodtak tovább, egyszerűen tudomásul vették, amit elmondtam. Nem jött be a tervezett trükk.

Aztán feltették a kérdést, hogy milyen kapcsolatban vagyok én Madarász Katalin és Gaál Gabriella népdalénekesekkel. Elmondtam, hogy láttam egy plakátot, ami a Zilahi Népi Együttes fellépését hirdette Nagybányán, de keresztül volt ragasztva egy szalaggal, amin az állt, hogy Gaál Gabriella és Madarász Katalin fellépésével hirdetik a műsort. Én elmentem, és nagyon megdöbbenett, hogy a közismert két énekesnő műsorára olyan kevesen mentek el. Szünetben elhatároztam, hogy bemegyek az öltözőbe. Nehezen bejutottam. Elmondtam, hogy ki vagyok, s abban a pillanatban felugrott Gaál Gabi a székről: „Tiszteletes úr, magát az Isten küldte, mert úgy el vagyunk keseredve”. Mondom, ne legyenek elkeseredve. Persze lehetnének, mert itt nincs kellő

számú közönség, ez egy elszabotált előadás. Hát igen, mondták, ezt ők is érezték, látták is a plakátokon, hogy éppen csak egy szalagon hirdették, hogy a népi együttes az ő közreműködésükkel lép fel. De akkor már szólt a gong, hogy készüljenek a második félidőre.

Én is azt akartam, amit ők mondtak: várjam meg őket az öltöző előtt, és azután együtt vacsoráztunk. Majd az ott muzsikáló általam jól ismert roma házaspárral hajnalig nótáztunk és beszélgettünk. Hát azt akarták mindenáron kihozni a történetből a szekusok, hogy én ott maradtam éjszaka a szállodában. Mondom, igen, ott maradtam, mert az utolsó vonatom elment egy órákor, s akkor még jól éreztem magamat. De hogy aludtunk – faggattak –, kivel aludtam egy szobában? Mondom, egyszerű volt, mert Kati azt mondta: „Nincs semmi baj, ugyanis kétágyas szobában vagyunk külön-külön, én átmegyek Gabihoz, és te alszol az én szobámban”. Így aludtunk, mondom. De hogy azért mégis engem mint papot – mondták – milyen kompromittáló helyzetbe hozna, ha ők a tudomására juttatnák a püspöknek, hogy én ilyen helyzetbe kerültem? Mondom, én nőtlen ember vagyok, ráadásul egyedül aludtam, ezt a szállodai fülesek biztosan leadták. Végeredményben látszott, hogy ezek mindenre képesek, hogy valahogy sarokba szorítsanak és próbáljanak megsarolni. Mondom, semmi gond, nem hiszem, hogy én büntetést kapnék, ha a püspöknek bejelentik ezt az átmulatott éjszakát, még akkor sem, ha úgy jelentik, ahogy a maguk fantáziája diktálja s nem a valóságnak megfelelően.

Nem tudtak velem zöldágra vergődni, s végül az lett az eredménye, hogy majd Anca még kijön Sülelmedre, és szeretne még elbeszélgetni velem. Hozzám ugyan nem jött be a parókiára, de minden alkalmat megragadott később, amikor Nagybányára mentem gyűlésre vagy a könyvesboltba – ahol egy szilágysági magyar kislány volt az elárusítónő, aki félretette számomra az engem érdeklő könyveket –, és ilyenkor megjátszotta, hogy véletlenül jár arra, mondván: „Milyen jó, hogy találkoztunk, tiszteletes úr!” És akkor valamelyik eldugott helyen lévő kávézóba hívott meg beszélgetésre. Később behívtak a székházukba, és akkor már extemporált kellett írnom. Erre általában mindig olyankor került sor, amikor vagy a Népi Együttessel találkoztam előzőleg, amikor

Nagybányán léptek fel – vagy valahová kimentem más helyre megnézni őket –, vagy a szatmári szintársulat turnézott azon a vidéken, vagy más kulturális esemény volt, és én jelen voltam. Úgy látszik, ezt mindig nyomon követték. Az érdekelte volna őket, hogy én – akár négyszemközt, akár szűkebb körben – ezekkel a művészekkel mit beszélek, mit tárgyalok, mit közölnek ők velem.

Aztán házasságot kötöttem, Ardóba kerültem, ott éltem a feleségemmel, két kislánnyal, és „gyóntatóim” éveken keresztül nem hívtak engem. Egyszer aztán mégis kaptam egy felszólítást a sülelmedi rendőrségről – mert Sülelmedhez tartozott Szamosardó közigazgatásilag –, hogy menjek be és vigyem a katonai helyzetet igazoló okmányomat. Különben nem voltam katona, de „livrétem” [*katonakönyv*] volt; mindig kacagtam, mert be volt írva, hogy „képzetlen katona” – soldat neinstruit – vagyok. A rendőrfőnök azt mondta: nem én hívtam. Mutatta a folyosót elválasztó rácsos ajtót – ami máskor zárva szokott lenni –, hogy menjek át, és „ott a rácson túl” az egyik szobában várnak rám. Ez aztán megint egy kemény találkozó volt. Anca alezredes várt és az a bukaresti, aki évekkal azelőtt a Gutin Szállóban vallatott – ő volt a legkeményebb beszélgetőtárs, kicsit fenyegetőzőtt is. Diplomatikusan kezdte: tudom, hogy a református lelkészek nagyon karakán emberek, térjünk a tárgyra, – de ő ezt így mondta: „piept la piept”.

Az első kérdése az volt, hogy mit tudok Király Károlyról.¹¹⁰ Király Károlyról most annyit elmondhatok, hogy ő a nómenklatúrához tartozó személyiség volt annak idején, aki Ilie Verdetnek¹¹¹ egy levelet írt arról, hogy mennyire alkotmányellenes dolgok folynak itt Erdélyben a magyarság háttérbe szorításával kapcsolatosan. Szóvá tette például, hogy a magyar diplomásokat a Kárpátokon túlra helyezik ki, meg hogy a színiakadémiára nagyon-nagyon korlátozott létszámban vehetnek fel magyarokat... és ehhez hasonló dolgokat írt az Ilie Verdetnek szóló levélben. Na, tehát én mit tudok, kitől tudom, kivel beszélgettem erről? Tudtam, hogy a Szabad Európa Rádióon keresztül ismerték meg ezt a levelet, valaki onnan vette fel, és nehogy eláruljam az illetőt, egyszerűen ott hirtelen kellett döntenem, hogy mielőbb legyen válasz. Arra is gondoltam abban a pillanatban, hogy Mézes Laci barátom lebukott és elárulta, hogy ezt közölte velem. Mondtam, a Szabad

Európától tudom. De hogy kivel beszéltem erről? – mondom, senkivel sem tárgyaltam ezt az ügyet. Kész. Mindig volt egy olyan pontja a beszélgetésnek, amiből az derült ki, hogy sarokba akarnak szorítani és zsarolni akarnak. Nem ment. Még számtalan ilyen találkozásom volt, és nem mentek velem sokra. Volt, amikor Anca megmondta nyíltan, hogy már előre megírt lappal tessék jönni – „cu coala de hârtie scrisă” –, tehát egy jelentéssel, mert én tudom úgyis, hogy őket mi érdekli. Na, ezt várhatjátok, gondoltam magamban.

Eljutottam odáig, hogy nem adtak útlevelet. Beadtuk a kérelmet, aztán talán éppen egy gyűlésről jöttem haza Nagybányáról, s látom, hogy a feleségem mossza, öblíti a ruhát a kútnál az udvaron és sír. Mondom: „Miért sírsz, tán nincs elég víz a kútban és szaporítod?” Azt mondja: „Ne viccelődj, amikor megkaptuk a kérelemre a választ a magyarországi úttal kapcsolatosan. Én Emese kislánnyal mehetek, de te nem jöhetsz”. Mondom: „Nem akartam neked előre jelezni, de meg voltam győződve, hogy engem nem fognak engedni. De én azt akartam, hogy ti mindenáron menjetek el a nagybátyámékhoz” – neki akkor nem voltak Magyarországon rokonai. Azért elmentem egy kihallgatásra, fogadott is a rendőrparancsnok. Közölte velem: „Nincs itt mit tölteni az időt ezzel kapcsolatban, maga nagyon jól tudja, hogy miért nem engedjük” – így. Végül is elutazott a feleségem a kislánnyal, én nem mehettem velük Magyarországra. Tudták, hogy ezzel nagyot ütnek rajtam, s valóban így is volt.

Évek múltán nagyon vágytam már Magyarországra menni, és Anca megígérte, hogy ő elintézi az útlevelet, ha megígérem, hogy onnan információkat hozok. Minden további nélkül megígértem, hát miért ne ígérjem meg, hogy információkat hozok? Summa summarum, ez sikerült, Anca közbenjárt érte és útlevelet szerzett nekem. De nekünk lelkipásztoroknak, mielőtt az útlevélkérelmet beadtuk, szolgálati úton keresztül az Esperesi Hivatalban is le kellett tenni a püspök felé egy kérést, hogy ekkor és ekkor szeretnék Magyarországra utazni, kérem a főtiszteletű püspök úr engedélyét a kiutazásomhoz. Meg is adta az engedélyt; lehet, hogy voltak, akiket visszautasított, de én megkaptam az engedélyt. Ugyanakkor követelmény volt minden lelkipásztor számára, hogy ha bárhová külföldre megy, akkor a szolgálati utat betartva, le kell tegyen

az esperes úr asztalára egy öt példányban megírt protokoll-jelentést. Én ezt is letettem, mikor hazaérkeztem.

Egy bizonyos idő után találkozom a tartótiszttel, aki szemrehányást tett: „Tiszteletes úr, hát maga nem hozott nekem jelentést!” Mondom: „Én letettem a jelentést, ezredes úr, annak rendje-módja szerint”. Arról volt szó, hogy jelentek, nem? Igen, de hát nem volt az specifikálva, hogy én külön milyen információkat hozok, és azt csak magának adom oda. Kérem, én letettem a jelentést az én ottlétemmel kapcsolatosan”. Na jó, de hát nem történt semmi, nem találkoztam olyan emberekkel, olyan információhoz nem jutottam, ami bánthaná a mi országunkat, Romániát? Nem, én színházba jártam, operába jártam, olyan emberek közt forgolódtam, akik nem politizáltak. De hogy őt mennyire lekapta a közvetlen főnöke miattam, mert közbenjárt az útlevelem ügyében. „Utólag is köszönöm szépen, hogy kimehettem az ön jóvoltából”. Aztán hosszú éveken keresztül nem utazhattam Magyarországra.

Volt egy székesfehérvári honvéd alezredes barátom; főhadnagyként ismertem meg Nagybányán egy élelmiszerüzletben. Leültünk kávézni, beszélgettünk, kijött hozzánk a feleségével együtt Szamosardóba, majd leveleztünk, és ettől kezdve minden esztendőben feleségestől meglátogatott minket. De mindig nagyon okosan cselekedtek, mert tudták, hogy az elszállásolásért büntetés jár. A kapnikbányai rendőrparancsnok magyar ember volt, és ő mondta egyszer nekünk poharazgatás közben, amikor Oláh Tibor barátomat hazavittem valamiért: „Hát én tanítsam meg magukat, hogyan kell fogadni a magyar vendégeket? Egyszerűen: nappal kell aludni, éjszaka mulatni – azt mondja. – Az ágy legyen szépen rendben, tessék melegítőben lenni, s ha nagyon álmos az ember, feküdjön le az ágy tetejére, úgy aludjon egy kicsit. És ha váratlanul megérkeznek, akik ellenőrzik, akkor kérem szépen, itt nincs szó elszállásolásról csak mulatásról”. És valóban, mi azontúl úgy is tettünk. Mire észrevették, vagy valaki besúgta, hogy vendégeink voltak, akkorára ők már mindig elmentek, mert soha nem maradtak nálam két éjszaka. Soha. Utólag tudtam meg, hogy az iskola volt igazgatójától megkérdezték két alkalommal is, hogy hát hol van a tiszteletes úr, mert tegnap még

bejött egy magyar rendszámú kocsi a parókiára. „Ó, hát az korán reggel elment már” – mondja.

Azt, hogy honvédezredes nem tudták. Rákérdeztek sokszor, hogy dolgozik-e valaki az ismerőseim közül a magyar hadsereg kötelékében, de én ezeket úgy tagadtam le, mintha soha nem is ismertem volna, soha nem is láttam volna őket. Mert én már annyi tapasztalatot szereztem azért, hogy tudtam, a szekusok sokszor csak hazudják, hogy mindent tudnak. Nem tudtak ők azért mindent. Ezt végeredményben egy barátom árulta el, akinek egyszerűen kijelentették, hogy „Maguk is ott vacsoráztak a parókián! Ott volt a magyar rendszámú piros Skoda! És reggel, mire mi odakerültünk, már akkorára Sülelmeden kávéztak, mire Sülelmedre mentünk, akkorára már elmentek Nagybánya felé a tiszteletes úrral a magyar vendégek” – hát a barátom megijedt, és egyszerűen bevallotta, hogy így van. A legközelebbi szekus találkozón aztán a legkeményebben ezért kaptam. Mit gondolok én, katonatiszttel kapcsolatot tartani! Mondom, én úgy tudom, hogy baráti ország Magyarország, éppen olyan szocialista berendezkedésű ország, mint Románia. Hát miért lenne az baj, hogy én egy katonatiszttel kapcsolatot tartok? Talán tiltja ezt valahol a varsói szerződés valamelyik cikkelye? Nem különösebben magyarázták ezt meg, aztán nem folytatták ezt a témát sem. Így nem tudtak akkor sem kicsikarni semmit tőlem. Egy ideig aztán leszálltak rólam.

Nagy meglepetést jelentett, amikor a Kriterion-találkozó után rám szálltak s az igazgatóra. Én nem voltam otthon, s ez volt a szerencse, mert házkutatást tartottak Vicsainál. Én akkor nagyon haragudtam, s azt kérdeztem: „János, te, volt ezeknek papírjuk?” – „Hát a fenének jutott eszébe, hogy ilyesmit kérdezzek”. Nála megtaláltak egy szép kiadványt az én ajánlásommal. Nem sokkal azelőtt hozták haza a magyar koronát. Amerikából visszakapta Magyarország a nagy nemzeti ereklyét, a magyar koronát, és én elmentem megnézni. Pont akkor volt ez, amikor a szekus ezredes segítségével megkaptam az útlevelet. Ha jól emlékszem, a Szépművészeti Múzeumban helyezték el először, aztán vitték a Parlamentbe.¹¹² Álmétkodással, csodálattal néztem meg, nagy hatással volt rám a magyar korona. A kijáratnál levelezőlap nagyságú színes képeket lehetett vásárolni, amit képeslapként el is lehetett küldeni, de volt egy kis

formátumú, szép kivitelű könyv is *A magyar korona története* címmel, amiben nagyon sok színes kép volt. Nem volt olyan drága, vettem belőle néhány darabot. Gondoltam, így lesz mit ajándékba vigyek a barátaimnak. Az igazgató történelem szakos volt, neki dedikáltam is a könyvet: „Szeretettel Vicsai János igazgató úrnak, az eredeti megtekintése alkalmából”. És még egy Tompa-idézetet írtam oda: „A boldogságra kevés csak a jelen, a multon épül az s az emlékezeten”,¹¹³ – baráti szeretettel Molnár Kálmán. Hát ez volt aztán a nagy baj, mert a Kriterion-találkozó után hetet-nyolcat kihallgattak a tantestület tagjai közül és még másokat is, egyszerűbb embereket. És utólag, mikor elbeszélgettünk erről, kiderült, hogy feltették szinte mindenkinek a kérdést, hogy milyen dedikálással adta a magyar korona történetét a pap az igazgatónak. Hát perszer ők nem tudták, mert nem látták ezt a könyvet.

De én hogy gondoltam hozni és ezt tovább is adni? – kérdezte tőlem az ezredes. Hát, mondom, abban nincs semmi tiltott dolog. A koronát egy művészettörténeti ereklyének tartják, vagyis kifejezetten így foglalkozik vele az, aki ezt a könyvet írta. Hát azért van ott olyan nosztalgikus megjegyzés is benne – mondta –, ha én odafigyeltem, beleolvastam, hogy hol vannak már azok a területek, amelyek a korona fennhatósága alá tartoztak. „Hát – mondom – volt olyan terület? Ez történelem, ezredes úr!” – „Volt”. Na, és akkor? Az nincs benne, hogy induljon el a magyar hadsereg és próbálja visszaszerezni a területeket”. Akkor már ilyen modorban mertem beszélni az ezredes úrral, aki alapjában véve sohasem volt durva, még akkor sem, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy rászedtem, például az útlevíl kapcsán.

A legutolsó találkozásom velük Nagybányán volt, oda hívtak. Egy pattogó, kistermetű őrnagy vallatott, és szinte minden „bűnömet” előhozták, amit azelőtt már a fejemre olvastak, sőt, amiről extemporált írtam, annak kapcsán is előhoztak dolgokat. Közölték, hogy én olyan gondolatokat terjeszték, amelyek nem egyeznek az állam politikájával, s a vádpontok között szerepelt a nem megfelelő könyvek kézről kézre adása – persze, hogy mi a nem megfelelő könyv, azt az ő szemszögükből nézték –, tiltott daloknak az éneklése és hasonló dolgok. Ott már egyenesen kikeltem magamból. Mondom, annyi extemporált íratnak velem, és itt is faggatnak!

Emlékszem, a népdal meg a műdal közti különbséget próbáltam megfogalmazni. Hát, mondom, a nép ajkán termő dalokat népdaloknak nevezik – gondolom, a románok is –, de a műdalt, azt nehezen tudnám meghatározni. Mondom, műdal az, amit az íróasztalnál írnak, amelyeknek tintaszaga van. Végül már velem együtt kacagtak ezen, s akkor azt mondtam, hogy hátrányos helyzetben érzem magam, mert nem mindent értek, és nem mindent tudok lefordítani. Akkor az őrnagy nagy idegesen veszi a kagylót és beszél a telefonon, hogy küldjék oda Lehoczy Anton ezredest. Azt hiszem, ő már nyugállományban volt, de bedolgozott még, mint fordító. Amikor bejött hozzám, a köszönés után még azt is hozzátette, hogy ő is magyar, mint én – gondoltam magamban, az lehet, hogy magyar, csak nem olyan, mint én, mert akkor nem dolgozna itt ezekkel ilyen szépen együtt. Hát bejött Lehoczy, és ő segített. Végeredményben az volt a nagy baj, hogy le akartak zárni egy dossziét, és most miattam nem tudják lezárni. Akik előttem vallomást tettek Szamosardóról ezekkel az ügyekkel kapcsolatosan, úgy vallottak, hogy a dossziéjukat, ügyiratcsomójukat lezárhatták, csak egyedül én vagyok az, aki nem akarom elismerni a vádakat. Mondom, hát irredenta nótákat nem daloltam. De hogy a parókián a székely himnuszt... nem is dúdolták? – „Nici n-ați fredonat?” Mondom, nem tudom, lehet, hogy akkor én éppen a pincében voltam borért, de jómagam biztosan nem daloltam és még csak nem is dúdoltam. Ezt a román szót ott akkor tanultam meg, mert azelőtt nem ismertem a jelentését.

A kézről kézre adott könyvek vádjánál végül a koronát nem vették annak, mert ott egyszerűen azt mondtam: „Ne haragudjon, őrnagy úr, én azt a könyvet Magyarországról hoztam. Hivatalosan utaztam ki, hazajöttem, az igazgatónak odaadtam, ez senki másnak a kezébe nem került. Ez – mondom – még nem jelent kézről kézre adást”. Aztán volt még egy másik könyv is Jánosnál – mert ezeket tőle szedték össze, amikor házkutatást tartottak nála –, Dávid Antal könyve, az *Erdély nagy romlása*¹⁴; akkor nagy híre volt annak a magyarság közt. Ez egy trilógia, és pontosan egyik kötet Jánosnál volt, olvasta, de becsületére legyen mondva, nem árulta el, hogy tőlem kapta. Én még akkor nem olvastam a könyvet, nem tudtam, mi volt benne. Azt mondja az őrnagy, olvassam csak el, ami pirossal alá van húzva. „Úgy rúgunk belétek, hogy hazafele szaladva még a

bocskorotokat is elhullajtjátok!” – mondja egy magyar az Erdélybe betörő románoknak, ahogy visszaemlékszem, mert itt Mihai Viteazulnak az erdélyi betöréséről van szó.¹¹⁵

A főcéljuk ez volt: sarokba szorítani, hogy féljek tőlük és vállaljam azt, amire mindig céloztak, hogy ami kulturális eseményeken vagy más ilyen alkalmakkor történik, én azt jelentsem nekik. Meg semmi olyasmibe ne avatkozzak bele, ami nem az én dolgom. Másképpen meg húzzam meg magam és örüljek, hogy élek. Ez is cél volt.

Amikor aztán a fordulat előtt egy esztendővel én visszakerültem Szilágycsehbe, ott már a Szilágy megyei körzeti megbízott úgy eszközölte ki a velem való találkozást, hogy mikor a rendőrségre kellett mennem lakcímváltoztatás ügyében, megjátszotta, hogy véletlenül találkozik velem. Egyszerűen kezet nyújtott, bemutatkozott s azt mondta, nagyon szeretne velem beszélni. Eljött hozzám, és ott az irodában – azt hiszem, hogy hivatalos óra után jött – elkezdtünk beszélgetni, de valahogy egészen más modorban. Akkor már kezdtek dőlni a dominók, és ők sokkal több mindent tudtak ezzel kapcsolatosan. Mondom neki, a nemzetiségi kérdést nem lehet a szőnyeg alá seperni; ha mindezeket a dolgokat a szőnyeg alá söpörjük, annak rossz következménye lehet, mert ez egyszer robban és felgyullad. Hát, azt mondja, igen, ebben igazam van, és éppen ezért akarják ők, hogy mi mondjuk el a véleményünket ilyen ügyekkel kapcsolatosan. És hogy még felkeres engem. Na, de ez már az utolsó esztendő volt. Nem találkoztam aztán soha többé sem vele, sem az őrnaggyal, sem Anca ezredes úrral vagy Martin ezredessel.

Amikor később a nagybányai barátaimnál jártam, mindig eszembe jutott a velük való találkozás. A hírhedt Scîntea (Szikra) utca volt a székházuk, oda nem sokszor hívtak, talán két alkalommal. De soha nem futottam össze velük, soha. Egyszer baráti körben beszélgettem, ahol újságírók is voltak, s egyikük azt mondja: „Ne hülyéskedj, senki nem maradt ott a helyén, őket teljesen összekavarták és az ország különböző részeire, olyan helyre helyezték, ahol nem ismeri őket senki”.

Amikor már Tőkés László lett a püspök, felhívta a figyelmet, hogy „Vigyázzatok, mert a Securitate működik, szaglászik utánunk. Nagyon-nagyon vigyázzatok és jelentsétek az esperesnek minden további nélkül!” Az én esperességem idején például volt egy kolléga, aki küldött egy féoldalas jelentést, hogy őt megkereste a megyei szekus megbízott, és arra kérte, hogy engedje meg, hogy máskor is meglátogassa, és próbáljon jelentést tenni. Pénzt is ígértek neki. Ő ezt jelentette nekem, és én továbbküldtem szolgálati úton, diszkrét módon kezelve; soha nem tudta meg senki.

A mi egyházkerületünkben később alakult egy bizottság, mely az államhatóság biztonsági szervével való kapcsolatunkról szóló jelentést vizsgálta. Amikor másodszor lettem esperes, akkor ezt nagyon komolyan vették, a magasabb funkciót betöltő egyházi tisztviselőktől, palástosaktól és nem palástosaktól egyaránt kérték a jelentést. Különb Tőkés László püspök úr már az elejétől kezdve foglalkozott ezzel, csak a zsinati atyák közül, úgy látszik, nagyon sokan érintve lehettek ez ügyben – különösképpen Kolozsvár részéről –, mert a zsinati többség többszörösen is elutasította az átvilágítással kapcsolatos kezdeményezést, tehát egy ezzel kapcsolatos szigorú rendelet sem születhetett meg akkoriban. Hát én lettem a jelentésemet, és anélkül, hogy döngetném a mellemet, a bizottság elnöke, az egyik esperes megjegyezte: „A te jelentésed nagyon tiszta és világos, őszinte jelentés volt. Többet mondott, mint amennyit leírtál”. Ezzel fejeztem be a jelentésemet és hangsúlyoztam, hogy soha egy olyan mondatot le nem írtam, amivel az én partiumi vagy erdélyi magyar népemnek, a magyar református egyháznak, kollégáimnak, barátaimnak vagy bárki másnak bármit is ártottam volna. Írtam ezt akkor, amikor a Ticu-törvények¹¹⁶ értelmében éppen arról esett szó, hogy mindenki számára hozzáférhető lesz az állambiztonsági levéltár.

Most, amióta kezünkbe került a Molnár János-féle könyv¹¹⁷ – kutathatóbb a Securitate irattára –, már tudjuk, hogy bizony a kilenc esperes közül jó néhány tényleges kollaborátor volt. Pont azokról, akik eddig egy-két mondattal elintézték, hogy semmi kapcsolatuk nem volt a Securitate-val, végül is kisült, hogy nem csak összeköttetésben álltak az államhatósági tikos szervekkel, de még a nyugták másolatai is azt igazolták, hogy a besúgás díjaként készpénzt kaptak. Másoknál ott voltak a szekusok által vezetett

és beküldött kimutatások, hogy mikor, kivel, hol találkozott és beszélgetett az illető. Az én nevem után nem volt semmi, bár sokszor gondoltam arra is, hogy ezek talán odahamisítanak valamit, vagy ki tudja, hogy mit is hoznak még ki azokból a kikényszerített extemporalokból. (Én extemporálnak neveztem a szeku ügynökei által kikényszerített és diktált írásbeli jelentéseket.)

Annyit még mondhatok záradékképpen, hogy a három legfontosabb ügyiratcsomó – s ez mind Szamosardóhoz kötődik –, amit én feltételezek, hogy ott kellett volna lennie a dossziémban, mert ennek kapcsán piszkáltak a legtöbbet, a Kriterion-találkozó, a Banner-féle Arany János-est és a Napsugár-találkozó, ezek egyszerűen hiányoznak a szekus dossziéimból. Ezzel kapcsolatosan azonban semmi nincs benne, az égvilágon semmi. Úgy gondolom, azért nincs benne, mert ezek a találkozások mindig egy asztaltársasági beszélgetés keretén belül fejeződtek be, amikor már olyan szűk körben voltunk együtt, hogy én következtethettem volna arra, hogy ki az, aki ezzel kapcsolatosan jelenthetett. Úgy látszik, hogy még mindig nagyon vigyáznak azokra, akik akkoriban jelentettek, mert ki tudja, hogy ma nem folytatják-e ilyen jellegű ténykedésüket.

Szilágycseh lelkipásztora (1989-2008)

Visszatérés

Én sülelmedi és szamosardói lelkészként is a Nagybányai Egyházmegyéhez tartoztam, majd amikor Szilágycsehbe visszakerültem, akkor a Szilágysági Egyházmegyéhez. A Szilágysági Egyházmegye esperese Fodor László lelkipásztor volt, ő szilágyperecseni papként lett esperes. Teológustársak voltunk, amikor ő negyedéves volt én akkor voltam elsőéves gólya. Az esperesi titkár pedig Bálint Géza ardói iskolaigazgató felesége, az előző esperes lánya volt, Zsófi, akivel mi nagyon jó barátságban voltunk. Ő jelezte nekünk – először a feleségemnek, akivel hajdan együtt jártak a nagyenyedi kollégiumba –, hogy „Ha érdekel benneteket Szilágycseh, akkor legyetek résen, mert Szilágycseh rövid időn belül megüresedik, ugyanis Kanizsai László,¹¹⁸ a szilágycsehi lelkipásztor, el

fog menni Szatmárra a Lánchos templomba,¹¹⁹ oda fogja kinevezni Papp László püspök”. Az nem lesz könnyű dió, hogy én Szilágycsehbe kerüljek, mert már mehettem volna sülelmedi lelkipásztor koromban is oda vissza, de annak idején ehhez sem a püspökségen, sem az Esperesi Hivatalban – Varga Pált értve alatta, Zsófi édesapját – pártfogóra nem találtam. De azért mi beszéltünk erről, és ahogy telt az idő, végül teljesen nyilvánvalóvá lett, hogy Szilágycseh valóban megüresedik, és mint később megtudtam, két vonalon is előkerült az én nevem.

Szabó Ferenc, az akkori számvevő ellenőr mindig jól érezte magát nálunk, mert az ellenőrzés során mindig mindent rendben talált, és szeretettel is viseltetett irántunk, azt tapasztaltam. Ő mesélte, hogy Papp László püspök úr azt mondta neki egy ízben: „Nagy gondban vagyok”. – „Mi az a nagy gond, püspök úr?” – „Kanizsai most már eldöntötte, hogy megy Szatmárra a Lánchos templomba, és megüresedik Szilágycseh. Nem tudom, kit tegyek oda. Te is ismered a lelkészeket, nem tudnál valakit ajánlani?” Azt mondja Feri: „Ha én arra a vidékre gondolok s azokra a lelkipásztorokra, akiket ismerek, én egyedül a szamosardói lelkészt tudnám most mondani. Olyan kaliberű lelkipásztor, hogy egy kisvárosi gyülekezetbe nyugodtan ki lehet helyezni, mert ő a részben intellektuelekből álló többrétegű gyülekezetben is úgy forgolódik majd, hogy szót értsen a gyógyszerésszel vagy a tanárral, meg az egyszerű hívekkel is”. – „Hát Molnár Kálmánt nem nevezem ki Szilágycsehbe, mert Molnár Kálmánnak segédlelkész korában nőügyei voltak!” – így, egyszerűen. Elmosolyodta magát Szabó Feri. Mesélte nekem, hogy „rámosolyogtam a püspök úrra”, és azt mondtam: „Püspök úr, hát nőügyei voltak... nőtlen ember volt Molnár Kálmán. Olyan nőügyekről, ami botrányos lett volna, én nem tudok, s nem hiszem, hogy a püspök úr tudna. De mióta Molnár Kálmán megnősült, és van két aranyos kislánya, azóta én minden esztendőben megfordulok a parókián, tőlük szállok ki a körzeti gyülekezetekbe ellenőrzésre. Én jól ismerem őket, Molnár Kálmán egy munkáját nagyon jól végző lelkipásztor, aki lelkészhez méltó, csendes életet él ott a családjával együtt”. Azt mondja Papp László: „Majd meglátjuk még, hogyan alakul”.

Annak idején püspök úr általában részt vett az egyházmegyei adminisztrációs gyűléseken. És éppen úgy alakult, hogy rövid időn belül, talán a novemberi hónapban,

1988-ban volt egy ilyen gyűlésünk Nagybányán. Az adminisztrációs gyűlés után általában a püspök úr audienciát tartott, s kijelentette, hogy aki vele beszélni akar, az maradjon itt. Talán egy-két kollega jelentkezett. Azt mondja: „Több senki nem? – rám mutat – Molnár Kálmán, te nem akarsz velem beszélni?” Mondom: „Főtiszteletű úr, én nem tudom, hogy kellene-e beszéljünk, de ha a főtiszteletű úr úgy gondolja...” – „Maradj te is” – mondja. S amikor arra került a sor, hogy velem négyszemközt beszéljen, akkor mindezekről szó esett.

Igen ám, de előző este Nagybányán is – ezt Nógrádi Béla esperes mesélte utólag nekem – már fölvetődött ez a kérdés. Papp László az esperes úrral és feleségével vacsorázott, s előttük is felhozta a püspök, hogy nem tudja, mi lesz Szilágycsehvel, ami mégiscsak az egyik nagy gyülekezete az egyházkerületnek. „Béla, nem tudnál mondani nekem valakit?” – „Hát – azt mondja Nógrádi esperes – az én egyházmegyéim lelkészei közül egyedül csak Molnár Kálmánt tudnám ajánlani, de nem tudom, elfogadja-e, mert Szamosardóban nagyon jól érzi magát, nagyon szeretik. Kimentem hozzá a feleségemmel együtt, mikor Máramarossziget megüresedett, mert Nagy Zoli elment onnan. Egy egész éjszaka győzködtük, de nem tudtuk Kálmánt meggyőzni, azt mondta, ő nem hagyja ott Szamosardót”. – „Hát – mondja a püspök –, ha te is ezt mondod, ugyanis már második ízben merül fel az ő neve, akkor meglátjuk, legközelebb hogy fog alakulni”.

Aztán engem felhívott a püspök úr Nagyváradra és Eszenyei Gyulára bízott.¹²⁰ Gyula bácsi rögtön mondta, hogy kellene írnom egy nyilatkozatot, hogy elfogadom a főtiszteletű püspök úr kinevezését a megüresedett szilágycsehi lelkészi állásra. „De – mondom – tanácsos úr, ez azért így nem lesz jó. Én nem mondom, nagyon szeretnék szilágycsehi lelképásztor lenni, ismerem a gyülekezetet, de azt szeretném, hogy annak rendje-módja szerint, törvényesen legyen megválasztott lelképásztor Szilágycsehnek”. Azt mondja a tanácsos: „Ha nem írod alá te, hogy elfogadod a szilágycsehi lelkészi állási kinevezést egy kisvárosba, egy háromezer lelken felüli gyülekezetbe, majd aláírja más”. Végül aláírtam. Mégiscsak ezt akartam, ha nem is ilyen módon. Gyermekeim is nőnek, Emese nemsokára ott fog csüngen a vonaton, mert egy éve van hátra, és utána

középiskolába kell járnia. És ott van magyar középiskola – ahogy említettem, jó középiskolája volt Szilágycsehnek. Egy kisvárosban vagy éppen közvetlenül mellette valamelyik faluban a feleségem is kapna állást... megoldódna az életünk. S akkor a feleségemnek telefonáltam, mondom, aláírtam a püspök úrnak letett kérelmemet, elfogadom, hogy kinevezés útján kerüljek Szilágycsehbe. „*Alea iacta est*” [*a kocka el van vetve*] – fejeztem be a közölnivalómat.

Papp László kinevezett Szilágycsehbe, 1988. december 1-jei hatállyal meg is jött az államhatósági megerősítés. Kanizsaival beszélünk erről telefonon, és abban is megegyeztünk, hogy tekintettel arra, hogy ő is előkészítette már a karácsonyi ünnepséget a gyerekekkel, konfirmálókkal és én Szamosardóban szintén felkészültem e tekintetben, mi csak később költözünk oda. Mivel az őrsváltás amúgy is felborzolja egy gyülekezet életét, megegyeztünk abban, hogy mikor is lenne a legjobb odaköltözni, vagyis majd az újesztendőben. Igen ám, de még volt az ünnepig egy adventi vasárnap, akkor én el kellett menjek Szilágycsehbe, ahogy ő is elment Szatmárra bemutatkozó szolgálatra. Előző este kisült, hogy volt egy klikk, akik azt mondták, nem akarják, hogy én Szilágycsehben lelkipásztor legyek, sőt, elhatározták, hogy prédikáció közben kimennek a templomból. Persze rosszul esett nekem, mert annak idején, segédlelkész koromban, mikor én elmentem innen, sokan hangot adtak annak, hogy nem ment messze a tiszteletes úr, itt maradt ezen a vidéken, majd vissza fogjuk hozni. A presbitérium nagy része is ezt mondta és a dalárda is. Mai napig is működik a férfikórus, de annak idején, mikor összenőttem a gyülekezettel segédlelkész koromban, még a csúcson volt, szinte minden temetésen ők szolgáltak, énekeltek.

Hát mi lesz ebből? Nagy dilemmába kerültem, nagyon-nagyon nagy lelki krízis volt ez számomra. Azért fogtam magamat, nagyon felkészültem az adventi igehirdetésre, és feleségem kíséretében elmentem Szilágycsehbe. Felmentem a szószékre, prédikáltam – és mindenki odafigyelt, láttam a szemekből, hogy a régi segédlelkészük visszajövetelét jó néven veszik. A templomajtó nem nyílt ki közben, nem ment ki senki. Mikor istentisztelet után kijöttünk, akkor a templom előtt egyik atyafi – aki örült, hogy én visszakerültem – megszólalt: „Na, hát miért nem mentetek ki?” – ez a kérdés az

ellenlábások felé szólt. Megszólalt közülük egy: „Nem vitt rá a lelkiismeret”. – „Na, látják - mondom –, ez az Isten Igéjének a hatása. Benne van a Bibliában is, hogy „Ti gonoszt gondolatok ellenem, de tetszett az Istennek azt jóra fordítani”. [1Mózes 50, 20]

A presbitériumban is volt kisebb ellenállás velem szemben, ami aztán lassanként tisztázódott, mert ennek azért volt egy-két oka. Mikor annak idején én a tanár barátaimmal s az orvos barátaimmal szórakozni jártam, én nem voltam részeges soha, de nagyon-nagyon szerettem társaságban lenni. Azelőtt annyit ültem én egyedül a kövesdi gyülekezetben, hogy már idegileg is kikészültem, s itt egy hozzám illő társaságba kerültem, ahol volt, akivel beszélgethettem. Valóban társalgás volt az, amikor a barátok összegyűltek, de hát italozás közben én is azok közé tartoztam, akik nagyon hamar elkezdtek nótázgatni, és ennek mindig felnagyított híre volt. Ez volt az egyik ok.

Kanizsai László feljebb járt a teológián, de mi jó viszonyban voltunk, s aztán találkoztunk is többször, tehát semmi ellentét nem volt köztünk. De Laci akkor nem volt őszinte a presbiterekhez, ugyanis azt mondta, hogy Papp László őt akarata ellenére helyezi el innen. Különösképpen Kovács Sándor főgondnok hirdette és erősítette ezt a presbitériumban. Az átadás napján Laci is ott volt velem együtt a presbiteri gyűlésen. Megtörtént az átadás, és „Ne tessék haragudni – mondom –, én szeretnék most valamit a tiszteletes úr, a kollégám jelenlétében tisztázni. Mondd el Laci, légy szíves, itt a presbitérium előtt, hogy téged akaratom ellenére helyezett-e Szatmárra, a Lánchos templomba a püspök úr, és én idedugtam-e az orromat azonnal a te helyedbe. Akaratom ellenére lennél éppen a híres Lánchos templom papja Szatmáron, egy nagyvárosban? – ez nagyon furcsának tűnik nekem, László. Ne haragudj, de most nekem ezért van kellemetlenségem, és ezt nekem többen is elmondták. Most mond meg nagyon őszintén!” Kanizsai lehajtotta a fejét, ahogy ült az íróasztal mellett, majd felemelve a fejét azt mondta, hogy „Atyámfiái, el kell mondjam őszintén, hogy elfogadtam a lehetőséget...” – s akkor tisztázódott. Úgyannyira tisztázódott, hogy mi békésen váltunk el, és oda-vissza látogattuk egymást azután is, kollegiális viszonyban maradtunk egymással.

Kanizsaira nagy szeretettel gondoltak továbbra is Szilágycsehben, de ez Bíró Jánossal is úgy volt, és tudom, hogy Ardónak, miután eljöttem, még kedvesebb lelkipásztorra lettem én is. Ezért aztán Kanizsai Lászlót egy vagy két év múlva imaheti szolgálatra hívtam. Mondom magamban, hadd jöjjön, hát szerették. És valóban látszott, hogy sokkal többen jöttek el templomba. Kanizsai helyenként könnyezve, meghatódva prédikált, és a gyülekezet is úgy hallgatta. De én úgy éreztem, hogy ezzel egy nagyon-nagyon jó lépést tettem, ugyanis azt mondtam utólag magamban meg a feleségemnek is: a találkozás megtörtént, kisírták magukat, és attól kezdve a régi szembenállást soha többé nem emlegették a gyülekezetben. Temetések alkalmával el-eljövögettek ők is ide, akikkel közelebbi viszonyban voltak, a hívek látták, hogy a parókiára bejönnek, beszélgetünk, s ez jól esett nekik. Nem veszik jó néven a hívek, ha látják, hogy a lelkipásztorok kerülnek egymást, nincsenek jó viszonyban. Szilágycsehbe költöztünk, és szeretettel vettek körül bennünket.

Ha jól emlékszem, '89. február közepe táján költöztünk. Feleségem még nem kapott állást, én viszont minden vonatkozásban elkezdtem szilágycsehi szolgálatomat. Amikor intéztem a lakáscsere ügyet a rendőrségen, egy úriember elém áll s azt mondja, hogy ő az állambiztonság körzeti megbízottja. Nagyon szeretne velem beszélni, talán legjobb lenne, ha megbeszelnénk egy időpontot, s eljönne a parókiára. Így is történt. Aztán talán egy-két alkalommal találkoztunk. De ő már nem tett fel nekem komolyabb, vallatásszerű kérdéseket. Utólag ezt úgy érzem, hogy akkor már dőltek a dominók, és már nem akartak különösebben belemászni semmibe, csak mégis jelezni óhajtották nekem, hogy azért álljon meg a menet, vigyázzak, mert szem előtt tartanak.

„Hidd meg, az Úristen elrendezi ezt”

Szilágycseh éppen egy nagy templomrenoválás előtt állt, a templom külseje – az akkori divatot szem előtt tartva – kőporos burkolatot kapott. Én különösebben nem örültem ennek, mert arra gondoltam, hogy műemléktemplomot miért öltöztessünk így fel, miért kapjon olyan szint, mint általában az akkor divatos házak s más épületek. Volt egy

kőműves is – a barátaim barátja volt; egyszerű mesteremberként úgy került Losonczy tanárral jó barátságba, hogy mindketten nagy focidrukkerek voltak –, aki azt mondta nekem: „Jaj, tiszteletes úr, hogy sajnálom én, hogy ilyen köntösbe öltöztették a mi drága, régi templomunkat! Nem lett volna szabad, pont úgy kellett volna a külső renoválást elvégezni, hogy megmaradjon a mi templomunk olyannak, mint amilyen volt, vagyis teljesen hófehér”. De én ebbe már nem szólhattam bele. Kész tények elé állítottak, ugyanis az autorizáció [*engedély*] a vármegye részéről aláírt példányban már ott volt, nekem csak a renoválás levezetése, ellenőrzése és a pénzügyek intézése volt a dolgom. Az átadás alkalmával mondta is Kanizsai László: „Minden el van rendezve Kálmán, ami a restaurálást illeti, még a pénzt is összegyűjtöttük, ott van a CEC-ben” – ugyanis az országos takarékpénztáron keresztül dolgoztak az egyházak abban az időben, legalábbis a falusi vagy kisebb kisvárosi gyülekezetek.

EI is kezdődött a munka azonnal, amint annyira kitavaszkodott, hogy már nem kellett félni attól, hogy hirtelen valamilyen nagy hideg miatt megfagy és lehullik a vakolat. A helyi házkezelési vállalatnál (IGO) dolgozott az egyik presbiter, annak a mérnöke jött el, s egy kis bizottságban megbeszéltük, hogy mikor és hogyan kezdünk hozzá. Nemsokára elkezdték felszerelni az állványokat, és elég jó ütemben haladt a munka, melyet a nyár közepéig be is fejeztek. Igen ám, de nagy gondba kerültem a munkadíj kifizetése miatt. Nem az volt a baj, hogy nincs meg a pénz, megvolt, még több pénzünk is volt összegyűjtve, mert menet közben is gyűlt, a hívek tényleg egymás után jöttek és fizették ki a még fennálló összegeket. Szép összeg volt a csekkben, csak hogy a Departamentul Cultelor [*a román Kulturális Minisztérium Vallásügyi Főosztálya*] Bukarestből az esperesi hivatalokon keresztül körlevélben közölte, hogy 500 lejnél nagyobb összeget a csekkből csak úgy lehet kivenni, ha azt a kultuszkirendeltség előzetesen jóváhagyta. Nagyon nagy gondot okozott ez, mert az előleget ugyan még ki lehetett fizetni valahogy, de hogy teljes egészében kifizessük a munkadíjat, amikor befejezték a munkát, azt már nem tudtam megoldani. Egy magyar ember volt a megyei csekkfőnök, elmentem hozzá a kurátorral, Szász Emillel. Azt mondja: „Tiszteletes úr, ne tessék haragudni, ez nagyon szigorú szabály. Igaz, hogy én vagyok a főnök, de hát ezt a rendelet ellenében nem tehetjük meg”.

A cécot nem is részletezem, de Papp László magatartása azért rávalló volt. Papp Benjámint, az akkori pénzügyi tanácsos elődöm volt itt, mint segédlelkész, ide is nősült, éppen a főgondnoknak a húgát vette feleségül, Kovács Sárkát. Papp Béni egyenesen azt közölte velem, hogy a püspöknek még egy olyan elszólása is volt, hogy amennyiben én nem tudom kifizetni a munkások bérét, és nem tudom ezt elrendezni, elhelyez Szilágycsehből. Ez nagyon felháborított, s arra gondoltam, hogy drága jó Istenem, én otthagytam Ardót, ahol megválasztott lelkipásztor voltam, és még a Securitate nyomása ellenére is biztonságban lehettem ott! Eljöttem, aláírtam a nyilatkozatot, hogy elfogadom a püspöki kinevezést, tehát nem választás útján kerültem ide, és ez azzal is jár, hogy engem a püspök a markában tart, azt csinál velem, amit akar. Abban az időben ez kegyetlenül kínzó gondolat volt. Ki tudja, milyen helyre tesz majd büntetésből, hiszen jogában áll, hogy csak úgy egyszerűen elhelyezzen bárhová, hiszen aláírtam... ezért íratta alá. És akkor magamba roskadva, bűnbánó szívvel és lélekkel arra gondoltam, hogy na, kellett nekem ezt a lépést megtennem! – otthagytam azt a gyülekezetet, amelyik ragaszkodott hozzám és annyira szeretett, ahol nyugodtan, halálomig élhetnék, a mindennapi kenyér is biztosítva lenne... és most ki tudja, mi lesz ennek a vége.

Ez már november körül történt, a diktatúra bukása előtti novemberben. Még nyáron volt egy esperesi vizitáció Szilágycsehből, amikor a kerületi számvevő ellenőr is kint volt Fodor esperessel. Megnézték a számvitelt, mindent rendben találtak, aláírtak, azután együtt vacsoráztunk. Persze az esperes úr már nem úgy bánt velem, mint egy egyszerű beosztottal, hiszen 15 éves ardói szolgálat plusz 8 éves sülelmedi szolgálat volt mögöttem, azon kívül mi együtt jártunk a teológián is, ha nem is évfolyamtársak, de kortársak voltunk. Így is kezelt engem, és én magam is tiszteletadóan, de úgy viselkedtem vele, mint egykori kollégámmal.

Vacsora közben felvetődött köztünk a temesvári helyzet. Fodor esperes elítélte nagyon Tőkés Lászlót, sőt azt a kijelentést tette, hogy „ha én lennék az esperese, gallérjánál fogva húznám le a szószékről”. Papp László, a püspök nem tudta kiszedni Tőkés Lászlót¹²¹ a temesvári gyülekezetből,¹²² nem tudtak őrsváltást kieszközölni, és erre

vonatkozott Fodor Laci megjegyzése, hogy ha ő lenne ott az esperes, hogyan intézkedne. Akkor én megszólaltam csendesen: „Tudod Laci, én nagyon-nagyon csodálkozom a te előbb elhangzott megjegyzéseden Tőkés Lászlóval kapcsolatban. Egy alkalommal szülőfalumba, Arad megyébe hazafelé menet megálltam és beszélgettem veled. Nekem te könnybe lábadt szemmel számoltál be arról, hogy katona fiaddal hogyan bántak el a kaszárnyában, és hogy jól megrugdosták, mert magyarul beszélt egy másik szilágysági fiúval. Ezek után te miért beszélsz így Tőkés László ellenállásáról és az ő ottani küzdelmeiről?” Szabó Ferenc, a számvevő ellenőr nem szólt bele se pro, se kontra, nem bántotta Tőkés Lászlót, és nem állt ki az esperes mellett. Ez nyár elején történt, még akkor nem volt tökéletesen befejezve a templomrenoválás.

Ugyanazon a nyáron, júniusban volt Nagy Imre újratemetése. Ez persze elsősorban Magyarországot hozta lázba, de hatással volt, átsugárzott hozzánk is a Panorámán, a híradásokon keresztül. Egyik nap csörög a telefon, esperesem keres. Azt mondja: „Azért kereslek, mert tudod, hogy holnap lesz Nagy Imre temetése, és azt mondta a püspök úr, hogy figyeljünk Berkére, a völcsöki lelkipásztorra. Menj ki és nézz körül, nehogy valami hülyeséget csináljon!” – ezt a szót használta. Én nem tudtam mire vélni, miért beszél így. Mondom: „Azért mégis mondd, hogy mi az óhajod, konkrétan miért kell kimenjek Völcsökre”. – „Hát, hogy ott ne történjen semmi – feleli –, ne legyen összegyülekezés, és főleg ne harangozzanak”.

Hát én fogtam magam, mondom a feleségemnek, hogy milyen ukázt kaptam az esperes úrtól. Kimentem Völcsökre, Sándor otthon is volt, de volt még valaki nála. Általában, ha betoppantom, mindig Bibliával, énekeskönyvvél a kezükben találtam őket, a közben meg-megjelent általuk jobban befolyásolt hívekkel így töltötték az időt. Mondom: „Sándor, négyszemközt beszélhetnék veled?” Igen. Bemegyünk az egyik szobába, és mondom: „Idefigyelj, én nem magamtól jöttem ide, engem az esperes küldött” – és elmondtam neki, hogy mit mondott Fodor László. „Hát – azt mondja –, mi nem is gondoltunk erre, hogy harangozás legyen!” – „Nézd Sándor, én meg vagyok erről győződve, de lehetőleg azért ne mondd vissza, hogy én ilyen küldetésben jártam nálad, mert azt kérte, hogy ne mondjam meg neked”. Általában ez volt annak idején: a

Securitate is figyelmeztetett, hogy nehogy közöljek valamit még a közeli jó barátaimmal, esperesemmel, kollégáimmal, sem, tehát senkivel, bármilyen közeli viszonyban is vagyok vele. Persze ennek ellenére közöltem mindent másokkal is, mert már nem féltem attól, hogy emiatt nekem bajom lehet. Berke Sándor ezt tudomásul vette, semmi bonyodalom nem is történt Nagy Imre temetése napján Völcsökben.

Ahogy már említettem, novemberben Papp Béni azt mondja nekem: „Kálmán, te jól megjártad, mert a püspök nagyon ki van kelve magából, és azt mondja, hogy elhelyez téged”. Mondom: „Idefigyelj, hát a püspök úr hogy is gondol erre? Egy dolgot – mondom –, jegyezzetek meg! Az én kezemben van egy autorizáció, amit a vármegye titkára, tehát a megyei hatóság aláírt, és ott van a te jóváhagyó aláírásod és a püspök úrnak az aláírása is. Hát ki hagyta jóvá ezt a renoválást? Talán a saját fejem után újjátartam fel én ezt a templomot? Vagy nem az elődöm kezdte-e el az ügyintézkést a ti jóváhagyásokkal? Lehet, hogy ti nem törvényesen szereztétek meg ezt az autorizációt, de nekem ahhoz semmi közöm. Gondoljátok, hogy ha engem innen a püspök elhelyez, akkor ti nem üthetitek meg a bokátokat? Értsd meg Béni – mondom –, és mondd meg a püspök úrnak majd, hogy kiderül ebből az esetből, ha nem vigyáztok, hogy annak idején úgy szereztétek meg, kiskapun keresztül a megyei autorizációt, hogy a Departamentul Cultelor-tól és a Műemlékvédelmi Bizottságtól nem érkezett meg a templomrenoválási jóváhagyás”. – „Hát – azt mondja –, Kálmán, szeget ütött a fejembe, amit mondtál. Erre valóban nem gondoltam”.

Béni még azt is sugalmazta, hogy év vége közeledik, s ilyenkor mindig felgyűlik egy nagyobb gyülekezetben a fenntartói járulék befizetett összege – azt letettük a csekkbe, mert bizonyos összeget tarthattunk kasszán, a többit le kellett tenni –, de most ne tegyem le a csekkbe, ne törődjek a pénzügyi fegyelemmel, hanem apránként adjam oda, és közben vegyek fel kölcsönöket is, hogy kifizethessem a kitűzött határidőre a munkadíjakat. „Na – mondom, álljon meg a menet! Hát miért vegyek én fel kölcsönöket a templomfelújításért? Hát hogy gondoljátok ti ezt? Arról én igazán nem tehetek, hogy ez a dolog nem volt jól átgondolva, amikor ti – még az idejövetelem előtt – kiskapus utakon keresztül intéztétek el a jóváhagyást, ugyanis a legfelsőbb állami fórum

(Departamentul Cultelor) hozzájárulása hiányzott”. Ám a közben született rendelkezés miatt az ő hozzájárulásuk nélkül nagyobb összegeket nem lehet a CEC-ből felvenni. Ha tőlük engedélyt kérünk, nyilvánvalóvá válik, hogy a megyei engedély megszerzésekor ki lettek kerülve.

Na de közben annyira telt az idő, hogy a decemberi hónapba érkeztünk, s a temesvári események kiobbantak. Tőkés Lászlót december 16-án éjszaka Temesváron beültették egy autóba és néhány bútordarabbal és családjával együtt 17-én, vasárnap reggel elhozták a Szilágyságba, Menyőbe.¹²³ Ekkor már a közhangulat kezdett átalakulni, mert a temesvári események felborzolták a kedélyeket. Tőkés László nevééről már azelőtt is hallhattak a Szabad Európán és az Amerika hangján keresztül, és most már a Magyar Rádió és Televízió révén is – gondoljunk a Panorámára. Fodor Laci is tudott a menyői ügyről.

Ezekben a napokban volt nálam látogatóban egy nagyon kedves, idős kollégám, Jákó Józsi bácsi. Éppen mesélem neki, hogy milyen helyzetbe kerültem, mikor kopognak az ajtón, megjelenik Fodor László esperes. Elkezdünk beszélni a temesvári ügyről, és végül azt mondja nekem, hogy jó lenne elintézni a templom felújításának kifizetését is. Én előtte is megerősítem mindazt, amit novemberben Béninek elmondtam, közben újból kopogás hallatszik az ajtón, és belép a vármegyei titkár, aki annak idején az autorizációt aláírta. Fodor esperest kereste, mert a parókia előtt meglátta a kocsiját. Ahogy bejött és köszöntötték egymást, látszott, hogy nagyon jó viszonyban vannak. Én akkor egyszerűen hozzá fordultam – az autorizáció éppen ott volt az asztalon – s azt mondtam: „Titkár úr, itt van az ön aláírása, de van egy kultusztörvény, hogy egy nagyobb összeget, csak a Minisztérium (Departamentul Cultelor) jóváhagyásával szabad kifizetni. Én törvényszerűen renováltattam a templomot, vagyis törvényes engedély alapján, amit ön is aláírt. Hát most tessék átgondolni! Ha nem tudjuk kifizetni az összeget, vagy nem jár közben a titkár úr, hogy a csekkből mi kivehessük – részletekben vagy valamilyen módon – ezt a pénzt, akkor ebből önnek is baja lehet”. Erre a titkár ránézett az esperesre és elgondolkozva az ügyön ezt mondta: „Părintele are dreptate” – a tiszteletes úrnak igaza van. Tennünk kell valamit”. Fodor újfent közölte

velem: „Tudd meg, ha nem tudod kifizetni, elhelyez a püspök”. Erre egy nagyot káromkodtam. Józsi bácsi megdöbbenve hallgatta ezt, aztán felállott a székből, majd átkarolt és azt mondta: „Kálmán, nyugodj meg! Hidd meg, az Úristen elrendezi ezt”. Ez talán hétfőn vagy kedden történt, december 18-án vagy 19-én – már Tőkés ott volt Menyőben –, és pénteken, 22-én ezt a problémánkat is elrendezte az Úristen, mert közben megbukott a Ceausescu-klán.¹²⁴ Utána megváltozott minden, így szabadon rendezhettük adósságunkat. Utólag arra gondoltam, hogy megértőbb volt a vármegye titkára, mint az én egyházi főhatóságom, hogy így fogalmazzak, egy olyan ügyben, ami eredetileg tőlük eredt.

Sorsforduló

1989 decemberét én mindig sorsfordulónak neveztem, mert nem igazán tudtam elfogadni, hogy ez egy tényleges forradalom volt. A temesvári népfelkelést igen, azt elfogadtam, a magamévá tettem, de a többit, ami ezután következett, azt nem. Nagyon jól tudjuk, hogy az egy kirakat-forradalom volt, egy megjátszott, megrendezett forradalom, melynek persze valódi áldozatai is voltak, hiszen Iliescuék belelövettek Bukaresben is a tömegekbe meg az itt-ott országszerte felbukkanó állítólagos ellenálló csoportokra. Máig sem tisztázott körülmény, hogy ki kire lőtt és miért, de tény az, hogy voltak hiábavaló áldozatok.¹²⁵

Tőkés László Menyőben

December közepétől a szilágycsehi hangulatra rányomta bélyegét a temesvári eseménysorozatok híre meg Tőkés László lelkipásztor Menyőbe hurcoltatása. Erről különböző médiacsatornák révén tudomást szereztek a szilágycsehiek is, ugyanis egymást érték a főtéren az idegen rendszámú hatósági kocsik, mert a szekusok és belügyesek különféle autói itt csoportosultak. Szilágycsehben minden reggel istentisztelet volt igeolvasással és könyörgéssel. Általában én végeztem ezt már segédlelkész koromban is, és folytattam, amikor visszakerültem a gyülekezetbe. Hétfőn vagy kedden a reggeli istentisztelet után, mikor jövök ki a templomból, odajön hozzám

egy férfi, kezét fog velem s közelebb hajolva megsúgja nekem, hogy: „Tiszteletes úr, Tőkés László Menyőben van”. – „Hogyhogya Menyőben van? Biztos?” – kérdem tőle. „Ezt hallottam, tessék nyugodt lenni, hogy ez így igaz” – mondja nekem.

Tudtam, hogy nekem temetnem kell aznap. Nagy gondban voltam, mert éreztem én már az utóbbi időben a feszült helyzetet, amiben élt a mi gyülekezeti közösségünk. Igyekeztem is mindig úgy hirdetni Isten Igéjét, hogy oldódjék a lélek, ezt még az egyszerű román emberek is megállapították annak idején még Sülelmeden, mert egyes temetésekre ők is eljöttek. Az idősebb román emberek többségükben többnyire görög katolikusok voltak egykoron,¹²⁶ csak kényszerhelyzetükből adódóan keresztelkedtek át ortodoxoknak, és még tudtak magyarul, hiszen nagyobb részük még Trianon előtt járt iskolába. Ezt Sülelmeden nekem sokan elmondták így.

Bementem a szobába, leültem. A feleségem már elment az iskolába, én pedig leültem, s mondom magamban, milyen jó, hogy az Úristen most textust is mutatott nekem – mert nagy gondban voltam még az este, hogy milyen textus alapján prédikáljak a temetésen. Így Ézsaiás próféta könyvének 61. részében a messiási jövendölést olvastam fel, mert ez volt soron. „Az Úr Isten lelke van én rajtam azért, mert fölkent engem az Úr, hogy a szegényeknek örömet mondjak; elküldött, hogy bekössem a megtört szívűeket, hogy hirdessek a foglyoknak szabadulást, és a megkötözötteknek megoldást” [Ézsaiás 61, 1]. A 61. rész kiválasztott sorai alapján elkezdtem gondolkodni abban a helyzetben, hangulatban, magát az elhunytat is ismerve, aki valamikor a szilágycsehi férfikórusnak oszlopos tagja volt. Abban az időben a temetés úgy folyt, hogy a dalárdával együtt vonult a lelkipásztor a parókiáról a házhoz, hiszen még akkor nem volt ravatalozó a temetőben. Elkészültem az igehirdetésre. A dalárda nagyobb létszámban jelent meg, az akkori hangulat már rájuk is hatott. Egy fekete zászlója volt a dalárdának s egy Rákóczi-féle zászlóra emlékeztető másik lobogó: világoskék alapon egy hárfajelkép volt rajta meg szalagok, a rúdján pedig a régi dalárdistáknak a nevei kicsi rézcímkékre felszegezve annak rendje-módja szerint. Mikor megkondult a harang, a dalárda elindult a halottas házhoz, de újból láthattuk, amit már előző nap is tapasztaltunk, hogy sokkal több idegen rendszámú kocsni van, a rendőrök állandóan őrzátoznak Szilágycseh

főtéren, még itt-ott fegyveres munkásőröket is láttunk. A dalárdisták általában menetelve haladtak, s engem az a gondolat foglalkoztatott, vajon meddig lehet még ezt tenni, hiszen ez egy valóságos tüntetés, ahogy mi a parókiáról zászló alatt végigvonulunk a főtéren. Majd a főutcán folytatva utunkat, a halottas házhoz érkeztünk.

Kihozták a házból a koporsót és letették a Szent Mihály lovára,¹²⁷ közben én elfoglaltam a helyemet az asztalnál, körülnéztem a jelenlévőkön, és akkor meglepett, hogy sokkal több román atyafi van ezen a temetésen, mint más alkalommal. Én annak rendje-módja szerint, a liturgiát szem előtt tartva elkezdtem a temetési szolgálatot. A temetés mindig a dalárda éneklésével kezdődött Szilágycsehből, így a lelkész szolgálata előtt és után temetések alkalmával nem a gyülekezet énekelt, hanem a dalárda. Ezt megszokta Szilágycseh népe, szerette, büszke volt rá, és lassanként nemcsak a módos emberek hívták meg őket, hanem már visszatérésem idején minden temetésen részt vettek a dalárdisták is. Felolvastam a textust; igaz, hogy két-három verset jelöltem ki akkor alapigeként, de végül az egészet végigolvastam, ugyanis olyan gondolatokat pengetett e részben Ézsaiás próféta, amiben benne van a jogörzés és jogorzás, és hogy „gyűlöli lelkem a gazsággal szerzett ragadományt” [Ézsaiás 61, 8]. Ám ez feloldódik az utolsó versben, mely különösképpen emlékezetes számomra: „Mert mint a föld megtermi csemetéjét, és mint a kert kisarjasztja veteményeit, akként sarjasztja ki az Úr Isten az igazságot s a dicsőséget minden nép előtt” [Ézsaiás 61, 11].

Az igehirdetést elkezdtem, s arról is beszéltem, hogy advent lévén itt vagyunk különböző felekezetekhez tartozó emberek, nemcsak reformátusok, hanem ortodoxok és római katolikusok, s milyen jó lenne szem előtt tartani, hogy a karácsonyt majd úgy ünnepeljük meg, olyan nagyon sokan menjünk el a templomba, hogy a három templomba ne férjenek be a hívek, hanem a kint maradt hívek serege összeérjen majd a főtéren. Mert nagy szükségünk van arra, hogy oldódjon a lelkünk, és a karácsonyi örömezenet fénye vezessen ki bennünket ebből a nyomasztó adventi sötétségből. S idéztem egy másik helyről Ézsaiás prófétát: „De nem lesz mindig sötét ott, a hol most szorongatás van... a kik lakoznak a halál árnyékának földében, fény ragyog fel fölöttük!” [Ézsaiás 9, 1; 9, 2].

Ez az a fény, ami nyomorúságos helyzetünkből erőt ad nekünk, hogy gondoljuk arra, amit Ady Endre eképpen fogalmazott meg: „másképpen lesz holnap”.¹²⁸

Az igehirdetés végével elindultunk, és mondhatni, mindenki jött, csak a nagyon öregek, ahogy ez szokás volt, nem jöttek velünk ki a temetőbe. Egy dalárdista mellém lép, s azt mondja nekem: „Tiszteletes úr, Tőkés László biztos, hogy Menyőben van”. Mondom, már nekem is mondta valaki, de akkor még ezt hihetetlennek tartottam. „Tessék elhinni, Tőkés László Menyőben van. Mi disznót vágunk Menyőben, mert a vejem odavaló. Bennünket elengedtek, hogy bemenjünk a faluba, sőt ismerős rendőr állott a parókia kapujában és megengedte nekem, hogy belépjek az udvarra. Tőkés László kint volt és odajött hozzám, aztán kezet fogtunk, átöleltük egymást, s én megkérdeztem, hogy van. Azt mondta, hogy jól. Ezt tessék elhinni nekem, mert ez így igaz”.

Engem egyre jobban foglalkoztatott a hír, és már hazafelé menet arra gondoltam, hogy meg fogom látogatni Tőkés Lászlót. Korábban is tervemben volt, hogy hazamegyek Ágyára, és akkor elmegyek Tőkés Lászlóhoz Temesvárra, hiszen nem kellett volna különösebben hosszú utat megtennem. Viszont a már említett templomjavítási költségek rendezésének a huzavonája akkor nem engedett időt arra, hogy hazautazzam. Most annál erősebb lett bennem a szándék: Úristen, Tőkés László Menyőben van, Menyő itt van nem messze tőlünk, tehát nekem mindenképpen meg kell látogatnom Tőkés Lászlót!

Közöltem a feleségemmel. „Megőrültél – mondta –, hát nem látod, hogy a szekus kocsik egymást érik a főtéren, és állandóan figyelnek bennünket?” Valóban, egy névtelen telefonáló is beszólt egy alkalommal, hogy vigyázzon tiszteletes úr, mert az átellenben levő szálloda ablakában mindig áll valaki és nézi, hogy ki megy be, ki jön ki a parókiáról. Ennyire figyeltek bennünket. „De – mondom – Mária, én elmegyek Menyőbe. Ha ő azt vállalta, amin keresztülment, akkor én úgy érzem, hogy nekem kötelességem őt meglátogatni ebben a helyzetben, hiszen nincs is messze tőlem”. – „De hát akkor sem teheted meg!” – a feleség féltő szeretete sugárzott az arcáról és a szavaiból. Mondom: „Idefigyelj Marika, vagy a szoknyád mellett kapok agyvérzést, vagy valami más bajom

történik. Nincs más választás!” Láttam, hogy nem lehet velem bírni, és semmi sem tarthat vissza. „Mégis hogyan képzelted el?” – tette fel a kérdést. Mondom, megvan az elképzelésem. Tudtuk, hogy Papp László mindenáron Menyőbe akarta kinevezni Tőkés Lászlót, csak hogy ő ellenállt a püspöki kényszerintézkedésnek és nem hagyta el Temesvárt, ahol a presbitérium és a gyülekezet is kitartottak mellette. Akkor üres volt a menyői lelkészi állás, nem volt papja a gyülekezetnek. Berke Sándor volt a beszolgáló lelkész, neki – gondoltam – jogában lenne Menyőbe menni, én pedig vele együtt megyek, mint „esperesi megbízott”, hogy átadjuk a lelkészi hivatalt az új lelkipásztornak. Én ezt egy olyan hivatalos színbe öltöztetett érvelésnek láttam, amit a hozzá nem értő rendőrök, akik feltartóztathatnak, valószínűleg elfogadnak majd a helyszínen.

Már kimentem az udvarra, mikor – éppen indulásom pillanatában – jött az én kedves kollégám, Püsök Sándor, az akkori dobai pap. Ő a fiaival együtt sűrűn megfordult nálunk a parókián. Én nem akartam alakoskodni Sándor előtt, olyan viszonyban is voltam vele, hogy ezt semmiféleképpen nem tehettem meg. Mondom: „Nézd Sándor, én most útrakész vagyok, Menyőbe szeretnék menni” – és elmondtam neki a tervet. „Én is veletek megyek”. – „Gyere – mondom –, semmi kifogásom ellene”. Éreztem, hogy azért ez egy félelmetes dolog, nem gyerekjáték, amire én elszántam magam, úgyhogy ez még akkor egy kicsit a bátorságomat is megnövelte, hogy együtt mondjuk el Berkének a tervünket. Igen ám, de Berke Sándor felesége, Katinka sem akart kimaradni. „Hát – mondom – Katinka, én nem bánom, ha te is velünk jössz”. Berkéknek volt kocsijuk, de a lelkésznek nem volt jogosítványa, ezért felesége, Katinka vitte mindig, akárhová mentek. Mondom magamban: álljon meg a menet, ha Kati odaül a kormány mellé, Püsök Sándor is ott van, Berke is ott van, mint átadó lelkipásztor, és én is ott vagyok, akkor vagy elfogadnak engem, mint esperesi megbízottat, vagy nem, s végül ki tudja, hogy mi lesz ebből. Püsök látta, hogy Katinkáék nagyon akarnak együtt menni, s azt mondta: „Én nem zavarlak titeket ebben, nagyon szeretnék Menyőbe eljutni, de akkor lemondok erről”.

Ültünk még egy kicsit, mert Berke Sándor megjegyezte, hogy azért valamit vinnünk kellene, hogy ne menjünk üres kézzel. „Hogy érted ezt, Sándor?” – „Hát valami

biztatót... valami útravalót kellene ajándékba vinni”. Azt mondja, olvassuk el a napi Igét. Jeremiás könyvéből a napi Ige arról szólt, hogy csinálj kötélből jármot, és dugd bele a nyakadat, mert aki nem viseli ezt a jármot, az elveszti az életét – Nabukodonozor jármáról van szó.¹²⁹ Én nem akartam vitatkozni szolgatársammal. – Berke Sándornak mint CE-vonalon álló lekipásztornak a lelkivilágát vagy a magatartását ismertem –, nehogy az legyen, hogy én nem fogadom el az általa használt útmutató szerinti napi Igét. Biztos vagyok benne, hogy ő ezt nagyon szigorúan isteni útmutatásként vette, és ezért akarta felolvasni Tőkés Lászlónak.

Elindultunk. Azt is elmondta Sándor, hogy azt hallotta, már Szilágyszezen, amikor a Menyő felé vezető útelágazás első épületeit elhagyjuk, két szemben lévő bejárati hidat összekötöttek egy hevenyében odaállított sorompóval, és munkásőrök meg rendőrök őrzik az utat, mert csak ott lehet járművel Menyőbe bemenni. Úgy is volt, Szilágyszezen fel volt állítva egy sorompó, de látszott, hogy frissen betonozták a talapzatát. Kétoldalt ültek egy asztal mellett – talán még kártyáztak is –, arrább munkásőrök és két géppuskás rendőr állott. Az egyik rendőr szabályosan megállít engem, ezért félrehúzóok. Kérdezi, hova igyekeznek. Mondom neki, Menyőbe. De hát Menyőbe nem lehet menni. „Nekünk hivatalos utunk van a faluba – mondom –, itt van mellettem a völcsöki lekipásztor, aki püspöki kinevezéssel, államhatósági megerősítéssel beszolgáló lelkésze a menyői gyülekezetnek. És mögötte ott van a felesége, én pedig nemcsak hozom őket, hanem esperesi megbízottként vezetem ezt az átadást, mert át kell adni annak rendje-módja szerint hivatalosan, egyházunk törvénye értelmében a gyülekezetet, a lelkészi állást az újonnan kinevezett lekipásztornak, Tőkés Lászlónak”. – „Tessék csak várni egy kicsit! – mondja nekem a rendőr. – Kérem nyugodtan megállítani a motort is, én elmegyek a néptanácsához (ugye, akkor még úgy hívták a községházát) és megkérdezem a főnököktől”. Elkérte az igazolványainkat, tőlem a jogosítványt is, mintha hivatalos ellenőrzés történt volna, és az okmányokat is elvitte magával.

Közben a másik rendőr intésemre a lehúzott kocsiablakhoz lép. Odahajolt, és mikor már éreztem, hogy a kívül állók nem fogják hallani, mondom neki: „Tudják maguk, hogy kit őriznek a faluban?” Azt mondja: „Valami papot, akit Temesvárról hoztak ide”. – „És tudja

maga, hogy Temesváron mi történik most?” – „Hát valami zűrzavar van ott, de többet nem tudunk”. Látszott rajta, hogy nem szolgálati titkot hallgat el, hanem egyszerűen tájékozatlan. Mondom: „Annak a papnak a neve Tőkés László, és ez a név már úgyszólván a televízión, rádión s más hírközlő szerveken keresztül világgá röppent, már mindenki tud róla, az amerikai elnöktől kezdve másoknak is tudomása van róla, hogy mi történt Temesváron Tőkés Lászlóval”. Hát ő ezt nem tudja, mondta. De közben a társa már jött visszafelé, és talán éppen ezért lett óvatosabb. Kezet fogtam vele. Mondom: „Legyen nyugodt, én senkinek el nem mondom, hogy magával mit beszélgettem. A Jóisten vezesse haza karácsony alkalmával, s legyen békés karácsonya a családjá körében!”

Rendőrtársa visszajött, hozta az igazolványainkat is, s azt mondta, hogy azt a parancsot kapta a feletteseitől, adjam meg a telefonszámomat, s majd ők, ha alkalmas lesz az átadást megejteni, telefonálnak. Így mentem vissza Szilágycsehbe magamba roskadva, mert nagyon szerettem volna Tőkés Lászlóval találkozni. De egy dolog megnyugtató: hogy Tőkés Lászlónak a Nabukodonozor jármával kapcsolatos napi Igét nem engedték, hogy elvigyük. Elég volt a járomból! Ha már a szeku pribékjei kihozták őt a temesvári tűzfészekből, nem fogja önszántából nyakába venni Nabukodonozor jármát.

December 21-én Teheránból jött haza Ceausescu.¹³⁰ Arra emlékszem, hogy kint vagyok az utcán, egy tanár szalad hazafelé, s azt mondja, a televízió közvetíti a bukaresti nagygyűlést, de valami zűr van. Én gyorsan bemegyek, bekapcsolom a televíziót, és látom, hogy Ceausescu, ahogy szokott, nagy gesztikulációval beszél, fellengzős ígéretek hangzanak el, de a háttérben olyan mozgások vannak, ami már nekünk, tévénézőknek is egyenesen gyanús volt. Kisült, hogy ő Teheránból hazajövet a temesvári eseményekkel kapcsolatosan megtudta, hogy már kezdenek mozgolódni más helységekből is.

Másnap engem arra kértek telefonon, hogy mennék el Benedekfalvára, mert egy idős asszony meghalt, és nem kapnak lelkipásztort. Elvállaltam a szolgálatot, de a kocsim éppen javítás alatt állt, ezért értem jöttem Benedekfalváról. A hozzátartozó, aki engem

kivitt, elmondta, hogy pontosan abban az utcában, azzal a házzal srégen szemben van a halottas ház, ahol az ortodox lelkipásztor lakik. „Menjünk oda, mert az ortodox papot is meghívtuk, ha nincs ellenére a tiszteletes úrnak”. – „Semmi kifogásom nincs ellene, az is jó hogy ott öltözzek be a román parókián, s ne a halottas háznál vegyem magamra a palástot – mondom. – A papot éppen ismerem, bemutatkoztunk már egymásnak Szilágycsehben”.

Az ortodox pap szeretettel fogad, azt mondja, egyezzünk meg a szolgálat rendjét illetően. Közöltem vele, hogy sülelmedi lelkész koromban miként temettem együtt az ortodox kollégámmal. „Jó lesz – mondta –, és most már beöltözhethetünk a papi ruhába”. A vállamra vettem a palástot, ő pedig magára öltötte az ortodox papi ruhát, s elindultunk. Alig voltunk az udvar közepén, amikor egyszer csak halljuk mögöttünk a felesége hangját, mire mi visszanézünk és megállunk. Integetve azt kiabálja az asszony román nyelven, hogy valami különös dolog történt: a televízió éppen most közli, hogy a Ceausescu-rendszer megbukott. Visszamegyünk az épületbe s a tévé képernyőjén éppen Dinescut¹³¹ láthatjuk, amint közli az ország népével, hogy a Ceausescu-klán megfutamodott, de reméljük, hogy valahol utoléri őket, akiknek ez a kötelességük és óhajuk, és reméljük, hogy vége lesz ennek a sötét korszaknak, s egy új világ köszönt reánk. Még más híreket is mondanak, különböző képeket, hangokat, véleményeket hallunk és látunk. Eltelik egy jó idő, a pap felesége kinéz az ablakon; odalát a halottas ház udvarára, még a koporsót is láthatja onnan. „Legyenek nyugodtak – fordul felénk –, ők is nézik a televíziót, mert a koporsó mellett senki sincs, most kezdenek a családtagok visszaszállingózni”. És valóban innen-onnan, a szomszédoktól jönnek ki a gyülekezeti tagok is, akik erre a hírre odamentek tévét nézni, híreket hallgatni, ki ahová éppen tudott.

Elkezdtek a temetést, én érintetem mindazt, ami történt, hiszen én szolgáltam először, a mi liturgiánk szerint, mert a mi halottunk volt. Aztán az ortodox kolléga következett utánam. Nagyon óvatos, tartózkodó volt a beszéde során, valahogy az tűnt ki a szavaiból, hogy igen, ez ma egy óriási nagy hír, de ki tudja, hogy mit hoz ránk a holnap.

Amilyen sötét korszak nehezedett ránk, sokan azt gondolták, hogy ennek talán sohasem lesz vége. Megértettem én az ortodox pap tartózkodó magatartását.

Temetés után egy nagybányai származású rokon vállalta, hogy hazavisz engem. Út közben kivesz a pénztárcájából egy kivágott újságcikket, amiben azt közölték, hogy egy adminisztrációs gyűlés alkalmával Nagybányán Papp László elítélte a temesvári eseményekben Tőkés László magatartását, és arra sarkallta a jelenlevőket, hogy ők is ítéljék el.¹³² „Mit szól hozzá a tiszteletes úr?” Mondom: „Milyen jó, hogy ez megjelent, és milyen jó, hogy most mindaz, amit hallottunk, láttunk, végre be is következett. Ez egy hithű dokumentum Papp László aljasságáról”. Bejegyeztem a halottat a bősházai anyakönyvbe – mert oda tartozott Benedekfalva –, a megjegyzés rovatba pedig nagyon röviden, távirati stílusban az eseményt is, hogy mi történt aznap egy vagy két órakor a temetés előtt. Aztán hazamentem.

Amikor hazaérkeztem, kiszálltam a kocsiból, elköszöntem attól, aki hazahozott, és az első kép, ami a szemem elé tárult az volt, hogy a parókia bejárata előtt az én kisebbik leányom, Imola és osztálytársai ledobálták a táskákat, kiszedik a könyveket és kitépdesik Ceausescunak a képét; ez minden tankönyv elején ott volt. Nem tudom, honnan szereztek gyufát, de már az egyik meg is gyújtotta a lapokat, és egy kis máglyát is láttam. Mondtam nekik, hogy menjenek be innen és vigyázzanak. Már csak azért is aggódtam, mert láttam, hogy a gyerekek nem vették figyelembe, hogy egyre jobban szaporodik a főtéri tömeg, és még ki tudja, hogy milyen hangulat lesz itt. Azonban a gyerekek nem engedelmeskedtek nekem mindaddig, amíg el nem égették a diktátor képeit. Utána fogták a táskájukat, ki-ki hazafelé indult, és az én kislányom is bejött a parókiára.

Közben én is bementem, velem szemben jön a feleségem kipirult arccal, ő is közli a hírt, amit már tudott, látott a televízióban. Mondom, igen, én is láttam, méghozzá az ortodox parókián kellett megélnem azt, amit talán nem is reméltem, hogy valaha bekövetkezik. Alig váltunk néhány szót, mindjárt megjelenik valaki a néptanácsból, és elmondja, hogy elfutottak mind a helybeli előljárók, csak a titkár maradt a tanácsházán, és nagy tömeg

gyűlt össze a főtéren. Ezt én részben láttam, de hát a közben eltelt idő alatt még jobban felszaporodott a tömeg. Azt mondja a tikár, aki maga is eljött a parókiára, mennék én is oda, mert arra kérnek, hogy szóljak a tömeghez. De miért éppen én? Hát engem soha nem hívtak eddig, nem vagyok én hozzászokva ahhoz, hogy egy ilyen súlyos politikai esemény alkalmával emberekkel bármit is közöljek. „De tessék jönni, mert különösképpen a románok emlegetik a nevét!” Én kategorikusan kijelentem, hogy nem megyek, de akkor újból jön valaki, már a közeli ismerősök közül is: „Kálmán, ki kell jönnöd!” Ez a kérés, amely már a baráti körből hangzott el, mégiscsak közelebbről érintett. Mondom neki: „Idefigyelj, nem megyek, mondd meg a titkárnak, hogy én most először elmegyek Menyőbe, addig szó sem lehet róla, hogy kimenjek a főtérre”. Ezt már megértették. És már nem is tudom, kikkel, valószínű, nem is az én kocsimmal de kimentünk együtt Menyőbe. Szilágycseh, Szilágyszeg és Menyő között már akkor egymást érték az odamenő- és jövő járművek, gyalogosok. Szilágymenyőben lassan valóságos zarándoklat alakult ki. Hihetetlen volt, olyat tényleg csak egy nagyobb zarándoklat alkalmával látni, úgy tele volt járművel és gyalogosokkal a Szilágyszeg és Menyő közti makadámút, mint talán még sohasem azelőtt. Szinte egymást érték az emberek, ahogy ide-oda mentek és jöttek, csak úgy kavargott az emberáradat. Másnap Bukarestből kiadott parancsra már katonákat küldtek Zilahról a Tőkés László védelmére, mert a fordulat pillanatában elszéledtek onnan a Securitate és a rendőrség megbízottai. Ezekben az órákban a kirendelt katonák megérkezéséig a menyői és désházai emberek botokkal és más eszközökkel őrködtek a parókia körül.

Az első kép, ahogy ránéztem a parókiára. Két utca öleli körül, s az alsó részén a terepnek egy vízlevezető árok vagy patak folyik; maga a parókia mintha egy kis szigeten állna. Este, mint egy körülvilágított láger, úgy nézett ki a parókia környéke, ahová Tőkés Lászlót hurcolták. Külön fényforrásokat szereltek oszlopokra. Mikor odaértem az épület bejáratához, Tőkés László éppen valakit kikísért, és lépdelt csendesen lefelé a küszöbön; amikor leért, én is a küszöb aljához érkeztem. Átkaroltuk egymást, miközben ezt mondja: „Vártalak, sokat hallottam rólad, sokat beszéltek nekem a híveid, és nagyon örülök, hogy itt vagy. Gyere, mert sürgős közölnivalóm van, szeretnék veled beszélni”. Mondom, jó, addig a velem jött atyámfiainak várjanak türelemmel; persze velük is kezett

fogott, beszélgetett egy kicsit, aztán bementünk egy belső szobába. Velem így folytatta: „Kálmán, cselekednünk kell, lépnünk kell! Ha az Úristen így feldobott, akkor ezt ki kell használnunk, és nem szabad késlekednünk, ne várjuk meg, míg mások intézkednek. Segítesz ebben?” – „Segítek”. – „Jó lenne bevonni az esperest is, mint aki egyházi tisztséget visel, hogy hivatalosabb színe legyen a szervezendő együttlétünknek, szóljál neki!” – „De – mondom – ha az esperes nem fogja vállalni? Mert én nem olyanak ismerem Fodor Lászlót, hogy könnyen belemenne”. – „Te felkérted, megmondod neki, nem kerüljük ki, és ha nem vállalja, akkor egyszerűen te fogod magadat és intézkedsz magadtól. Ezt így is vállalod?” – „Én ezt így is vállalom” – mondom. S akkor megállapodtunk, hogy hívjam össze Szilágycsehben a presbitériumot, hívjam el a környékbeli lelkipásztorokat, akiket csak elérek, ne törődjünk a megyehatárokkal, és a lelkipásztoroknak mondjuk meg, hogy lehetőleg hozzák magukkal a gondnokot, a főgondnokot, vagy éppen egy-egy presbitert, vagy bárki mást, akár világi küldöttet.

Mondom oké, rendben van, de mielőtt hazamegyek, tisztázzunk valamit. „Te helyettes lelkészi kinevezést kaptál Menyőbe, és segédlelkész voltál Peuker Leó mellett, neked jönnöd kellett volna”, – „Kálmán, az én segédlelkészi időm már lejárt – felelte. – A gyülekezet, a presbitérium engem meghívott és megválasztott lelkipásztorának, csak Papp Lacinak ez nem tetszett, meg a hatóságnak”.¹³³ – „Rendben van, elfogadom – mondom. – A másik dolog pedig, hogy azt is mondtad egy riportban, hogy a falurombolással kapcsolatosan egy memorandumot¹³⁴ küldtetek minden egyházmegyébe, de csak az Aradi Egyházmegyében volt erről szó, ahol ti személyesen Molnár Jánossal is részt vettetek egy közigazgatási gyűlésen, mert oda tartoztatok, ahhoz az esperesi körzethez, a többiek nem reagáltak rá. Én nem tudok arról, hogy a Nagybányai Egyházmegyébe eljutott volna ez a memorandum, mert énbennem bíztak a kollégák, és nem hiszem, hogy elhallgatták volna”. – „Kálmán, hidd meg, eljutott, csak az illető nem merte vállalni, hogy veletek közölje az adminisztrációs gyűlésen”. Rendben van, ezt is tisztáztuk, ami azért is volt fontos nekem, mert én már akkor szerettem volna valamilyen módon bekapcsolódni abba, amit Tőkés László tett, így akár a falurombolás elleni tiltakozó akcióba is. Aradon volt az a gyűlés, ami akkor szóba került köztünk, de – ahogy utólag kiderült – abban a pillanatban rácsapott a Securitate erre az

ügyre, és ez így ott maradt. Tőkés László tudomásomra adta, hogy eljuttatta a mi egyházmegyénkbe is a memorandumot, de akkor én nem kérdeztem – s azóta sem tisztáztuk egymás közt –, hogy ki volt az a lekipásztor, akinek elküldte, és aki nem merte vállalni, hogy közölje velünk azt.

Mindezt tisztán akartam látni. Úgy gondoltam, akire én felnézek, és akivel most az Úristen – ebben a történelmi helyzetben – összesodort engem, azzal rendeznem kell ezeket a dolgokat, amiket én nem értek a magam helyzetében. Így egyenesbe jöttem, rendben voltam magammal, és akkor már valamivel tisztábban láttam a helyzetet. Majd ezt mondtam: „László, én vállalom mindent elgondolásod szerint. Használjuk ki ezt az időt, Istentől kapott idő ez a mi számunkra, ahogy te mondtad, ha már az Úristen ilyen helyzetbe hozott téged. Próbáljuk meg ezt a mi magyar református egyházunk, egész partiumi és erdélyi népünk javára felhasználni. Hogy gondolod, mit csináljak?” – „Minél hamarabb hívj össze, amennyire lehet az esperes bevonásával, segítségével egy tanácskozást, ahol lekipásztorok és világiak vannak jelen. Arra nagyon vigyázz, hogy világiak is együtt legyenek velünk”. Vállaltam, de már akkor jeleztem neki, hogy ez nem lesz könnyű.

Mielőtt hazaindultam volna Menyőből, én elmeséltem Lászlónak, milyen a hangulat Szilágycsehben, és mit vártak tőlem, amikor onnan eljöttem. Én tudtam, hogy mi az óhaja a szilágycsehi tömegnek ott a főtéren, és igazán kit akarnak hallani. A helybeli emelvényre lépőket – a kórház igazgatójától kezdve különböző tanárokig – lehurrogták, nem tartották hitelesnek, s akkor kezdték az én nevemet mondogatni, de Tőkés neve is elhangzott már ott. Mondom neki: „Nem jöhetnél te ki? Hát ott eufórikus hangulat uralkodik, a kisváros főtere már majdnem tele volt emberekkel, mikor eljöttem, és én megígértem nekik, hogy esetleg, ha visszajöttem Menyőből, akkor vállalom, hogy beszélek a tömeghez. De egy óriási nagy baj van”. – „Mi a baj, Kálmán?” – „Én nem tudok olyan jól románul, hogy a magam igényének megfelelően román nyelven beszélhessek egy ilyen tömeghez, ahol egyszerű emberektől kezdve a diplomás emberig mindenki jelen van, s nem csak helybeliek, hanem a környező falvak elitje is”. Azt mondja erre Tőkés László: „Kálmán, én szívesen mennék, de a józanész azt diktálja

nekem, hogy most innen ebben a pillanatban ne mozduljak. Ha az Úristen engem megtartott, abból a nagy veszedelemből kimentett, akkor én könnyelműen ne hozzam magam veszedelembe”. – „Megértelek, László – mondom –, de nincs egy szöveged román nyelven?” – „De van – mondja –, nemrég írtam egy kiáltványt a román néphez”. – „Adsz egy példányt nekem is belőle?” – „Hogyne, nagyon szívesen”. Gépelve egy jó háromnegyed oldalas írás volt. Nyomban elolvastam. „Ez nagyszerű – mondtam –, nagyon megkönnyíti a dolgomat!”

Amikor – kezemben Tőkés László román nyelvű kiáltványával – a társaimmal együtt visszaértem Szilágycsehbe, a feleségem elmesélte, hogy közben a tanácsitkár személyesen is ott járt és könnyezve kérte, menjek és szóljak az emberekhez. Akkor újból jöttem értem. Úgy emlékszem, Székely Jóska jött oda – segédlelkészori közeli ismerősöm, aki később az egyház főgondnoka lett –, s azt mondta: „Gyere, mert olyan nagyon várnak!” Ekkorára már beesteledett. Feleségem – aki először még azt mondta, ne menjek, mert ki tudja, mi lesz – végül ő maga is jött velem, így nem marad egyedül.

Bementem a tanácsháza főbejáratán, felvezettek az emeletre, ott várt a tanácsitkár meg a többiek. Közölte velem, hogy innen kellene beszélni az ablakból. Kinézek az ablakon, mondom, ott a fenyőfák túlságosan nagyok, az ablak párkánya is fenn van, és erkélye nincs az épületnek. Megszólal az egyik: „Legegyszerűbb dolog, s jól látható és hallható leszel, ha leeresztenek az ablakon keresztül az ajtó feletti kis esővédő fedélzetre”. Így is történt. A sötétség eléggé ráborult már a városra. Na, mondom, hogy olvassak így, amikor nem látok? Akkor valahonnan zseblámpát szedtek elő, és odavilágítottak rám kétoldalt az ablakon keresztül. Mikor megjelentem, morajlott a tömeg – több mint kétezer ember –, de felemeltem a kezemet, és aztán rövid időn belül csend lett. Köszöntöttem a tömeget románul és magyarul. Ezután így folytattam román nyelven: „Menyőből jövök – Tőkés László üdvözetét hozom, aki szívesen jött volna személyesen szólni a szilágycsehiekhez, de ebben a kétes helyzetben érthető, hogy most ezt nem teheti meg. Ellenben itt van a kezemben Románia népéhez intézett kiáltványa. Szívesen felolvasom”. – „Hogyne! Hallgatjuk, tiszteletes úr!” És akkor taps, „Tőkés, Tőkés!” – skandálták a nevét. Akkor újból felemeltem a kezemet, mire ők

elcsendesedtek, és felolvastam a kiáltványt. Akkor ismét taps és Tőkés nevének a skandalása következett, majd így folytattam, ha megengedik magyarra fordítanám a szót. Felhangzott: „Tessék magyarul is szólni!” – főleg a románok kiáltották biztatólag, tehát látszott abban az eufórikus pillanatban, hogy itt nagyon egymásra talált a tömeg, és egy akarat, lelkesedéssel figyel arra, amit én közlök velük. Aztán magyarul elmondtam azt, hogy hogyan nehezedett ránk a diktatúra, de most hisszük, hogy másképpen alakul sorsunk. Végre egymásra talál ez a két nép, hiszen századokon keresztül együtt éltünk. „Mert ki óhajtaná azt innen közületek, akik itt vagytok, hogy akár magyarok vagy románok, vándorbotot vegyenek a kezükbe és elmenjenek valahová életük boldogulását keresni? Ez a mi közös hazánk, és ragaszkodunk a szülőföldünkhöz!” Utaltam a feszült helyzetre, ami ezekben a napokban volt, a legutóbbi temetésre és az előttünk álló karácsonyra. Lelkesítettem őket, hogy most már ezentúl szabadon gyakorolhatjuk vallásunkat, és hogy a felekezetek közti kapcsolat nem csupán formális, külsőséges lesz, hanem igazi ökuménia alakul ki az ortodox és a református, valamint más felekezetű gyülekezetek közt. Adyt, a Szilágyság nagy költőjét idéztem, a *Magyar jakobinus dala* című vers vonatkozó sorait, majd a *Főlszállott a pávából* vett gondolattal fejeztem be, miszerint hisszük, hogy „másképpen lesz holnap”.

Beszédem után az emberek elcsendesedtek és 15-20 percen belül elmentek haza. Talán még akkor este vagy néhány nappal később tudtam meg, hogy amíg a tömeghez szóltam, hátul a kerítésen keresztül megszőktették azt a rendőrfőhadnagyot, akire nagyon haragudtak a szilágycsehiek. Úgy lehet, hogy valamilyen bosszúállást vagy lincselést akadályoztam meg ezzel a beszéddel, mert ez benne volt előzőleg a hangulatban. Emlékszem még a nevére is, Buteanu főhadnagynak hívták. Gazdasági ügyeket vizsgáló rendőrtiszt volt, és Columbónak nevezte itt a jónép – bár Columbóra nem illettek a rá vonatkozó jelzők.

Utána barátaim visszakísértek a parókiára, s még nagyon sokáig hosszasan elbeszélgettünk. Már akkor kifejezésre juttattam azt a gondolatot, hogy csodálatos érzés ezt így megélni – hiszen erre még csak gondolni sem mertünk –, de vajon meddig tart

ez, és valóra válik-e valami abból, amit most ebben a hangulatban átélünk. Mi lesz majd, ha elmúlik az eufória?

Nagyon zűrzavaros hangulatban telt az este, mert különböző hírek röppentek fel az eseményekkel és Tőkés Lászlóval kapcsolatosan is, időnként egyenesen bosszantó volt a sok ellenséges oldalról beállított hír. Állandó kapcsolatban voltam Csépi Sándorral – gyerekkori játszótársammal, televíziós jó barátommal –, és ő telefon útján összehozott Oltványi Ottóval, aki az MTV tudósítója volt Bukarestben. Tőkés László menyői felhívását, amit felolvastam itt a szilágycsehek előtt, be is diktáltam neki telefonon keresztül, hogy közhírré tehessek.

A következő napokban a szilágycsehi parókia olyan volt, mint egy átjáróház: a Menyőbe igyekvők közül sokan bejöttek hozzám, riporterek is jöttek-mentek. Ezek az események lekötöttek engem is, de szenteste elhatároztam, hogy kimegyek Menyőbe. Magammal vittem a feleségemet, két kislányomat, és velem jött Bara Zoltán körzeti orvos is. Ünnepet köszönteni mentünk, amit Tőkés László örömmel fogadott. Ott is nagy volt a karácsonyi hangulat, az ortodoxokok éppolyan örömmel mentek ünnepet köszönteni Tőkés Lászlóhoz, akárcsak a reformátusok. Már első találkozásunk alkalmával meghívtam őt egy karácsonyi szolgálatra Szilágycsehbe, és most véglegesítettük a szolgálat időpontját, megbeszéltük annak a rendjét, hogyan is történjen az, hiszen ez lesz az első alkalom, amikor ő elhagyja Menyőt.

Karácsony első napján látszott az embereken, hogy minden megváltozott; ragyogott mindenki arcán ez az új állapot, ami bekövetkezett ránk. Istentisztelet végeztével a hirdetések során jelentettem be a templomi gyülekezet előtt, hogy a holnap délutáni istentisztelet keretében, ha az Úristen is úgy akarja, Tőkés László fogja hirdetni Isten Igéjét. Másnap én mentem érte Menyőbe. Mielőtt elindultunk, elmondtam neki, hogy minden biztonsági óvintézkedést megtettünk, de így is elkísérte két géppuskás katona, akik ki voltak rendelve a zilahi katonaságtól. A százados már Szilágycsehbe érkezésünk előtt kiküldött valakit és a rendőrséggel is felvette a kapcsolatot, ugyanis egy kósza hír terjengett, vagyis azt mondták az emberek, hogy valami robbanószerkezetet helyeztek

el a templomban. Az istentisztelet előtt átvizsgálták a templomot, de semmi nyoma nem volt ennek. Azért arra vigyáztunk, nehogy egy ilyen kósza hír miatt dugába dőljön a mi szép nagy tervünk. Ez biztosan egy alattomos szekus megfélemlítés akart lenni.

Ünnep másodnapján már dél körül lassanként szállingóztak az emberek. Akik Menyőbe igyekeztek, azok mind megálltak, amikor megtudták, hogy Tőkés László itt fog prédikálni, és akik Menyőben voltak, azok is mind Szilágycsehbe igyekeztek. Azon a napon hatalmas nagy volt a tömeg, mert több mint kétezer ember volt együtt a templomban és környékén. Mikor beharangoztak, Tőkés László vállára vette a palástot, jómagam is ezt tettem, és elindultunk a templomba. Amint a parókia folyosójáról kiléptünk – hátul a kerten keresztül vezetett az út a templomba –, már ott akkora tömeg volt, hogy alig tudtunk elmenni a bejáratig. Kihangosítottuk előzőleg már a templom előtti teret, hogy legyen lehetősége azoknak is hallgatni az igehirdetést, akik kint maradtak, mert kívül többen álltak, mint ahányan befértek. A mi templomunk nyolcszáz lelket tud befogadni, de akkor az emberek annyira szorosan voltak, mint gyufásdobozban a szálak; az úrasztalánál, minden padosor között, sőt még a templom körül is. Éppen csak hogy oda tudtunk jutni a papi padhoz és a szószékhez. Az igehirdetés a karácsonyi textus szerint Heródesről szólt a Máté evangéliuma alapján.

Az istentiszteleten az ortodox pap is megjelent. A katolikus pappal előre megegyeztünk, hogy ő ott fog várni bennünket, mikor majd átmegyünk együtt a római katolikus templomba – és így is volt, ott a plébános úr fogadott bennünket szeretettel. Elhangzottak a köszöntések, természetesen Tőkés László is beszélt, jómagam is beszéltem a katolikus templomban, majd a parókián folytattuk az ott maradt egyházi vezető testülettel, ifjakkal. Közben titkos üzenet érkezik hozzám a katolikus parókiára, félrehívnak, és valaki közli velem, hogy az ortodox hívek egy kicsit sértve érzik magukat, ugyanis oda nem látogattunk el. Hát én hirtelen azt mondom: a katolikus templomba minket meghívott a plébános úr a vezető tanács néhány tagjával együtt, akik maguk is ott voltak a mi istentiszteletünkön. Igaz, hogy az ortodox pap is ott volt, szót is kapott a templomban, és örömmel fogadta ez a tömeg abban az eufórikus hangulatban, de az az igazság, hogy nem hangzott el ott nyilvános meghívás az ő részéről. Pedig ott lett volna

a jó alkalom, ennek ellenére mi úgy rendeztük, hogy elmenjünk az ortodox templomba is. Mondtam is, hogy ezt helyre lehet hozni, amennyiben valóban várnak bennünket, akkor most nagyon rövidre szabjuk az itt-tartózkodási időt és igyekszünk oda. Amikor Tőkés Lászlóval ezt közöltem, ő ezt helyénvalónak találta. Átmentünk az ortodox templomba az ott marad kitartó hívekhez, akik a papjukkal együtt ott voltak az istentiszteleten, vagyis vártak bennünket. Jó néven vették, hogy ott, a saját templomukban is megjelentünk, ahol lelkipásztoruk Tőkés Lászlót köszöntötte, ő pedig erre románul válaszolt. Tőkés külön kihangsúlyozta, hogy eddig csak szemfényvesztő ökuménia működött a diktatórikus rendszer idején, de most reméljük, hogy egymásra találva felvesszük az ortodox felekezetekkel is a nyílt, őszinte kapcsolatot.

Az ortodox templomból visszatértünk a parókiára. Jócskán elmúlt éjfél, de még sokáig beszélgettünk az eseményekről, hiszen volt miről gondolkodni. Aztán kivittük Tőkés Lászlót Menyőbe, és hamar elköszöntünk, mert december 27-én nekem elő kellett készítenem a tanácskozást, amit december 22-én elterveztünk.

Szilágycsehi felhívás

A fordulat utáni időben a szilágycsehi parókia volt a Tövisháton zajló események középpontja. Tőkés László írta saját kezűleg az egyházközség diáriumába: „Az örömteli felszabadulás után, karácsony másodnapján tartott istentisztelet lett egyre jobban kiszélesedő erdélyi igehirdetői útjaimnak a kiindulópontja”.

Karácsony harmadnapján délelőtt-délután istentiszteletet tartottunk, és közben kihasználtam a lehetőséget, hogy előkészítsem a szilágycsehi parókiára tervezett találkozót a környékbeli – vagy akiket elérünk, távolabbi – lelkipásztorokkal és a lelkipásztorok kíséretében idejövő gondnokokkal, főgondnokokkal, presbiterekkel vagy bárki mással a világi küldöttek közül. Mert nagy hangsúlyt kapott az, hogy ne csak a lelkipásztorok jöjjenek, hanem világi küldöttek is.

Persze ezt meg kellett beszélnem Fodor Lászlóval. Felhívtam az esperest, közöltem vele, hogy nem olyan régen Menyőben voltam, és hogy mit terveztem Tőkés Lászlóval. „Kálmán, téged elfogott a Tőkés-hév”. – „Nem a Tőkés-hév, Laci – mondom –, hanem annak az ügynek a heve, amit Tőkés László képvisel, ezt vállalom. És téged nem akartunk kihagyni, mert össze kellene hívnunk egy tanácskozást”. – „Hát azt nem lehet – mondja. – Hogy képzeled, hogy ilyen hamar, ilyen hirtelen ezt nyélbe lehet ütni?” Mondom: „Idefigyelj Fodor esperes úr, amikor Nagy Imre temetésével kapcsolatosan egy nappal előtte közzétetted telefonon, hogy ki mitől óvakodjon, mire vigyázzon, és nekem külön is szóltál, akkor megvolt a lehetőség arra, hogy bizonyos dolgokat villámgyorsan intézz. Most éppen milyen akadályba ütköznél, hogy minél több helyre eljusson a hír, miszerint Szilágycsehben lesz egy tanácskozás?” Végül nagy nehezen beleegyezett, de ahhoz ragaszkodott, hogy az esperes által összehívott gyűlés nem hivatalos. Mondom: „Te vegyed úgy, ahogy akarod, csak csináld, mert énnekem nincs annyi címem, és nem tudok annyi embert összehívni, mert nem én vagyok az esperes. És jó lenne, ha te is ott lennél”.

Lehet hogy Fodor László – mert a szavaiból ez kitűnt – arra gondolt, ma ez így van, holnap pedig ki tudja megint hogy lesz? Ezért nem merte egyből vállalni? Egyáltalán mit vállalt ő már azelőtt is? Nekem nincsenek bizonyítékaim. Annyit tudok, hogy Fodor László Papp László idejében lett esperes, és azt is láttam, hogy Fodor esperes a Szilágycsehi templomrenoválás során milyen viszonyban volt a megyei titkárral Anélkül hogy én most őt bántanám, ez nyilvánvaló volt, mert előttem történt.

December 28-án aztán összegyűltünk, ahogy sikerült, megvan a jegyzőkönyv is – *Szilágycsehi felhívás* címen –, mely a gyűlésen született. Még amerikai református folyóiratban is láttam, de Németh Géza¹³⁵ is belefoglalta Felkiáltó-Jel című dokumentumgyűjteményébe, aki a Reménység Szigete gyülekezetének életre hívója volt az erdélyi menekültek számára.

A Szilágycsehi felhívás volt az egyik alapja annak, hogy a szándék nyilvánvalóvá lett: az egyházi élet abban a mederben és úgy nem folyhat tovább, ahogy folyt, s nagy lehetőséget adott nekünk a változásokra az örökkévaló Isten.

A szilágycsehi parókián összegyűlt 34 palástos és nem palástos egyházi képviselő. Nem készült névsor, pedig nagyon fontos lett volna. Nem hiszem, hogy mi figyelmetlenségéből hagytuk el, ennek biztos volt olyan oka, hogy nem mindenki merte vállalni, hogy a nyilvántartásban szerepeljen. Abban az időben még ropogtak a fegyverek Kolozsváron is, Aradon is, nem beszélve Bukarestről meg más helységekről. Akkor még félni lehetett a megtorlásoktól, bár én nem emlékszem, hogy valaki ezt így kimondta volna a tanácskozáson, hogy ne legyen névsor. Amikor a *Tövisháti emlékezések*¹³⁶ készült a tízéves évfordulóra, gondoltam, milyen kár, hogy nincsenek meg a nevek.

A szabadság biztosította új lehetőségekkel élve, szerény erőnkhez képest kezdeményező szerepet kívántunk vállalni a református egyház megújításában a reformáció örökérvényű elvei értelmében. „Ecclesia semper reformari debet” [*Az egyháznak mindig megújulásra van szüksége*] – ez a gondolat vezette a mi tanácskozásunkat, s mindenáron szerettük volna Tőkés László kezdeményezésére felhasználni azt a szerintünk nagy lehetőséget, hogy az Ige parancsának eleget tegyünk. A Thesszalonikai levélben olvashatjuk ezt, hogy mindent megpróbáljatok, s az alkalmakat áron is megvegyétek. [*1Thesszalonika 5, 21*]

Fodor László esperes is szót kapott rövid bibliamagyarázatra, azután én mint házigazda szintén köszöntöttem az egybegyűlteket és kifejezésre juttattam célunkat Ézsaiás próféta könyve alapján – „És megépítik a régi romokat, az ősi pusztaságokat helyreállítják.” [*Ézsaiás 61, 4*] – mi a romok építői lehetünk az Igén keresztül, erre akartam irányítani az egybegyűltek figyelmét is. Ezen az együttléten megszületett a Szilágycsehi felhívás, amelyben pontokba foglaltuk, milyen célokat szeretnénk elérni. A dokumentumot, a záradék után aláírta Fodor László esperes, Molnár Kálmán

lelkipásztor, Tőkés László lelkipásztor, Székely István lelkipásztor, Lukács József lelkipásztor, Tóth József lelkipásztor és Gede Mátyás lelkipásztor.

Nagyon érdekes volt, hogy a megyei Nemzeti Megmentési Front¹³⁷ egyik képviselője is megjelent gyűlésünkön; köszöntött bennünket, szeretettel fogadtuk és szót adtunk neki, aztán rövid idő múlva el is távozott. A tanácskozást két ízben is meg kellett szakítani a parókia előtt spontán módon összegyűlt tömeg – románok és magyarok kérésére –, akik látni óhajtották Tőkés Lászlót. Néhányunk kíséretében kiment és két ízben is szólt az egybegyűltekhez a parókia előtt, Szilágycseh főterén román és magyar nyelven.

A szilágycsehi RMDSZ szervezet megalakulása

Mivel nagyon fontosnak tartom és mondhatni, egész a mai napig végigvonul a mi életünkön az RMDSZ-hez való viszonyunk, ezért szeretnék egy-két dolgot elmondani az RMDSZ szilágycsehi szervezetének megalakulásáról. December 28-án eljöttek a parókiaira azok, akik foglalkoztak társadalmi, politikai ügyekkel, és megpróbáltuk előkészíteni a másnap tartandó alakuló közgyűlést, amire meghívtuk előzetesen Tőkés Lászlót is. A gyűlés megszervezését egy héttagú bizottság végezte, amelyben benne volt mind a két lelkipásztor, a római katolikus plébános és jómagam a református egyház részéről. A Nemzeti Megmentési Front városi tanácsának tagjait is meghívtuk erre az alkalomra.

1989. december 30-án délután négy órakor gyűltünk össze az alakuló közgyűlésre a művelődési házban. Személyesen hoztam be Tőkés Lászlót Menyőrről, akit nagy ovációval fogadtak. Az intézőbizottság nevében dr. Bara Zoltán köszöntötte a megérkezett vendégeket, utána én köszöntöttem az egybegyűltek, majd bejelentettem az RMDSZ helyi szervezetének a megalakulását. A beszédemben utaltam arra, hogy a mai állapot olyan, mint tavasz a télben, amely a megújulás lehetőségét hordozza magában az élet minden területén, egyházi, kulturális, gazdasági síkon egyaránt. Adyt idézve az *Új tavaszi seregszemléből*: „Robogj föl, Láznak ifjú serege / Villogj, tekintet, világbiró kardunk, / Künn, a mezőkön, harsog a Tavasz / S mi harcból-harcba csapat-

szemlét tartunk”. Ezt azért találtam helyénvalónak, mert a mi számunkra – a temesvári eseményeket szem előtt tartva, és Tőkés László jelenlétében – azért nem akármilyen csapatszemle volt ez, amit az Úristen megadott a fordulat után; most is jó szívvel gondolok vissza erre. Aztán még egy-két dologra kitértem, majd Isten áldását kértem a közgyűlés munkájára és felkértem Tőkés Lászlót, hogy ő is mondja el az egybegyűlteknek, hogy mit akar a közgyűlés megalakulásának órájában közölni és elmélyíteni.

Tőkés László már akkor kitért arra előrelátóan, hogy nagyon kell vigyázni, nehogy elklikkesedjen az RMDSZ, és szólt külön arról is, hogy milyen besúgórendszer működött eddig Ceausescu jóvoltából a Securitatén keresztül. Karinthy Frigyeszt idézte: „Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek”. Most értelmezzük az első sort, mondta: eddig nem mondhattuk el senkinek fájdalmainkat, gyötrelmeinket, keserveinket, és sugdosódva beszéltünk, elfojtottuk igazunk szavát. Nem mondhattuk el senkinek, mert nem tudtuk, hogy ki a besúgó, ki a bérenc, ki a mások által lefizetett áruló. Most, szabadon viszont azt az elvet alkalmazzuk, hogy „elmondom hát mindenkinek” – mert ha mindenkinek el merem mondani az én közölnivalómat, akkor már nincs mit besúgni. A közgyűlésen végül nagyon jó hangulatban, lelkesedés közepette megalakult helyi szervezetünk. A szilágycsehi RMDSZ tiszteletbeli elnökének választotta Tőkés Lászlót, aki – mivel máshova is meghívása volt– búcsút vett tőlünk és rövid időn belül eltávozott Szilágycsehből.

Az elmaradt átvilágítás

Abban az időben már nyíltan beszélgettünk arról, hogy a Securitate milyen széles körben végezte a maga munkáját. Annakidején ők maguk is híresztelték, hogy sokan kollaborálnak velük, sok lelkipásztorral van kapcsolatuk meg tanárokkal és művészekkel is. Amikor aztán hozzájutottunk a Securitate-dossziékhoz, kiderült, hogy olyanok is bedolgoztak nekik, akikről ezt nem is gondoltuk.

Én szorgalmaztam az átvilágítást, ennek nyoma van a későbbi esperesi jelentéseimben is, és az ezzel foglalkozó egyházkerületi közgyűléseken s más fórumokon elmondott hozzászólásaimban. Vitaindító írásaim is jelentek meg ezzel kapcsolatosan. Bár akkor még nem tudtam, hogy mindabban, amiket leírtam velem, mit ferdítettek el, és az hogyan kerül majd az emberek elé vagy éppen püspököm elé, úgy láttam, hogy a Securitate mindenre képes.

Ahhoz, hogy az átvilágítás megtörténjen, egy zsinati végzés kellett volna már a kezdet kezdetén, amikor nagyon nagy értelme lett volna, mert akkor fel tudtuk volna használni annak az eredményét. Említettem már, hogy esperes-társaim közül többről is kisült, hogy szekus kollaboráns volt, és akkor az illetők nem jutottak volna tisztségbe. Ezért sajnáltam én, hogy nem történt meg azonnal a fordulat után az átvilágítás. Mindig volt valamilyen akadálya a Tökés László által indítványozott átvilágításnak. Az ortodox egyházban egy-két püspökkel kapcsolatosan nyilvánvalóvá lett, hogy kollaboráns volt, ezt közölték, de utána az ortodox egyház nyomban rátaaposott erre az ügyre és nem engedte tovább az átvilágítást. A katolikus egyház ódzkodott már a kezdet kezdetén, nálunk pedig megoszlott a vélemény, de – amint később ki is derült – egyházi jogtanácsosok és más világi képviselők közt voltak olyanok, akik kollaboránsok voltak, s ők persze az átvilágítás ügyének a kerékkötői lettek, különösképpen az Erdélyi Egyházkerületben.

Még a kezdeti időben egy nagy kerületközi lelkesértekezletet tartottunk Nagyváradon, és erre az alkalomra írtam három vitaindító cikket. Az egyikben az átvilágítást szorgalmaztam, mert – bármilyen fontos lépés – nem lehet az, hogy mi lelkipásztorok ezt elintézzük csendben, bűnbánattal. A bűnbánatot megelőzi a bűnvallás, és aztán jön a kegyelem, a megbocsátás. Idáig nem jutottunk el. Most nagyon nehéz nekem utólag megfogalmaznom, hogy így ezt egyszerűen elintézni nem lehet. Aztán ítélnék el, akik majd olvassák, hallják ezt, de szerintem semmiféleképpen nem lehet így elintézni ezt a súlyos hibát, mert ez egymás elleni véték. Nem akartuk fejét venni annak, aki kollaborált, szó sincs erről! – egyszerűen csak szálljon magába, ismerje el, hogy mi történt, és ne akarjon tisztséget viselni. Talán más irányba haladt volna a sorsforduló

után egyházi életünk, ha ezt sikerül nekünk mindjárt az elején Tőkés László kezdeményezésére a gyakorlatban is megvalósítani. Mert ez volt a cél, nem az üldözés, nem az, hogy valakit megfosszunk az állásától. Legyen lelkes, végezze a szolgálatát, amennyiben ezt a presbitérium és a gyülekezeti közösség elfogadja azután is, amikor kiderül róla, hogy kollaboráns volt. Szolgáljon, áldja meg a Jóisten a szolgálatát, de ismétlem: ne akarjon semmilyen egyházi tisztséget viselni sem a palástos, sem a nem palástos, világi egyháztag! Ez máig lázba hoz engem, de azt hiszem, jó, hogy eljutottunk idáig, és ez őszintén kipattant belőlem, mert nekem mindig ez volt a céloim. Nincs semmi baj, végezd a magad munkáját, de – talán nem méltó hozzám, hogy így fogalmazzak, de ez így most közérthetőbb – ülj le a fenekedre, és ne akarj se esperes, se tanácsos, se püspök lenni, ne akarj tisztséget viselni!

Amennyire kiderült, eléggé át volt hálózva a református egyház. Az alap gondolata ennek az átvilágítási szándéknak az volt – Tőkés püspök szerint is, és én magam is erre gondoltam –, hogy egyesek, akik nem merik vállalni az átvilágítást, továbbra is kapcsolatot tartanak a szekuval. Mert a Securitate most is működik. Attól féltünk, hogy ezeket az embereket zsarolni lehet, és a megzsarolt embert tudjuk, hogy mennyi mindenre fel lehet használni. Olyan dolgok ellenlábasaként lépnek fel, amelyek fontosak, vagy személyek ellen – most hadd ne beszéljek külön arról, hányan fordultak Tőkés László ellen eléggé nyíltan. De nem történt meg idejében az átvilágítás, és nem tudtuk, hogy ki az, aki zsarolható, ki az, aki nem.

Hadd mondjak el ehhez egy történetet. A fordulat után a Református Világszövetség jóvoltából egy darabig minden egyházmegyéből egy-két lelkipásztor Locarnóban üdülhetett, még hozzá harminc napon keresztül. És minden egyházmegyében azt határozták el, hogy az idősek kezdjék, mert a fiataloknak elég idejük lesz még később is Locarnóba eljutni. Mikor rám került a sor, a feleségemmel kettesben érkeztünk meg Locarnóba. Persze ott már voltak olyan kollégák, akiket ismertem, és voltak olyanok, akiket ott ismertem meg. Egyszer csak észreveszem, hogy valaki nagyon figyel rám, és ezt a feleségem is észleli. Majd hozzám lép s azt mondja: „Esperes úr, én Margócsy László ügyvéd vagyok. Mi mindig kergettük egymást”. – „Hogy értsem ezt, ügyvéd úr?” –

„Hát úgy, hogy én kisjenői származású vagyok, maga pedig ágyai, s amikor én végeztem az erdőhegykisjenői iskolában, maga akkor ősszel ment oda, amikor én végeztem a volt katolikus gimnáziumban nyár elején, maga akkor ősszel ment oda”. – „Na, most már értem”. Margócsy Lászlóval, akivel úgymond földiek voltunk, egyre jobban összebarátkoztunk Locarnóban.

Mi kocsival utaztunk, és azt mondta, ne vegyem tolakodásnak, de ha nem zavar, akkor ő a kislányával szeretne csatlakozni hozzánk, minden költség felét állja, s így legalább többfelé eljuthatnának ők is Svájcban. Mondom: „László, költségtérítés nélkül is szívesen elviszünk titeket”. Nagyon kellemesen töltöttük együtt az időt. Nekem elmondta, hogy amikor csendes délutánokon mi aludtunk, ő ott maradt a hallban, ahol sok teleírt vendégkönyv volt a polcon, ő ezeket forgatta. A vendégkönyvekből kitűnt, hogy az esperesek és más kerületi tisztségviselők, esetleg lelkipásztorok mikor milyen bukaresti kultuszinspektorral vagy megyei inspektorral üdültek együtt Locarnóban a fordulat előtt. Tehették ezt a püspökök jóvoltából – a Világszövetség vagy az Egyházak Világtanácsa költségén –, ez egyfajta jutalomüdülés is volt az egykori kollaboránsoknak.

A nagyváradi út

December 29. nagyon emlékezetes volt, ugyanis azon a napon kaptunk a református egyházkerülettől hírt arról, hogy Papp László püspök megfutamodása után azokkal, akik átvették az irányítás szerepét, újból megindul az egyházkerület adminisztrációja, munkája. Borsi esperesre emlékszem, de ott volt közöttük akkor Veres-Kovács Attila az akkori fogyvásárhelyi lelkipásztor, Balogh Barnabás, Sándor Lajos – és Nógrádi Béla püspök helyettes, hogy őt se felejtsem ki. Végeredményben nem volt gazdátlan ebben a mondhatni statáriális állapotban az egyházkerület, mert volt törvényes püspök helyettese, Nógrádi Béla nagybányai esperes, akit én közelről jól ismertem, hiszen az ő esperesi körzetéből kerültem a Szilágyságba. Papp László püspök helyettese volt, az egyházkerület főjegyzője. Ez az öttagú bizottság indítványozta – az akkori nagy történelmi sorsfordulót szem előtt tartva –, hogy vigyem fel Tőkés Lászlót Nagyváradra december 29-én.

Gede Mátyás a bogdándi lelkipásztor már előzőleg is jól ismerte Tőkés Lászlót a feleségével együtt, hiszen az ő felesége is dési volt, désaknai. Különben mind a hármunk felesége odavaló: az én feleségem is désaknai, Gede Matyié is, Tőkés László felesége pedig dési, de hát Désakna annyira odakapcsolódik, hogy már Désnek egy utcájaként számít. Mi jó barátságba kerültünk Matyiékkel – annak révén is, hogy a bogdándi papné, Gede Mátyás felesége Kudla Ildikó földije volt Marikának, a feleségemnek –, és tartottuk is a kapcsolatot, rendszeresen járogattunk egymáshoz. Ezekben a napokban ők is sűrűn megfordultak a parókián: vagy Menyőbe mentek, vagy éppen Tőkés László volt itt, és együtt készítettük elő a nagyváradi utat. Arra kértem Mátyást, hogy amennyiben az ideje engedi, szeretném, ha ő is velünk jöjjön Nagyváradra, és vállalta az utat.

Aznap reggel éppen vele kávézhattam, amikor határozott kopogás hangzott a bejárati ajtón, és belépett a százados úr, aki a Tőkés László őrizetére kirendelt kis csoportnak a parancsnoka volt. Azt mondta: „Íme, itt van a két katona, akik önöket elkísérik, én visszamegyek Menyőbe. Nagyon-nagyon vigyázzanak az úton!” Így indultunk az én fehér Ladámmal Nagyváradra. Én vezettem, mellettem Gede Mátyás, hátul középen Tőkés László, s mellette a két géppuskás katona. Korán indultunk, még sötét volt.

Enyhe volt a tél, de éppen azon a reggelen friss hó hullott. Olyan ütemben haladtunk, ahogy az útviszonyok engedték, mert mindig az jutott eszembe, hogy milyen felelősséggel tartozom én, nehogy baja legyen most mindazoknak, akik velem együtt utaznak, és éppen Tőkés Lászlónak, akit milyen köztisztelet és lelkesedés övez. Hegyközkovácsiban egy élesebb kanyarban, ha nem lassítok, éppen nekimehettem volna egy nagyon elesett, kis fehérfalú, kopottas háznak, s amíg oda jutottunk, hogy túl legyünk a kanyaron, elolvashattuk, amit románul és magyarul hatalmas nagy fekete betűkkel írtak a falára. „Jos comuniștii!” [*Le a kommunistákkal*], amit magyarra nagyon érdekesen így fordítottak: „Pokolba a kommunistákkal!”. Derültünk is ezen Matyival és Lászlóval, magyarázgattuk a két katonának, hogy min derülünk. S akkor az egyik közülük megjegyezte, minden reményünk megvan arra, hogy soha többet vissza nem

térnek. Nem tudom, mondtam, félek, mert ki tudja, mi lesz még a következménye ezeknek az eseményeknek, és hogy lesz majd ezentúl. Márai Sándor szavaira gondoltam: „A kommunistától még nehéz lesz megszabadulni, mert senki sem olyan veszedelmes, mint egy bukott eszme haszonélvezője, aki már nem az eszmét védi, hanem a zsákmányt.”¹³⁸

Megérkeztünk Nagyváradra. A várost én autóvezetőként is jól ismertem, hiszen rajta keresztül jártam haza a szülőfalumba, és öcsém is ott lakott, tehát könnyen tájékozódtam. Igen ám, de amikor elhagytuk Biharpüspököt, és megérkeztünk az állomás tájékára, akkor egy hömpölygő tömegbe ütköztünk, és csak nagyon lassan haladhattunk előre. A különböző transzparenszek és zászlók alatt vonuló csoportok olyan hangokat ütöttek meg, hogy nem volt valami szívderítő látvány, ami a szemünk elé tárult, és a biztonságérzetünk – beleértve a katonákat is – egy kicsit kezdett meginogni. Hogy jutunk mi innen el a még aránylag messze lévő püspökségre?

Az egyik katona, Nelu azt mondja, hogy húzzak félre egy kicsit, álljunk meg itt. Jó, megállunk egy épület előtt. Úgy látja, hogy őrszemek vannak itt-ott, ő megy, felveszi egyikükkel a kapcsolatot, és majd kérdezősködni fog tőle, hogy milyen irányba mehet könnyebben a püspökségre. Ahogy mi beszélgetve ott ülünk a kocsiban, egyszer észreveszem, hogy a járdaszegély melletti épület alagsorának kis félrehúzható ablakából – azon keresztül árultak kiflit s kenyeret – egy asszony feszülten figyeli a kocsit, aztán megjelenik egy másik asszony mellette az üzletben, közöl valamit, egy férfi is megjelenik, és a kocsi felé mutatnak, de már indulnak is kifelé. Akkor én gyorsan kiugrok a helyemről, odamegyek, mondom, ugye felismerték, hogy ki van a kocsiban? Azt mondják, igen, Tőkés Lászlót látjuk ott ülni. Mondom: „Nagyon kérem, hogy vigyázzanak, most ne menjenek oda a kocsihoz, mert ki tudja, hogy egy ilyen kétes tömegben mi lehet annak a következménye, ha kiderül, hogy az autóban Tőkés László van”. Ők nagyon komolyan vették az én intésemet, megállottak és kérdezősködtek, hogy van, mint van a felesége, a kisgyermek... Megnyugtattam őket, hogy jól vannak. Azonban a kérdésekből is látszott, hogy a nagyváradiak tájékozottak a rádión, televízió

keresztül az eseményekről. Szót fogadtak nekem, visszamentek s az ablakon keresztül nézték, hogy a továbbiakban mi történik.

Közben visszaérkezett Nelu és közölte velünk, hogy beszélt egy őrszemmel, aki azt mondta, hogy nem könnyű előrehaladni, mert mindenütt tömeg van, és mindenütt kiabálnak, mindenütt éljeneznek valakit, s mindenütt becsmérelnék valakit. Egy kaszárnyába kellene elmenni, ismerem-e a Rulikovszky kaszárnyát – ez a régi neve. Mondom, hogyne ismerném. Az őrszem azt javasolta, hogy menjünk el a kaszárnyába, ott biztonságban leszünk és lesz, ki elkísérjen bennünket a püspökségre is. Jól ismertem azt a részt, öcsémék felé vezetett az út, kissé kikerülve a belvárost. El is jutottunk a Rulikovszky kaszárnyához. A kis őrszobában volt valaki, akihez odament mindjárt a kísérlőnk egyike és elmondta, hogy kit hoztunk, ki van itt a kocsiban velünk. Kijött egy köpcös alezredes is, az egyik katona bemutatatta neki Tőkés Lászlót. „Hát – azt mondja – ismerjük a képernyőn keresztül!” Átkarolta, és még mosolyogtunk is, mert két cuppanós puszt nyomott az arcára.

A kaszárnyában Nicolae Schiopu generális várt bennünket. Odament Tőkés Lászlóhoz, mosolyogva üdvözölte, aztán velünk is kezét fogott. Az alezredesnek kiadta a parancsot, hogy szervezze meg Tőkés László útját a püspökségre. Ez meg is történt, mégpedig katonai kísérettel, bennünket pedig behívott egy eléggé tágas szobába. Ott bőrfotelek, díványok voltak, s Matyival mi mindjárt belesüppedtünk, mert nagyon fáradtak voltunk. Eltelt egy óra, s jelentette a megbízott alezredes, hogy készen áll a katonai kíséret. Egy katonai busz és egy terepjáró állt az udvaron, mi Matyival a buszra szálltunk fel a két kísérlőnkkel, a terepjáróba pedig Tőkés László és egy magas rangú tiszt. Én arra nem emlékszem pontosan, hogy milyen útirányban is mentünk a püspökségre, mert már olyan fáradtak voltunk, de mindenütt nagy tömeg volt, és nem volt egyszerű még katonai kísérettel sem eljutni oda. Mikor megérkeztünk, az alezredes kiadta a parancsot, hogy szálljanak ki a katonák a buszból, álljanak két sorba, de jusson belőlük a püspökségnek – az akkori Igazgatótanácsnak – a lépcsőjére is. Az volt a tanácsa, hogy a mi két katonánk – aki bennünket kísért otthonról – a tanácsterem ajtaján belül álljon, ha nekünk nincs kifogásunk ellene. Nekem mindaz, ami a kaszárnyában és utána a püspökségen

történt – ahogy vártak végig ránk, amíg tanácskoztunk – egyszerűen hihetetlennek tűnt. Nem zavart minket a román katonai egyenruha s a különböző fegyverek látványa és az sem, hogy mialatt mi tanácskozunk egy teremben, ott áll két géppuskás katona. Ez valahogy akkor természetes volt.

Több mint valószínű, hogy a tanácskozás nagy részét átaludtam, ugyanis nagyon kevés dologra emlékszem. Tőkés László beszámolt mindarról, ami történt, hogy jutottunk el Váradra: a temesvári eseményekről, a Menyőbe való elhurcoltatásáról... – mert Menyő a könyörtelen meghurcoltatásnak és a szabadságra virradásának a színhelyeként volt emlegetve nála. Már ezen a megbeszélésen megfogalmazódott az is, hogy az egyházkerületnek Papp László után Tőkés László kellene legyen a püspöke. Jó délutánba ment az idő, amikor véget ért a tanácskozás. Nelu aztán elmondta, hogy forró teával, kaláccsal kínálták az ott lévő katonákat s azokat, akik segítettek a püspökségen, tehát jól fogadták a kísérőinket is. Mire visszaértünk a kaszárnyába, már kezdett esteledni. Búcsút vettünk azoktól, akik elkísértek bennünket, beültünk a fehér Ladába, s megnyílt az ajtója előttünk. Nem voltak már annyian az utcákon, de a város még mindig morajlott.

Hazafelé nem kötött bennünket az idő, csendesen haladtunk. Egy hepehupás rész után elérkeztünk Dólyapusztára. Ez is egy halálraítélt, kis falu volt Ceaușescu falurombolásának tervében; ezt meg is jegyezték a katonák, hozzátéve, remélik, hogy ez már nem fog sohasem valóra válni. Az egyik mélyedésbe lementünk, szándékunk volt megállni. Ahogy hirtelen megálltunk, felbukkant egy róka, és Nelu azt mondta a társának: „Lőj rá a rókára!” – „Hát – mondja a másik – én még soha nem sütöttem el a fegyvert”, – kisült, hogy ő a hadseregnél szanitéc volt, ezért nem képezték ki lövészetre. Nelu megmondta neki, hogy hogyan lőjön. Ekkor rálőtt a rókára, de az cikkcakkban tovább szaladt, és így megúsza. Igen ám de a rókavadászatnak, következménye is lett. Egy terepjáró jött utánunk, és biztosan hallották a fegyverropogást, mert amikor elhagytuk Széplakot s beérkeztünk Ippre, katonák és rendőrök komoly egysége állított meg minket. Honnan jövünk, hová megyünk? – biztosan arra gondolhattak, hogy terroristák vagyunk. Főleg a géppuskás kísérőink beszéltek velük, de így is belekerült

egy jó órába, amíg tisztázódott a helyzet, és végre elbocsátottak bennünket. Jó későre érkeztünk haza.

Szilágycseh a fordulat után

Amilyen szerep jutott nekem akkor, az nem tudatosan vállalt szerep volt, abba én csak úgy belesodródtam. Nem gondoltam arra, hogy fontos személyiség lettem volna, hanem ezt így hozta a helyzet. Most már úgy érzem, hogy Tőkés László mellett szilágycsehi lelkészként mindenbe belevontak, és mindenhol ott voltam. Nem mindenki nézte jó szemmel, hogy a figyelem központjába kerültem, különösen azok nem, akik a letűnt rendszert kiszolgálták. Nem tudták elfogadni, hogy háttérbe szorultak. Nem vágytam szerepelni, de örültem, hogy népünkért, közösségünkért tehetek valamit, hogy az Úristen megadta nekem a lehetőséget – sokkal nagyobb esélyt, mint amire valamikor is gondolhattam – azzal, hogy egy ilyen nagy sorsforduló közepébe belecseppenhettem Isten kegyelméből.

Egyházi vonalon megmaradtam szilágycsehi lelkipásztornak. Politikai vonalon igyekeztek olyan emberek beszivárogni az RMDSZ-be, akik mindenképpen arra törekedtek, hogy engem háttérbe szorítsanak, engem zárójelbe tegyenek. Annál is inkább, mert nekik a változás idején semmilyen szerepük nem volt. Ha visszagondolok például az egyéves évforduló alkalmával rendezett megemlékezésre – ez országos viszonylatban is így volt az RMDSZ-en belül –, ők szerettek ünnepelni, de nem igazán volt mire emlékezniük. Én nem azt mondom, hogy mind a régi emberek maradtak hatalmon, inkább úgy vettem észre, hogy a fordulat idején, azokban a napokban bizonyos emberek a puha karosszékből, a képernyőn követték a 89-es eseményeket, tehát nem vallottak színt és nem vállaltak feladatot a változáskor. Ők kivárták, amíg letisztul a helyzet aztán szép lassan igyekeztek előtérbe kerülni és mindenhova beszivárogni. Kitűnik ez a Tövishát Társaság¹³⁹ sorsából is, melynek megalapítója és első elnöke, Baksai Károly volt; ő indította el, ő jegyeztette be – és végül kirakták az elnöki pozíciójából, engem pedig a kuratóriumi tagságból. Ahogy az RMDSZ kezdett egyre jobban megerősödni, országos viszonylatban mindenre rátette a csápját, amire

csak tudta. Utána már jómagam Baksaival együtt ellenzéki szerepet vállaltam, különösen mikor Tőkés Lászlót megfosztotta az RMDSZ tiszteletbeli elnöki címétől.¹⁴⁰

Ha a *Tövisháti emlékezésekben*¹⁴¹ a vallomásait olvasgatja az ember azoknak, akik átélték az eseményeket – sőt résztvevői voltak bizonyos pontokon azoknak –, képet kaphat erről. Éppen egy román asszisztens nő tér erre ki, hogy bizonyos hatásokra – nem mondja ki, de kitűnik a sorok közül, hogy a háttérben álló régi emberek hatására, talán még azt is mondhatnánk, hogy a Securitate közreműködésére – nem történt olyan változás Romániában, mint amit az ország népe remélt. Ez aztán később ki is derült nagyon hamar. A régi, levitézlett s újra uborkafára kapaszkodó hatalmaskodók rányomták bélyegüket – itt mindjárt helyi viszonylatban is – a változásokra, és ezért nem tudtuk mi sem úgy alakítani ennek a kisvárosnak az életét, sorsát, ahogy szeretnénk volna. A magyaroknak másodhegedűs szerep jutott.

A gyülekezeti ház felépítése

A nagy változásnak örültünk, sőt azt mondtuk, hogy a hirtelen jött szabadság ránk dőlt és szinte agyoncsapott bennünket. Egymást érték az egyház megújulásával kapcsolatos összejövetelek. Ezeknek egy részét még a püspökválasztás előtt itt tartottuk Szilágycsehben, és világi képviselőket, újságírókat is meghívtunk a tanácskozásokra. Később ez áttevődött a megyeközpontba, Zilahra, aztán egyházkerületi szinten, Váradon folytatódott.

Éreztük, milyen nagy szerepe van a református egyháznak, és mindenképpen igyekeztünk megfelelni a különféle elvárásoknak. Ehhez mi kellett? Jól megszervezni az egyházi életet, vigyázni arra, hogy áll össze a presbitérium, lehetőséget biztosítani a bibliaóráknak, a nőszövetségeknek, ifjúsági csoportoknak, vagyis a különféle szerteágazó tevékenységeket össze kellett fogni. Mindennek az életre hívása benne volt a Szilágycsehi felhívásban. De ehhez biztosítani kellett fizikai értelemben is a lehetőséget, s így vetődött fel az a gondolat, hogy nagyon nagy szükségünk lenne egy gyülekezeti házra. A szilágycsehi gyülekezetnek volt ugyan irodája és külön egy

tanácsterme, de ez szűkös volt ahhoz, hogy lehetőséget adjon az egyházi és társadalmi élet megújulására vonatkozó kezdeményezésekre, ugyanis az RMDSZ előkészítése is itt és ekkor történt, akárcsak más események megbeszélése. Maga az RMDSZ, bár talán kapott ott egy szobát, de eleinte mégiscsak félt attól, hogy megbeszéléseket és gyűléseket a Polgármesteri Hivatalban tartson. Jobban bízott az egyházban.

Felmerült egy gyülekezeti ház építésének a gondolata. A templom melletti északi oldalon hajdan a felekezeti iskola volt, de lebontották és helyébe egy tömbházat építettek, melyben az akkori néptanács kapott helyet és a rendőrség. Ezek helyébe már a fordulat előtt felépítették azokat a tömbházakat, amelyeket ma is láthatunk Szilágycseh központjában. A parókiális épület északi részét – ahol most az imaterem, a vendégszobák és a konyha vannak – 1948 után szintén elvették, és ott egy könyvesboltot működtetett az előző rendszer. Ezt nem államosították, csak egyszerűen elvették, de volt egy szerződésféle, melynek értelmében a könyvesbolt közigazgatása még valami bérleti díjat is fizetett, amiről megtartottam a nyugtákat. Ezen akták alapján a fordulat után rövid időn belül visszaszereztük az épületrészt.

Először telefonon szólítottam fel a központot, hogy adják vissza az egyházi ingatlan bitorolt részét, mert szükségünk lenne rá. A könyvesbolt központjának vezetője azt mondta, hogy nem, egyelőre nekik is szükségük van rá. Diplomatikusan előre jeleztem nekik az egyház jogos igényét a volt tulajdonunkra – így nem mondhatták, hogy nem közöltem ezen elvárásunkat velük idejében –, ugyanakkor azt is tudattam velük, hogy ha nem hajlandóak tárgyalni, akkor pert indítok ellenük. Úgy látszik, a jogtanácsosuk megmondta, hogy az egyház biztosan megnyeri a pert, mert határidőt kértek, hogy legyen idejük új helyet keresni, és akkor kiköltöznek a mi ingatlanunkból.

Végül elkezdtek a visszacapott rész mögött befele építeni a gyülekezeti házat, de annyi pénzünk, hogy akár egyetlenegy szobát is használható állapotba tudjuk hozni, sosem volt egyszerre. Azért neveztem el a végre felépült gyülekezeti házat a reménység épületének, mert felépítéséhez a svájci kapcsolat kialakulása után tőlük, vagyis a svájciaktól, majd pedig a hollandoktól kaptunk segítséget. A hollandok január elején a

fordulat utáni eufórikus hangulatban egy kis segélyszállítmányt hoztak Romániába. Először Nagybányára irányították őket valami közraktárba, de ott ők nem voltak hajlandóak átadni a segélyeket. Mivel Szilágycsehen keresztül vezetett az útjuk, és este későn bekopogtak a parókiára, én vendégszeretően fogadtam őket. Ott aludtak nálunk, és ki is pakolták a rakományukat, s azt mondták, hogy szeretnék, ha gyülekezeti kapcsolatot alakítanánk ki velünk. Így jött létre a hollandokkal, majd később egy házaspáron keresztül a svájciakkal is a gyülekezeti kapcsolat.

A svájci és holland támogatással, meg a híveink szorgalmas segítségével és közmunkával is végül lassan sikerült felépítenünk a gyülekezeti házat. Mikor annakidején a könyvesboltot kialakították, a két ablak közti falat kiütötték és egy nagy kirakatot készítettek a helyére, a másik ablak alá pedig egy rolós bejárati ajtót tettek. Ezeket mi onnan eltüntettük, a könyvesbolt helyiségében és a raktárhelyiségben a közfalat kivettük. Egy százfőnyit befogadó imatermet létesítettünk, ahova – pótpadokkal, lócákkal – akár 120-an is beférnek. E mögé egy féleresztes kis mellékhelyiséget és egy mosdót gondoltunk először, de aztán ez az elképzelés merészebb lett, ahogy a kapcsolataink alakultak, és végül egy ebédlő, konyha, majd emelet és végül egy manzárdrész is kialakult. Szerencsére az ornamentek az ablakok és a bejárat felett megmaradtak, így amikor visszaállítottuk eredeti arculatába, a parókia lett az egyik legszebb épülete a főtérnek.

Reménységet adott nekem, hogy ezt a könyvesboltrészleget vissza tudtam szerezni, hiszen – ahogy azt sokszor emlegetjük azóta is – annakidején elég volt néhány óra és egy aláírás, és pillanatok alatt elvették a javainkat. És most megint nehéz, mert már több mint két évtized eltelt, s még mindig nagyon sok mindent nem kaptunk vissza ingó és ingatlan javaink közül, nem beszélve az értékes levéltári anyagról, amit én mindig nagyon sajnáltam. Még szerencse, hogy van egy átvételi okirat, amit annakidején készítettek. Akkor éppen nem volt lelkésze Szilágycsehnek, mert Bíró János nyugdíjba vonult, s még nem töltetett be a helye, így az akkori beszolgáló lelkész és a megyei levéltár megbízottja, egy Wagner nevezetű úriember írta alá az átvételi elismervényt.

Abban benne van, hogy milyen iratokat adtak át, milyen anyakönyveket vittek el Szilágycsehből.

Amikor a svájciak s a hollandok segítségével sikerült tető alá hozni a gyülekezeti központot, alkalom adódott arra, hogy intenzívebb munkát tudjunk folytatni minden vonalon, mert abban az időben – azért ezt elmondhatom nyugodtan – a szilágycsehi egyház volt a kiindulópontja nemcsak az egyházi élettel kapcsolatos eseményeknek, hanem különböző megemlékezéseknek, ünnepeknek, fórumoknak is. 1996-ban volt a III. Magyar Református Világtalálkozó, melynek keretében adtuk át az új gyülekezeti házat. A szalagátvágás azonban csak az egyik momentuma volt a nyolc napra terjedő, népnépélyszámba menő eseménynek. Az egyik nap délutánján a vendégeimmel együtt kimentünk Menyőbe. Erre az alkalomra eljött Tőkés László püspök úr, ő hirdette Isten Igéjét a menyői templomban, de velünk volt Szokolay Sándor zeneszerző is.

A nyolcnapos ünnepség-sorozaton itt voltak a holland vendégek, a svájci vendégek és rajtuk kívül más meghívottak, köztük a testvérgyülekezeti közösség küldöttei: a debreceni Kistemplom-Ispotály – vagy ahogy jobban ismerik, a Bástya-templom¹⁴² – gyülekezetének küldöttsége, lelkipásztorukkal az élen, és a kiskunhalasi gyülekezeti küldöttség. Az első napon az Igét a debreceni lelkipásztor hirdette, Papp Csaba, aki akkor éppen a Tiszántúli Egyházkerület püspök helyettese volt, a felesége akkoriban még tanított a Debreceni Református Kollégiumban. Nagy-nagy örömmel fogadtuk őket. Vendégünk volt Adamóczy Béla tárogatóművész is, aki a debreceniekkel jött hozzánk. Akkor döbbsentem rá – visszagondolva a kuruc kor világára és a kuruc dalokba–, hogy miért lett tiltott hangszer a tárogató, amikor megszólalt egy ilyen nagy tömeg előtt a mi templomunkban.

Szokolay Sándor, aki szerintem a legnagyobb élő magyar zeneszerző, a szilágycsehi templomban mint az ünnepségsorozatba beiktatott előadó szerepelt. A falurombolás kapcsán ő írt egy zenedrámát,¹⁴³ és az úrasztala előtt állva tartott azzal kapcsolatosan egy nagyon emlékezetes, szép, mindenki számára átható és előadást. Megdöbbsentett bennünket, hogy milyen együtt érző szeretettel volt Szokolay Sándor – s rajta keresztül

az anyaország egy bizonyos rétege – irányunkban akkor, amikor megszületett „a Kárpátok géniusának” fejében a falurombolás gondolata, és amikor el is kezdődött az, amit hála Istennek végül nem sikerült végrehajtania.

Volt ebben az ünneppsorozatban egy estébe nyúló szilágysági gáladélután; még azon is itt maradt Szokolay Sándor, s nagyon-nagyon tetszettek neki a környező falvakból idejött, népviseletbe öltözött táncosok és énekesek. Nagyon jól érezte magát ebben a közösségben. A Kollégium igazgatója egy ebéd utáni beszélgetés közben megkérdezte Szokolayt, nem írna-e egy darabot a Zilahi Református Wesselényi Kollégiumnak dedikálva, egy indulófélét. És amikor Szokolay hazament, rá néhány napra faxon kaptam tőle egy levelet. Megköszöni a vendéglátást, és – utalva az igazgató kérésére –, azt írja, induló nem jött össze, de itt van egy imádság. Akkor meg is tanulta az iskola kórusa és sokszor énekelte, de lehet hogy azóta már ez is feledésbe merült.

Volt egy olyan nap is, amire Szilágyságból elszármazott művészeket, főleg színészeket hívtam meg. Így került ide és több napot töltött itt Kisfalussy Bálint – mert ő is szilágysági, ippai –, Méhes Kati,¹⁴⁴ aki Hadadban nőtt fel, édesapja a hadadi iskolának egykor igazgatója volt, és Illés Lajos. Illés Lajossal összebarátkoztam már előzőleg, mert a kisoroszi gyerektáborban, amelyet a felesége vezetett, részt vettek az én gyermekeim, s mi is voltunk ott. Ez alkalommal ismertük meg Illés Lajost és feleségét, Makkai Lillát,¹⁴⁵ aki Makkai Sándor¹⁴⁶ püspök úrnak az unokája. Őket is meghívtam erre az alkalomra. Illés Lajos a Cantus Hungaricust¹⁴⁷ mutatta be egy amatőr csapattal a Művelődési Házban, Makkai Lilla pedig *Ifjú Erdély, örök Erdély* címmel beszélt Makkai Sándorról, a nagypjáról. Ezt is nagy örömmel hallgatta a gyülekezeti közösség.

Napokon át itt voltak a svájci és holland vendégek, valamint a már említett magyarországi gyülekezeti küldöttek, és nagyon jól éreztük magunkat, nagyon fontosnak tartottuk az eseményeket. Az ünnepség-sorozat lázba hozta és lekötötte az egész kisváros népét és a környékelieket is, hiszen még Sülelmedről és Szamosardóból, a volt gyülekezeteimből, sőt Völcsökről és Désházáról is eljöttek a hívek, és együtt örvendeztek velünk. Színvonalas programot szerveztünk, méghozzá

annyira színvonalasat, hogy a Királyhágómelléki Református Egyházkerület őszi közgyűlésén, ezért a rendezvényért az Igazgatótanács előzetes határozata értelmében Pro Ecclesia díjjal tüntették ki egyházközségünket.

A templomrenoválás

Másodszor is megkaptuk a Pro Ecclesia díjat, mégpedig a szilágycsehi műemlék templom felújításáért. Egy műemléktemplomot, nagyon jól tudjuk, nem lehet akármilyen elképzelések szerint renoválni. Szomorú volt, amikor esperesi vizitációk alkalmával egy-egy régi templomban oda nem illő dogokat láttam: például a templomnak a piacát – így nevezzük régi kifejezéssel az úrasztala körüli teret – fényes csempével csempézték le, vagy a padokat kicserélték oda nem illő asztalosmunkával. Na hát Szilágycseh igyekezett nagyon-nagyon komolyan szem előtt tartani, hogy a templomunkat próbáljuk úgy felújítani, hogy a műemlék jellegét messzemenően megőrizze.

Templomunk kereszthajós. A régi, hajdan sokkal kisebb kőtemplom helyére épült, aminek a maradványait a talapzatban, a szentélyrészben és a falakban is láthatjuk.¹⁴⁸ 1519-ben épült a templom főhajója, akkor még torony nélkül, külön egy harangláb volt mellette. Később beszakadt a központi része a főhajónak, és akkor már kupolás formában állították vissza, csak a szentély bordázata maradt meg felül gót stílusban. A régi templom befogadóképessége kicsi volt, s ezért 1801-ben hozzáépítették a parókia felőli déli szárnyat, majd 1905-ben – amikor megint kicsinek bizonyult a templom, és újból kellett bővíteni – az északi szárnyat. Az államosításig felekezeti iskola volt azon a részen, később a rendőrség és Polgármesteri Hivatal költözött a telken felhúzott új épületbe.

Volt olyan gyülekezeti tag segédlelkész koromban, akinek az apja mesélte el, hogy ő jelen volt a legutóbbi templombővítés alkalmával – mint egyházi vagy harangozó –, és akkor zárták le végérvényesen a régi hajó alatti kriptát. Ugyanis a régi templomhajó alatt kriptá van, amelyben nyolc szarkofág található; ezek egyikéről sok forrásból biztosan tudom, hogy abban a nagy törökverő, Gyulaffy László¹⁴⁹ nyugszik. Gyulaffy a Balaton-

felvidéken Csobánc várát védte először, de összekülönbözött Miksa császárral. A történészek szerint Miksa császár megszimatozta, hogy Gyulaffy László és társai szövetkeznek ellene, de még mielőtt rajtaütött volna ezeken, Gyulaffy fogta magát, elbúcsúzott a Balaton-felvidéktől és eljött Erdélybe, ahol János Zsigmond udvarába került. János Zsigmond fejedelem a híres törökverőt először haditanácsosának nevezte ki, majd pedig az erdélyi hadak fővezérévé, és kegyúri ajándékképpen a Drágffyak magvaszakadtával – mert korábban Drágffy-birtok volt Szilágycseh – odaadományozta neki Szilágycseh várát a környező jobbágyfalvakkal együtt. Így fonódik össze Gyulaffy László és leszármazottainak története Szilágycseh történelmével, és ezért temettetett el ő a szilágycsehi templomban. Ennek kapcsán a fordulat után kapcsolataink alakultak ki három Balaton-felvidéki településsel, Díszellel, Gyulakeszivel és Tapolcával. Tart ez a kapcsolat még most is, mert a lányom és vejem is elmennek a Gyulaffy-napokra minden nyáron a Balaton-felvidékre.¹⁵⁰

A templomfelújítás főként a bútorzatra vonatkozott. Annyira elkorhadtak a padok – főleg a nedves fal melletti padvégek, – hogy azt már semmiféleképpen helyben javítani nem lehetett, ki kellett hordani mind, így üres lett a templom. Szerencsére megfelelő anyagunk volt hozzá, és az akkori gondnokon keresztül, ahol ő dolgozott, felújították a padokat. Amikor a szentélyrészben a vakolatot lebontották, egy kis szentségtartó került felszínre, azt meg is hagytuk. A stallumot is – ami szinte egyedülálló, mert a 16. századból való, és a 17. században újították fel – odavittük a szentélybe és felújítottuk. A régi, ólomkarikás ablakok annyira megrongálódtak, hogy azzal már nem volt mit kezdeni, de kaptunk egy iparművész mérnököt Kolozsváron, aki Magyarországon kézimunkával készített üveget tett a darázsfészkes kis keretekbe, tehát visszaállította az eredetit azzal a különbséggel, hogy most kézimunkával kiképzett üvegmozaikokból áll az ablak. Amikor 2005-ben elkészült és a templomavatás is megtörtént, másodszor is megkaptuk a Pro Ecclesia díjat, aminek nagyon-nagyon örültünk. Meg is érdemelte szerintem a gyülekezeti közösség, a Szilágycsehi Református Egyház.

Iskolától a népfőiskoláig

A fordulat után nyomban azt mondtam, hogy Szilágycsehben jó lenne elválasztani a magyar iskolát a románától. Hiszen épületeink vannak, miért ne működjön a magyar szekció külön? Abban az időben a román iskolának lehet, hogy több gyermeke volt, de azt merem állítani, hogy az árvaházi gyermekekkel volt több gyermekük, tehát még ilyen téren sem volt hátrányos helyzetben a magyar szekció – hát miért ne legyen külön magyar igazgatósága? Leültünk, megbeszéltük, aztán egy bizottsággal elmentem az akkori iskola igazgatójához, aki egy hölgy volt. Zavarban volt, de az akkori hangulatban azért ő nem csodálkozott ezen az óhajon, hanem a kezét tördelve azt mondta: „Tiszteletes úr, ha így gondolják vagy így tervezték, akkor hát legyen. Holnapután tessék visszajönni, addig én is beszélek kollégáimmal, és el fogjuk osztani az épületeket”. Tehát már az első találkozásban benne volt a lehetősége, hogy elválasszuk a román szekciót a magyartól.

És mit ad az Úristen, néhány nap múlva dugába dőlt minden, mert a magyar tanári karban a régi rendszer zászlóvivői egy kicsit hangosabbak lettek, és egyszerűen lefújták. Megijedtek? Nem hiszem, hogy alapja lett volna. Talán valahonnan kapták ezt a sugalmazást, hogy próbáljanak ellenállni, ne menjenek bele. Itt nem dönthetett az egyház se a presbitérium, mert ez nem egyházi iskola volt, itt mégiscsak a tanári karon múlt a döntés. A tanári karnak néhány tagja, akiknek ezt szóvá tettem, nagyon szerette volna a szétválást: Nagy István tanár úrra emlékszem, a zenetanárra meg talán Ferenczi Gyurkára, a karnagyra, hogy mennyire örültek a lehetőségnek. Ám mégiscsak le kellett tegyünk erről, mert a többiek féltek attól, hogy bonyodalmassá lesz az iskolairányítást megoldani. Meg attól is tartottak, hogy majd nem kapnak fizetést – tudom, hogy ez volt a döntő, mert amikor ezt a hírt bedobta valaki a köztudatba hirtelen minden megváltozott és már majdnem mindenki tartózkodott az eredeti ötlettől. Szerintem ezt a rémhírt, valaki akkor biztosan tudatosan ültette el ott, és amikor zsebre megy a mese, akkor az érzékenység mindjárt magas fokra hág. Ezzel vége is volt a nagy igyekezetnek.

Az első Orbán-kormány idején alakult meg Szilágycsehben a Népfőiskolai Collegium. Ez Nagyváradon már hamarabb, elkezdett működni, és én – akkor már, mint esperes – oda többször meghívót kaptam és el is mentem.¹⁵¹ Azután részt vettem egy balatonszárszói konferencián, és ott tudtam meg – amiről addig csak hallottam, vagy olvasmányaimon keresztül jutott tudomásomra –, hogy a háború után milyen nagy szerepe volt annak, amit Kodolányi János, Németh László és különböző egyházi személyiségek elindítottak ott, a nagyon egyszerű körülmények közt működő Soli Deo Gloria¹⁵² konferenciатеlepen, amikor megalakult a Népfőiskolai Collegium hollandiai és dániai mintára.¹⁵³ Amikor a pusztító háború után újra kellett építeni a romokat, a minden sebből vérző Magyarországon ezek az emberek szorgalmazták a minőségi többletet, akik tenni akartak valamit a népfőiskolai előadássorozatokon keresztül. Alkalomról alkalomra ott találkoztam, különösképpen nyáridőben, amikor az ifjúságot is bevonhatták. A rendszerváltás után Kiss Boáz volt a Népfőiskolai Collegium¹⁵⁴ ügyvezető elnöke, sokszor vendég volt Szárszón Semjén Zsolt, és ott találkoztam az akkor már nagyon idős könyvkiadó Püski-házaspárral¹⁵⁵ is, Sándor bácsival és Ilona nénivel; mint meghívott vendégek, ők annak idején előadást tartottak nekünk. Ez éveken át folyt, és én mindig visszamentem Balatonszárszóra. Nagyon jól éreztem ott magam, örömmel hallgattam végig az előadásokat, és akkor arra gondoltam, hogy én azt szeretném, ha Szilágycsehben is megalakulna a Népfőiskolai Collegium.

Amikor Szilágycsehben beindult a népfőiskola,¹⁵⁶ nagyszerű előadóink voltak, ennek nyoma van a mi levéltárunkban meg a személyes aktáimban is. Én kettős vonalon tartottam a kapcsolatokat: igyekeztem jelen lenni a Népfőiskolai Collegium szokásos alkalmain, amikor egyszerű emberek is jöttek továbbképzésekre, akik a maguk területén vezetői, szorgalmazói voltak egy-egy faluban, városban, közösségben a népfőiskola megalakulásának és működésének, másrészt pedig a népfőiskola keretén belül az értelmiségiek találkozója is megvolt minden alkalommal. Az akkori magyar kormány, tehát az első Orbán-kormány támogatásával az egyszerű, szerény körülmények között működő népfőiskolai épületeket felújították. Az előadóhelyiség eredetileg egy nagy sátorszerkezet volt melléképületekkel, és faházakban szállásolták el a népfőiskola résztvevőit, később ezt gyönyörűen, modernül, kétágyas szobákat kialakítva felújították.

Bölcskei püspök úr és zsinati elnök idejében történt mindez. Később aztán kiderült, hogy onnan kiszorultak az egyszerű emberek, a népfőiskola tagjai, mert legtöbbször bérbe adták a komplexumot, és így végül is egy biznisz lett belőle, vagyis elveszítette a régi kisugárzását. Azóta támogatást nem kaptunk, és meg is szűnt ennek a működése Szilágycsehben.

Nagyon sajnálom ezt, és azért szeretném, ha újraindíthatnánk. Egyszer az újságban olvastam Lezsák Sándor kezdeményezését – ő volt az, aki már a fordulat előtt elültette Lakitelken a népfőiskolai gondolatot –, hogy jó lenne a határon kívüli területeken kijelölni egy központot, és támogatni, hogy ott kiépüljön egy Népfőiskolai Kollégium, hogy annak a kisugárzása más területet is elérjen.¹⁵⁷ Nagyon jó lenne, ha Szilágycsehben, ahol a népfőiskolának már van alapja, hagyománya, ez sikerülne még, s amíg én szellemileg, lelkileg, fizikailag bírom, addig szeretném, ha újból irányíthatnék, persze munkatársak segítségével, egy ilyen Népfőiskolai Kollégiumot.

Sokféle fórum volt itt Szilágycsehben, például egy polgári fórum, amin Szűrös Mátyás volt a püspök úr által meghívott fővendég. Már utaltam arra, hogy megalakult a Tövishát Társaság – amit az időközben főgondnokká megválasztott Baksai Károly indított a maga útjára, ő jegyeztetett be –, s ennek keretében megint nagyszerű előadássorozataink voltak. Ezt sokszor össze is kapcsoltuk a népfőiskolai eseményekkel az elején. De amikor az RMDSZ kormánytényező lett, utána a csápjait mindenre rátette, úgyhogy Baksait megfosztották – persze jól előkészített választás útján – az ő elnöki pozíciójától, kisemmizték, és nekem sem volt helyem már a kuratóriumban, pedig messzemenően támogattuk, hogy a Tövishát Társaság magas színvonalon működjön. Nem azt mondom én, hogy nálunk nélkül nem volt élet, vagy nincs élet mai napig is a Tövishát Társaságban. Igen, van, csak az RMDSZ-en keresztül, akik – hogy mondjam én ezt, hogy ne legyen bántó – mint minden vonalon, itt is igyekeznek az apró lépések politikáját szem előtt tartva nem ütközni, nem harcolni, hanem egyszerűen bizonyos kereteket létesítve kiszolgálni a hatalmat. Másképp nem tudom fogalmazni.

Az egyház a fordulat után

Az egyházmegyék visszaállítása – tisztújítás (1990/91)

A Szilágycsehi felhívásban elsősorban az egyházat mint egyetemes testületet tartottuk szem előtt, ezen belül a magyar református egyház partiumi és erdélyi részét, a két egyházkerületet. 1990-ig az egész Szilágycsaba vármegye területén egyetlen esperesi körzet volt, tehát a Szilágycsabi Esperesi Hivatalnak volt az esperes vezetője Fodor László. Már az első közigazgatási gyűlésen szóba került, hogy – ahogy a Szilágycsehi felhívásban is közöltük – állítsanak vissza a hagyományos egyházmegyék. Fodor László ebbe nagyon is belement, mert úgy érezte, hogy ha a nagy Szilágycsabi Egyházmegye megmarad, akkor annak ő tovább nem lesz az esperese. Virág Károly¹⁵⁸ nagytiszteletű úr, a szilágycsabi lelkész ezzel szemben nem akarta, hogy darabokra törjék a Szilágycsabi Egyházmegyét, mert úgy gondolta, annak talán nagyobb ereje lesz majd – az új egyházi életet és a történelem adta lehetőségeket szem előtt tartva – a mi terveinket valóra váltani. De ez mégis megtörtént, és a Szilágycsabi Egyházmegye visszaválasztotta Fodor Lászlót, a Zilahyi Egyházmegyének pedig Virág Károly lett az esperese.¹⁵⁹

Tőkés László nem karriert akart kialakítani mindabból, ami a temesvári eseményekhez vagy Menyőhöz, Szilágycsabihoz kapcsolódva történt, hanem kifejezetten az egyház megújításának szándéka vezette. Egymás közt beszélgetve bennünk azért megfogalmazódott, hogy a mi egyházkerületünknek Papp László után Tőkés László legyen a püspöke. Azon a nagyváradi tanácskozáson, amelyre az öttagú bizottságból álló kis csapat hívott bennünket, akik a diktatúra bukása és Papp László megfutamodása után a kezükbe vették a kezdeményezést, még nem esett szó erről.

Abban az időben mégiscsak mi vittük a szót, és egy tanácskozás keretében Fugyivásárhelyen – Veres-Kovács Attila, majdani püspök-helyettes gyülekezetében – egy egész éjszakán keresztül osztottuk-szoroztuk a mi gondjainkat, kérdéseinket hánytuk-vetettük meg, hogy hogyan is legyen. Előzőleg Nógrádi Béla a státus értelmében annak rendje-módja szerint meghirdette az új választásokat, tehát azt, hogy

először a gyülekezeti közösségekben legyen tisztújítás – presbiter- és gondnokválasztás –, utána egyházmegyei szinten történjen meg az esperesek és a megyei vezetőség megválasztása, és majd amikor kialakulnak az esperesi körzetek, térjünk rá a püspökválasztásra. Csakhogy szorított bennünket az idő, és attól is féltünk, hogy a kolozsvári Erdélyi Egyházkerületben esetleg hamarabb meghirdetik a püspökválasztást – nehogy Tőkés Lászlót akkor az Erdélyi Egyházkerület hívja meg, és ő válassza meg püspökének. Ezt szem előtt tartva, nekünk nagy gond volt, hogy a tisztújítás már be lett indítva az előbbi módszer szerint. Mit is tegyünk, hogy alakuljon ez? A tanácskozás végén arra a következtetésre jutottunk, hogy egy küldöttség felkeresi Nógrádi Bélát és rábeszéli, hogy most fordítva folytassuk le a választásokat: kezdjük a kerületi választással.

Én nem vállaltam, hogy részt veszek ebben a küldöttségben, bár akarták. Ahogy később elmondta nekem Virág Károly bácsi, azért vitatkoztak ők Nógrádi Bélával, mert Béla azt mondta, az egyháznak van egy bizonyos rendje, statútumunk van, s amíg az új statútum nem rendelkezik másképpen, ő nem irányíthatja másként a tisztújítást, mint ahogy azt az egyházi törvény elrendeli. De aztán a temesvári eseményeket szem előtt tartva, mégis ráállt a változtatásra. Azt biztosan tudta, hogy ő maga, aki korábban legfőbb várományosa volt a püspöki székeknek – hiszen kerületszerte a kollégák jó szemmel nézték Nógrádi Béla személyét püspök-helyettesként is – most, a temesvári események után biztosan nem lesz püspök. Végül körlevelet írt, hogy tekintettel a fennálló társadalmi-politikai helyzetre, először beindítjuk az egyházkerületi választásokat, vagyis a püspökválasztást és a különböző kerületi tisztségviselők megválasztását.

Engem a személyes kapcsolat és mindaz, amit akkor átéltem, persze arra sarkallt, hogy mindent megtegyek a magam részéről, amit tehetek – s amit Virág Károllyal, a később megválasztott esperessel is megbeszéltünk –, hogy Tőkés László legyen a püspök. Valóban, nagyon hamar nyilvánvalóvá lett, hogy egyetlenegy jelöltünk van, Tőkés László, rajta kívül nem is vállalt más jelöltséget. Meghánytuk-vetettük azt is azon az éjszakán Fugyivásárhelyen, hogy kivel szeretne ő együtt dolgozni, bár szem előtt tartottuk, hogy természetesen jogában áll az egyházkerületi közgyűlésnek másképp

dönteni és azt megválasztani, akit jónak lát, hiszen más tisztségeknél kettős vagy hármas jelölést is eszközöltünk.

Úgy éreztük, hogy az igazi szóvivő azért mégiscsak Károly bácsi, mert őt már a diktatúra éveiben megválasztották a nagy Szilágysági Egyházmegye esperesének a lelkipásztorok, csak ezt nem fogadta el sem Papp László, az akkori püspök, sem az államhatóság különböző, az egyházi vezetésbe beleszóló szervei, mert Virág Károly személye nem tetszett sem az egyházi, sem a világi hatóságnak. Éppen ezért helyénvaló volt, hogy mire odaérünk – mert, amint mondtam, a püspökválasztással kezdtük –, mire jönnek az egyházmegyei választások, akkorára kikristályosodjon, hogy Virág Károly méltó arra, hogy a diktatúra bukása után első esperese legyen a Zilahi Egyházmegyének. Károly bácsi kifejezésre juttatta, hogy ő szeretné nagyon, ha én lennék az egyházmegyei főjegyző, de négyszemközt azt mondtam neki, hogy én nem érzem magamat olyan lelkipásztornak, aki képes egy ilyen feladatnak eleget tenni, különösképpen most, amikor ez messzemenően kibővülő feladatkört jelent majd. A másik ellenérvem pedig az volt, hogy – mint a szilágycsehi gyülekezet lelkipásztora – én csupán egy éve vagyok tagja az egyházmegyei lelkészi karnak, itt alig van néhány olyan kollégám, aki ismer. Annyit mondott erre Károly bácsi, „Ezt bízd csak rám, mert ha engem akarnak esperesnek, akkor legalábbis kifejezésre juttathatom, hogy kit szeretnék én magam mellett munkatársként látni”.

A dobai lelkipásztor, Püsök Sándor – akinek két fia is lelkipásztor – volt az, aki messzemenően támogatott engem ezen a síkon, és Bölöni András, a mocsolyai pap. Velük együtt jártam a teológián, Sándor feljebb járt, Bölöni évfolyamtársam volt.

1989-ben, mikor a dominók dőltek már a posztkommunista államokban, Papp László – a változásokat szem előtt tartva – minden megyei közgyűlésen igyekezett részt venni. Szilágysomlyóra jártunk egyházmegyei közgyűlésekre, s Püsök Sándort, a dobai papot én mindig felvettem, mert arra vezet az út Zilahon keresztül Somlyóra. Emlékszem, arról beszélgettünk december elején, hogy vajon majd tőlünk kéri-e a püspök, hogy ítéljük el Tőkés Lászlónak a temesvári ténykedését. Mondom: „Nézd, én azt nem szeretném, de

tiltakozni vagy valamit szervezni nehéz ügy lenne, így elhatároztam magamban, hogy fogom magam, s akkor kimegyek a gyűlésről”. Erre Püsök Sándor azt mondta: „Én abban a pillanatban állok fel és megyek utánad”. De erre nem került sor, mert úgy látszik, már olyan volt a politikai helyzet, hogy ezt Papp László már nem kérte tőlünk; ő sokkal többet tudott, mint mi, egyszerű mezei papok. Szóba került a temesvári esemény, de csak olyan módon, hogy ő befogadta Tőkés Lászlót ebbe az egyházkerületbe, hogy itt folytassa a lelkipásztori szolgálatot – mert azelőtt ideiglenesen a palásttól is megfosztották a másik egyházkerületben –, de hát ilyen helyzetbe kerültünk. Tehát elítélte Tőkés László magatartását Papp László minden további nélkül, de tőlünk, a közösségtől már nem kérte, hogy ezt jegyzőkönyvbe foglaljuk vagy – szokás szerint – egy közös nyilatkozatot adjunk ki.

Az egyházmegyei tisztújításra visszatérve, én azt láttam, hogy Virág Károly akarja – ezt kifejezésre is juttatta –, és Tőkés László is jó néven venné, ha én vállalnám azt, hogy esperes-helyettes legyek. Arra nem emlékszem, hogy ők ennek nyíltan hangot adtak volna, de a régi kollégáknak, akik hamarabb együtt voltak itt, az egyházmegyében, a jelöltjük az akkori magyarkeceli lelkipásztor, Vicsai Ferenc lett volna, aki már menetközben beindult református kollégiumban tanított.¹⁶⁰ Virág Károly, mikor szóvá tettem, hogy ez az én észrevételem, azt mondta: „Ezt csak bízd rám, mert ez az én dolgom”. Én elég önérzetes voltam – mondjuk, más vonalon is –, és azért odafigyeltem az ilyesmire; hogyha engem nem akartak volna, én nem tolakodtam volna oda, nem vállaltam volna.

Még itt egy dologra érdemes lenne kitérni. Ahogy említettem, a Szilágycsehi felhívás egyik pontja az volt, hogy állíttassanak vissza a hagyományos egyházmegyék. Azonban volt egy megjegyzés: a kialakuló megyehatárok mentén lévő gyülekezetek presbitériuma maga döntse el, melyik egyházmegyéhez tartozzanak. Egyik kolléga fel is hozta, hogy Szilágycseh maga is egyházmegyei központ volt. Én akkor hirtelen így válaszoltam: „Az igaz, hogy Szilágycseh egyházmegyei központ volt, sőt én az esperes mellett esperesi titkár voltam a hatvanas évek közepén, de most én mégsem tartanám jónak, hogy visszaálljon a Szilágycsehi Egyházmegye. Engedjétek meg, hogy most hangosan

gondolkozva, őszintén mondjam: azért, mert a temesvári, menyői, szilágycsehi események során én összesodrótam Tőkés Lászlóval, ne mondja senki, hogy most – nagyon csúnyán fogalmazva – megkaptam a koncot”. A másik dolog pedig az volt – ezt utólag hadd mondjam el, mert ezt én nem tártam a kollégák elé –, hogy amikor négy szemközt beszélgettünk, láttam, hogy Virág Károly nagyon elszomorodott, és látszott rajta, hogy nagyon félti, és nagyon fáj neki, hogy mi lesz Zilahhal. Azt mondta: „Kálmán, ebben te azért ne hallgass ezekre, ne menjél bele, mert akkor Zilahon egy nagyon nemkívánatos állapot alakulhat ki!” Ugyanis Krasznáról – ami valamikor Zilahhoz tartozott – kisült, hogy úgy döntött, Somlyóhoz fog tartozni, és ha visszaáll a Szilágycsehi Egyházmegye, akkor még Szilágycseh is elvész Zilah számára. Maga a Szilágycsehi Egyházmegye egy jó, anyagilag is tehetős kis egyházmegye lett volna, ugyanis ez egy elég homogén tövisháti rész Szilágycseh központtal, és nem szórványvidék; itt alig volt leányegyházközség. Annak idején itt a legtöbb gyülekezet létszáma ezer és kétezer lélek között volt. Szilágycseh több mint háromezer lelket számlált abban az időben, Bogdánd közel háromezer lelkes gyülekezet volt, és Zsibó is ott volt a közel kétezer lelket számláló gyülekezetek között.

Az volt a másik érvem, amit nem mondtam el, hogy most akkor hogy lesz, amennyiben nekünk a bankon keresztül kell dolgoznunk, vagy más ilyen, megyeközpontban történő hivatalos eljárásaink lesznek? Akkor az idetartozó gyülekezetek – Szilágycsehvel az élen – rohannak majd Zilahra, a Cikói szoroson túli rész, az északkeleti csücsök – Szamosardó, Monó, Sülelmed, Cikó, Égerhát – megy Nagybányára, és a másik része a Tövishátnak, mondhatni a nagyobb rész, a lélekszám szerinti többség pedig szaladni fog majd Szatmárra? Ez egy ilyen állapot volt, amibe nem tudtunk volna beletekinteni, bár Tőkés püspök úrnak azért volt egy jó értelemben rá jellemző megjegyzése, hogy: „Amit a diktatúra szétszakított, mi összeragaszthatjuk, ha úgy akarjátok”. De hát aztán kisült, hogy még Bogdándon is, mikor a presbitérium tárgyalt a lelkipásztorral, többen olyan hangot ütöttek meg, hogy „mi már megszoktuk, hogy Szatmárra megyünk” – tehát nem akartak idetartozni.

Jómagam választás útján lettem egyházmegyei főjegyző. Engem megbuktathattak volna, de szinte ugyanannyi szavazattal, több mint kétharmados többséggel lettem főjegyző, mint amennyivel Virág Károly esperes. A statútum szerint egyházmegyei főjegyző volt a címem, de ez egyben esperes-helyettesi rangot jelentett; nem emlékszem, hogy valamikor is a főjegyző úr megszólítással fordultak volna felém, legfeljebb a lelkészek némelyike hivatalos közegben.

Mikor az eufória elmúlik

Egyre nagyobb szerepet kapott az egyház, melynek keretén belül törekedtünk is minden régen gyakorolt szolgálatot újra beindítani, emellett a közéletben is szerepet vállaltunk volna. Tőkés püspök egy későbbi megfogalmazásával élve – igyekeztünk népünknek „politikai segélyszolgálatot” is nyújtani. Nem a napi politikába akartuk beleártani magunkat, bár sokszor a mindennapi követelmény ebbe is belesodort minket. Nem azért tettük, mert mi akartunk mindenáron szerepelni, hanem mert kényszerhelyzetbe kerültünk. Azt mondtuk, amennyiben az egyház karitatív szolgálatokat végez, és többféle segítséget nyújt, alkalomadtán nemcsak joga, hanem egyenesen kötelessége a politikai segélyszolgálat nyújtása is, hiszen a mi híveink bőrét égeti mindaz, ami társadalmi síkon befolyásolja az életünket. Ezért engedtünk az akaratumk elleni sodrásnak. Nem nézhettük páholyból az eseményeket. Igazság szerint az lett volna az ideális, ha történelmi egyházaink által kinevelt személyiségek kerültek volna minden síkon az élvonalba. Ilyen sajnos nagyon kevés volt, hiszen közel fél évszázados kommunista diktatúra nem nekünk, hanem ellenünk dolgozott.

Ehhez a sokféle tevékenységhez azonban anyagi alap kellett. Anyagi alapunk pedig egyelőre nem volt egyéb, mint a híveink által befizetett önkéntes adomány. Ebből éltünk, ugyanis a földtörvény¹⁶¹ később jelent meg, és városi viszonylatban eleinte csak öt hektár földet adtak vissza, aztán tíz hektárt, ha jól emlékszem. Végül visszaigényelhettük mind elkobzott földjeinket. Nem az én tisztem, hogy kiértékeljem a földtörvény szerinti lehetőségeket, de az nagyon rafinált módon alakult. Már akkor éreztük, hogy a törekvés kisemmizni a történelmi egyházakat – persze, a

magánszemélyeket is –, mert szem előtt tartva a visszaigénylési szándékot, tudták, hogy nagy érvágás lenne Romániának, ha Erdély-szerre mindent vissza kellene szolgáltatni. Mert hát kinek kellett visszaadni? Kitől rabolták el? – főleg a történelmi egyházaktól és híveiktől. Megszületett a törvénymódosítás, mely szerint minden visszaigényelhető lett, de olyan középületeket, mint az iskolák, kórházak vagy ehhez hasonlóknak nem adnak vissza, hanem kárpótlást fizetnek érte. Bármilyen törvény jelent meg – még annak idején is, amikor az RMDSZ kormánytényezőként szerepelt –, az mindig arra ment, hogy kisemmizzék az erdélyi magyarságot, nemcsak az egyházakat érte alatta, hanem mindazokat a személyeket, akik visszaigényeltek bizonyos javakat, amiket erőszakkal elvettek tőlük.

A nagy csalódás előbb-utóbb utolért bennünket; nem hiába gondoltunk arra, hogy mi lesz, ha az eufória elmúlik. Az ellopott forradalomra gondolok. Nekem a fülemben csendül – mert n+1-szer levetítette a televízió a Ceausescu-házaspár kivégzését –, hogy amikor a diktátor előtt forradalomról beszéltek bírái, azt fejtegette, ő jobban ismeri a népet, a lehetőséget, a helyzetet annál, hogy azt higgye, forradalom zajlik. Az ő szájából hangzott el hitelt érdemlő módon: ez nem forradalom, ez államcsíny – „jovitură de stat ” –, és igaza volt.

Csép Sándor barátom nyomott a kezembe – mert én soha együtt még ilyen válogatást nem láttam – egy régi dokumentációs kötetet arról, hogy mi is történt tulajdonképpen egykor Gyulafehérváron, milyen ígéreteket kaptunk mi, partiumi és erdélyi magyarok.¹⁶² Mindezeket szem előtt tartva világossá vált, hogy nagy reménységgel Iliescu¹⁶³ – és mindazokra, akik körülvették őt – nem tekinthetünk. A tízéves évfordulóra megjelent *Tövisháti emlékezések* alkalmával bele is írtam a vallomásomba a „rökavadászat” kapcsán, hogy a róka cikkcakkban szalad ravasz módra, hogy le ne tudja lőni a katona, de mi akkor még nem gondoltuk, hogy Iliescu is éppen annyira furfangos módon irányítja majd a politikát, a román társadalmi helyzet alakulását. Az Iliescu-féle kormány az egyháznak nem akarta visszaadni a javakat – a földeket, a felekezeti iskolákat és egyéb intézményeket –, ezek visszaszerzése mind a mai napig óriási küzdelmekkel jár.

Mint lelkipásztor messzemenően igyekeztem vállalni az úgynevezett „politikai segélyszolgálatot”, és ugyanezt tettem esperesi koromban is szolgálatom két ciklusa idején végig, mert szükség volt rá. Láttam a fonátságokat a földekkel, az erdők visszaigénylésével kapcsolatosan, és ezt szóvá is tettem – el kell ismernem, hogy jóval keményebben, mint a többi lelkipásztor az egyházmegyénkben. Amikor megjelent az első földtörvény – az öt hektárt meg nem haladó, visszaigényelhető földterületről –, a szószékről kihirdettem: „Atyámfiak, az egyháznak itt közel 30 hektár földje volt! Nagyon vigyázzanak, a mi református híveink közül senki ne vállalja azt, hogy amikor visszaigénylés alapján osztják a földterületeket, akkor egyházi földterületet elfogadjon, mert előbb-utóbb szembekerül a saját egyházával. Mert nem hiszem, hogy ez így marad”. És valóban így történt.

Szerencsére aztán, amikor már forróbb lett a helyzet, behívtak a Polgármesteri Hivatalba. Magammal vittem a régi főgondnokot, aki jól ismerte a szilágycsehi határt, az egyházi földterületeket. Amikor azt mondták, hogy fogadjuk el a felkínált területeket most már azok helyett, amiket az egyházi földekből kiosztottak és így mások kaptak rá tulajdonjogot, azt válaszoltam, hogy nem. Azt a területet, mondom, melyet előzőleg megmutattak nekem, semmiképpen el nem fogadjuk. Semmiképpen. Pert indítunk. Azt mondja Cuceu polgármester úr: „Hát az sok időbe telik, tiszteletes úr”. – „Nem baj – mondom –, addig nem kell kapálni meg kaszálni, mert úgyis olyan szerencsétlen helyzetbe kerültek a visszaigénylők, amikor megengedték, hogy a kollektív gazdaság javait széjjelhordják, hogy nincsenek eszközeik ezeket a kis parcellákat megdolgozni. Jobb, ha nem megyünk ebbe bele – mondom –, nagyon nehéz helyzetbe került a mi népünk e téren is, mert ahogy levezényelték ezt az ügyet, csak teher lett kiöregedett híveink nyakán a visszakapott föld. A fiatalabbak közül kevesen vállalták a földek megmunkálását. Számukra „büdös volt a kapanyél”, mert őket nem szoktatták hozzá. Visszatérve a perre – mondom – biztos, hogy meg fogjuk nyerni”. S aztán úgy látszik, később ők leültek a mérnökkel meg az RMDSZ-es alelnökkel megbeszélni az ügyet, és arra jutottak, hogy Molnár esperessel nem lehet zöldágra vergődni, mert nem akar engedni ezen a vonalon. Akkor újból kimentünk a határra, s mutattak egy másik területet, ugyanis részben visszakaptuk mi a területeket, csak a másnak kiosztott földek

helyett kínáltak fel annak rossz minősége miatt visszautasított részt. Ez a terület egy helyen közel 13 hektáros darab volt, és jó helyen. Legelő volt, s én mint falusi földműves gyerek már a gyomokból láttam, hogy ez nem rossz terület, meg a fekvése is jó. Persze a jelenlevő, engem kísérő hívek is megerősítették ezt. Így elfogadtuk. Titluja *[jogcíme]* mai napig sincs az egyháznak ezekre a területekre – ez a számunkra felháborító –, de az egyház használja. Azért haragszom emiatt, mert RMDSZ-es többségi tanács élén már a második ciklusban ugyanezen színekben maga az elnök ül a polgármesteri székben.

Érdekvédelmi szövetségünk országos szinten sem állt a helyzet magaslatán. Már a fordulat kezdetén kiviláglott, de a neptunosok¹⁶⁴ fellépése után érződött jobban, hogy az RMDSZ méltóságai azokat a sarkalatos pontokat, amiket leszögeztek, bizony nem tartották szem előtt, nem beszélve a Szent Mihály-templomban tett esküjükről, amit mint parlamenti tisztségviselők tettek. Minden további nélkül mondhatnánk a nótát idézve, hogy „esküszegő lettem...” – a politikai helyzetnek alárendelt érdek „bolondja”.

Az egyház és az RMDSZ közti kapcsolatok a lelkipásztorokon keresztül alakultak ki. De előbb-utóbb nyilvánvalóvá lett, hogy az RMDSZ-nek kifejezetten azért van szüksége az egyházra, hogy négyévenként – a lelkipásztorokon vagy az egyház vezetőtestületén keresztül, a baráti vagy a később kialakult anyagi érdekkapcsolatokat szem előtt tartva – az egyház legyen az a testület, amelyik az urna elé viszi az embereket, hogy az RMDSZ-re szavazzanak. Nagyon jól írta egy újságíró – most már nem tudom, hol jelent meg –, hogy az RMDSZ minden négy esztendőben kihasználja az erdélyi és partiumi magyarság „halni nem akaró reményeit”. Mindig be tudtak adni valamit, hogy az RMDSZ-re szavazzunk, s ez nem is volt olyan nagy dolog végeredményben, hiszen arra gondoltunk, hogy ki tudja, milyen következménye lesz, ha nem így cselekszünk. De nem vált valóra, amit az RMDSZ-től vártunk, akár az egyházi javak visszaszerzésére, akár az önálló magyar egyetemre vagy az autonómia ügyére gondolunk. Bármennyire szeretttük volna, ez csak kampány idején szerepelt a napirenden, különösképpen attól a pillanattól kezdve, hogy az RMDSZ kormánytényező lett Constantinescu köztársasági elnök idején.¹⁶⁵ Onnan kezdve aztán különösképpen a hatalomhoz való simulásban merült ki

az RMDSZ politizálása, tehát teljesen bukaresti irányítás alá került az akkori vezetőségen keresztül, ezt nyugodt lélekkel elmondhatom.

Az újfent a romániai helyzetre és az itteni politizálásra vall, hogy mai napig sincs kultusztörvény, amit mi nagyon vártunk annak idején, és a háttérből mindig piszkáltuk ezt a dolgot, hogy ne kelljen állandóan a kiskapukat keresgélni. Az autonómiáról pedig kezdetben alig esett szó. Majd később, amikor kényszerhelyzetbe került az RMDSZ, mert nem tudott mit felmutatni, már akkor szóba került az autonómia. Amit elértek, tehát végeredményben be tudtak adni az RMDSZ korifeusai a mi híveink jórészének, hogy ami történt – akár a földterületek, vagy más javak visszaigénylése és visszakapása, akár később a szimbólumaink használata –, az mind az RMDSZ vívmánya volt; ezt tudatosan így is ültették el mindenütt, hogy mindezeket az RMDSZ-nek köszönhetjük. Azt, hogy voltak, vagy vannak olyan nemzetközi egyezmények, megállapodások, aminek függvénye kellett legyen sok minden, igyekeztek teljesen zárójelbe tenni a hívek előtt.

Felhozok egy példát. Ellátogatok a volt gyülekezetünkbe, Szamosardóba. A szamosardói lelkipásztor meg az iskolaigazgató – aki az RMDSZ életre hozója és elnöke volt a faluban –, elmondja, hogy az RMDSZ jóvoltából kaptak egy harangot. Vagy kiderül, hogy valahol másutt építettek egy ravatalozót. Ez az RMDSZ-nek köszönhető. Tőkés püspök annak idején felhozta, hogy egy bizonyos globális összeg jár a történelmi egyházaknak, és ezen belül mennyi jár a Királyhágómelléki Egyházkerületnek. És ott fent a szenátorok vagy parlamenti képviselők közbenjártak, hogy egy bizonyos összeget kiutaljanak például egy ravatalozó felépítéséhez, mondván, ez az ő lobbizásuknak köszönhető. A püspök úrnak állandóan magyarázni kellett azt, hogy ez végeredményben a Királyhágómelléki Református Egyházkerület számára törvény szerint megítélt globális összegből lett lecsípve, tehát nem pluszban kapták azt az összeget az állami költségvetésből, de ezt nem akarták megérteni a hívek. Én mindig hangsúlyoztam, és sokszor elég indulatosan – esperes koromban volt lehetőségem ezeket mind szóvá tenni a vizitációk alkalmával a gyülekezetekben –, hogy „Atyámfiai, végeredményben nekünk az égvilágon a román állam semmit nem kell adjon. Nekünk csak azt kell visszaadja a román állam, amit elraboltak tőlünk”.

Visszagondolva erre az időre, én azt vettem észre, hogy az RMDSZ minden vonalon nagyon sütögeti a maga pecsenyéjét. Lehet, hogy másnak más a véleménye, de azt azért mellétenném, hogy nekem végeredményben semmilyen személyes érdekem nincs, hogy ezt így lássam, hogy így beszéljek ezekről a jelenségekről vagy éppen arról, ami nem következett be. Én alapító tagja vagyok a szilágycsehi RMDSZ-nek, tehát mozgatórugója voltam megalakulásának az első pillanattól kezdve. Nem szorultam a segítségükre, mert a szilágycsehi gyülekezet főleg a saját erejére támaszkodott, még akkor is, ha figyelme vesszük, hogy külföldről is kapott segítségeket.

A kezdet kezdetén – amíg a tiszteletbeli elnöki tisztséget Tőkés László töltötte be – még az RMDSZ megyei vezetősége részt vett minden nagyobb egyházi eseményen, és ezt mindig jó szívvvel fogadtuk. Seres szenátort hoznám fel példának, aki egy-egy küldöttséggel rendszeresen eljött a menyői évfordulóra. Emlékszem rá, hogy Seres Dénes¹⁶⁶ a menyői szószék előtt szinte könnyes szemmel beszélt Tőkés László temesvári szerepéről. Azt mondta: „Legyen nyugodt püspök úr, a zászlaja alatt állunk és itt maradunk, így próbáljuk a mi népünk sorsát irányítani, az elhangzott prédikációból is idézve”. Mikor aztán megindult Tőkés László szervezésében az RMDSZ megújítását óhajtó fórumok sorozata – talán az alsócsernátoni fórum¹⁶⁷ volt az első –, utána már nem láttuk őket.

Én szinte valamennyi fórumon részt vettem annak idején. Nem voltak zengzetes nagy hozzászólásaim, inkább gyakorlati úton igyekeztem képviselni az ügyet, amiben irányt mutatott Tőkés László. Mert Virág Károly szerint Tőkés László személye, elismerjük vagy nem, mégiscsak vízvázasztó. S én mindazt, amit ezeken a fórumokon hallottam, magammal vittem mindenüvé, ahová mentem. Ha itt, Szilágycseh városában volt valamilyen közgyűlés, vagy éppen a Tövishát Társaság tartott valami összejövetelt, vagy fórumokat rendeztünk, mindig próbáltam közzé tenni mindazt, amit Tőkés László képviselt és teljes erőbedobással igyekezett érvényre juttatni.

Amikor esperesként a vizitációs bizottsággal kiszálltam a gyülekezetekbe, mindig felváltva prédikált a vizitációs bizottság egy-egy tagja. Az elején rám is sor került, s aztán én egyszer azt mondtam: „Vagytok ti itt elegen mellettem, nekem úgymint feladatom összefoglalni az ellenőrző jelentéseitekről készült jegyzőkönyv alapján egy beszámolót a gyülekezet előtt” – mert mindig istentisztelettel zárult a kiszállás, amikor tapasztalatainkat a gyülekezet elé tártuk. Megérkezünk reggel, s ki-ki a maga asztala szerint elvégezte a teendőit mint vizitációs bizottsági tag: a számvevő a számviteli dolgokkal foglalkozott, a katechetikai előadó az esperessel együtt meglátogatta az iskolát és az iskolai vallásoktatásról kérdezősködött, a missziói előadó az istentiszteleti rendtartásról, bibliaórákról... tehát arról érdeklődött, hogyan folyik a lelki élet a gyülekezeti közösségben. Amint említettem, én mindezt a végén összefoglalva odavittem az emberek elé. Számomra ezek alkalmak voltak arra, hogy – szem előtt tartva mindazt, amit az egyházkerület a püspök úr vezetésével, megpróbál tenni – a közben kialakulóban lévő, forrongó társadalmi helyzetünkről beszéljek. Ez már nem lehetett politikamentes. Ha nem is napi politikán volt a hangsúly, de az egyházi javak, levéltárak visszaszolgáltatásától kezdve addig, hogy az RMDSZ mint kormánytényező hogyan végzi a maga feladatát sok minden szóba került. Tehát én így képviseltem ezt a vonalat.

„Hát ne erősödjön meg annyira az egyház!”

A Zilahi Református Egyházmegye 1998. október 30-án tiltakozó nagygyűlést és zárandoklatot rendezett az egyházi javak visszaszerzése érdekében. Az egyházkerület igazgatótanácsa határozta el, hogy ilyen alkalmakat szervezzenek az egyházmegyék, és arra sarkalt bennünket a püspök úr, hogy ha csak lehet, ezt ki kell vinni a nyilvánosság elé, tehát ne csak egy tiltakozó nagygyűlés legyen a templomban vagy más zárt körben – ezért van a címben a zárandoklat. Utólag megtudtam, hogy egyedül én voltam az esperesek közül, aki valóban kivittem a rendezvényt a templomból, és a tiltakozó nagygyűlés zárandoklattal folytatódott – azt is mondhatnám nyugodtan, hogy tüntetéssel, mert erősen hatásos figyelemfelkeltő menetelés volt.

Ezzel kapcsolatosan nekem egy óriási vitám volt Seres szenátor úrral, ugyanis ez az esemény az egyházmegye rendezésében történt, az RMDSZ annyit segített, hogy ahol magyar polgármester volt, azokból a helységekből Zilahra hívták azokat; ennyi volt az ő feladatuk. Az akkori zilahi alpolgármester, Fekete Károly volt, akit megkértem, hogy próbálja végigjárni a hivatalos utat, tehát ezt a zarándoklatot a rendőrségen jelentse be. Ezt ő meg is tette. A meghatározott időre mi összegyűltünk a templomban, ahol egy rövid áhítatot tartottunk, majd felvezettem ennek az eseménynek a célját, hogy miért vagyunk együtt. Akkor már a kezemben volt az egyházkerület kiadványa – „*Jussunk és jogunk*”, címen –, és hivatkoztam arra, hogy mennyi épületet koboztak el, nemcsak országos viszonylatban, hanem ezen belül a mi egyházkerületünk és külön a Szilágyság területén is. A zilahi templom talán Közép-Európa egyik legnagyobb befogadóképességű temploma,¹⁶⁸ és persze egy ilyen óriási nagy templomban – hétköznap lévén – a megjelentek nem látszottak nagy tömegnek. De én azért tudtam, hogy még kívül is vannak, és mire mi kivonulunk, még többen is lesznek, hiszen már a templomban ott volt több mint húsz palástos lelkipásztor a kíséretével.

Mielőtt bementünk a templomba, Seres Dénes hozzám fordult az irodában: „Esperes úr, nem kéne ezt kivinni a templomból! Túl kevesen vagyunk ahhoz, és nehogy szégyenben maradjunk itt a nagy tiltakozást hangsúlyozva”. – „Idefigyelj Dénes – mondom –, végeredményben még ezután megyünk be a templomba. Honnan tudod te, hogy a két bejárat körül itt a templomdombon vagy a domb alatt hányan vannak, akiket mi nem látunk, hányan jönnek még be, és kik lesznek ott. És különben – mondom – ezt én döntöm el. Ezt az egyházmegye szervezi és rendezi”. Ruzsa István, az akkori belvárosi pap utólag meg is jegyezte, hogy ezt nem gondolta Seresről, hogy így próbál engem lebeszélni. László Kálmán, a titkárnőm férje is jelen volt a szóváltáson. Én tudtam, hogy miért teszi: ez neki mint a kormánykoalícióban lévő RMDSZ-es szenátornak nem tetszett. Nem gondolnám, hogy félt, de tudta, hogy nem tetszik a helyi hatóságnak, és ők olyat sose akartak tenni, ami a hatóságnak nem volt kedvére való.

Elég az hozzá, azt mondtam neki: „Idefigyelj Dénes, ha te be vagy gazolva, akkor maradj itt a templomban, én majd megyek egyedül ennek a tiltakozó menetnek az élén,

és jönnek utánam a palástos lelkipásztorok, jönnek az általatok idehívott polgármesterek egy-egy településről és a Kollégium hívó szót meghalló tanárai és diákjai”. Nekem lett igazam, mert amikor mi kimentünk az utcára, ez egy jó, „ütőképes csapatnak” látszott mindenféleképpen. Persze Seres Dénes szenátor sem maradt a templomban, hanem ő is ott hegyelt mellettem.

Menetközben – elindulástól kezdve, ahogy haladtunk a kijelölt épületek felé, majd visszafelé is – dicséreteket és zsoltárokat énekeltünk, s minden állomás alkalmával, amikor megálltunk, röviden beszédet mondott egy-egy meghívott. A tüntető menet első stációja a Zilahi Református Egyházközség Művelődési Otthona, a Kálvineum¹⁶⁹ volt – mert ezt alig épült fel, azonnal államosították –, ahol Püsök József, szilágysámsoni lelkipásztor mondott beszédet, aki annak idején szemtanúja volt a Kálvineum elvételének. Elhangzott egy ének, valamelyik palástos lelkipásztor mondott egy áldást, és utána onnan a Kollégium elé vezetett az utunk, ahol Seres Dénes szenátor beszélt a közösségi javak visszaszolgáltatásának törvényes kereteiről, valamint a parlamenti csatározásokról ennek a tárgyában. Ott is ugyanúgy énekkel folytattuk, és elhangzott egy áldás. Az iskolától visszafelé jövet megálltunk a Wesselényi-szobornál, ahol én mondtam egy rövid beszédet: Wesselényi Miklós mint eszménykép az ifjúság számára a mai küzdelmeink során. Koszorúztunk is ez alkalommal, s a Kollégium ifjúsága az egybegyűltekkal együtt elénekelte a Szózatot. Innen a belvárosi templomba mentünk vissza, ahol Ruzsa István helybeli lelkipásztor tartott egy rövid áhítatot, majd elhangzott a jól ismert Reményik-vers, a *Templom és iskola*,¹⁷⁰ és végül én záróbeszédet mondtam. A Zilahi Református Egyházmegye szervezésében és a Szilágymegyei RMDSZ szervezetének közreműködésével megtartott 1998. október 30-i tiltakozó nagygyűlésen és tüntetésen résztvevők által elfogadott nyilatkozatot Molnár Kálmán, Ruzsa István, Forró László és emellett az RMDSZ részéről Seres Dénes és Kerekes Edit írták alá.

Erről a zilahi tiltakozó menetelésről a *Romániai Magyar Szóban* dicsőhimnuszokat zengedezett valósággal az a Fejér László, aki később aztán Tőkés Lászlót és engem is becsmérelt minden alkalommal. A tiltakozó nagygyűlés és tüntetés híre a kolozsvári

Szabadságban is megjelent, Kerekes Gyula írt cikket rólunk. Csak az egyházkerületnél nem volt visszhangja ennek. A püspök úr számára nagyon fontos volt, hogy minél nagyobb publicitása legyen a tiltakozásainknak, és hangsúlyozta, hogy amennyiben lehet, ki kell vinni az utcára ezeket a dolgokat, azonban – amint mondtam – a kilenc egyházmegye esperese közül csak egyedül én vittem ki. De azért legalább egy mondat erejéig ott kellett volna legyen ez azon hírek közt, amik a Királyhágómelléki Református Egyházkerület jóvoltából lettek közzétéve. Én erről jelentést is küldtem, de az egyházkerületi híradások között az égvilágon sehol sem jelent meg. Bizony ebben az időben már sok minden készült, bár Tőkés Lászlóval még nem mertek szembeszállni és áthúzni mindazt, amit ő szándékozott elérni. Nagyon ügyelt arra, hogy publicitása legyen mindennek, de hát én ezt a magam szerénységénél fogva nem tudtam nyélbe ütni. Volt még szóváltás is egy fórum alkalmával, amikor kérdőre vont a püspök úr, hogy miért nem jelent meg a zilahi nagygyűlés és zárándoklat híre. Mondom: „Ne tessék haragudni püspök úr, mi ezt megcsináltuk, én erről jelentést küldtem, aztán ez mégsem jelent meg a *Közlönyben*.¹⁷¹ Akkor már voltak olyanok a környezetében, akik igyekeztek engem úgymond zárójelbe tenni.

Nagyon hullámozó volt az is, hogy az RMDSZ mit vállal és mit nem. Általában a kampányszegzonban vállalták az autonómia ügyét, vállalták az önálló magyar egyetemnek a hangoztatását, az egyházi javak visszaadásának kérdését. De én arra is emlékszem, hogy a *Szabadságban* abban az időben megjelent egy cikk, amiből már az tűnt ki, hogy talán eléggé nem is kardoskodik az RMDSZ azért, hogy az egyházi javakat minél hamarabb visszaadják. A cikkíró szándéka ott egyenesen az volt, hogy rámutasson, a temesvári események után túl nagy az ázsiója a református egyháznak, hát ne erősödjön meg annyira az egyház, az egyházak, mert akkor esetenként az RMDSZ-nek féket is nyomhat, ha rossz irányba halad.

A Zilahi Református Wesselényi Kollégium¹⁷²

Az újraindítás: minden akadályt elénk gördítettek

Talán a legfontosabb eseménye az én esperes helyettesi szolgálatomnak a Zilahi Református Wesselényi Kollégium újraindítása volt. A 91/92-es tanév kezdetén indult újra az iskolánk, ami mégiscsak történelmi dátum volt számunkra. A Kollégium újraindításának legfőbb szorgalmazója Virág Károly esperes úr volt, ugyanis ő már egészen kisdíák korában a Zilahi Református Kollégium diákja volt. Ott is érettségizett, méghozzá, ahogy én tudom, Horthy Miklós-ösztöndíjjal, ami azt jelentette, hogy minden magyarországi egyetemre felvételi nélkül felvették volna, és díjmentesen folytathatta volna tanulmányait, kivéve a teológiát, és ő mégis a teológiát választotta.

Virág Károly az iskolaszervezés első pillanatától látta, hogy engem érdekel ez az ügy, tehát még jobban igénybe vette az én szolgálatomat, melléállásomat, mint ahogy esetleg a főjegyzői tisztségem ezt megkövetelte.

A Zilahi Református Kollégium egyházi téren az iskolaszék létrehozásával indult, de meg kell valljam, az iskolaszék az én számomra eleinte egy idegen kifejezés volt. Virág Károlytól hallottam először, és amikor a Kollégium évkönyvei jártak a kezemben, ott is volt erre utalás, hogy talán iskolaszéknek nevezték a Kollégiumot vezető tanácsot. Annyi nyilvánvaló volt, azt tudtam, hogy az iskolaszék a református iskolát irányító testület, tehát felette áll az igazgatóságnak és a tanári karnak. Anyagi, valamint szellemi-lelki síkon fenntartotta az iskolát. Persze az egyházkerület is segített, támogatókat is szereztünk, de azért a két egyházmegye volt az iskolafenntartó. Az egyházközségek költségvetésében egy bizonyos összeg úgy szerepelt, mint a felekezeti iskola támogatására odairányítandó összeg, tehát ezt is szem előtt tartottuk az iskola költségvetésének összeállításával. Az iskolaszék úgy alakult meg, hogy – mivel a két egyházmegye tartotta fenn a Zilahi Református Wesselényi Kollégiumot – a somlyói és a zilahi esperes, Lukács József és Virág Károly tagja volt az iskolaszéknek, és tagja volt mind a két egyházmegye főjegyzője. Így lettem én iskolaszéki tag esperes-helyettesként. Tag volt rajtunk kívül mind a két egyházmegye főgondnoka és a

katechetikai előadója is – vagyis a gyermek- és ifjúságneveléssel foglalkozó tisztségviselők –, valamint mind a két egyházmegyéből egy-egy vendiák, hogy a kontinuitás is meglegyen, és természetesen az iskolaigazgatók, majd később a tanári kar által kijelölt két-két pedagógus. Két igazgatója volt az iskolának, amikor mi beindítottuk: egy hivatalos szerveken keresztül elfogadott intézményvezető – akit tanulmányi igazgatónak neveztünk mi magunk között –, aki tartotta a kapcsolatot a megyei tanügyi hatósággal és egy kollégiumi igazgató, aki a bentlakást vezette, és a Kollégium szellemiségét ápolta, tehát igyekezett úgy irányítani, hogy kialakuljon a református kollégiumokra jellemző megfelelő szellemiség.

Amikor már megalakult az iskolaszék, meghívtuk a helyben tanító zilahi tanárokat, akik közül 12-en vagy 13-an elfogadták meghívásunkat az akkor még a belvárosi lelkészi hivatal épületének földszintjén lévő esperesi irodába. Ott volt Virág Károly esperes úr, ott voltam jómagam és az esperesi titkárnő, ha jól emlékszem. A meghívottak között egyetlen nő volt, Tőtős Katalin – ő volt az utolsóelőtti széken ülő tanár, akit nem is ismertünk, mert Zsibóról jött be, ott tanított. A többiek zilahi tanárok voltak különböző iskolákból. Moldován Lajossal¹⁷³ kezdeném, aki – talán már nyugdíjas tanárként – még tovább tanított a régi Kollégium épületében, de tudtuk róla, hogy a Református Kollégiumnak is tanára volt az államosítás előtt. Jelen volt még László László, Kovács Miklós – aki, ha jól emlékszem, aztán rövid időn belül eltávozott Magyarországra –, az RMDSZ első helyi elnöke, Szíjjártó tanár úr is ott volt és Kiss Gyula matematikatanár, a belvárosi lelkipásztor veje. A többiekre név szerint már nem emlékszem.

Virág Károly mindig Bibliát olvasott, amikor bármilyen tanácskozássra gyűltünk össze, és annak főbb gondolatai kapcsán vezette fel, hogy miért is vagyunk együtt. És akkor jött a nagy kérdés, hogy ki az, aki önként vállalná a jelenlévő tanárok közül az igazgatói feladatot, állást ebben az iskolában. Emlékszem, hogy ezt sorban mindegyiktől megkérdeztem, Moldován Lajostól legelőször. Mondom: „Tanár úr, annak idején a Kollégiumban tanított, legjobban ismeri, milyen is egy református kollégiumban a szellemiség, milyenek a lehetőségek”. Moldován Lajos azt válaszolta, hogy ő ezt örömmel vállalná, de tudja, hogy a diktatórikus évek eltelte után, amikor módszeresen

széjjelverték a felekezeti oktatást, újraindítani valamit nagyon-nagyon nehéz, nagy utánajárással jár, és ő már nincs abban a korban, hogy ezt merje vállalni. A legfőbb érve mégis az volt, hogy mivel itt nagyon sokat kell kilincselni a román hatóságoknál, ő nem tud annyira románul, hogy ezt magára merje vállalni. Tudomásul vettük, nem volt mit tenni. S aztán mindegyik megmondta a maga véleményét, hogy miért nem vállalja. Amikor legutoljára Tőtös Katalin tanárnőre került a sor, ő felállott és körülbelül ezeket a szavakat mondta: „Nekem nagy álmom és vágyam volt ez; ha egyszer elérjük, hogy felekezeti iskola indul újra, akkor én szeretnék egy ilyen iskolát vezetni, irányítani, mint igazgató”. Jelentkezését elfogadtuk. Nagyon szerettünk volna egy férfi igazgatót, ez be kell valljam, és ezt ő is tudta, tehát nem akarom megsérteni utólag sem, hiszen nem olyan viszony volt köztünk, hogy most őt bántsam. Sőt azt kell mondanom utólag is, hogy ő mentette meg a helyzetet, mert nagyon sürgetett az idő, hogy még abban a tanévben kezdhesünk.

Arra pontosan már nem emlékszem, hogy ott volt-e Papp Zoli vagy nem, s arra sem, hogy akkor már szóba került-e, hogy kell nekünk egy kollégiumi igazgató. Mindenesetre elhangzott Papp Zoltán neve, akit én addig nem ismertem, de Virág Károly esperes úr jól ismerte, s aztán kisült, hogy Tőkés püspök úr is ismerte őt még a fordulat előtti időből, tehát nem volt semmi kifogása vele szemben az egyházkerületnek sem. Iskolaszék elé vittük jóváhagyásra az ügyet, mely elfogadta ezt: Kovácsné Tőtös Katalin lett az igazgatója az iskolának, és Papp Zoltán a kollégiumi igazgató. Ők vezették az iskolát az iskolaszék irányításával.

A kinevezés csak a tanügyön keresztül történhetett meg, de az egyházkerület javaslatára, hiszen volt tanügyi osztálya az egyházkerületnek. A nagyváradai egyházkerületi központtal mi állandóan tartottuk a kapcsolatot, és mindig beszámoltunk; telefonon keresztül – ha úgy adódott, hogy éppen akkor nem találkozhattunk –, az esperesi kollégium alkalmával, amikor Virág Károly Nagyváradra ment, vagy pedig igazgatói tanácsülésen, amelynek én is tagja voltam. De ettől eltekintve is elég sűrűn mentünk mi a központba és hánytuk-vetettük a dolgainkat, hiszen annyira nagy változások álltak be a mi életünkben, hogy sok tisztázandó kérdésünk volt, amit helyben

akartunk megtárgyalni. Az egyházkerületben örültek, hogy ilyen hamar beindítjuk a Kollégiumot. Nagyváradon is azonnal beindult a Lorántffy utódja,¹⁷⁴ és tudomásunkra jutott, hogy a kolozsvári egyházkerületben is, ha nem is egyszerre, de hét vagy nyolc kollégium indult újra. Igyekeztek mindenütt megragadni a lehetőséget. Biztos vagyok benne, hogy a két egyházkerület minden fórumon foglalkozott ezzel az üggyel, mert sarkalatos kérdésnek tartottuk az új nemzedék nevelését. Megbeszéltük, hogy a tanügyön keresztül most már a kerület továbbítja a hatóság felé, egészen a minisztériumig az iskolaindítás iránti igényt, s aztán meg is kaptuk a jóváhagyást, hiszen a protokollumban szerepelt a felekezeti oktatás lehetősége.

A legnagyobb akadályt a helyszín jelentette, hiszen az ősi schola épülete elkobzott tulajdon volt, államosították annak idején, ráadásul még a restitúciós törvényben is az állt a kezdet kezdetén, hogy a közösségi épületek nem kerülhetnek vissza eredeti tulajdonba. Amikor a helybeli megyei tanfelügyelőségnek tudomására jutott a Kollégium újraindításának szándéka, akkor – ennek a visszhangja valakin keresztül hozzánk is eljutott – azt mondták, hogy ha már a református egyház mindenáron újra akarja indítani az iskoláját, akkor ezt akárhol tegye meg, ahol tudja, csak éppen a régi falak közt, a régi épületben ne kapjon helyet. Nem is kaptunk.

A Wesselényi Kollégium legelső épülete ott volt nem messze a belvárosi templomtól. Később nagyon rozoga lett az épület – kicsi és már az akkori tanügyi követelményeknek sem volt megfelelő –, s akkor építették az új épületet, aminek a homlokzata a főtérre néz. Ha jól emlékszem, 1902-ben tették le az alapkövét, méghozzá egy nagy esemény alkalmával, hiszen akkor volt Kossuth Lajos születésének századik évfordulója, s abban az évben leplezték le a főtéren Fadrusz János Wesselényi szoborkompozícióját. Tehát egy hármassal ünnepség keretében indult az új iskola felépítése. Mögötte megmaradt a már előzőleg felépített Kollégium.

Arra gondoltam – és beszéltünk is erről –, hogy a régi falak közt azért egész más hangulatban indult volna az iskola, bár az épület nem maga az iskola, hiszen amit a szellemiség hordoz, azt bárhol ki lehet alakítani. Ezt tudtuk, de azt is tudtuk, hogy félnek

attól, hogy ez a szellemiség erősödik, terebélyesedik, szétfeszíthet bizonyos dolgokat, és akkor ők elveszítik a teret itt az ősi épületben, ahol a román hatóság akkor már beindított valamit, ami elit iskolának számított, de a címet Colegiul National – Nemzeti Kollégium – azért jóval később kapta meg. Azért féltek, mert úgy gondolták– és biztos, hogy a maguk szempontjából jól is gondolták, el kell ismerjünk –, hogy a mi számunkra azoknak a régi falaknak ösztönző kisugárzása lenne. Abban az iskolában mégiscsak sok híres diák tanult, köztük Ady Endre is, aki régi iskolájával kapcsolatos verseiben nemcsak a kárpát-medencei magyarság felé, hanem mondjam így, a világ szétszóródott magyarsága felé felröppentette a zilahi Wesselényi Kollégium jó hírét. Debrecenben nem érezte olyan jól magát, mint Zilahon a Wesselényi Kollégiumban. Tehát ennek az épületnek éppen ilyen módon – Adyn és másokon keresztül – ez volt a kisugárzó hatása, és főleg ezért gondolom, hogy a románok féltek ettől. Az iskolában bárhogya is legyen, gyermekek vannak, és ott „élet zengi be az iskolát” – ahogy Ady írta. Ez a magyar élet, mely újból bezengené az iskolát – az ősi falak közt –, nyilvánvaló, hogy nem tetszett a román hatóságnak. Még akkor sem, ha egyik Trianon utáni miniszterelnökök Iuliu Maniu is itt tanult a Református Kollégiumban.¹⁷⁵

A protokollum¹⁷⁶, ami köttetett egyház és állam között a felekezeti iskolák újraindítása ügyében, mindig ott volt az asztalunkon. Azt sugalmazta, ami az ortodox agyban létezhetett egy felekezeti iskola kapcsán: ez egy szemináriumféle, aminek a szerepe az, hogy kiképezze a kántorokat és azokat, akik papjelöltek lennének, és majd a teológiára mennek. Már amiatt is nagy harc volt, hogy mi olyan tantárgyakat is tanítottunk, mint a világi gimnáziumok, vagyis a mi iskolánk olyan képzést nyújtott, hogy innen nemcsak az egyház kötelékébe szegődhetett el valaki továbbtanulásra, hanem bármilyen diplomát szerezhetett. Ezt a mai román nemzedék soha sem tudta megérteni és elfogadni.

Meg kellett szervezzük a felvételit, és tudtuk, hogy ez is nagy gond lesz, mert nem jó szemmel nézték az iskolaindítást. Az egyik román elemi iskolában felvételiztettünk, amit egy jó szándékú tanár intézett el nekünk, aki ott tanított, mert magyar szekciója is volt az iskolának. Azt mondták, a tételeket majd annak rendje-módja szerint megkapjuk. Persze ki volt tűzve mindenütt a tanügy-minisztérium által megállapított felvételi vizsga rendje,

Bukarestből érkeztek a tételek, általában már vizsga előtti nap. És megdöbbenve tapasztaltuk, hogy előző nap még nyoma sem volt nálunk a tételeknek. De az egyházkerülettől határozott ígéretet kaptunk a tanügyön és Veres-Kovács Attila püspök-helyettesen keresztül: „Legyetek nyugodtak, mire a felvételi vizsga kezdődik, biztos, hogy ott lesznek a tételek. De mi féltünk attól, hogy nem kapjuk meg, és előre készítettünk felvételi tételeket minden tantárgyból más iskolában tanító tanároknak a segítségével, az ő tapasztalatukat szem előtt tartva.

A mi felvételi vizsgára jelentkező gyerekeink aznap reggel 9 órára ünnepélyesen összegyűltek. Előzőleg kiválasztottuk a felvételiztető bizottságot, vagyis a tanári karból azokat, akik ott kellett legyenek – végül nem kaptuk meg a tételeket. Akkor sem. Egy Vass Zoltán nevezetű tanár jó szándékkal segített bennünket, azt ígérte, ő majd más iskolából, ahol kibontják a tételeket, egyszerűen átlopja hozzánk. Hogy ez végül is hogyan történt, azt nem tudom, de a felvételi megtörtént, vagy lopott tételek alapján, vagy a mi előző nap összeállított tételeink szerint, hiszen ez titkos volt.

Amikor kijavították a dolgozatokat, megkaptuk az eredményt, mely szerint két párhuzamos osztály indulhat. Talán még akadt hely, és szóba került az, hogy ősszel felvételiztessünk, hogy még esetleg néhány tanulót felvegyünk mind a két osztályba. Mi ezzel lezártnak tekintettük az ügyet. És akkor jön, mint derült égből a villámcsapás, az átírat a megyei tanfelügyelőség részéről, hogy ők semmisnek nyilvánítják ezt a felvételi vizsgát, amit mi szerveztünk, próbáljuk ezt ősre elhalasztani. Mi akkor Tötös Katalin tanárnővel meg az egyházkerület akkori titkárával, Méder Zsolttal, hármásban elutaztunk Bukarestbe, a minisztériumba. A kultuszkirendeltség egy munkatársának, Stănăşescunak a közbenjárására Tolnai tanácsos az akkori tanügyminiszterrel, elintézett egy találkozót.

Több mint 50 percig az ő irodájában ülve, a miniszterrel meghánytuk-vetettük a dolgot. Mi elmondtuk, hogyan s mint történt, és ő egyszerűen fogta magát és azt javasolta, hogy ismételjük meg a felvételit. De valahogy kilógott a lóláb, mert éreztük, hogy itt

kifejezetten a mundér becsületének a védéséről van szó, s hogy nehogy nekünk legyen igazunk a megyei korifeusokkal szemben.

Volt egy olyan, felvétellel kapcsolatos tanügyi törvény, hogy ha valamilyen rendkívüli dolog – katasztrófa, időjárás – miatt nem jut el a központi tétel egy iskolába, akkor a vezetőség az igazgatóval az élen, gondoskodhat saját vizsgatételekről. Mi erre hivatkoztunk, mert úgy éreztük, hogy ez rendkívüli eset volt, hiszen megígérték, és mi nem vagyunk hibásak abban, hogy nem kaptuk meg a tételeket. Jó-jó, azt mondja a miniszter úr nekünk, de azért mégiscsak félresiklott ez a felvételi, hát egyezzünk már bele, és ismételjük meg ősszel. „De hát miniszter úr – mondom –, a mi gyermekeink abban a tudatban mentek el nyári vakációra, és jönnek majd vissza ősszel, hogy mögöttük van egy sikeres felvételi. Hogyan tudjuk ezt a szülőknek, a gyerekeknek elmagyarázni, hogy mi igyekeztünk becsületesen levezetni a felvételit, és most mégis meg kell ismételni? Ezt valami helyi rosszindulat kuszálta össze, mert Szatmáron és Váradon a Lorántffyban központi tételek alapján felvételiztek a diákok”. De hát mégis próbáljuk meg. „De – mondom –, ha netalán újrafelvételiztetnénk a diákokat, akkor már jelentkeznének mások is, olyanok, akik esetleg más iskolából kiestek, nem felvételiztek, vagy menetközben meggondolták magukat, és most szeretnének bejutni ebbe a Kollégiumba. Most akkor hogy fogjuk eldönteni, kit veszünk fel? Akik mögött sikeres felvételi van, és mondjam így, már csatát nyertek, azok egyszerűen döbbenjenek rá arra, hogy megtörténhet még az is, hogy kiesnek?” – „Hát – azt mondja – azért tehetünk róla, hogy ne így legyen. Elintézzük ezt”. Tehát a korrupció, országszerte minden vonalon a korrupció, ami kezdettől fogva működött. Mondom: „Ne tessék haragudni miniszter úr, mi, a Református Kollégium vezetősége, de az egyházkerület vezetőségére, Tőkés püspök úrra is hivatkozva, ebbe nem mehetünk bele”. És így álltunk fel az asztal mellől. Megköszöntük, hogy fogadott bennünket, még perceként át beszélgettünk, mikor kikísért a hallba minket, de úgy jöttünk el, hogy ezt mi nem vállaljuk, ebbe nem megyünk bele.

Mikor hazaértem, valósággal ideglázat kaptam, nem tudtam elaludni, bármennyire fáradt voltam, annyira feldúlt ez a dolog. Csak azt tudom, hogy a püspök úr keresett telefonon:

„Kálmán, beszámolt Méder Zsolt mindarról, ami történt. Nagyon-nagyon jól tettétek, hogy nem vállaltátok az újra-felvételiztetést ősszel”.

Közben persze mindig folyt a telefonálás, forródrót, küldöttség, mire végül az akkor megejtett felvételi vizsga alapján mégis elfogadták, hogy a tanulóink nem veszítenek évet – mert ez is benne volt a pakliban. A megyei hatóság szerint mi törvénytelenül mertük beindítani az iskolát. Végül azt mondták, jó, indíthatunk iskolát, de ilyen körülmények között itt nem vizsgázhatnak a gyermekek. Nem baj, mondom, elmegyünk Sárospatakra, valahol majd fogadnak bennünket, s ott vizsgáznak. Egy jó darabig ez így működött, talán két éven át, de utána már engedték törvényesen a felvételit.

Az Úristen megsegített bennünket, és a mi harcunkat, úgy látszik, győzelemre vitte. Így indítottuk újra a Református Kollégiumot. Büszkén gondoltam arra, hogy íme, itt, a Szilágyság szívében, Zilahon, Isten kegyelméből, Virág Károly és a többiek mellett most újraindítója lehettem a Zilahi Református Wesselényi Kollégiumnak, az én kedves költőm egykori, őáltala is nagyon szeretett, de elrabol, vagy államosított iskolájának még akkor is, ha nem az ősi falak közt. Azért legbelül, ha már ilyen nagy dolog történt, a remény szikrája mégiscsak ott volt a mi lelkünkben – nemcsak az enyémben, hanem másokéban is –, hogy igen, ezt az iskolát egyszer majd úgyis visszkapjuk, jogos tulajdona az egyházhoz visszakerül majd, és ott tanulnak tovább a mi diákjaink.

Mégis lett iskola – épület nélkül. Nemhogy nem kaptuk vissza a régi iskolánkat, még helyet sem kaptunk a régi iskola épületében, de még az iskola mögött lévő épületben sem. Ebben a kényszerhelyzetben Református Kollégiumunk volt nekünk úgy, hogy az Esperesi Hivatal tanácstermében, a zilahi belvárosi templom imatermében tanult egy osztály, s később az RMDSZ tanácstermében is volt egy osztály. Végül egy lerobbant inasiskolában kaptunk helyet, oda járt az én két lányom is. Ezt úgy-ahogy az egyház a maga pénzén használható állapotba hozta, de a másik évben már onnan is kirúgtak bennünket. És akkor átmentünk egy üresen maradt épülettömbbe, ahol a mai napig is működik a Kollégium, az is egy régi maradványa az inasiskola építményeinek: a

konviktus és nem messze tőle egy díszteremféle. Ez az 1-es számú líceumnak a hátudvarában egy épületsor, amit már nem használtak.

1996-ban volt a Kollégium 350 éves évfordulója egy nagy ünneppsorozat keretében. A templomi ünnepségen az igazgató úr, Papp Zoltán felkérésére én tartottam előadást a Zilahi Református Wesselényi Kollégium történetéről a zsúfolásig megtelt templomban. Vendégünk volt az iskola számos egykori diákja, köztük Szilágyi István, az író, aki arról beszélt, hogy az ő számára annak idején mit jelentett a Kollégium, és sok külföldről hazajött vendiák.

A Kollégium körül felcsapó hullámok

Arról, hogy végül a tanári kar hogyan verbuválódott össze Tőtös Katalin és Papp Zoltán tudnának minden részletre kiterjedően beszélni, mert mi megengedtük, hogy ezt ők irányítsák és hozzák az iskolaszék elé. Az egész iskolairányításnak a mozgatórugója mégsem Kati volt, aki a megyei tanfelügyelőséggel tartotta a kapcsolatot, hanem Papp Zoltán, aki jobban ismerte a kollégiumi körülményeket. Zoltán a régi iskolarendszert is tanulmányozgatta, meg sok mindent tudott, amin én magam is csodálkoztam, és maga Tőtös Katalin is elismerte. Ők nagyon jól tudtak együtt dolgozni, nem volt köztük versengés. Papp Zoli még az elején arra figyelmeztetett minket – s amikor Virág Károllyal együtt az igazgató kettőssel beszélgettünk, ezt mi elfogadtuk –, hogy nagyon kell vigyázni, mert nem látunk bele minden itt tanítani óhajtó tanár lelkivilágába, hiszen nem ismerjük őket. Ezt úgy tudjuk elérni, hogy ha már mindenki tanít valahol, ne mondja fel az ottani katedráját, vagyis ne egész normával, hanem félnormás vagy pedig csak óraadó tanárként alkalmazzuk. Tehát a Kollégiumnak nem volt eleinte végleges tanári gárdája. Úgy gondoltuk, hogy csak azokat támogatjuk, akikről meggyőződünk, hogy helye van a Református Kollégiumban.

Az első felvételi után tanárokat bízunk meg, hogy javítsák a dolgozatokat, így Kiss Gyula tanár urat is megkértük, mint matektanárt. Azt mondta, hogy „Jó, én a javítást vállalom, de aláírásomat nem adom”. Ő különben továbbra is ilyen indulattal viseltetett

az újraindított Református Kollégium iránt – puff neki, egy papnak a veje! A felesége zenetanár volt, ő vezette a zilahi egyházi kórust. Egyszer kiszálltak Szilágycsehbe, én fogadtam őket, Adorján Kálmán prédikált, erre jól emlékszem. És ebéd közben szóba került a Kollégium indításának az ügye. Ott beszélgetve erről, Kiss Gyula is jelen volt – mert ő is elkísérte a feleségét – és megjegyezte: „Ez oldalba szúrása a többi magyar iskolának”. Hát mondom: „Nézd, Gyula, én nem hiszem, vagy nem tudom. Hát miért?” Emlékszem arra a megjegyzésére Kiss Gyulának – és Adorján Kálmán is ezt hangoztatta –, hogy már olyan jól kezdett indulni meg folytatódni minden, s akkor most itt van a nagy probléma, a felekezeti iskola indítása. Biztosan pedagógus családtagjai hatására volt ezen a véleményen.

Erről mi többet nem tárgyaltunk ezzel a társasággal, de azért ezt négyszemközt elmondtam Virág Károlynak. Én életemben Virág Károlyt olyan indulatosnak nem láttam! Ő mindig nagyon testvéri módon tudott beszélni, még akkor is, ha valami nem tetszett neki. De akkor felugrott és elsápadt: „Még te is, Kálmán? Te is félted a kommunista rendszer hatása alapján a fordulat után is tovább működő iskoláknak összeomlását? Hiszen ezekről van itt szó. Még te is?” Ez nekem olyan lecke volt, hogy attól kezdve még nagyobb támogatója lettem a mi felekezeti oktatásunk ügyeinek. A mi Kollégiumunkért különösképpen kiálltam, és annak sorsát Szilágycsehben is szem előtt tartottam. Olyan hatással volt rám a Virág Károlytól kapott lecke. Végeredményben azok a tanárok, akik a mi iskolába jelentkeztek tanítani, egymás közt is latolgatták ezt a kérdést. És amikor róluk beszélgettünk, elég hamar arra a következtetésre jutottunk, hogy az egyszerűen nem igaz, hogy Kiss Gyula meg társai a magyar iskola oldalba szúrásától féltek, a fenét, mindenki a maga állását féltette! Mert lassan kiderült, hogy egyre kevesebb gyermek születik, és állandóan csökken a beiskolázottak számaránya, vagyis úgy is fogalmazhatnánk, mint Madách: „kevés a fóka, sok az eszkimó” (Az ember tragédiája).

Az újraindított iskolában a szellemiséget a mai kor szabályzata alapján igyekeztünk irányítani, hiszen nem kívánhattunk olyasmit, ami messze áll ettől a kortól, amiben élünk. Mi, a Zilahi Református Wesselényi Kollégium irányítótestülete voltunk a

legkonzervatívabbak. Szemrehányást is kaptunk másoktól a túlságosan is hagyományörzőnek megítélt tradicionális célmegvalósítási stílusunk miatt. Például a szombatnapi tanítást is bevezettük akkor egyből a „hat napon át munkálkodjál és végezd minden dolgodat” [5Mózes 5, 13] bibliai elv szerint. Persze szombaton lazább tanítás volt, vagyis inkább a református szellemiséget ápoló programot ajánlott és biztosított az iskola vezetősége a diákoknak.

Virág Károllyal elmentünk kezdetben szinte minden esztendőben – úgymond eszmecserére – a Debreceni Református Kollégiumba, Sárospatakra, és Budapestre is, a Baár-Madasba.¹⁷⁷ A Debreceni Református Kollégiumról tudjuk, hogy a diktatúra idején sem szűnt meg, hanem úgy, ahogy, de továbbra is működött. Ott egyetértettek velünk a szombatnapi tanítást illetően: „Nagyon jól tettétek, hogy szombatnapon tanítás van nálatok, mert tudjátok, hogy van ez, már pénteken veri a diák az indulót, hiszen készül hazamenni, s akkor rámegy a péntek is”. Hétfőn meg álmos, vagy nem pontos, mert késik a vonat, és nem érkezik vissza kellő időben Zilahra az órakezdesre. Így tehát megrövidül az Isten által rendelt idő, és ez a tanulás rovására megy.

Tudjuk, hogy a Sátán mindig a jót igyekszik kikezdeni. Menetközben észrevettük, hogy nem minden tanár odavaló, ugyanis kezdtek berzenkedni a szombatnapi tanítás ellen, ami a tanulók magatartását is befolyásolta. Nem számított, hogy szombaton általában énekórák vagy osztályfőnöki órák voltak, vagy ha éppen valamelyik sátoros ünnep szombatjára esett, akkor templomba mentek közösen. A szombati nap lazább volt, de azért kollégiumi közösségben együtt voltak. Ezt előre leszögeztük és írásban is tudomására adtuk a felvételi-re jelentkezőknek, hogy tartsák ezt szem előtt, és ennek tudatában jöjjenek hozzánk. Egy pontokba foglalt tájékoztatót alá is kellett írniuk a tanítási és kollégiumi rend tudomásul vételével kapcsolatosan.

A Zilahi Református Kollégiumon látszott a legjobban a református szellemiség. Mindez a közösségi alkalmakon, a rendszeres templomba járáson, a minden reggel megtartott nagyon rövid áhítaton, a bibliaórákon és a gyülekezetekbe való kiszállásokon keresztül nagyon jól tükröződött. Szilágycsehben is sokszor megfordult a Kollégium kisebb-

nagyobb csoportja vagy a kórus is jelentősebb alkalmakkor. A szilágycsehi közzsinat 400. Évfordulója alkalmából egyházkerületi közgyűlést tartottunk templomunkban, és a Kollégium kórusa szerepelt a megnyitó istentiszteleten. Ez alkalommal a templom felépítésének 480. évfordulóját is megünnepeltük.¹⁷⁸ De más ünnepek, események alkalmával is meghívtuk őket, és csoportokba szerveződve a diákok kiszálltak különböző gyülekezetekbe. Ilyesmiről ma már nem beszélhetünk.

Kezdetől fogva iskolaszéki tag voltam, majd esperesként annak egyik alakítója, tehát jól ismerem a Kollégiummal kapcsolatos fejleményeket, eseményeket, a körülötte felcsapó hullámokat. Fórumokat rendeztünk, mert mindenáron szeretnénk volna visszakapni a Kollégium épületét; ez így zajlott első esperesi ciklusom során végig, de már előzőleg is, amikor Virág Károly volt az esperes.

Úgy emlékszem, hogy már a második esperesi ciklusomra esett a Református Kollégiumok Országos Találkozója, amikor mi voltunk a házigazdák. Diákokkal kísérőtanárok jöttek az Erdélyi Egyházkerületből is meg kerületünk két iskolájából – a Lorántffyból és a szatmári Kölcseyből¹⁷⁹ –. Több napot töltöttünk együtt a vendégekkel. Zilahon volt Tolnay tanügyi tanácsos úr¹⁸⁰ is, aki az egyházkerület részéről jött, és a püspök úr is megjelent rövid időre ezen a találkozón. Szóba került természetesen – eszmecsere folytán a találkozás alkalmával –, hogy a többi iskolában nincsen tanítás szombatnapon, és Tolnay tanácsos úr kifejezésre juttatta a küldöttek előtt, a tanári kar s az ott lévő igazgatók előtt, hogy a zilahi szellemiség a legpéldaadóbb a mi felekezeti iskoláink közt. „Jó lesz, ha elviszik magukkal ezt – mondta Tolnay tanácsos úr –, lélekben megfürdenek itt ebben a szellemiségben, s magukkal viszik”. S akkor én félig ironikusan megjegyeztem: „vigyék magukkal a cseppeket, és ne hagyjanak majd a találkozó után itt olyan hatásokat, amelyek esetleg a mi szellemiségünket megzavarnák”. Bizony pont annak a találkozónak az lett végül is a következménye, hogy megszűnt a szombatnapi tanítás, mert sem a Lorántffyban, sem a másikban – csak a mi iskoláinkra gondolva, nem a többiekre, akik a másik kerületből jöttek – nem volt szombaton tanítás. Néhány tanár kivételével maga a tanári kar volt az első – akik nálunk

tanítottak és valószínű, hogy az ifjúsággal is egyetértve beszélgettek erről –, amely ellenállt. Aztán végül mégis megszűnt a szombatnapi tanítás a zilahi iskolában.

Később a Kollégium élén őrsváltás történt, mert vád alá került a Kollégium vezetőtestülete, főleg a két igazgató. Különbéféle politikai körök azért még nem mertek olyan nyíltan pástra lépni Tőkés László ellen akkoriban, de megkeresték azt a pontot, amin keresztül valamilyen módon megtámadhatják: a Kollégiumot. Ahogy Virág Károly fogalmazott, a srégen szemben lévő RMDSZ-irodából lövöldöztek az esperesi hivatalra, ránk, az iskolaszékre, igazgatókra, iskolafenntartókra. Ekkor már elkezdődött a nézeteltérés az RMDSZ csúcsvezetősége és a püspök úr között is – nem mondhatnám, hogy akkor már megszűnt az ő tiszteletbeli elnöki posztja, de már akkor igenis nyilvánvaló lett a köztük lévő ellentét. Ez először Biharban volt észrevehető, de ami nagyon érdekes, aztán Zilahon és a Szilágyságban is lecsapódott.

A fordulattól kezdve a Szilágyság szerepe mintha megnőtt volna. Jól emlékszem arra, hogy a püspök úr a Szilágyságot nagyon megszerette, és ezt egy hasonlatban többször is felhozta a jelenlévők előtt különféle gyűlések és fórumok alkalmával. A hasonlat arról szólt, hogy a Szilágyság olyan a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben, mint a katolikus egyház számára Csík. Tehát kovásznak tartotta a Szilágyságot. Persze később változott a véleménye – nem az egyszerű szilágysági emberekről, azt hiszem, haragudna püspök úr, ha én ilyesmit jelentenék ki –, mert az látszott, hogy a jó földben nemcsak a jó mag terem, hanem ott a gyom is gyökeret ereszt. Ez értendő a Szilágyságban inkább terjedő szektákra és arra az ellentétre, ami itt kialakult, és éppen az RMDSZ-nek köszönhetően.

Lassan odajutottunk, hogy támadás érte a Kollégiumot a tanügyön keresztül, akiket a háttérből a megyei RMDSZ bizonyos személyei irányítottak. Magát a támadást a megyei tanfelügyelőség indította, s ennek az lett az eredménye, hogy felül kellett vizsgálnunk az iskolai életet, magát az iskola irányítását, a tanulmányi és kollégiumi igazgatónak az ottani ténykedését. Ugyanis Papp Zoltán és Tötös Katalin úton-útfélen hangsúlyozták, és kifejezésre juttatták a megyei tanfelügyelőség illetékesei előtt is, hogy más iskolákkal

szemben mi az, amit mi tehetünk még pluszban, tehát amit a protokollum nem tilt, s a Kollégium életében – szem előtt tartva a hagyományokat, a régi szellemiséget – a mostani életkörülmények között, ebben az új társadalmi rendszerben mi mégiscsak megkövetelhetünk. Ez ellen a tanári kar egy részbe rugódozott, és amikor megalakult a diáktanács, ezt a tanácsok hatására ők maguk is kifejezésre juttatták.

Elég az hozzá, hogy az egyház arra kényszerült, hogy az inspektorátus hatására egy kibővített iskolaszéki ülést tartson, hogy beszéljünk a Kollégiumban zajló életről, különösképpen a két igazgatónak a ténykedéséről. És ennek bizony az lett a vége, annyira-magasra hágott az ellenséges indulat – mert végeredményben minden évkezdéskor és minden évzáráskor baj volt a Kollégium körül, mindig áskálódtak, mindig valamibe belekötött a megyei tanfelügyelőség –, hogy az iskolaszék a püspök úr elnökletével ki kellett mondja, hogy Tőtös Katalin nem lehet tovább az iskola igazgatója, csak magyar irodalomtanárként maradhat a Kollégiumban, ugyanakkor Papp Zoltánt menesztették. Számára támadható felület volt, hogy mint informatikusnak nincs meg a pedagógiai modulja, amibe beleakadhattak, bár más helyen is tanítottak ilyen helyzetben lévők.

Amikor kijöttünk az iskolaszéki ülésről, Zoltán szembejött velem a folyosón. „Azért Kálmán, ezt mégsem kellett volna, ez nem volt szép tőletek, hogy kétgyermekes családapát kitettetek az utcára”. Így. „De – mondom – Zoltán, itt hivatalos módon kiderült, hogy voltak lefedetlen dolgok”. – „Ezek mind mondvacsinált dolgok – azt mondja –, mesterségesen összehozott vádak voltak, Kálmán. Meg fogod látni, hogy ti most ezzel a határozattal előkészítettétek a szenátor feleségének, Seresnének az igazgatói állást”. Mondom: „Á, nem létezik!” És hadd mondjam, tisztán most utólag restelkedve vallom, hogy Papp Zoltánnak igaza volt.

Annak rendje-módja szerint meghirdettük az igazgatói állást. Nagyon szerettük volna, ha Erdei tanár úr kerül az igazgatói tisztségbe, aki ugyan nem zilahi tanár volt, hanem somlyói, de jó egyházi ember, az ottani egyházközség főgondnoka volt, és különböző egyházi tisztségeket viselt megyei és kerületi szinten. Olyan ember volt, akit szívesen

láttunk volna igazgatóként, de végül – nem tudom, milyen akadályokat gördítettek elé – nem tette le a pályázatát. A pályázati határidő lassan lejárt. Én mint iskolaszéki elnök a püspök úrral is állandóan tartottam a kapcsolatot, Virág Károly bácsival is beszélgettem. Mondom, most mi lesz, senki nem pályázta meg az igazgatói állást! Akkor jön Vicsai Feri, a kecei lelkipásztor, aki katechetikai előadóként iskolaszéki tag is volt, és a Kollégiumban is tanított. Azt mondja nekem: „Kálmán, jó lenne beszélni Lukács Jóskával, a másik iskolaszéki elnökkel, és menjünk el Seres Dénesékhez, kérjük meg Magdikát!” Én ezért kaptam is szemrehányást aztán utólag – „Hát te magad is elmentél!” –, de akkor abban a helyzetben nem volt mit tenni, igazgató kellett az iskola élére. Féltünk, hogy eltelik a nyár, mert nyár elején, évvárás után történt a szóban forgó eset. Hát mi lesz? Elmegyünk.

Úgy emlékszem, Lukács esperes is velünk jött. Vicsai Ferenc volt a szóvivő, hiszen ő indítványozta, hogy tegyük meg ezt a lépést, de úgy vettem akkor észre, és aztán sok mindentől később ki is derült, hogy ezt már Lukács esperessel – aki RMDSZ-vonalon nagyon jó szemmel nézett pap és esperes volt, mai napig is az – előre kitervezték, és szövögették a megoldást. Seresné az elején tiltakozott, hogy hát ő nem is gondolt arra, hogy is lehetne a Református Kollégium igazgatója, hiszen óraadó tanárként alig néhány órája van, bár éppen nem mondja, hogy nem ismeri az iskolát... Volt néhány latin- és magyarórása, ha jól emlékszem. Lukács is elmondta a maga véleményét, Vicsai Feri is. Végül Dénes szólalt meg, akivel akkor még jó barátságban voltunk. „Nézd, Magdi – mondta a feleségének –, azért fogadd el, most már tényleg nincs mit tiltakozni. Hát ott van Kálmán is, ő helyben van itt mint zilahi esperes, és segíteni fog biztos a Kollégium irányításában”. Mondom: „Különbén is Magda, itt az iskolaszék irányít, tehát az igazgató köteles az iskolaszék irányítása alapján vezetni a Kollégiumot. Jó, van egy tanügy, s mi nem húzzuk keresztül az államhatóságnak a törvényét, mert a mi felekezeti iskolánk bele kell hogy illeszkedjék a romániai tanügyi rendszerbe, ezt mi nagyon jól tudjuk, és ezt szem előtt tartva segítségére leszünk. Ugyanakkor ez mégiscsak egy Református Kollégium, egyházi iskola, melynek a szellemisége más kell legyen, mint a többi világi iskolának. Tehát ez az, amire oda kell nagyon figyelni”.

Megígérte, hogy leteszi a pályázatot. Másnap déli 12 órai hatállyal lejárt a pályázati idő. A titkárnő jelentette is, hogy Seres Magdolna letette a pályázatot. Mondom, nagyon jól van, akkor tessék beiktatni, és majd meglátjuk, hogyan tovább. Seres Magdolna pályázatának most is nálam van egy másolata. Ebben az olvasható, hogy szem előtt tartva az egyházi követelményeket, miket vállalt. Aztán áthágta mindezeket, megszegte a nekünk tett ígérését és valósággal összeszűrte a levelet a megyei tanfelügyelőséggel – Inspectoratul Județean –, teljesen annak a hatósugarába helyezve az iskolát. Egy idő múlva már az iskolaszék is csak formálisan működött, és lassanként azt vettük észre – ahogy később püspök úr megfogalmazta –, hogy „újraillesztették” Seres Dénesné és a szenátor úr közreműködésével az iskolánkat.¹⁸¹

Az iskolával kapcsolatos sok gondunk-bajunk nem fejeződött be még mai napig sem, mert én most is kijelentem, hogy az nem a mi egyházunk iskolája, legalábbis ami a benne uralkodó értékrendet s annak az iskolának az irányítását illeti. Mi indítottuk újra, mi szerveztük, de az értékrendet és szellemiségét tekintve – ami példamutató volt a többi iskola előtt – a Református Wesselényi Kollégium már nem a mi iskolánk, csak megnevezésében viseli a református nevet.

Szélmalomharc folyt

Érdemes szót ejteni egy későbbi eseményről is. Szilágysági fórumot tartottunk 2003. szeptember 20-án a szilágysomlyói református templomban. Istentisztelettel kezdődött, az Igét Tőkés püspök úr hirdette. A fórum alkalmával mindenkinek megvolt az előre kijelölt szerepe, az én feladatom az volt, hogy tartsak egy előadást *Templom és iskola a párt kalapácsa és az állam üllője között* címmel. Akkor már dúlt a Zilahi Református Wesselényi Kollégiumban jócskán a harc, és elhangzott a mi minden irányú, nagyon kemény tiltakozásunk az ellen, hogy ne próbálják visszaállamosítani a mi iskolánkat Seres igazgatónő vezetése alatt. Már akkor Seres Dénessel egyre nagyobb volt az ellentét.

Vázlatom alapján szabadon beszéltem. Rövid megalapozás, történelmi visszpillantás a Zilahi Református Wesselényi Kollégium múltjára, ezzel vezettem be. Adyról és az egykori jeles diákokról, tanárokról, azoknak a kisugárzó hatásáról beszéltem és Wesselényi Miklósról, a nagy pártfogó támogatásáról. Ott voltak fiatalok is, és én tudtam, hogy ezek olyan pontok, aminél fogva a fiatalok figyelmét rá lehet irányítani a Kollégium múltjára. Azután szóltam a Zilahi Református Wesselényi Kollégium államosításáról, az iskola 1991-es újraindításáról, és így eljutottam a fennálló helyzethez.

A parlamenti választások hatása is begyűrűzött a Zilahi Egyházmegye egyházközségeinek életébe, sőt ennek kihatása volt az egész szilágysági magyarság hangulatára, de már 1996-ban is megfigyelhető volt az iskola körül felcsapódó hullámok mentén egyházmegyénk gyülekezeteinek, lelkipásztorainak megoszlása. Olyan magasra csapott a Kollégium körül a harc, hogy ebben az előadásban már benne volt, hogy az egyház el akarja távolítani az igazgatónőt az intézmény éléről. Szélmalomharc folyt Seres Magdolna igazgatónő eltávolítása érdekében. A Zilahi Református Wesselényi Kollégium ügye a szenátorné miatt egyenesen ott volt a tanügyminiszter asztalán, amint megtudtuk. Ezt jelentette a hatalomhoz simuló politizálás a parlamentereink többségének.

Arról is beszéltem a somlyói templomban, hogy a fordulat után uborkafára kapaszkodó emberek hogyan próbálnak mindenhová beférkőzni, és hogy milyen igaza volt Márai Sándornak, aki azt írja – ez az Esperesi Hivatalban ott volt a falon kifüggesztve –, hogy „a kommunistától nehéz lesz megszabadulni, mert senki sem olyan veszedelmes, mint egy bukott eszme haszonélvezője, aki már nem az eszmét védi, hanem a zsákmányt”. Azóta is nagyon sokszor eszembe jutott nekem, hogy bizony az RMDSZ főkorifeusai, tisztelet a kivételnek, mennyire féltik a menetközben már sokszorosan megszerzett zsákmányukat, pozícióikat. Végeredményben ezért nem haladtunk úgy, ahogy kellett volna, mert – és pláne most, amikor látszik, milyen helyzetbe kerültünk a Ponta-kormány idején – nyugodt lélekkel elmondhatom, hogy ide vezetett az apró lépések politikája. Autonómiánk, önálló magyar egyetemünk, egyházi javaink visszaadása ügyében hol

állunk, hova jutottunk közel negyed század eltelte után? Nem csoda, ha a mi népünk el van keseredve és közömbössé vált a politika iránt. Annak idején is, azóta is fennen hangoztatták az egységet. Kezdetben közel egymillió szavazója volt az RMDSZ-nek, a legutóbbi választások alkalmával csupán közel négyszázezer – a többi szavazó hol van, hogy lehet most már egységről beszélni? Sokat hangoztatják, hogy az RMDSZ ernyőszervezet, de én mindig azt mondtam erre, hogy jó-jó, de az ernyőt Markó Béla úgy tartja, hogy a hozzám hasonlóknak mindig a nyakába csorog az eső.

A Zilahi Egyházmegye esperese (1994-2004)

„Mint a kerúbok az Édenkert kapujában”

Virág Károly nagytiszteletű úrral mi jó megértéssel tudtunk együtt dolgozni, ami különösképpen a Zilahi Református Wesselényi Kollégium újraindítása kapcsán látszódott. Amikor az ő mandátuma lejárt, választásra került sor. Virág Károly, ha nem is hangoztatta, de érzékeltette azért, hogy neki én jó munkatársam voltam mint esperes-helyettes, és azt szeretné, ha én lennék az utóda a Zilahi Református Egyházmegye élén. Az egyházmegyei választó közgyűlés annak rendje-módja szerint megejtette a választásokat. Hadd mondjam el, hogy messzemenően jó érzéssel nyugtázom még most is, hogy bő kétharmados többséggel választottak meg, ötvenvalahány választó közgyűlési tagból közel ötven szavazott rám. Baksai Károly, a szilágycsehi egyházközség egyik presbitere – közigazdaságit végzett – lett az egyházmegyei főgondnok, aki végig jó harcostársnak bizonyult mellettem.

Amit Virág Károly elkezdett esperesi éveiben, azt én minden vonalon folytattam, s ezért tűnt nekem, így visszagondolva is, érdekesnek Károly bácsi egyik megjegyzése. Azt mondta annak idején: „Nyugodtan vállalhatod te az esperesi tisztséget, mert neked már nem lesz annyi gondod-bajod, mint nekünk volt a diktatúra bukása után, amikor újra kellett indulni, és amikor ránk dőlt a nagy szabadság. Azt sem tudtuk, hogyan éljünk az alkalmakkal és lehetőségekkel, annyira nem voltunk felkészülve rá. Már a te esperesi szolgálatod sokkal könnyebben, jobb mederben folyhat, hiszen látod, mennyit

küzdöttünk minden vonalon”. Persze menetközben kisült, hogy ez nem olyan egyszerű, mint ahogy gondolta Károly bácsi. Később mint tiszteletbeli esperes, akit én mindig meghívtam minden egyházmegyei alkalomra – gyakran magammal is vittem, mert ott mentem el úgyszólván az ablaka alatt – egyszer meg is jegyezte: „Hát Kálmán, igazad volt, amikor úgy féltél attól, hogy átvedd az esperesi funkciót, mert én igazán nem hittem volna, hogy neked még sokkal nehezebb lesz, és nagyobb küzdelmet kell vívnod. De hát az Úristen, ha feladatot adott, erőt is ad hozzá, és adjon is neked erőt!” Tehát ő látta, hogy én keményen csatázom, és nem volt egy olyan pont sem, amikor valaki rám süthette volna azt, hogy én bizonyos dolgokért valamikor is megalkuszom.

Károly bácsi, amikor maga is megfogalmazta, hogy előttem még sokkal nagyobb problémák állnak, különösképpen az iskola körül felcsapódó hullámokra gondolt, de más olyan eseményekre is, melyek érintették a mi híveinket és bennünket mint egyházi embereket. Mert mi tudatosan és nagyon komolyan szem előtt tartottuk, hogy nekünk a sorsforduló után az Isten óriási nagy szerepet adott abban, hogy a többszörösen sújtott népünket segítsük – és itt a partiumi és erdélyi magyarságra gondolok – felekezetre való tekintet nélkül. Mert nem tudom elképzelni, hogy én harcoljak a jogokért a református egyház espereseként, és ugyanaz ne vonatkozzon a római katolikusra vagy a történelmi felekezetek bármelyikére, köztük még a görög katolikusokra is.

Persze most felötlik a kérdés, hogyan állok én a neoprotestánsokkal kapcsolatosan. Megpróbálom ezt úgy szemlélni, hogy Isten megengedte, hogy a virágoskertjében sokszínű virágok legyenek, de azért ki kell mondanom, hogy a fordulatnak a felekezetek közül a legnagyobb haszonélvezői igazán a szekták lettek. Különösképpen az bántott engem – de nemcsak engem, hanem másokat is –, ahogy helyenként igen-igen gátlástalanul belemartak egy-egy gyülekezeti közösség soraiba. Ezt nem vonatkoztatom a baptista egyházra.

A CE mozgalomról¹⁸² én úgy érzem, hogy ez egy kovász volt a református egyház keretén belül. De a fordulat után azt vettem észre, mintha nem érvényesülne igazán minden vonalon, hogy „Krisztussal az Egyházáért” – ugyanis ezt jelenti a CE

elnevezés.¹⁸³ Úgy gondolták ők, hogy most jön egy változás, és majd sokkal nagyobb teret kapnak, ennek a haszonélvezői lesznek, s az ő szenvedésüket, üldöztetésüket szem előtt tartva méltó helyére kerül majd a CE közössége. De hát ott volt Temesvár – és egyebek, amiről nem egyszer beszéltünk –, és ilyen módon az egyház vezetésében, irányításában ők nem tudtak tért hódítani. Most utólag azt mondom, hogy ez nagyon jó, mert egyházszakadáshoz vezetett volna, ha nagyobb erőre kapnak. És milyen jó, hogy a mi magyar református egyházunkban – most már értem alatta az anyaországi és a határon kívül rekedt magyar református egyházakat is – azért megmaradt az egység, tehát nem történt egyházszakadás. Hollandiai testvéreink nemegyszer szóvá tették ezt és egyenesen gratuláltak érte. Merkeerk falu gyülekezetének, akikkel kapcsolatunk alakult ki, a lélekszáma éppen olyasmi, mint a szilágycsehi gyülekezeté volt a fordulat után, háromezer lelken felüli. De ez a több mint háromezer lelkes Merkeerk három templomba jár, s mind a három református gyökérből hajtott ki.

Itt Zilahon, a mi egyházmegyénkben ez az úgynevezett CE-ügy sokkal nagyobb horderővel bír, mint más egyházmegyékben. Virág Károly esperes úr türelemmel viseltetett irántuk. Károly bátyám egy példamutató, Bibliát jól ismerő, olvasó, kegyes lelkipásztornak számított az én szememben. Amikor esténként elbeszélgettünk, vagy éppen valamilyen konferencián együtt laktunk egy szobában, akkor azt mondta nekem: „Tudod, milyen különös az, hogy engem a CE nem fogad a belső bizalmasok közé, a többiek pedig azt gondolják, hogy közéjük tartozom”. A CE-vel való zilahi küzdelmek idején – ami aztán túlcsapott a megye határán, mert ebből kerületi, sőt mondhatni országos ügy lett – Virág Károly mindig ott volt, mert a püspök hívta, s nagy türelemmel viseltetett irántuk, de nagyon sokszor már ő is eljutott odáig és ki is mondta nyíltan, hogy hát azért nehéz velük zöldágra vergődni. Ugyanis az volt a baj, hogy az egyház *jurisdictio*-ját [*egyházkormányzati hatalmát*] nem akarták magukra venni s elfogadni; egy bizonyos szabadságot igényeltek ők a körön belül. Én ezt annak idején Mécs László-i¹⁸⁴, hasonlattal így fogalmaztam meg, hogy a szűrőst, sövényként maguk köré fonják, hogy „kifelé szűrjön, míg virul a kert”. Ennek a versnek a gondolatát átvitt értelemben használtam (Mécs László: Magyarok).

Egyik esperesi jelentésemben sokat foglalkoztam ezzel a CE-üggyel, mert újraindították a *Kis Tükör*¹⁸⁵ című folyóiratot, amit még Kecskeméthy professzor¹⁸⁶ alapított. Abban olyan cikkeket olvastam, Makkai Sándorra és Ravasz Lászlóra hivatkoznak. Erre fel fogtam magam, s az esperesi jelentés elkészítésekor éjt nappallá téve olvastam azokban a napokban azokat az írásokat, hogy reagáljak a *Kis Tükörben* olvasottakra. Elolvastam az Öntudatos kálvinizmus¹⁸⁷ című Makkai tanulmányt és Ravasz László Emlékezésem¹⁸⁸ című emlékiratát, amiből úgy láttam, hogy ők a Makkai tanulmányból és Ravasz László önéletírásából is kiollóztak bizonyos gondolatokat, és ezzel próbálták felmutatni, hogy íme, ilyen nagy nevek is hozzájuk hasonlóan gondolkoztak. Holott Makkai nyíltan kijelentette, hogy tekintettel arra, hogy a Trianon utáni egyházzól van most itt szó, azt a lelki munkát, amit a CE elkezdett, az egyház még nem tudja teljes egészében magára vállalni. Mihelyst intézményes módon végezheti ezt a missziót, szűnjön meg ilyen formában a CE külön ténykedése. És még van egy megjegyzése Makkainak: ne is nevezzük ezt missziónak, hanem szeretetszolgálatnak. Ravasz László talán éppen a feleségére hivatkozik, hogy ő mennyire ódzkodott minden olyan jelenségtől, ami a CE-vonalra utal. Vagy pedig visszagondolhatunk Nagy Károly püspökre,¹⁸⁹ akiről Ravasz László azt írja többek között, hogy „A paradicsom kapujában nem állottak olyan szigorúan és elszántan a lángpallosú angyalok, mint ő Erdély arany pitvarában, hogy megvédje szeretett földjét a külső pietista és methodista áramlatoktól” (Dr. Ravasz László: A Halál árnyékában c. kötetben, Nagy Károly Naplótöredék). A kollégáim csak néztek, hogy az esperes a jelentésében, hogy cáfolja meg a *Kis Tükörben* olvasottakat éppen azok írásaival, akikre hivatkoztak.

Ahogy mondtam, Virág Károly nagyon türelmes volt irántuk. Egyes lelkipásztorok, akik egyenesen ellenséges indulattal fogadták őket – amit én nem tartottam helyesnek – szemrehányást is tettek alkalomról alkalomra Károly bácsinak, mondván, egyházmegyénkben minden megüresedett gyülekezetbe igyekeznek a CE-papok. Ez az elején így is volt, és aztán kisült, hogy milyen tervük volt. Adorján Kálmán is CE-pap volt, és a Szilágycsehi felhívásra hivatkozva jött vissza a zilahi gyülekezetbe, melyben volt egy olyan kitétel, hogy ha egyházat vagy tisztségviselőt, vagy lelkipásztort valamilyen sérelem ér, azt orvosolni kell. Így megadták neki a lehetőséget, és Virág Károly

messzemenő támogatását élvezve visszajöhetett Zilahra. Visszajövele után egy idősebb lelkipásztor megjegyezte a közigazgatási gyűlésen: „Meg fogod látni Károly, hogy rövid időn belül hozza magával a fiát is”. – „Arról szó sem lehet – mondja Károly bácsi –, mert megvannak az egyházi törvények. Zilah visszavárta, visszafogadta a lelkipásztort, de azt nem hiszem, hogy ez megtörténik”. Márpedig megtörtént. Zilahon egy CE-központot óhajtottak létrehozni; megvolt a terv, saját szememmel láttam papírra vetve a CE-központ terveit, műszaki rajzát.

Tőkés László háttérből ezt figyelte, de ő nem akarta bántani a CE-seket. Tőkés Lászlónak csak egyetlenegy célja volt, hogy – amennyire tőle telik – megakadályozza az egyházszakadást. Minden egyes ilyen tanácskozáson püspök úr meghívása alapján Virág Károly is részt vett – még később is, amikor én esperes lettem –, mert neki ebben tapasztalata volt, és Tőkés László hallgatott Virág Károlynak a tanácsaira. Végül már majdnem kenyértörésre került a sor, de azt mi sem szeretnénk volna, hogy szakadáshoz vezessen ez a belső harc. Persze voltak, akik ezt a kérdést másképpen látták, és azt élezték ki, hogy Tőkés Lászlónak tudnia kell, mit jelent az üldöztetés, és most nehogy az üldözött püspökből üldöző legyen. Mi egészen más következtetésre jutottunk a CE-ügy kapcsán. A püspök jó stratégia volt, nagyon kemény kézzel tudott irányítani, küzdeni és – az egyházszakadás megakadályozása érdekében– frontálisan ütközni, ha kellett. Azt mondta: végre döntse el a CE csoport vezetősége, hogy elfogadja-e az egyház jurisdictio-ját, a magyar református egyház törvényei értelmében akarja-e végezni a maga munkáját és feladatát, ez esetben nincs külön úton való járás, ami előbb-utóbb egyházszakadáshoz vezethet, vagy pedig – ezt így fogalmazzuk meg egy igazgatótanácsi határozatban, amit az egyházkerület is jóváhagyott – önmagát zárja ki. A lényeg ez volt, tehát okosan volt az akkor megfogalmazva.

Sok huzavona után sem sikerült zöldágra vergődni. Ugyanis később – amikor a CE a maga szabályzatát összeállította, amit aztán felküldött az egyházkerület bukaresti államtitkárságának – kisült, hogy ők mindenáron szabadúszók akartak lenni, de olyan módon, hogy az egyház védelmét élvezzék, ahogy említettem Mécs László idézete alapján: a szűrőst egymásra kerítésként húzva, kifelé szűrjön, amíg belül virul a kert. És

ezt a „virulást” hangsúlyozottan mondom, mert nagyon sok pénzük volt mindig külföldi kapcsolataik révén. Később derült ki, hogy más szabályzatot tettek le Bukarestben, mint amit átadtak nekünk. Ugyanis amikor kimondta az igazgatótanács, hogy a CE nem akarja magára venni az egyház iurisdictio-ját, így önmagát automatikusan kizárta a református egyház keretéből, az is kisült, hogy a másik szabályzat értelmében a CE már be lett jegyeztetve az állami hatóságnál önálló jogi személyként. Hát most jobb, ha én erre nem használok jelzőt, mert ez már enyhén szólva is súrolja az arcátlanságot. Tehát becsaptak bennünket.

Ezzel kapcsolatosan még annyit mondanék, hogy igen, valóra vált – ahogy a sámsoni papkolléga annakidején a gyűlésen megjegyezte –, hogy Adorján valóban maga után hozta a fiát. Az idős Adorján Kálmán alkalmazkodni tudott egyházunk követelményeihez, tehát őt visszafogadta Zilah – a lelkipásztorok is úgy-ahogy. De azért a háttérből mindig láttuk, hogy idős Adorján Kálmán messzemenően a CE támogatója és haszonélvezője is a külföldi kapcsolatokon keresztül. Egymás után jöttek a szállítmányok, és a zilahi presbitérium alig tudott erről valamit. Mert ami szerintük – és most egy presbiter megjegyzését idézem – bővli volt a szállítmányokban, azt széjjelosztották, az értékes adományokat pedig odaadták annak a kft-nek, amelynek keretében felszereltek egy modern asztalosműhelyt. Nem tudom, mást működtettek-e, de ezt a CE-műhelyt működtették, és oda felszereléseket kaptak, hiszen a szilágycsehi gyülekezet faanyagán is ők dolgoztak, tehát tudtam, hogy milyen jól működő kft-jük volt. Ebből aztán sok bonyodalom lett, s végül odáig fajult az ügy, hogy a kis Adorján Kálmánnak mennie kellett Zilahról, az idős Adorján Kálmán pedig elérte a hetven évet, és nem engedték még egy évet tovább szolgálni, hanem megvolt a lehetőség, hogy törvényes rend szerint nyugdíjba vonuljon.

Ifjú Adorján Kálmán Kolozsvárra került, a Kraszna utcában máig a maguk törvénye alapján működik egy csoport a saját épületükben. Igyekeztek végig mindenbe beleavatkozni – presbiterválasztások idején és más egyházi választások alkalmával –, és ahol lehetett, kerékkötői maradtak bizonyos törekvéseknek egyházi életünkben,

melyet az ő elképzelésük szerint szerettek volna alakítani, formálni továbbra is. Amennyiben lehetett, próbáltak a vezetőségbe bekerülni, hogy döntő szavuk legyen.

Második esperesi mandátum (1998--2004)

Előre megmondtam, amikor '94-ben első alkalommal esperesnek választottak, hogy egy ciklust vállalok, de többet nem. Akkor nyáron, amikor lejáróban volt az én első esperesi mandátumom, Magyarországon töltöttük szabadságunkat, egy hónapig voltunk távol Díszelben, a Balaton-felvidéken. S a hosszú idő után, ahogy visszatértem, Boros Árpáddal beszéltem – aki utódom lett volna esperesként –, és közölte velem: „Tudod, elég nehéz helyzetben vagyunk, és nagy dolgokkal kell szembenézni az egyházkerületi választások idején, mert Tőkés Lászlót meg akarják buktatni. És mi, akik már erről beszéltünk, úgy gondoltuk, hogy jobb lenne, ha maradnál továbbra is az egyházmegye esperese, mert ebből a helyzetből te tapasztalatodnál fogva jobban irányíthatod mindazt, ami ránk vár”.

Zilahon s a mi egyházmegyénkben, ahová Menyő is tartozott, Tőkés Lászlóra másképpen néztünk, mint esetleg Temesvár környékén, de különösképpen Biharban, ahol állítólag sok ellenlábasa volt. Mert ahogy ő nevezte utólag, palotaforradalom készült ellene, hiszen a közvetlen munkatársai, akik vele egy épületben dolgoztak, azok készítették elő a püspökbuktatást – hadd mondjam hangsúlyozottan, a CE-csoport nagy segítségével. Az RMDSZ akkor még nem avatkozott bele annyira a dolgokba, de azért biztos, hogy a háttérből egyesek munkálkodtak a püspök megbuktatásán. A püspök úr azt kifejezésre juttatta, hogy az őt megbuktatni szándékozók mögött a Securitate közreműködése is érzékelhető volt, ami minden további nélkül elfogadható, ugyanis Tőkés László már olyan személyiség volt akkor, hogy bizony mindent szem előtt tartva, amiért ő harcolt és küzdött, az a román hatalomnak, egyszerűen fogalmazva, nem tetszett.

Boros Árpád tehát azt mondta nekem, hogy ő nem vállalhatja így az esperességet, hanem vállaljam én, s aztán Virág Károly nagytiszteletű úr, a tiszteletbeli esperesünk is

úgy látta jónak, hogy vállaljak én még egy ciklust. Közben az új ciklus már a zsinat határozata alapján meghosszabbodott, mert túl rövidnek bizonyult a négy esztendő a munkákhoz és valamilyen tervnek a megvalósításához, hiszen erre igazán ráillett az, hogy „alighogy elkezdtek, máris semmivé lett” – ahogy a nóta mondja –, vagyis mire beindultak a munkatársakkal együtt az egyház vezető emberei a tervek megvalósításában, már ott állt előttünk az újabb választás. Ilyenkor akarva, nem akarva, azért az egyház keretében is érvényesült az, hogy elkezdődött a lobbizás a következő ciklus érdekében. Virág Károly bácsi úgy fogalmazott, hogy a választások során, sőt már a kampány idején nagyon felbolydul mindig az egyház, mint ahogy a polgári életben is, és jobb, ha ez ritkábban fordul elő, ezért jó, hogy a zsinat meghosszabbította a ciklust.

A kerületi és megyei mandátumot zsinati végzés alapján a kolozsvári egyházkerület már a határozat után nyomban meghosszabbította két esztendővel, és a nagyváradi kerület is erre készült, de ezt Tőkés László sehogy sem tudta elfogadni. Emlékszem, ahogy szinte felindulva, kemény hangon azt mondja: „Uraim, nincs a világon olyan, ha valakit négy évre megválasztottak egy tisztségre – legyen az akár maga a zsinat is –, hogy meghosszabbíthassa a mandátumot két esztendővel. Hát ilyen nincs, ez törvénytelen!” De a nagyváradi egyházkerület zsinati tagjai mégiscsak ezt tették, és többségi határozattal igenis meghosszabbították a mandátumokat. Tőkés László pedig – tekintettel arra, hogy más volt a véleménye, s nem fogadta el a zsinati döntést – áperte lemondott a püspöki tisztségről, és így az egyházkerületi közgyűlésnek törvényes módon be kellett indítania a választást minden síkon (egyházközség, megye, kerület).

Mivel a zsinati végzés alapján 1998-ban kimondatott a hatéves ciklus, mi – vagy akik tisztséget kaptak akkor, a püspök úrral az élen – törvényesen kaptunk mandátumot a hatéves ciklusra. De ekörül villongások, viták voltak. Tőkés László ellenlábasai nem azt mondták, hogy na, most mindent megteszünk, hogy ne válasszák őt újra a következő ciklusra, hanem püspökbuktatási szándékról, palotaforradalomról beszéltek. Boros Árpád akkor megjegyezte, hogy a mi egyházmegyénk lesz a mérleg nyelve, mert többet nyom majd a latban, hiszen egységesebb a püspök támogatásában. Később Máté Edit, az egyházkerület jogtanácsosa fogalmazta meg, hogy a Zilahi Egyházmegyének igenis

nagyon fontos szerepe volt a kibővített püspökválasztó közgyűlés alkalmával, mert talán huszonhatan mentünk mi Zilahról a közgyűlésre, és két választói tag kivételével – ahogy ezt valaki megleste és elmondta nekem a titkos szavazás ellenére – közülünk mindenki a püspök úrra szavazott.

Nem mondom, hogy nem tartottam attól, hogy esetleg engem nem választanak meg. Azért ne azt mondjam, hogy megbuktatnak – s talán a püspök úrra sem vonatkoztathatjuk így ezt a kifejezést –, hiszen ha lejár egy ciklus, és valakit nem választanak újra, azért az nem megbuktatott ember. Arra gondoltam, ha nem választanak újra, hát akkor éppenséggel más lesz az esperes, és nekem legalább nem lesz annyi bajom. De hála legyen a Jóistennek, szinte olyan arányban sikerült a választás eredménye alapján újból esperesnek lennem, mint ahogy az első alkalommal, tehát jó nagy szavazati aránnyal, s ezt utólag is jó szívvel könyvelem el.

Áldás, népesség

Tökés László püspök úr kezdeményezésére a Királyhágómelléki Református Egyházkerület különböző kitüntetésekkel hozott létre azoknak az akár palástos, akár nem palástos személyiségeknek, akik kiemelkedő munkát végeztek a kerületben. Pro Ecclesia díjban részesülhetett, aki kimagasló eredményt ért el egyházi tevékenysége során, de megkaphatta a díjat egy-egy gyülekezeti közösség is. Pro Ecclesia Militans díjban részesültek – inkább post mortem módon – azok a lelkipásztorok, akiket annak idején bebörtönöztek vagy akiket, mint Sass Kálmánt,¹⁹⁰ bizony ki is végeztek. A Pro Partium díjat és az Árpád-díjat inkább nem palástos személyiségek kapták, de voltak köztük lelkipásztorok is. Pro Partium díjjal azokat tüntették ki, akik a Partium egy-egy nagyobb területén végeztek kimagasló munkát, az Árpád-díjjal jutalmazottak pedig inkább olyan művészek közül kerültek ki, akik egyház-közelben éltek és szolgáltak, de például a Lorántffy Zsuzsanna Református Egyházi Központ is kapott ilyen díjat. Árpád díjat kapott dr. Kovách Géza¹⁹¹ is, aki az aradi volt katolikus gimnázium egyik jó tollú történész tanára volt, vagy Csanádi János,¹⁹² akiről szintén mondhatnám azt, hogy földim. A díjazottak között szerepelt Ferenczy György¹⁹³ szilágycsehi zenetanár, aki a

Rezeda Népi Együttesnek a karnagya volt. Én laudáltam őt, s az *Ércnél maradandóbb* című könyvben a díjazottak nevei mellett szerepelnek azok a laudációk is, amelyek elhangzottak a kitüntetések átadásán, ami több esztendőn keresztül mindig az egyházkerület őszi közgyűlésén történt.

Az Árpád-díjat általában azoknak ítélték oda, akik nagy horderejű munkát fejtettek ki népünk felemelkedése érdekében. Így kapta meg ezt a díjat 2002-ben Csép Sándor, az én nagyon kedves barátom, aki közíróként és riporterként akkoriban a Magyar Újságírók Romániai Egyesületének (MÚRE) az elnöki tisztségét is betöltötte. Sándornak egy kihelyezett egyházkerületi közgyűlés alkalmával nyújtották át ezt a fontos elismerést. Az ünnepélyes díjátadás az erdőhegyi templomban történt. Püspök úr engem kért fel Sándor laudálására, mondván „Ti gyermekkorotok óta ismeritek egymást, jó lenne, ha te írnál laudációt”. És ez így is történt. Csép Sándor barátom azóta már elment a minden élők útján; nagyon nehezen tudom még ma is feldolgozni a halálát.

Sándorral mi végig rendszeres kapcsolatban voltunk. Amikor Kolozsvárra mentem, mindig meglátogattam, s bár ő ritkábban volt nálunk, mert errefelé ritkábban vezetett az útja, de vagy Ágyán, vagy éppen Aradon – ahol együtt érettségiztünk – többször találkoztunk, különösképpen a március 15-i évfordulókon vagy október 6-án, az aradi tizenhárom vértanú emlékévfordulója alkalmából. Ugyanis mindig úgy időzítette az Alma Mater Alapítvány, a volt katolikus gimnázium – most Csiky Gergely Főgimnázium – többnapos véndiák-találkozóját, hogy ebbe október 6. is belesett. Ilyen alkalmakra én is sokszor elmentem a Szilágyságból, és Csép Sándorral is találkoztam Aradon, ahol a szülei nyugdíjba vonulásuk után éltek; náluk vendégeskedtem. Sándor barátommal így találkozáskor, beszélgetve, egyszer szóba került a kalotaszegi egykérőlről készült, nagyon megrázó riportfilm, amit még a diktatúra idején készített.¹⁹⁴ Mondom neki: „Sándor, azért jó lenne most már egy kicsit reményteljesebben előretekinteni, és egy olyan helységet szem előtt tartva filmet készíteni ott, ahol több gyermek születik, mint amennyi elhalálozás történik a közösségben”. Fel is ugrott nagy lelkesedve: „Csinálnék én, de ilyet nem tudok”. – „Hát – mondom – figyelj ide, amikor én a gyülekezeti jelentések statisztikai adatait összesítem, látom, hogy van néhány gyülekezet, ahol egy-két lélekkel

többet keresztelnek egy-egy esztendőben, mint amennyi az elhalálozás. Désházán azonban sorozatosan, minden esztendőben nyolc-tíz fővel – sőt tízen felüli különbséggel is – több gyermek születik, mint ahány halottat eltemet a lelkipásztor. Gyere ki, munkatárssal együtt is jöhetsz! Én felajánlom neked, hogy elviszlek a parókiára, bemutatlak a lelkipásztornak, s általa ott megismerkedsz, akikkel akarsz. Helyet biztosítok a szilágycsehi gyülekezeti központ vendégszobájában nektek díjmentesen, hogy elősegítsem munkátokat”. Így indult útjára az „Áldás, népesség” mozgalom.

Tőkés püspök úr ezt a mozgalmat nagyon támogatta, s így – Csép Sándor ötlete és javaslata alapján – a Királyhágómelléki Református Egyházkerület *Áldás, népesség* címmel nemzetpolitikai, nemzeti missziói mozgalmat kezdeményezett, hogy a lehető legszélesebb körű nemzeti összefogással, az egyházi és politikai-társadalmi erők szövetkezésével kivegyük részünket azokból az erőfeszítésekből, amelyek a magyarság aggasztó mértékű fogyatkozásának, sorvadásának megfordítására irányulnak.

Amikor az *Áldás, népesség* című riportfilm elkészült, 2004. április 16-17-én egy kétnapos munkaülést rendeztünk. Egyik napon Szilágycsehben voltunk együtt, másik napon pedig kimentünk Désházára, s ott istentisztelet keretében folytatódott a találkozó. Később megrendezésre került a félix, még sokkal jobban kiterelvényesített konferencia,¹⁹⁵ de nem ott kezdődött az *Áldás, népesség* mozgalom szárnybontogatása, hanem ez mindenképpen Szilágycsehhez kötődik. A gyülekezeti házunkban rendezett munkaülésnek – mint ötletgazda – Csép Sándor volt a moderátora. Nagyon neves előadóink voltak ezen az értekezleten, és nagyon sok meghívottunk; a vendégek között határon kívül rekedt egyházak képviselőiben és az anyaországból is többen voltak. Természetesen itt volt sorainkban Tőkés László is. Mint házigazda én mondtam megnyitóbeszédet egy igei köszöntés formájában, azután Csép Sándor felvezette a munkaülésnek a tulajdonképpeni célját. Juhász Tamás professzor Kolozsvárról jött, a Teológiáról; ő *Család és gyermekáldás a református tanítás szerint* címen tartott előadást. Dr. Egyed Ákos *Társadalmi mentalitás és népesedés* címen tartotta meg expozéját, dr. Csetri Elek *Demográfia és politikum* címen hozta elénk az ő gondolatait, Flóra Gábor pedig *Megmaradásunkról – a számokon túl* címen szólt a jelenlévőkhöz.

Vendégünk volt még Für Lajos, az Antall-kormány honvédelmi minisztere a feleségével. Für Lajos előadást is tartott, mert ő is foglalkozott népességi kérdésekkel. Másnap átmentünk Désházára, ahol ünnepi istentisztelet keretében Tőkés László hirdette Isten Igéjét, utána pedig bemutatták nekünk Csép Sándor *Áldás, népesség* című, Désházáról készült filmjét.

A földvári fogolytábor emléke

Szilágycsehi lekipásztori szolgálatom idején én igyekeztem mindig valamilyen jelt hagyni jelentős események kapcsán. A millecentenáriumi évében adtuk át a gyülekezeti központot, egy tábla jelzi ezt, s ugyanabban az évben egy millecentenáriumi kopjafát állítottunk, ami a templom udvarán, a torony mellett látható. Az 1848-as szabadságharc 150. évfordulója alkalmából emléktáblát avattunk, ott látható a parókia homlokzatán, a vakablak keretében. Tehát van hol megállani, emlékezni, van hova elhelyezni a kegyelet virágait, koszorúit. Alatta emléktábla, amit az 1956-os magyar forradalom 50. évfordulója alkalmából avattunk fel. Egy törökbálinti barátomnak a felesége tűzzománcból lyukas zászlót készített, ezt rányomtattuk az emléktáblára, melyen Márai-idézet áll a Mennyből az angyal című versből: „Mert egy nép azt mondta: «Elég volt.»”

Azonban nagyon bánt engem, hogy az I. és II. világháborúban elesettek emlékét nem őrzi emlékmű, és nagyon hiányolom, hogy – amivel aztán foglalkoztam is tüzetesebben – a földvári fogolytáborban¹⁹⁶ szenvedett, Szilágycsehből elhurcolt és ottmaradt, tízfuszjárványban meghalt szilágycsehi elhurcoltaknak sincs emléktáblája. A szégyenfoltja ennek az egész földváris ügynek, s a román hatalomnak a gyalázatát mutatja az – amiről nagyon sokáig senki nem beszélt –, hogy akkor hurcoltak Földvára embereket, amikor már vége volt a világháborúnak. Magyarok, svábok és szászok voltak ott, tudomásom szerint egyetlen román sem – ha lettek volna, akkor elnézést kérek, de én úgy tudom, hogy nem voltak.

Úgy gondoltam, hogy a megemlékezésnek igazán akkor tudok eleget tenni a magam igénye szerint, ha fogom magam és elmegyek Földvára. Van egy segédlelkészori

barátom, akit Hunyadi Sándornak hívnak. Az ő nagyapja annak idején egyházmegyei főgondnok volt; nagyon sokszor megfordultam náluk a hatvanas évek közepén. Az én barátom édesapja, akit szintén Hunyadi Sándornak hívtak, ott szenvedett a földvári fogolytáborban. Hunyadi Sanyi bácsi – aki már az egyetlen élő földváris volt – még jól bírta magát. Egyszer, amikor a földvári fogolytáborra került a szó – mert valakit temettem, aki földváris volt, és kérdezősködtem a táborról –, mondom neki: „Sanyi bácsi, mi lenne, ha elmennénk Földvára?” – „Hát – azt mondja – nagyon szomorú volna ott körülnézni, de vállalom”. Nemsokára megtettük azt az utat négyesben: Sanyi bácsi, a fia, Székely József az akkori főgondnok, – akinek az apja volt az első földváris, akit eltemettem, mikor parókus lelkésze lettem Szilágycsehnek – és jómagam. Megérkeztünk Földvára, ami Brassó mellett van. Elmentünk a parókiára, s elmondtuk a lelkipásztornak, akiről tudtuk, hogy ápolja a földvári fogolytábor emlékeit, hogy mi járatban vagyunk.

Sok mindent megmutatott nekünk, elmentünk arra a helyre is, ahol még állt az a kis kilátóféle, ahonnan őrizték a foglyokat, és láttunk egy kis tavat, mely öreg fákkal volt körülvéve. Sanyi bácsi azt mondta: „Na, itt mostuk a tetves ingeinket, ebben a tóban”. Elmondta azt is, hogy földbarakkokban aludtak. A tó mellett emelkedett egy domb, annak a legmagasabb részén egy eléggé robusztus kőkereszt állt. Itt dobták bele közös sírba a tífuszjárványban egymás után elhunytakat. „Az én öcsém, Imre – mondja Sanyi bácsi – úgy halt meg, hogy az ölembe hajtotta a fejét, és ott saját szemem láttára költözött el az életből”. Sanyi bácsi a keresztnek támaszkodva állt és mesélt. Nálam volt egy kis felvevőgép, azt bekapcsoltam – anélkül, hogy észrevette volna –, és feltettem neki a kérdést, hogy milyen érzés most, ennyi esztendő után visszatérni ide. S akkor ő mesélt, egy olyan öt-hatperces beszélgetés, kis riport hangzott el, amit rögzítettem. Halk a felvétel, de azért jól érthető minden mondata.

Néhány év múlva télen éppen Hódmezővásárhelyen voltam a feleségemmel, amikor telefonáltak nekünk, hogy Sanyi bácsi meghalt. Hazajöttünk a temetésre. A vejem temette, mert akkor már a gyülekezet két lelkipásztora a vejem és a lányom volt. S amikor összegyűltünk az iskola bentlakásának éttermében a halotti torra, nálam volt a

felvétel. Csendet kértem, s elmondtam, hogy most eltemettük Sanyi bácsit, rá emlékezünk, de tesszük ezt úgy, hogy még egyszer halljuk az ő hangját. Ő beszéljen hozzánk, és a földvári fogolytáborral kapcsolatos élményein keresztül. Döbbenetes csöndben és feszült figyelemmel hallgatta végig mindenki az ő elképesztő vallomását.

Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács

2003-ban Szatmárnémetiben tartotta kongresszusát az RMDSZ. Mi éreztük, hogy azon a kongresszuson mi fog bekövetkezni, és úgy látszik, ezt előre látta Tőkés László is, mert ugyanarra a napra a szatmári Lánchos templomba egy kibővített, rendkívüli egyházkerületi közgyűlést hívott össze. Ennek a közgyűlésnek a keretében megalakult az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, amelynek elnökévé Tőkés Lászlót választottuk mi, jelenlévők. És már ott megtudtuk, hogy az RMDSZ kongresszusának egyik pontja az volt, hogy Tőkés Lászlót megfosztották a tiszteletbeli elnöki címtől.

Nem arról van itt szó, hogy Tőkés Lászlót bántódás érte, s ezért történik mindez, hiszen Tőkés László nagyon sokáig az RMDSZ kötelékében akarta kifejezni a maga megújítási szándékát, és mi is mint RMDSZ-esek jelentünk meg mindig a megújítást célzó fórumokon. De a csúcsvezetés annyira bebetonozta magát, hogy nem sikerült eredményt elérni. Amikor kormánytényező lett az RMDSZ, egyre jobban elhatalmasodott bennük a meggyőződés – különösképpen a honatyákban –, hogy ők hatalmon vannak, és bizony ezt éreztették. Személy szerint magam is éreztem ezt úgy lelkipásztorként, mint esperesként. És kitűnt menetközben, hogy ha mi nem akarjuk, hogy kútba essenek az RMDSZ saját maga által leszögezett eredeti célkitűzései, akkor valamit tennünk kell, mert nem szabad ezt azokra hagynunk, akiknek a fenekükhöz annyira odaragadt a bársonyszék, hogy annak megtartása érdekében szinte mindenre képesek. Fennen hangoztatták például, hogy utód-kommunista párttal nem fognak soha koalícióra lépni és mégis abban a pillanatban, amikor úgy hozta a politikai helyzet, koalícióra léptek. Talán drasztikus kifejezéssel, de elmondhatom, hogy az RMDSZ attól kezdve, hogy belekóstolt a hatalomba, minden ágyba belefeküdt. Beszélhetnénk például a Neptun-ügyről, amit Markóval az élen az RMDSZ vezetőségének egy rétege is elítélt, s végül

mégis úgy elsimult, hogy semmi következménye nem lett annak, hogy Frunda György, Borbély László és az aradi Tokay György annak idején titokban lepaktáltak a román hatalommal. (L. Borbély Zsolt Attila: A Netpun- Gate szöveggyűjtemény).

Mi az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsot éppen abból a célból alakítottuk meg Tőkés László kezdeményezésére, hogy az RMDSZ által hajdan kitűzött sarkalatos pontokat tartsuk szem előtt. Többek között az autonómia kérdése kapott komoly teret, az önálló magyar egyetem, az egyházi javak visszaigénylése és egyebek. Ahogy megállapítottuk, szinte a sírból hoztuk vissza az autonómia ügyét azon az egyházkerületi kibővített közgyűlésen, és ezt a kérdést attól kezdve mindig melegen tartotta az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, megválasztott elnökével, Tőkés Lászlóval az élen.

Az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács azonban nem párt, tehát a választásokon nem vehetett részt. Arra gondoltunk, hogy ha lenne egy olyan – az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács hullámhosszán álló – tömörülés, amely pártként van bejegyezve, indulhatna a választáson, s ha így a parlamentbe bejutnánk, akkor sokkal jobban hangot adhatnánk az RMDSZ eredeti célkitűzéseinek, amit mi mellszélességgel támogattunk és magunkénak vallottunk. Így alakult meg Szász Jenő¹⁹⁷ kezdeményezésére és az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács széles körű támogatásával a Magyar Polgári Párt Székelyudvarhelyen. Bár mi Szilágycsehben is életre hoztuk az MPP-t, de az egész megyében a legjobb eredményt Sarmaság érte el, mert tudomásom szerint négy tanácsost juttattak be a helyi vezetőségbe, míg Szilágycseh csak egyet. Maga a megyei központ, Zilah egyet sem tudott bejuttatni, sok helyen pedig semmi eredményt nem tudtak elérni. A Magyar Polgári Párt inkább Székelyföldön nyert létjogosultságot, a Partium területén – ezt nem bírálatképpen mondom, inkább megállapításként – nem volt elég ereje ennek a pártnak, pláne az után, hogy először nem is vett részt a választásokon.¹⁹⁸ Ez nagyon sok embert bosszantott, hiszen egy párt mi másért alakulna, mint hogy a választásokon részt vegyen, minél hamarabb parlamenti tényezővé váljon, s így a választóinak képviselete legyen a legmagasabb fórumban, ami az ország irányítását képezi.

Láttuk tehát, hogy nem hozza meg azt az eredmény az MPP, mint amit vártunk. Az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács ezt meghányta-vetette különböző fórumok alkalmával, és elhatározta, hogy az ő háttértámogatásával alakuljon meg az Erdélyi Magyar Néppárt.¹⁹⁹ Nem volt könnyű a Néppártot beindítani – és én ezt éreztem szilágycsehi viszonylatban is –, mert az embereket, akiknek négy esztendővel korábban az MPP szerepét próbáltuk hangsúlyozni, most arról kellett meggyőzni, hogy nem baj, ha két pólusa lesz a mi erdélyi magyarságunk képviselőiténak, hiszen a fontos, bennünket érintő ügyekben egyszerűen szólva ki kell egyezni, a választások során együttműködni. Ezt nagyon nehéz volt megértetni velük, mert az RMDSZ jól belesulykolta az egység gondolatát az emberek tudatába és kezdettől, de főleg a kormánytényezővé válás pillanatától kezdve igyekezett rátenni a csápját minden egyes civil szervezetre – beleértve az iskolákat és amennyiben lehetett, az egyházakat is – és a maga szolgálatába állítani őket. Például a szilágycsehi tantestület tagjai közül mindannyian az RMDSZ hatósugara alatt éltek; feleségemen és a vallástanáron kívül. A református egyházzal ez annakidején azért nehezebben ment, amikor Tőkés László volt a püspöke a Királyhágómelléki Egyházkerületnek, és a zsinaton is jelen volt, mint annak egyik elnöke.

Ezeket a nehézségeket saját magam is tapasztaltam, amikor már nyugdíjasként elvállalhattam, hogy az ún. napi politikába is beleszóljak, és a főgondnokkal, Baksai Károllyal együtt kampányoltunk az Erdélyi Magyar Néppárt mellett. Persze ez inkább családlátogatás volt, amolyan papias közeledés a családokhoz: elbeszélgettünk, meghallgattuk őket, véleményt kértünk tőlük arról, hogy vannak megelégedve az RMDSZ munkájával itt, városi szinten, mert főleg ez volt az, ami akkor érdekelt bennünket. Én azt vettem észre, hogy bizony ennek az RMDSZ által sulykolt hamis egységnek a tudata is bennük volt, és – nincs mit kertetni, biztos nem én vagyok az első, aki kimondom ezt – féltek is az emberek. Amikor az MPP-t vagy később az Erdélyi Magyar Néppártot megalapítottuk, volt olyan, aki áperthe kimondta: „Ne haragudj, most érettségizik a gyermekem, nem merem ezt vállalni”. Pedig amúgy egyetértett velünk, és szívesen lett volna – vagy lett is később – az MPP-nek, illetve az Erdélyi Magyar Néppártnak a tagja.

Baksai Károly lett az Erdélyi Magyar Néppárt helyi elnöke. Sajnos a legutóbbi helyhatósági választások során nem sikerült legalább őt, a lista elsőszámú jelöltjét bevinni a tanácsba, mert akkor, hogy így mondjam, tűzzel-vassal kampányolt és negatív kampánnyal mindenfélét összehordott az RMDSZ, és azzal fogta meg az embereket, hogy itt csak akkor lehet eredményeket elérni, ha megmarad az egység. De hadd ismételjem meg, nyilvánvalóan látszott, hogy ez egy nagyon mesterségesen hangoztatott egység, hiszen az elindulásakor még valóban meglévő egység már rég nincs meg, mert az RMDSZ menetközben letért a kitűzött útról, elfelejtette az általa megfogalmazott célkitűzéseket. Az emberek nagy része mégis hitt a látszat- vagy egyenesen hamis egységben.

Nyugdíj és esperes-választás

Tudtam, hogy én már többet nem lehetek esperes, mert nem is fért volna bele egy újabb szolgálati megbízás a nyugdíjazásomig. A feleségem különösképpen tiltakozott ellene, de tudtam, hogy engem már úgysem választanak újra. Felmértem az erővonalakat. Egyszer csak kopognak az Esperesi Hivatal ajtaján; egy néhány tagból álló kis bizottság jön, hogy szeretnének velem beszélni. A küszöbönálló egyházmegyei választásokra gondolnak, és nekik megvan az elképzelésük. Mondom, rendben van. „Elmegyünk mi szívesen Szilágycsehbe is”. – „Gyertek” – nem akartam visszautasítani, hát miért ne jönnének? El is jöttek Szilágycsehbe Bogdán Zsolt, Oláh Mihály, Szilágyi Zoltán. De nekem nagyon hiányzott valaki közülük, aki nem volt jelen, a belvárosi lelkipásztor, Püsök Sándor Csaba. Fel is tettem a kérdést, hogy miért nincs itt Csaba. Azt mondják, majd később a beszélgetés során erre is rátérünk.

Elmondják a maguk elképzelését: hogy az egyházmegyében ők vannak túlsúlyban, ha a lelkipásztorokat tartjuk szem előtt, az ő korosztályuk irányítása alatt állnak az egyházmegyei gyülekezetek. Végeredményben az én tízéves esperességem idején lett valamennyi egy-egy gyülekezet lelkipásztora; én soha senkinek keresztbe nem tettem, mindenkit jó szívvvel támogattam. Akkoriban nagy volt a lelkészhiány is, ezt tegyük

hozzá. Elmondják, hogy ők úgy képzelték el, hogy Bogdán Zsolt legyen az esperese az egyházmegyének. „Hát – mondom – fiaim, ez a ti dolgotok. Ti vagytok többségben, ti most már úgy döntötök, jónak látjátok, mert bizonyára felmértétek a lehetőséget, mielőtt hozzám jöttetek ezzel a kérdéssel. Rendben van”. S azt is elmondták, azért ők úgy tudják, hogy én Boros Árpádot támogatnám, de nekik, amint mondták, más az elképzelésük. Felmerült még Vicsai Ferencnek a neve, de hát Vicsai Ferenc támogatottsága sem volt olyan, hogy – sportnyelven szólva – labdába rúghasson. Mégis mit vártok tőlem?

Közben ki kell térnem arra, hogy akkor már megjelent a zsinatnak az a határozata, hogy leszállítják a lelkipásztorok nyugdíjkorhatárát 65 esztendőre. Hajdan századokon keresztül, ameddig szellemileg és fizikailag bírta, addig szolgált egy református lelkipásztor, de ha akart, elmehetett hamarabb is nyugdíjba. Majd a kommunista világban a statútum 70 évet állapított meg nyugdíjkorhatárként, bár megtörtént, hogy akit nem jó szemmel néztek – legyen az teológiai tanár vagy éppen gyülekezeti lelkipásztor, mint Tapsony Endre és néhány társa –, azt kényszernyugdíjba helyezték, de mint továbbszolgáló, azért engedték működni. Ez persze azt is jelentette, hogy ha valaki aspirált a helyére, akkor eltávolította a püspökség, valamilyen módon megoldották az örségváltás kérdését. Akik most hozzám fordultak, ismerték ezt a nyugdíjtörvényt és azt is tudták, hogy én nagyon prüszköltem ez ellen, sőt szerveztem egy találkozót. Végeredményben itt egy egész nyugdíjazási hullámról volt szó: nemcsak a korosztályom tagjai kellett nyugdíjba menjenek, hanem az utánunk jövők is, hiszen egy-két esztendő mindjárt lejárt, és odajutottak ők is. A határozatban talán volt egy erre vonatkozó alpont, mely arról szólt, hogy egyéves hosszabbítást megengednek, de úgy tudom, csak ennyit.

Mindannyiunknak furcsa volt, hogyan lehet – sportnyelven szólva – taccsvonalon kívül tenni egy egész generációt. Hogy a következő korosztály – az Erdélyi Egyházkerület a Királyhágómelléki Egyházkerület zsinati atyáival szót értve – kétharmados többséggel hoz egy ilyen határozatot, és nem törődnek azzal, hogy kit hogy érint. Nagyon keserűen fogadták a kollégák ezt, különösképpen az Erdélyi Egyházkerületben, mert az nagyobb, ott sokkal több lelkipásztort érintett a döntés.

Amikor megjelent a zsinati határozat, én felhívtam egy évfolyamtársamat a székelyföldiek közül. Mondom: „Mit szóltok ti ehhez?” – „Fel vagyunk háborodva, mert ez azért nem egy fair dolog, hogy a fejünk felett csak úgy egyszerűen ilyen döntést hoz a zsinat”. – „Éppen ezért hívtalak, mert ki fog törődni azzal, hogy te a fotelbe süppedve fel vagy háborodva emiatt? Meghívlak benneteket egy tanácskozásra, minden ellátást biztosítok, ti meg csak az utazás költségeit kell majd álljátok”. – „Kálmán, nagyon jó ötlet, de várj, hogy hadd beszéljek erről a többi érintettel is, aztán két nap múlva visszahívlak”. Egy-két nap múlva felhív Papp Sándor, Sepsiszentgyörgy új templomának a lelkipásztora: „Kálmán, jó néven vették az indítványodat, de azt nem találták jónak, hogy ilyen messzire kell menni. Rendezzük meg ezt egy olyan helyen, ahova mindenki egyforma távolságról érkezhetsz!” Így került sor a szovátai találkozásra. Huszonvalahányan érkeztünk, meghánytuk-vetettük ezt a dolgot, mindenki elmondta a maga véleményét, és egy kérésfélét küldtünk fel nyugdíjazás ügyben a püspökségre. Erre elég éles hangú és nem méltó válasz érkezett – volt benne talán egy ilyen mondat is: annyira hozzánk ragadt a szószék, hogy nem tudunk megválni tőle –, tehát végeredményben elutasították a kérésünket.

Azok a fiúk, akik az esperes-választás ügyében eljöttek hozzám, tudták, hogy én ezt a nyugdíjba vonulásról szóló határozatot nagyon vehemensen elleneztem, és el is mondtam az érveimet ezzel kapcsolatosan. Még a kerület által kihelyezett közgyűlésen, Szinérváralján is szóvá tettem, hogy nem tudom elfogadni ezt, hiszen századokon keresztül más volt a helyzet e síkon, s amikor megtörtént a nagy fordulat, még akkor is megmaradt a 70 éves nyugdíjkorhatár.

Szinérváralján született Erdősi Sylvester János, ezért a kihelyezett egyházkerületi közgyűlés egyik napja ünnepi közgyűlés volt – éppen Erdősi Sylvester Jánosra való tekintettel –, és munkaülés volt a többi. Éppen akkor kivizsgáláson voltam Kolozsváron a CFR-kórházban, és egy fiatal román tanársegéd volt a kórterem orvosa, ahol feküdtem. Közöltem vele, hogy mit szeretnék. Erre ő ezt válaszolta: „Ha maga nekem megígéri, hogy pénteken innen elmegy, és hétfőn reggel, mikor a főorvosi vizit megkezdődik, itt

lesz a helyén az ágyban, akkor nyugodt lélekkel elmehet, ezt én a főnövérral megbeszélem”. Tegyem hozzá, a főnövér szilágycsehi volt, segédlelkész kori régi ismerősöm, és ő maga is közbenjárt azért, hogy elmehessek a közgyűlésre.

Ezen a közgyűlésen volt az első összeütközésem, szócsatám Tőkés Lászlóval. Mondom: „Püspök úr is a zsinat egyik elnöke volt, amelyen megszületett ez a határozat. Nagyon sokszor hallottuk a szájából, hogy Bukarest ilyen-olyan dolgokban a fejünk felett dönt, az RMDSZ ilyen-olyan dolgokban fejünk felett dönt. Hát – mondom –, most a zsinat is, a két püspök és a főgondnokok elnökletével a fejünk felett döntött rólunk, anélkül, hogy tudomásunk lett volna erről. Annak idején minden ügyet – mielőtt döntöttek volna az atyák, mielőtt a kánonjogi bizottság odavitte volna a zsinat elé – kiküldték az espereseknek, hogy gondolják át, a lelkészi karral tárgyalják meg egy-egy adminisztrációs gyűlésen vagy éppen egy kisebb csoporttal, akik értenek ahhoz az ügyhöz. Most ebben a kérdésben az égvilágon senki semmit nem közölt velünk. Tudomásul kellett vegyük, mint derült égből a villámcsapást, hogy a zsinat eldöntötte a fejünk felett, hogy mi lekipásztorok 65 éves korunkban vonuljunk nyugdíjba”. Persze hangoztattam is, hogy én nem fogok nyugdíjba menni. Sőt eljutottam odáig, hogy azt mondtam: „A diktatúra idején, úgy tudom, Temesváron egy lekipásztort kiemelték a parókiáról, a hívei közül. Hát akkor most a demokratikus rendszer idején szilágycsehi viszonylatban is lesz olyan, hogy a lekipásztort hivatalos módszerekkel el fogják távolítani”.

Még azt is hozzátettem, hogy én most gyakorlatilag 64 éves koromban tudom meg, hogy nem szolgálhatok 70 éves koromig. De ha én 70 éves koromra készültem fel a nyugdíjba vonulásra, akkor engem és társaimat megilletne 64 éves koromban egy ötéves kifutás, ami éppen 70 éves korig terjedne, mert nem tudtam az egyházi hatóság szándékáról előre. Zalatnay István, a Reménység Szigetének²⁰⁰ lekipásztora szót kért mondván: „Ahogy esperes úr levezette mindezt, uraim, ezt el kell fogadni, mert tökéletesen igaza van. Ilyen helyzet elé állítani lekipásztorokat azért mégsem szabad. Nálunk is megjelent egy ilyen törvény, de sokkal több kifutással azok számára, akiket koruknál fogva azonnal érintett”.

Tudtam, hogy a gyülekezet ragaszkodik hozzám, a szilágycsehi presbitérium szinte százszázalékosan mellettem áll, nem beszélve a főgondnokról, Baksai Károlyról, aki ugyanakkor megyei főgondnok is volt. Ő így fogalmazta meg a presbitérium véleményét: „A zsinat egyszer s mindenkorra vegye tudomásul, hogy lehetnek bármilyen fórum és hatalom, de nem ők fizetik a lekipásztort, hanem mi. És mi a hagyományokat szem előtt tartva úgy óhajtjuk, hogy Molnár Kálmán lekipásztor továbbra is itt maradjon és szolgáljon 70 éves koráig”. Így aztán még három évig szolgáltam Szilágycsehben.

Azok a fiúk, akik az Esperesi Hivatalban fölkerestek, azzal akartak engem – most fogalmaznak tapintatosan – a maguk oldalára állítani a jövőbeli esperes-választás ügyében, hogy megígérték, ők nem fogják szorgalmazni a nyugdíjba vonulásomat. Ezt be is tartották, tehát nem piszkálódta.

Amikor a fiúk még egyszer felkerestek engem az esperes-választás ügyében, azért is álltam melléjük, mert az erővonalakat ismerve én áttekintettem magamban, hogy itt egy megyei tisztújítás alkalmával hogyan is alakulhat a helyzet. Azt láttam, hogy Bogdán Zsolt²⁰¹ köré csoportosultak, bár én jobban szerettem volna – az ő korosztályukat figyelembe véve –, ha Püsök Csaba lett volna az esperes. Igen ám, de Püsök Csabától ők valamiért ódzkodtak, illetve azt mondták nekem, hogy kerületi tisztséget szánnak neki. A másik dolog, amire odafigyeltem az volt, hogy Bogdán Zsolt mellé sorakoztak a legkompetensebb korabeli lelkészek. Akár Oláh Mihályra gondolok, akár Szilágyi Zoltánra, aki kettős diplomával is rendelkezik – hogy a többieket ne is említsem –, minden további nélkül elmondhatom róluk, hogy talpraesett, ügyes, jól képzett lekipásztorok, tehát ez a csapat volt emberi számítások szerint a legerősebb. Boros Árpád ellen legtöbben tiltakoztak, legalábbis ezek közül nagyon kevés volt, aki őt az én utódomként az esperesi tisztségben óhajtotta látni. Vicsai Feri volt a harmadik szóba jöhető jelölt, de azt ők eleve tudták, hogy az iskola kapcsán vele én szöges ellentétbe kerültem – mert Vicsai Ferenc minden vonatkozásban teljesen odasimult a Seres-házaspárhoz –, tehát őt biztos nem fogom támogatni. Boros Árpádot meg azért nem támogatom, mert nincs semmi esélye, és butaság lenne részemről, hiszen a

szilágycsehi gyülekezetről is szó van, illetve arról, milyen szemmel nézi majd az új vezetőtestület a mi gyülekezetünket.

Így alakult aztán az új választás. Amikor 65 éves lettem, nem mentem el nyugdíjba a lelkészi szolgálatból – a kerület nem szólított fel engem, senki sem piszkált ezért. Eltelt egy év, két év, három év, és akkor már jöttek a különböző hangok, a püspök úr is kapta a megjegyzéseket. De ez inkább azért történt, mert voltak olyan lelkipásztorok egyes jelentős gyülekezetek élén, akikkel kapcsolatosan örültek, hogy elérkezett a nyugdíjkorhatár, és nem kell más módszerrel eltávolítani őket. Pontosan ők voltak azok, akik nyíltan szóvá tették, hogy bezzeg Molnár Kálmánnak szabad tovább szolgálni.

A vejemnek, aki mellettem szolgált Szilágycsehben, akkor járt le a segédlelkészi szolgálata. Ő akkor már két éve mindenféle szolgálatot végzett, nem volt olyan, amiből ne vette volna ki részét. Emese lányom gyesen volt, de ő is szolgált. Az ifjúsági munkát, a vallásórákat ők vitték, a konfirmandusoknak tartottam az órákat, de ők is foglalkoztak velük. Egyre többen fordultak felém – először a főgondnok, gondnok, utána a presbitérium tagjai, és nem egyszer a templomba járó hívek egymás után –, hogy ha az esperes úrnak mindenáron el kell menni nyugdíjba, akkor mi már nem szeretnénk belekerülni egy papválasztással járó bonyodalomba. Itt vannak a fiatalok, megszoktuk őket. Mi az esperes úr lányával és vejével szeretnénk majd a lelkészi állást betölteni meghívás útján, csendesen, szépen, anélkül, hogy felkavarodnának a hullámok. Így is alakult, bár nem volt éppen könnyű, mert kisült, hogy Szilágycseh is oda volt ígérve, méghozzá nemcsak egy aspiráns volt, hanem több is. Tegyük hozzá, hogy Szilágycseh az egyházmegye legjobb gyülekezetei közé tartozik, tehát igényt tartottak rá olyanok is, akiről talán mi nem is tudtunk, csak később derült ki, hogy szerettek volna ide jönni.

Kibúcsúzás

Amikor láttam, hogy most már elérkezett az idő, letettem a nyugdíj iránti kérelmemet, ha jól emlékszem, 2007 vége felé. Még végigszolgáltam azt az esztendőt, de már

menetközben az új kánon értelmében megjelent egy olyan rendelkezés, hogy a 2500 lelken felüli gyülekezetet körzetesíteni kell. A körzetesítési követelménynek eleget téve a leányom, Emese lett még nyugdíjazásom előtt a másik lelkipásztora a gyülekezetnek, rendes, presbitérium által meghívott és közgyűlés által megválasztott módon. Tekintettel arra, hogy a családban maradt az őrsegváltás, semmi sem kényszerített bennünket elköltözésre a parókiáról.

Szolgálati éveim eltelte után az én kibúcsúzásomra a szilágycsehi gyülekezetből a püspök úrral egyeztetve a következő esztendő május vagy június havában került sor zsúfolásig megtelt templomban. A testvérgyülekezetek küldöttei is jelen voltak a kibúcsúzásom alkalmával és azok a lelkipásztorok, akik elfogadták a meghívásomat. Tőkés László hirdette Isten Igéjét ez alkalommal, és aztán következett az istentisztelet második felében az én kibúcsúzásom, ami végeredményben abból állt, hogy a 47 éves szolgálati pályafutásomról, egy beszámoló hangzott el az úrasztala mellől. Csép Sándor, az én gyerekkori játszótársam, jó barátom gyermekkortól egészen a sorsfordulóig számolt be mindarról, amiről ilyenkor beszélni szoktak. A fordulattól kezdve Tőkés László folytatta a beszámolót. Ő egészen a nyugdíjba vonulásom napjáig méltatta a szolgálatomat. Csép Sándor és Tőkés László is kifejezésre juttatta, hogy hála Istennek, még fizikailag, szellemileg elég jól bírom magamat, és hogy egy lelkipásztor valójában sohasem megy nyugdíjba, hanem aztán is bekapcsolódik ott, ahol lehet az egyházi és – tegyem hozzá, mert ez az én részemről fokozott hangsúlyt kap – a társadalmi életbe. Szép volt ez a kibúcsúzó istentisztelet, családom, rokonaim, jó barátaim, kedves kollégáim is eljöttek erre a számomra oly emlékezetes alkalomra, és egyesek szót is kaptak.

Végül, amikor már a vége felé járt az elég hosszúúra elnyúló istentisztelet, nagyon röviden megpróbáltam összefoglalni és a gyülekezet elé hozni búcsúszavaimban mindazt, amit Isten segítségével, hálaadó szívvel elvégezhettem. Köszönetet mondtam ott a gyülekezetnek, presbitériumnak a helytállásáért, a családtagjaimnak a határos támogatásukért, hiszen lelkesi és esperesi teendőimnek nélkülük nem tudtam volna ilyen mértékben eleget tenni. Meg vagyok róla győződve, hogy mindazt, amit a

szolgálatom során híveinkért és népünkért megtehettem és elérhettem, Isten segítségével tehettem, és főként, mert egy jó családi háttérbázist érezhettem magam mögött. Ez a feleségem, és a gyermekeim szeretetének, megértésének és türelmének köszönhető. Bizony bűnbánattal mondhatom, hogy annyira az események sodrásába kerültem a fordulat után, hogy az akkor még kiskorú gyermekeimet sokszor alig láttam, mert rengetegszer voltam távol a családi fészektől. A konferenciákról, különböző alkalmakról bizony sokszor nagyon későn vetődtem haza, sőt volt, amikor ők már reggel elmentek az iskolába, amire apjuk hazaérkezett. Úgy érzem, hogy a velük kapcsolatos mulasztásokat már soha nem pótolhatom...

El kell mondanom még azt is, hogy sűrű távollétem hiányát maga a szilágycsehi gyülekezet is megérezhette. Egyik volt főgondnokom meg is jegyezte: „Van esperesünk, akire büszkék vagyunk, de lassan már nem lesz lelkipásztorunk, mert annyira lefoglalják a mai egyházi és közéleti gondok.” Ezt szem előtt tartva Somogyváry Gyulát idézem:

„Uram, hát eljöttünk a számadásra,
most, hogy itt az esztendőnek vége.
Mi: sáfáraid és pásztoraid
lehajtott fejjel,
de becsülettel
állunk Uram a színed elébe.” (Somogyváry Gyula: Számadás)

Jómagam is lehajtott fejjel, de becsülettel állok most előttetek, és amint azt már sokszor hangoztattam, most itt megismétlem: remélem soha nem fog eljönni az az idő, amikor szégyenkeznetek kell az általam képviselt értékrend miatt, melyet életutam is tükröz, és mindez elsősorban a templomba járó gyülekezetnek üzen.

Reményik szavai jutnak eszembe, amikor arra gondolok, hogy zsinati határozat szerint a nyugdíjkorhatárt 65 évre korlátozták:

” Higgyétek el: nem szívesen megyek:

A mikrofonnak mély varázsa van,
Szédít a hit, hogy ez az én igém,
Mely láthatatlan szikraként rohan.”

Szintén Reményik Sándor soraival zártam a búcsúzásomat is, vagyis a *Rádióba mondom* című versből jegyeztem fel az alábbi szavakat. És most szeretném, ha ezek a sorok itt lennének vallomásként:

Én most leadó-állomáson állok,
Vannak, kik azt mondják: a posztomon.
A nemzedékek őrváltása jő,
Egy éjjel át kell adnom, jól tudom. (...)

(...) És mégis, mégis boldogan megyek.
Szívemről legördül a szikla-vád,
Hogy nem hallgattam elég áhítattal
Más, nagyobb állomások dallamát.

Végül így fejezi be a verset Reményik Sándor:

A nemzedékek őrváltása jő.
Én boldog alázattal elmegyek.
A legfőbb Leadóra hangolom
Megromlott felvevőmet: szívemet.

Most életutam riportjának végén, a kibúcsúzáskor idézett Reményik vers befejező szakaszának utolsó sorát, szó szerint vehetem, mert azóta én is átestem egy szívinfarktuson, ami nagy figyelmeztetés, hogy az emberi élet véges, és ki tudja, mikor kell a mikrofont végképpen átadni, letenni a mikrofont. A szilágycsehi gyülekezetben is őrsváltás történt, és én átadtam a mikrofont... Persze azért még bármikor szolgállok itt a mi gyülekezetünkben, ha szükséges, és ha bárhova meghívnak jó szívvel megyek.

Azért mégiscsak előttem lebeg, ami a versidézetben áll: hogy „megromlott felvevőmet, szívemet” meddig hagyja még működni a FENTVALÓ.

Jegyzetek

¹ **Ágya:** falu Dél-Erdélyben a Fekete- és a Fehér-Körös között, Arad vármegyében. Az Árpád-korban települt be, 1336-ban már egyházas hely volt magyar lakossággal. 1851-ben Fényes Elek Magyarország történeti földrajzában így ír a településről: "...van 1400 református lakosa, s anyatemploma. Kiterjed 9309 holdra...lakosai szenteket égetnek. Vize a Töz folyam. Bírja István főherceg volt nádor". Trianon előtt nem éltek románok sem római katolikusok Ágyán. (Jelenlegi népessége 1019 fő, ebből 792 fő magyar nemzetiségű.) Szabó Magda író édesapja Ágyán született és írásaiban emlegeti az ágyai „Szabókat” mint apja felmenőit. Ágya Olosz Lajos költő szülőfaluja is. (Források: Vistai András János: Erdélyi helynévkönyv; http://web.archive.org/web/20110710230653/http://www.fatornyosfalunk.com/helynevkonyv_-_1._kotet_A-H.pdf, <http://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%81gya>)

² Csép Gergely 1932-1942 között volt Borosjenő lelkésze. (Forrás: <http://www.parokia.hu/lap/borosjenei-reformatus-egyhazkozseg/cikk/mutat/bemutatkozas/>)

³ **Csép Sándor** (1938-2013): riporter, rádió- és televízió-műsorszerkesztő, politikus. Érettségi után jogot tanult, de származása miatt (édesapja lelkész volt) tanulmányait nem folytathatta, ezért a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben tanult tovább, majd a Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett filozófia szakos diplomát. 1968-tól a kolozsvári rádió szerkesztője, 1972-től a Román Televízió Bukaresti Magyar Szerkesztőségének munkatársa volt. 1990-től az újra alakult kolozsvári rádió és televízió főszerkesztője, majd a két intézmény szétválása után nyugdíjazásáig a televízió magyar szerkesztőségét vezette. 1999-től 2003-ig a Magyar Újságírók Romániai Egyesületének elnöke volt, majd az audiovizuális sajtóért felelős alelnöke, az egyesület örökös tagja. 2008-tól a Magyar Polgári Párt Kolozs megyei elnöke volt.

Első írásában Hazai valóságkutatás címmel a szociológia új módszerei mellett foglalt állást a Korunk hasábjain, majd több szociográfiai írása jelent meg. Mikó Imrével és Dávid Gyulával közösen készített filmet Petőfi erdélyi útjairól. Egyik, elkészülte után betiltott dokumentumfilmje a kolozsvári Hóstát városrész 1979-es fölszámolását örökítette meg. Alkotásai közül nagy visszhangot keltett a kalotaszegi egykeveszedelemről készített Egyetlenem c. riportfilmje (1975) s ennek bizakodó, fordulatot idéző folytatása (1979), majd publicisztikai feldolgozása (Katarzis, vagy csak értebe kergetett szó? (Korunk 1980/4). A kolozsvári Állami Magyar Színházban bemutatott történelmi drámája, a Mi, Bethlen Gábor... a nagyhatalmak erőerében a lelkiismereti szabadság és a béke ügyét védő fejedelmet jeleníti meg. (Forrás: <http://www.szekelyhon.ro/vilag/elhunyt-csep-sandor>) Molnár Kálmán kiegészítése: Másik drámája: „Mátyás, a vizagságos.” Riportfilm Désházáról: „Áldás népesség.” Így lett ötletgazdája a Szilágycseh és Désházáról kiinduló nemzetpolitikai, missziói mozgalomnak.

⁴ **Szikszai György: Keresztyéni tanítások és imádságok.** A legnépszerűbb, legrégebben használt magyar nyelvű református imakönyv. Az első kiadás Pozsonyban jelent meg 1785-ben. Azóta minden két-három évben újra kiadták. Cseh nyelven négyszer látott napvilágot. Ravasz László szerint: "a Biblia és a zsoltáros könyv után a magyar nép lelki épülésének legfőbb forrása volt, s igazán kálvinista helyeken az még ma is." Mindmáig kapható és sok református keresztyén családban megtalálható régebbi vagy újabb kiadásban. Gyakran csak az: „Az öreg Szikszai” néven emlegetik. Szikszai György szándéka szerint egyszerű embereknek írta imádságait: "eltávoztattam minden homályosító és szót szaporító ékeskedéseket", — olvashatjuk az előszóban. Elgondolkozva teszi fel a kérdést dr. Nagy Géza Kolozsvárt 1931-ben kiadott művében: "Mi van Szikszaiiban, hogy most is az eleven, üde közvetlenség erejével hat híveire, mi lehet az oka, hogy egyszerű földműves és tudós püspök, boldog és szenvedő, öreg és ifjú ember úgy olvassa őt, mintha egyedül neki írt volna. Egy könyvet ismerünk még, ami ilyen hatású, és ez a Biblia". (Forrás: Tóth Ferenc: A jó öreg Szikszai http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/egyhaztortenet/Makoi_kereszteny_fuzetek/pages/015/002_toth_ferenc.htm)

⁵ **Bélzerénd:** falu Dél-Erdélyben, Arad megyében a Fekete-Körös bal partja közelében. Nevét 1326-ban Belzerend néven említette először oklevél. 1910-ben 533 lakosából 489 magyar, 44 román volt. Ebből 13 római katolikus, 454

---

református, 49 görögkeleti ortodox volt. A falu jelenlegi lélekszámáról nincs publikált adat. (Forrás: Vistai András János: Erdélyi helynévkönyv;

http://web.archive.org/web/20110710230653/http://www.fatornyosfalunk.com/helynevkonyv_-_1._kotet_A-H.pdf

⁶ **Horváth István** (1909– 1977): erdélyi magyar költő, regényíró, elbeszélő. Elemi iskolát végzett szülőfalujában, Magyarózdon. Édesanyja 1920-ban beíratta ugyan a nagyenyedi Bethlen Kollégiumba, de az anyagi nehézségek meggátolták továbbtanulását. Autodidakta módon képezte magát. 1921-től részes művelő Marosdégen, szolga Ózdon, Kolozsvárt és Bukarestben. 1926-tól 1940-ig szülőfalujában gazdálkodik; közben napszámos, gyári munkás is. 1940 szeptemberében családjával együtt Kolozsvárra költözik, ahol előbb alkalmi munkás, majd novembertől szegődményes kiségitő szolga az Egyetemi Könyvtárban, 1942-től egyetemi altiszt a Filozófiai Intézetben. Már ismert író, amikor 1945 őszén meghívják szerkesztőnek az MNSZ lapjaként Kacsó Sándor szerkesztésében újrainduló Falvak Népéhez. Itt előbb az irodalmi, majd a politikai rovatot vezeti 1949 derekáig. 1956-tól 1959-ig az Utunk versrovátát vezeti. Súlyosbodó betegsége miatt 1962-ben nyugdíjazzák.

Jékely Zoltán fedezte fel paraszti östehetségét, irodalmi műveltségét autoooidaktaként gyűjtötte be. A plebejusi szemlélet védelmezője. A háború utáni években maga is megpróbál a szocialista realizmus kánonjainak megfelelni, de aztán felhagy vele. A költészet mellett prózaírói munkássága is figyelemre méltó, megírja szülőfalujának lírai monográfiáját (Magyarózdi toronyalja), népköltészeti gyűjteménye forrásértékű.

Tornyot raktam (1942, részlet)

Apó a pucikpadon ült, száraz törökbúzáat fejtett.

Mintha-mintha most is látnám széles vállát, kurta nyakát,
nagy, bozontos szemöldökét, éles szemét, kemény arcát.

Elke, miként az őserdő, melyben nem járt ember lába,
csodálatos ősvilág volt, babonák, mesék világa.

A mező volt iskolája. A természet a mestere.

Könyve a nagy csillagos ég, aranyos betűkkel tele.

Ott ültem a lábainál, mesét mondott, azt hallgattam.

Egy-egy csuszát felém dobott, amiből én tornyot raktam.

(Források: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/h.htm#HorvathIstvan>,
<http://irodalom.elender.hu/erdely/horvist.htm>)

⁷ soros alaprajzú ház: olyan lakóház típus, amelyben a helyiségek sorban egymás mögött, egyenes vonalban, egy tengelyre fűzve épülnek. Az ilyen házakat legfeljebb folyosó egészíti ki. Az egyes helyiségek egymásból vagy külön-külön az udvarról, folyosóról közelíthetők meg. Hazánk paraszti lakóházainak nagyobb része e típusba tartozik. A 14–15. sz. óta általános az a szoba-konyha (pitvar-kéményalja)-szoba vagy kamra beosztás, ami kamrával, istállóval, esetleg színnel bővíthetett. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

⁸ **görcsház**: olyan nyújtott, soros alaprajzú ház, amelyet az épület végéhez keresztirányban csatlakozó oldalszárnnyal bővítettek, így alaprajza nyomtatott L betűre emlékeztet. Szélesebb körű hazai elterjedését jelzi, hogy többféle megjelölését is találjuk, nevezik görbe háznak, fordított háznak, hajlított háznak, keresztháznak. Az ilyen alaprajzú épületek száma különösen megszorodott a 19. sz. folyamán parasztságunk rohamos ütemű polgárosodásával, de kedvelték a falvakban élő kismesék is. Mezővárosainkban, kisvárosainkban gyakorta emeltek L alaprajzú házakat, részben az ilyen települések urbanizáltságának városképi kifejezőivé is váltak. Feltörekvő paraszti elemek építészeti ideálját is ez a típus testesítette meg a legutóbbi időkig. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

⁹ A második bécsi döntést (1940. augusztus) követően megindult dél-erdélyi (és regáti) tömeges menekülthullámban 1944 februárjáig mintegy 200 ezer magyar nemzetiségű személy távozott a trianoni Magyarország vagy Észak-Erdély területére. (Forrás: Balogh Béni: Dél-erdélyi magyarság 1940-1944; <http://balogh.adatbank.transindex.ro/>)

¹⁰ Arad környékén viszont sokat mozgott előre-hátra, vagy inkább nyugatra-keletre és vissza a front. Németek alig, főleg magyar csapatok harcoltak ott. Szemben velük: románok, s adott pillanattól szovjetek is. Ágyán - a Szabó Magdának oly kedves Ágyán - igen viharosan mozgott az arcvonal, heves harcokban a magyarok ismét

---

visszafoglalták a községet. Egy magyar tisztet orvlövész lelő, a magyar parancsnok hajtóvadászatot indít, értesülései szerint az ágyai, illetve az ágya-telepi (Adea-Colonie) románok közül többen a korábban benyomuló román csapatok oldalára álltak - névsor készül, és a „kollaboránsok” közül számosat halálra ítélt. Ágya református lelkésze, Csép Gergely azonban egyrészt elrejtí - lakása pincéjében, a templomban, padláson, ahol lehet - a halálra ítélt román parasztokat, másrészt felkeresi a magyar parancsnokot, mondván: ti elmentek, mi itt maradunk, bármit tesztek, csak mi bánhatjuk. És megmenti mind a harminchárom román paraszt életét. Hét évvel később Csép Gergely tiszteletes urat kulákká nyilvánítják, és kitelepítésre ítélik. A harminchárom román paraszt azonnal összeáll, elkészül heves tiltakozó levelük a magyar pap védelmében, néhányan még külön nyilatkozatokat is írnak a védelmében - Gergely bácsi megmenekül. (Bodor Pál: Az utolsó háborús karácsony; *Népszava*, 2006. december 23.)

¹¹ Mihály román királyt (született: 1921, koronázás: 1940.) 1947. december 30-án a román kommunisták felszólították a trón elhagyására, egyidejűleg kihirdették a királyság megszűnését és a népköztársaság létrejöttét. Néhány nap múlva Mihály lemondott, ezt követően a királyi család számos tagjával együtt kiutasították az országból. (Forrás: http://www.mult-kor.hu/20111114_monarchizmus_roman_modra)

¹² **kalangya**: aratás után a kévébe kötött és a tarlón összehordott gabona vidékenként változó nagyságú egysége. Általában 26-32 kévéből rakták össze. A. A 16–17. sz. folyamán helyenként a kévével (kereszttel) azonos értelemben is használták (pl. Székelyföld: „felkalangyázní”: a gabonát kévébe/keresztbe hordani). (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon) Ágyán is keresztbe rakták a kévéket, nem volt használatos a kalangya kifejezés. (Megjegyzés: Molnár Kálmán)

¹³ **szérűcséplés**: A kötelező beszolgáltatáshoz kapcsolódott a szérűcséplés, amit a termény-elrejtés ellen vezettek be. Az addigi gazdálkodási gyakorlat szerint csűrökbe, udvarokba hordták be a gabonatermést. Az új rendszer szerint az asztagokba összerakott gabonát a szérűn kellett tárolni, és ott kicsépelni a cséplési ellenőr jelenlétében, aki a helyszínen elvette az államnak járó terméshányadot. A szérűcséplés gyakorlata Erdélyben – a gazdálkodó réteg erős ellenállásának dacára – 1949 nyarán vált általánossá, miután két ismert gazdálkodót megfélemlítésképp kivégeztek. (Forrás: László Márton: Kollektivizálás a Székelyföldön. Romániai Magyar Lexikon; <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=79>)

¹⁴ **kaláka**: a legismertebb társas munkák egyike, amelynél a közösség tagjai vagy bizonyos csoportjai (lokális, vérségi, vagyoni) tagjuknak (családjának), vagy egy községi intézménynek szívességből vagy kölcsönösségi alapon munkát végeznek, s amelynél a segítők együtt, egyszerre, társaságban, s rendszerint szórakozással (ének, tánc, mese) egybekapcsoltnak dolgoznak. A közösség bármelyik tagja akármikor visszahívhatja a megsegítettet, s az a munka visszaadását, a kalákában való részvételt kötelességének tartja. A kalákáknál éppen az önkéntes jelleg miatt kap nagy szerepet a szórakozás, így a **kalákatánc**, amely a közösen végzett munkák (mezőgazdasági munkák, kútásás, házépítés, fonó stb.) befejezése után rendezett táncos mulatság. A gazda megvendégeli a közös munkában résztvevőket, zenészt fogad és kalákatáncot rendez a részükre. A kalákatánc elnevezés a magyar népterület keleti részén (Bihar, Erdély) általános. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

¹⁵ **regutabál** (regrutabál, katonabál): a szervezett táncalkalmak egyik változata, amelyet a falu fiatalsága a sorozás és a bevonulás között tartott meg. A regrutabálra rendszerint csak a besorozott legények és azok barátai mehettek el, a leányok közül a besorozottak szeretői, meghívottai vehettek részt. Egyes vidékeken már a sorozás után rendeztek táncos mulatságot. A regrutabált általában a bevonulás előtti napon (vasárnap) tartották meg. A falu tánchelyén vagy valamelyik bevonuló legény házában jöttek össze. Ilyenkor a legények szinte a tánc helyéről vonultak muzsikaszóval a vasútállomásra. Az erdélyi Mezőségen, de másutt is sajátos katonakísérő dalokat énekeltek a legények végig a falun. Közben megálltak és egyet-egyét táncoltak is, amelyet még az állomáson is folytattak. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

¹⁶ **A mezőgazdaság kollektivizálása Romániában**: A román mezőgazdaság kollektivizálása hosszas, többszakaszos folyamat volt 1949-1962 között. A földtulajdon-viszonyok megváltoztatásának majd' másfél évtizedes folyamatában az állam a magántulajdonú földbirtoklást jelentéktelen szintre csökkentette; ezek egy része állami gazdasággá vált, más része pedig a közös gazdaságoké – a kollektívoké – lett. A volt tulajdonosok jobb esetben háztáji föld megnevezéssel használtak egy-két tucat árnyit belőle. A nagy- és középbirtokok államosítását – az állami gazdaságok létrejöttét – követően 1949. márciusában hirdették meg a kollektívok megalakítását, melyekben a tagok

---

földterületei, állatai és mezőgazdasági eszközei közös tulajdonúvá válnak. 1951-ig rendkívül erőszakos eszközökkel – gazdasági prüssel, agitációval, nemegyszer hatósági fellépéssel – próbálták a gazdákat a kollektívokba való belépésre ösztönözni, azonban ez jelentős ellenállásba ütközött. 1951-1955 között átmenetinek szánt társulási formákkal (TOZ, járadékos mezőgazdasági termelőszövetkezet) próbálták a közös gazdálkodás elfogadhatóbb – a föld-, jószág- és eszköztulajdonlást kevésbé veszélyeztető – kereteit kialakítani. Ennek hatására a mezőgazdasági társulások földterülete és tagsága dinamikusan bővült, a kollektív gazdaságoké viszont alig gyarapodott. 1955-ben a kollektivizálás újbóli felgyorsításáról döntött a Román Kommunista Párt. A szervezés során kerülték a fizikai erőszakot, helyette gazdasági nyomást, adminisztratív kényszereket, illetve pszichikai kifárasztást használtak, bár több helyen nyomásgyakorlási módszerként alkalmazták a gazdák elleni csoportos pert is. Az így elítéltek bűne az volt, hogy tiltakoztak a mezőgazdasági társulások kollektív gazdaságokká alakítása ellen - azaz nem akartak földjük tulajdonjogáról lemondani. 1959-től a kollektivizálást még jobban felgyorsították, és 1961-től alapvetően már a mezőgazdasági társulások kollektív gazdaságokká alakítása zajlott. (Forrás: László Márton: Kollektivizálás a Székelyföldön. Romániai Magyar Lexikon; <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=79>)

¹⁷ Azokon a településeken, ahol kollektívokat (illetve TOZ-típusú mezőgazdasági társulásokat vagy járulékos mezőgazdasági termelőszövetkezeteket) alapítottak, a tagosításra kijelölt területről az ott gazdálkodó egyéni gazdáknak át kellett adniuk területeiket (alá kellett íratni velük a földcsere-jegyzőkönyvet), helyette távolabb eső, általában gyengébb minőségű földterületeket kaptak. Így, a kollektív fokozatos növekedésével az egyéni gazdálkodók a falutól egyre távolabb fekvő és rosszabb minőségű területekre szorultak, ami egy újabb kényszert jelentett a kollektívba való belépésre. (Forrás: László Márton: A kollektivizálás menetrendje és modelljei Székelyföldön; <http://www.korall.org/lapszam/36>)

¹⁸ **kottás világ** (kvótás világ): Az elnevezés a kötelező beszolgáltatás során beadandó terménymennyiségre (kvótára) utal. A kollektivizálás során először a jövedelem-elvonás célú beavatkozásokat erőltette át az állam a falvakon: a kötelező beszolgáltatást, a kötelező vetéstervet, a szérűcséplést és közmunka címén a munkaerő kisajátítást. A kötelező beszolgáltatás célja az állam számára szükséges termény- és állattermék mennyiség biztosítása volt. A beszolgáltatások kötelezőek voltak, teljesítésük elmaradása „gazdasági szabotázs”-nak minősült, amit akár börtönnel is büntethettek. Eleinte a termés meghatározott részét kellett beadni, majd egy előre meghatározott mennyiséget szedtek el, vagyis az országosan meghatározott tervszámot bontották le megyékre, járásokra, községekre és termelőkre. A beszolgáltatandó mennyiség (a kvóta) meghatározása progresszív volt, a terület növekedésével arányosan nagyobb szorzókat alkalmaztak az egységnyi földterületre. A beszolgáltatás elvonás jellegű volt, a piaci ár töredékét fizették a beszolgáltatott terményekért, a gazdáknak önköltségi ár alatt kellett terményeiket átadniuk. (Forrás: László Márton: Kollektivizálás a Székelyföldön. Romániai Magyar Lexikon; <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=79>)

¹⁹ **TOZ**: A kollektivizálás (1949-1962) során Romániában többféle mezőgazdasági tevékenységet folytató társulás jött létre, ezek megszervezését az állam támogatta, mivel a kollektívokba szervezés egyik átmeneti lépcsőfokának tekintette őket. A kollektivizálás első szakaszának (1949-1951) kudarca után 1951-ben meghirdették a TOZ típusú mezőgazdasági társulások létrehozását, és 1952. januárjától ezeket a mezőgazdasági egységeket kezdték megalakítani. Ezekben a termőterület és a műveléséhez szükséges mezőgazdasági eszközök és igásállatok magántulajdonban maradtak, és be lehetett állni a földterület egy részével is. A földterületeket tagosították, a legfontosabb munkálatokat közösen végezték, a termést a tagok bevitt földterületének arányában osztották szét. Mivel nem volt sem területi-, sem létszám alsó határ, akár 4–5 családdal is alakítottak mezőgazdasági társulásokat. Ezek megalakítása kisebb ellenállásba ütközött, mint a kollektívoké, ezért 1959-ig jórészt ilyeneket alakítottak. A társulás – alapszabályzatban is kimondott – célja azonban a kollektívba való átalakulás volt, a döntéshozó szervek így is tekintettek rá. (Forrás: László Márton: A kollektivizálás menetrendje és modelljei Székelyföldön; <http://www.korall.org/lapszam/36>)

²⁰ A kollektív gazdaság tagok 60-80 fős brigádokat alkottak (a brigádos irányításával), ezek lehettek mezei-, zöldséges-, állattenyésztési- stb. brigádok. Minden munkafázist meghatároztak munkanormákban (az a mennyiségű munka, amit egy munkanap alatt egy munkás elvégez). Majd ezt átszámították munkanap-egységekre, és ezek arányában osztották ki a termést és a pénzjövedelmet a tagoknak.

---

²¹ **Bagdi Sándor** (sz. 1925.): erdélyi születésű, Egyesült Államokban élő prózaíró. Aradon végezte a középiskolát, a Bolyai Tudományegyetemen szerzett matematikatanári oklevelet 1958-ban. A nagyszalontai líceum számtan szakos tanára. Előtte Erdőhegykisjenőben tanított. Az Utunk 1963-tól közölte karcolatait, novelláit. Humoros írásaiban groteszk helyzetekből bont ki erkölcsi tanulságokat. Munkája: Fura intermezzo (Szabó Gyula bevezetésével, Forrás 1968). 1973 óta az Egyesült Államokban él. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

²² **Forrás-nemzedékek:** Az 1960-as évek elején indult meg az Irodalmi Könyvkiadó, majd ennek munkáját folytatva a Kriterion Kiadó Forrás című könyvsorozata, amely a fiatal költők és írók bemutatkozását tette lehetővé. A fiatal nemzedék jelentkezése voltaképpen Páskándi Géza 1957-ben megjelent Piros madár című verseskönyvével történt, a költő azonban nem sokkal ezután börtönbe került, és csak hosszú évek múltán kezdhetett újra pályáját. Mindez természetesen kihatott a nemzedék indulására is, az ötvenes évek vége nem volt alkalmas arra, hogy Romániában mintegy a generációs fellépés révén jelentkezzenek be egy ifjú magyar költőnemzedék. Ilyen előzmények után maga a sorozat 1961-ben Veress Zoltán Menetirány című novelláskötetével indult, ezt követte 1962-ben Lászlóffy Aladár Hangok a tereken, Szilágyi Domokos Álom a repülőtéren és Csávossy György Füttyörészve, 1963-ban Hervay Gizella Virág a végtelenben és Jancsik Pál Szomjas tenger, 1964-ben Lászlóffy Csaba Aranyeső, Palocsay Zsigmond Kórémuzsika és Fábián Sándor Nehéz szépség, 1969-ben Vásárhelyi Géza Viaskodás az angyallal, majd (a költő börtönbüntetése miatt) megkésve 1970-ben Páll Lajos Fényimádók című verseskötete. Az első kötetek neves írók ajánlásaival kerültek az olvasó elé. A könyvsorozatnak irodalomtörténeti jelentősége volt, ennek nyomán nevezte el az irodalomkritika Forrás- nemzedéknek azoknak a fiatal íróknak a csoportját, amely első verseivel az ötvenes és hatvanas évek fordulóján jelentkezett a nemzetiségi irodalomban. A hatvanas és hetvenes években a Forrás-nemzedék két újabb hulláma jelentkezett olyan tehetségű alkotókkal, mint – a második hullámban – Bodor Ádám és Kocsis István, valamint – a hetvenes években – a filozófus Tamás Gáspár Miklós és Molnár Gusztáv. A kolozsvári kiadású Utunk, a romániai magyarság irodalmi, művészeti és kritikai hetilapja szintén rendszeres megjelenési lehetőséget biztosított a Forrás-nemzedékek – különösen a hetvenes években feltűnt fiatal írók és költők – számára. (Forrás: Pomogáts Béla: A Forrás első költőnemzedéke – Gondolati és poétikai megújulás; *Helikon*, 2010. 22. évf. 564. szám)

²³ **Mackó úr** Sebők Zsigmondnak (1861-1916), a magyar gyermekirodalom klasszikusának legnagyobb sikert elért mesealakja (Mackó úr utazása és egyéb történetek, 1893., Mackó úr szárazon és vízen, 1907.). Sebők Zsigmond 1884-ben, 23 éves korában újságíróként került Szegedre, ott barátkozott össze Pósa Lajossal, a magyar gyermekirodalom akkori legnépszerűbb alakjával. Benedek Elek és Gaál Mózes mesterével. Sebők a Pósa Lajos által szerkesztett *Én Újságom* című gyermeklap munkatársaként találta ki első állatmesealakjait, akik aztán regényeinek hősei lettek. A Mackó-könyveket viszonylag későn kezdi írni. Az első kötet csak 1902-ben jelenik meg. Addigra már írt egy népszerű Petőfi-életrajzot, majd egy Kossuth-életrajzot, kedveltek voltak novelláskötetei is. Hőse, Mackó Muki (1912-től Dörmögő Dömötörnek hívják) jómódú máramarosi méztermelő, akinek szenvedélye az utazás. Először a millenniumi ünnepségekre utazik Budapestre, majd ettől kezdve szenvedélyesen utazgat az országban, és az ifjú olvasó vele utazván megtanulta az ország földrajzát, némileg néprajzát is, és hogy melyik városban vagy tájon milyen nevezetességet láthat. (Forrás: Hegedűs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka. Irodalmi portrék száz magyar íróról. Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp. 1976.)

²⁴ **Kakaso templom:** A kolozsváriak Kakaso templom néven emlegetik a Monostori úti, Kós Károly tervei alapján nemzeti szecessziós stílusban épült Felsővárosi református templomot. Az 1914-ben felszentelt templom alaprajza román stílusú bazilikához hasonló, belsejét kalotaszegi motívumok díszítik. A déli oldalon levő templomtorony csúcsán kakas van, ebből ered a templom neve. (Forrás: Gaál György: Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz. Kolozsvár: Korunk. 1992.)

²⁵ **Gaál Mózes** (1863-1936): ifjúsági író, főgimnáziumi tanár, tankerületi főigazgató. Bölcséleti tanulmányok után 1889-1907 között magyar és latin szakos tanár Pozsonyban, majd Budapesten. 1907-től gimnáziumi igazgató, majd Pest vidéki tankerületi főigazgatóként tevékenykedett. Szerkesztője volt a Tanulók Lapjának, 1914-1936 között pedig Az Én Újságom c. gyermeklapnak. Számos népszerű, főként történelmi tárgyú ifjúsági művet írt konzervatív szellemben és a humánus jegyében. A jövő iskolája c. munkájában korszerű pedagógiai nézeteket hirdet, mint pl. az élethez közelítés, munkára nevelés, a lélektani szempont érvényesítése a pedagógiában. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

²⁶ **Ficzay Dénes** (1921-1985): aradi irodalomtörténész, bibliográfus. A középiskolát szülővárosában végezte, magyar-olasz szakos diplomát szerzett Kolozsvárt. Mint egyetemi hallgató az Erdélyi Helikon belső munkatársa. Tanári pályáját Kolozsvárt kezdte, 1945 óta liceumi tanár Aradon. Könyvismertetései, folyóiratszemelei, irodalmi emlékezései az Utunk, az Igaz Szó és a helyi sajtó hasábjain jelennek meg. Számos irodalmi dokumentumot közölt a hazai és magyarországi irodalomtörténeti szakajtóban, értékes adalékokat szolgáltatva Jókai, Mikszáth, Justh Zsigmond, Ady, Kosztolányi, Tömörkény, Juhász Gyula, Krúdy, Karinthy, Móricz, Papp Dániel s a romániai magyar írók közül Kuncz Aladár, Gaál Gábor pályaképehez. A NyIrK és a budapesti Irodalomtörténeti Közlemények állandó munkatársa. Bibliográfiai tevékenysége során 10 000 tételből álló helytörténeti bibliográfiát állított össze Arad művelődéstörténetéhez. Az irodalmi helytörténet egyik úttörője, Aradi krónika c. esszéi az Igaz Szóban (1971) megjelenítették a múltból szülővárosának pezsgő irodalmi életét. A Tóth Árpád Irodalmi Kör egyik megalapítója és előadója. Emlékét az aradi Kölcsey Egyesület ápolja (Források: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, főszerk. Balogh Edgár, Bukarest, Kriterion, 1981. Ficzay Dénes: Emlékkönyv Pávay Gyula Arad 2007. <http://udvardy.adatbank.transindex.ro/index.php?action=nevmutato&nevmutato=Ficzay%20D%C3%A9nes>)

²⁷ A Vértanúk obeliszkjét 1881. október 6-án avatták fel, az emlékmű szürke gránitból készült. A kivégzett tábornokok emlékét őrző obeliszktől a kivégzés valós helyszíne a vár felé kb. egy kilométernyire található. A város felől ide vezető út körforgalma és a közeli várfal között elterülő, napjainkban fás, füves területen álltak az akasztófák – a belső várfal téglafalától nagyjából száz méterre –, itt találták meg az emberi maradványokat 1935-ben. (Forrás: Matthaidesz Konrád: Az aradi vár; Magyar Hírlap, 2012. október 6.)

²⁸ Az aradi vár 1763-1783 között épült, Mária Terézia császárnő parancsára. A város központjában található a Maros folyó bal partján egy a folyótól hurokszerűen körülvett részen. Kelet-Európa egyik legjobb állapotban megmaradt Vauban stílusban épített vára. 1944 szeptemberében a magyar hadsereg néhány napig bevonult Aradra, ám a szovjet és román seregek hamarosan bevették a várost. 1958-ig állomásoztak szovjet csapatok Aradon, majd kivonulásukat követően a román katonaság vette át az erődítmény ellenőrzését. Napjainkban is kaszárnya működik az együttesnek egy részében, annak ellenére, hogy a városi önkormányzat már több mint egy évtizede igényeli a vár igazgatásának az átadását a műemlék kulturális és turisztikai célú hasznosítása érdekében. (Forrás: <http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=365>)

²⁹ Az aradi Szabadság-szobor Zala György alkotása. Talpazatán az 1849. október 6-án, Aradon kivégzett 13 tábornokot ábrázoló 63 cm átmérőjű bronz plakettek helyezkednek el. A szobor központi alakja egy a szabadságot jelképező nőalak – Hungária –, mellette a talpazaton négy allegorikus szoborcsoport helyezkedik el: Ébredő szabadság, Harckészség, Aldozatkészség, Haldokló harcok. A Szabadság-szobrot 1890. október 6-án avatták fel az Aradi Színház mögötti Szabadság téren (ma Avram Iancu tér). Az ünnepélyen részt vettek a vértanúk családtagjai – Damjanich Jánosné, Schweidel tábornok lánya, Leiningen tábornok fia –, illetve a szabadságharc tisztjei közül Klapka György. Az első világháború után, Arad Romániához csatolásakor a helyi vezetők mozgalmat indítottak a szobor lebontásáért, különösen azért, mert a középső Hungária alak az ezeréves Magyarországot, egyben a románok elnyomását jelképezte számukra. Ennek hatására a szobrot előbb bedeszkázták, majd 1925-ben a román kormány elrendelte a lebontását, a szoborcsoportot különböző raktárakban majd az aradi várba szállították. 1999. október 6-án a Magyarország és Románia között létrejött megegyezés alapján a Szabadság-szobrot az aradi minorita rendház udvarára szállították, és megkezdődött a restaurálása. 2004-ben állították fel ismét a volt Attila téren, (mai nevén: Megbékélés parkja), a református templom közelében. Szomszédságában egy bukaresti szobrász tervei alapján készült Diadalív áll, amelyen az európai és román 1848-as forradalom kimagasló személyiségei láthatók. (Forrás: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Szabads%C3%A1g-szobor_\(Arad\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Szabads%C3%A1g-szobor_(Arad)))

³⁰ **Protestáns Teológiai Intézet** (Kolozsvár). A nyugati keresztyén világ legkeletibb végvára a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. Bethlen Gábor uralkodása idején, 1622-ben határozta el az országgyűlés egy collegium academicum felállítását Gyulafehérváron. 1659–1661 között az akadémia ideiglenesen Kolozsvárra, 1661-ben ismét Gyulafehérvárra kerül, majd 1662-ben Apafi Mihály fejedelem Nagyenyedre viteti. Megkezdődik a több mint 200 éves „enyedi korszak”, amely korántsem békés: az épületet 1704-ben Tiede, császári zsoldosvezér labancái, majd 1849 januárjában lázadó román csapatok gyújtották fel. A Habsburg uralom a szabadságharc leverése után megtiltotta az akadémia újraindítását. 1854-től ismét Kolozsvár lesz otthona, s 1862 kerül vissza Nagyenyedre. A 19. század végén a Teológia heves egyházpolitikai harcok tárgya, ugyanis Szász Domokos püspök Nagyenyedről Kolozsvárra akarja költöztetni. Ésszerűnek látszik azért is, mert Kolozsváron egy helyen lesz a központi

---

egyházkormányzat (püspöki hivatal) és a Teológia, s azért is, mert itt az egyetemhez közel lesz, ti. 1872-ben megalakult a Ferenc József Tudományegyetem. A nagyenyedi tanárok három évtizeden keresztül ragaszkodnak az ősi helyhez. Végül a püspök akarata érvényesül. 1895-ben az akadémia új épületbe, Kolozsvárra költözik, s az Erdélyi Evangélikus-Református Egyházkerület Theologiai Fakultása néven megkezdődik a máig tartó nagyobb időszak. A két világháború, az uralomváltozás és más akadályok, valamint a „rátelepítések” – 1919–1928 között a román katonaság, 1960–1972 között az egyetemek foglaltak el több szobát – ellenére a lelkészképzés folyamatos. 1920-tól a reformátusokkal együtt tanulnak a magyar evangélikus hallgatók is, s 1948-tól 1954-ig a szász evangélikus egyház teológusainak is ez az intézet ad otthont. Az 1948-as tanügyi reform után a román állam a protestáns egyházakat választás elé állítja: vagy közös intézetben egyesítik a több száz éves unitárius és református teológiákat, s akkor megkapja az államtól az egyetemi rangot, vagy megmarad a két intézet, de csak középiskolai szinten működhet. Az öt protestáns püspök az egyesítés mellett döntött, ennek nyomán az Egyetemi Fokú Protestáns Theologiai Intézetet 1949. február 25-én avatták fel. Ebben az évben 135 református, 25 unitárius, 11 evangélikus hallgató iratkozott be. 1956–1957 során a német evangélikus tagozat Nagyszebenbe költözött. A hallgatók létszáma fokozatosan csökkent, az 1980-as években évente már csak 10-20 teológus végzett. 1952-ben az intézet megkapja a doktoráltatási jogot és a díszdoktori cím adományozásának a jogát is. 1959-ben a Kultuszminisztériumtól új szabályzat érkezik, mely szerint megszűnnek a tagozatok, s a Teológia felveszi az egységes jelzöt. Az elnyomás éveiben egyházaink és Teológiánk testén két nagy érvágás történt. Az 1956-os forradalom utáni években több református, evangélikus és unitárius tanárt és teológust tartóztattak le, akik 5-6 évet töltöttek börtönben. 1980 és 1989 között az állam drasztikusan korlátozta a teológusok létszámát, évente csak 8 református, 2 unitárius és 1 evangélikus hallgatót vehettünk fel. A „numerus clausus” csak az 1989-es változások után szűnt meg. Ekkor lehetőség volt arra is, hogy a Teológia tagozódjék, s az egyház felállította a Református, Evangélikus, az Unitárius és a Nagyszebenben működő német Evangélikus fakultást. Jelenleg az intézet neve: Protestáns Teológiai Intézet. (Források: Kozma Zsolt: Az erdélyi magyar protestáns (református, unitárius, evangélikus) lelkészképzés magyar örökség; http://www.magyarorokseg.hu/fajlok/2010/szept/prot_lelkeszkepzes.pdf, Gaal György: Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz. Kolozsvár: Korunk. 1992.)

³¹ **Bustya Dezső** (sz. 1934.): nyugalmazott református lelkész, püspökhelyettes. 1952-ben utolsó éves gimnazistaként Veress Zoltánnal, Palocsay Zsigmonddal, Bodor Ádámmal és másokkal a diktatúra elleni tiltakozásként megalapították az Illegális Kommunistaellenes Szervezetet (IKESZ), amiért még abban az évben 18 társával és két tanárával együtt letartóztatták, és ötévi börtönre ítélték. 1954-ben szabadult, majd a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet hallgatójaként 1958-ban végzett. Segédlelkészi évek után 1975-ig Vízaknán, majd 1975-1995 között a Marosvásárhely-alsóvárosi egyházközségben teljesített lelkészi szolgálatot. 1988-1991 között svájci adományokból és a hívők segítségével felépíttette gyülekezete templomát, a marosvásárhelyi Ludasi utcai templomot. 1990-1995 között az Erdélyi Református Egyházkerület püspökhelyettese, 1990-től szerkesztője az egyházkerület lapjának, az Üzenetnek (Marosvásárhely, Kolozsvár). 2009-ben jelent meg önéletrajza: *Gazdámnak célja volt velem: önéletrajzi mozaik* (Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.). (Forrás: <http://stud-theol.blogspot.hu/2009/10/interju-bustya-dezsovel.html>)

³² **Csiha Kálmán** (1929-2007): erdélyi református püspök, prédikátor, költő, memoáíró. Teológiai tanulmányait a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben végezte 1955-ben. Aradon kapott segédlelkészi állást, majd az általa szervezett Arad-Gáj-i egyházközség lelképásztoraként működött. 1957-ben koncepció per áldozata lett, 10 évi börtönbüntetésre ítélték, ebből hat és fél évig tartották fogva Románia különböző börtöneiben, munkatáboraikban. 1964-ben szabadult. Börtönevei után Gógányváralján és Marosvásárhelyen teljesített református lelkészi szolgálatot húsz éven keresztül. A rendszerváltáshoz közeledve öt önálló gyülekezetet szervezett. 1990-ben az Erdélyi Református Egyházkerület püspökévé választották. 1999-ben, nyugdíjba vonulásakor tiszteletbeli püspöki címet adományoztak számára. (Forrás: <http://www.tzsinat.hu/?p=159>)

³³ **Fülöp G. Dénes** (1931-2005): református lelkész. Az udvarhelyi Református Kollégiumban tanult, és a székelykeresztúri Pedagógiai Iskolában szerzett tanítói oklevelet 1952-ben. Teológiai tanulmányait az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézetben végezte 1957-ben Kolozsváron. 1958-tól a marosvásárhelyi Gecse utcai gyülekezetbe kapott segédlelkészi kinevezést. 1959-ben letartóztatták, és – ügyét a magyarországi '56-os eseményekkel kapcsolatba hozva – koncepció perben 11 év börtönre, 10 év társadalmi jogvesztésre és teljes vagyonvesztésre ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadult. Raktári segéd munkásként, majd betanított gépgyári

---

munkásként várta lelkészi kinevezését. 1964-től Gegeben, 1971-től Hármásfaluban, 1977-től a szászrégeni városi gyülekezetben s végül 1984-től a marosvásárhelyi Vártemplomban szolgált lelkészként.

1990-ben az országos RMDSZ alapító tagja lett, a Magyarok Világszövetsége választmányi tagja és a Világszövetség Erdélyi Társaságának alelnöke 1997-ig. A vártemplomi református gyülekezet erőinek mozgósításával intézmények sorát hozta létre szociális és oktatási célokra. Kezdeményezésére 1990-ben megalakult az ökumenikus szellemiségű Református Kántor-tanítóképző Főiskola, mely később a bukaresti Tanügyminisztérium által is elismert kihelyezett tagozatává vált a Károli Gáspár Református Egyetem Nagykörösi Tanítóképző Főiskolájának. 1990-ben létrehozta a Lazarenum Alapítványt szegény és árva gyermekek felnevelésére, magányos idősök gondozására és nagycsaládok támogatására. Ennek keretében 1993-ban nyitotta meg kapuit a Lídia Gyermekotthon. 1996 és 2002 között felépült a Vártemplom Diakóniai Otthona, mely az idősök gondozása mellett erdélyi magyar közművelődési célokat is szolgál. 2002-ben a Lazarenum Alapítvány megszerezte harmadik ingatlanját is a már évek óta működő utcagyerek-mentés hatékonyabb megszervezése érdekében. Szintén 1990-ben hozta létre oktatási célokra a Calepinus Alapítványt. Ennek keretében az angol, francia, német, holland és magyar nyelv oktatására szakosodott népfőiskola működik. A Calepinus nyelviskolája 1991 és 2004 között több ezer fiatalnak biztosított kedvezményes nyelvtanulási lehetőséget Marosvásárhelyen. 2002-ben Fülöp G. Dénes vártemplomi lelkészi szolgálatából nyugalomba vonult, de az alapítványok kuratóriumi elnökeként tovább szervezte, irányította az oktatási és diakóniai tevékenységet. Főszerkesztője volt az általa alapított - több mint egy évtizede megjelenő - Új Kezdet című gyülekezeti havilapnak. (Forrás: <http://reformatusoklevele.reformatus.hu/127text.html>)

³⁴ székellyharisnya: szorosan testhez álló, zsinórozott nyersfehér gyapjúszövet nadrág.

³⁵ A Nagy István-énekkar utolsó Kodály-hangversenyén – egyben utolsó kolozsvári fellépésén – 1957-ben a Missa brevist szólaltatta meg a Diákház nagytermében. A méltatók szerint ez volt Kolozsvár kóruskultúrája országra szóló fényének hosszabb időszakra utolsó fellobbanása. Bodor Pál így ír a lenyűgöző szereplésről, együttesről és karmesteréről: „Közel félezeren voltunk – és ültünk áhítatos csendben és ünnepeltünk szívbeli ünnepélyességgel... Hosszú szünet után újból ott állt előttünk a dobogón az a nyolcvan nő és férfi, kik Nagy István keze mozdulatával és zenei ízlésével egyetlen hangszerbe foglalva, ma talán hazánk legérzékenyebb, leggazdagabb kamarakórusát alkotják. Ezek a feketébe öltözött fiatal és idős emberek, kiknek jó része maga is karmester, akadémiai vagy középiskolai tanár, kik között ismert nevű folklórkutatókat, zeneszerzőket láttunk, kistisztviselőket és diákok mellett úgy hatottak, mintha valamennyien a zene, a szép emberi hang felkent papjai lennének, a hozzá nem értő is minden idegszálával érezhette, hogy ezeket a pénzzel nem javadalmazott embereket a Mű, a Zene és az Emberiség iránti nemes alázat tölti el. Annak, aki nem volt jelen e diákházi hangversenyen, s nem hallhatta ezt a csodálatosan zengő hangszert... talán különösnek tűnik, hogy ilyen végletes és fenntartás nélküli szuperlatívuszokkal szólunk... S aki viszont ott volt – annak csak szegényesnek és semmitmondónak tűnhetnek ezek a szavak... Régen nem volt ilyen hatalmas siker Kolozsváron. A karmesteri kéz egyetlen fegyelmezett egységbe fogta – a kórus és nézőtér között teljes volt az a megfoghatatlan, bensőséges egység, mely a nagy zenei élmények befogadásához, az igazán szükséges »jó akusztika«. A 75 éves Kodály köszöntésére rendezett hangverseny így méltó volt a Mesterhez – és méltó volt Kolozsvár zenei hagyományaihoz.” (Bodor Pál: Régen várt hangverseny. Utunk 1957. 15. sz. Idézi: Benkő András: Kolozsvár magyar kóruskultúrájának kialakulása és fejlődése a XIX. és a XX. század első felében; In: *Kolozsvár 1000 éve. A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai* (szerk. Dáné Tibor Kálmán, Egyed Ákos, Sipos Gábor, Wolf Rudolf), Erdélyi Múzeum Egyesület, Magyar Közművelődési Egyesület, Kolozsvár 2001.)

³⁶ **Nagy István** (1907–1983): karmester, hegedűművész, zenetanár. Zenei tanulmányait Marosvásárhelyen kezdte Haják Károlynál és Metz Albertnél, majd a budapesti Zeneakadémián, főként Kemény Rezsőnél folytatta. A marosvásárhelyi római katolikus tanítóképző és gimnázium ének- és zenetanára (1934-41), a kolozsvári Tanítóképző Intézet (1941-46), majd a Magyar Zene- és Színművészeti Főiskola (1946-48) professzora és igazgatója, a Magyar Művészeti Intézet (1948-50), ill. Gh. Dima Főiskola (1950-74) tanára. A magyar zenei anyanyelv, az eredeti népi dalkultúra jelentős művelője. Már marosvásárhelyi tanárként megszervezi iskolájának fiú vegyeskarát, amellyel a reneszánsz és a modern magyar kórusművészet tolmácsolójává válik. Ezt a munkát magasabb szinten folytatja a kolozsvári tanítóképzősök országos hírűvé emelt vegyeskarával, valamint a nevét viselő énekkarral. Ezek számos művet szólaltatnak meg országos vagy éppen egyetemes bemutató formájában Bartók Béla, Kodály Zoltán, Márkos Albert, Zoltán Aladár művészetéből. Vonósnyegyesével is számos erdélyi városban hangversenyzett. A kolozsvári

---

Állami Magyar Operában ő vezényli a Székely fonó bemutatóját (1950. március 9.), s néhányszor a Hány János előadását is. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

³⁷ **Hóstát:** Kolozsvárnak a keleti és az északi várfalakon kívüli perem-negyedeit a 19. századig hóstátokként ismerték. Az itt lakó földműves népet (hóstátiak) hagyományos életmódja, belső szokásrendszere külön közösséggé kovácsolta, büszkén vallották magukat városi polgároknak, de ugyanakkor „földészeknek” is. A Hóstátról, mint területről alkotott fogalom a 20. században leginkább a történelmi belvárostól keletre eső városrészre vonatkozott, amelynek egykori főutcai a Magyar (mai nevén Bulevardul 21. Decembrie 1989) és a Külső Közép utca (mai nevén Calea Dorobanților). De a Hóstát kiterjedt az úgynevezett Kétvízközre és Hídelvére is fel egészen Monostorig. A hóstátok lakossága Erdély minden részéről verődött össze, a legtöbben a közeli Kalotaszegről és Mezőségről, a Kolozsvár közvetlen környezetében lévő falvakból érkeztek. Már a 18–19. századra olyan egységes és sajátos kultúrát alakítottak ki, hogy a romániai magyar nemzetiség egyik kicsiny, de önálló néprajzi csoportjának voltak tekinthetők. A fogalom a 20. század első felében vált településföldrajzi megjelölésből identitásjelzővé. A hóstátiak megélhetésének alapja az elmúlt századokban a földművelés és az állattenyésztés volt, ezen kívül a szőlőművelés és a fuvarozás. A gyors ütemben növekvő városi lakosság igényeinek kielégítésére nagyobb hús és tejhozamú állatfajtákat tenyésztettek, a zöldségtermelést pedig már a 20. század első évtizedeitől fogva belterjes műveléssé korszerűsítették. Amikor a román kommunista állam 1945 után megszüntette, legalábbis minimális szintre csökkentette a magántulajdont, a földészek már nem művelhették saját földjeiket. A hagyományos mezőgazdász életforma teljes pusztulása az 1970-es évek végén kezdődött, amikor egész Romániában megindult a falurombolás és a történelmi városközpontok felszámolása. Kolozsváron 1979-től – az úgynevezett „szisztematizáció” jegyében – számolták fel a város egyik leghomogénebb és összetartóbb magyar közösségét. 1985-ig jóformán az egész Kül-Magyar utcai hóstátot és a Kül-Közép utcai nagy részét lebontották; a kitűnő termőföldeken, az egykori kertek helyén az 1980-as évek elejére rendre tömbházak emelkedtek. A hóstátiak kisebb közösségei – szinte kizárólag idősebb emberek – egy-egy városperemi körzetben húzódtak meg, ahol még kis kertet bérelhettek; a többség – nemegyszer az egykori kertjükbe épült – valamelyik tömbházban kapott lakást. 2012 novemberében Hóstát emlékszobákat alakítottak ki a kolozsvári Kétágú református templom keleti tornyában.

(Források: Gaal György: Magyarok utcája. A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói; Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1995., Dénes Ida: Paradicsom a tömbház tetején; Erdélyi Napló, 2012. december)

³⁸ Csép Sándor: Kalandos Társaság, avagy hóstáti ünnep- és hétköznapiak (dokumentumfilm, 1980.)

³⁹ Az 1956-os forradalommal való szimpatizálás okán és ürügyével végrehajtott romániai megtorlásokról ld. Tófalvi Zoltán: Az 1956-os magyar forradalom visszhangja Erdélyben; http://primus.arts.u-szeged.hu/doktar/texts/tofalvi_56.html)

⁴⁰ Fülöp G. Dénest felszentelésének másnapján, 1959. július 7-én temploma, a marosvásárhelyi vártemplom előtt tartóztatták le, és repülőgéppel szállították Kolozsvárra, ezzel is sugallva, hogy nagy bűnököt elkövetett osztályellenségről van szó. Az ellene koholt súlyos vádak rendre megdőlnék, de marad egy, nevezetesen éppen 1956. október 23-ára szervezett diáktanácskozáson való részvétel. Ez a nap hiába egy korábban kitűzött időpont, mikor még a pesti események előjele sem volt érzékelhető, tehát véletlen egybeesés a mégis bekövetkezett magyar forradalommal, így mindenre alkalmas: leszámolásra, megfélemlítésre, életek tönkretételére. Az a diákszövetségi nagygyűlés Mátyás király szülőházának nagytermében zajlott, Fülöp G. Dénes a teológiai ifjúságot képviselte ott megválasztott küldöttként. A téma a már korábban itt-ott hangoztatott egyetemi autonómia volt, a jelenlevő román egyetemisták is egyetértettek ezzel. (Forrás: Serdült Benke Éva: XX. századi erdélyi „gályarab”- prédikátorok; http://www.vilagvilagossaga.hu/res/huszadik_szazadi_galyarabok.pdf)

⁴¹ A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet nevezetes tanáiról, tanárnemzedékeiről ld. Kozma Zsolt: A kolozsvári református teológia lelki-szellemi arcéle. Önazonosság és küldetés. Kolozsvár 2001. 115–130.

⁴² **Nagy András** (1899-1974): református teológiai tanár, dékán, egyházi író, szerkesztő. A nagyenyedi Bethlen Kollégiumban szerzett érettségi után (1917) tisztként vesz részt az I. világháborúban. Elvégzi az Erdélyi Református Egyházkerület Teológiai Fakultását Kolozsvárt, ahol a rövid életű Református Tanárképzőnek is hallgatója (1921). Ezután három szemeszteren át a bázeli egyetemen tanul, közben segédlelkész Tordán, Marosvásárhelyen. 1923-tól

---

Szentgerice, 1925-től Nyárádszentbenedek választja lelkészének. 1933-ban teológiai magántanári vizsgát tesz Kolozsvárra, s a következő tanévben a bázeli egyetem meghívott ösztöndíjas előadója; 1936-tól a kolozsvári teológia ösztöndíjas tanszékének professzora. Az egyházkerület tanácsbírája (1937-42), a debreceni Coetus Theologorum tagja (1940), az Evangéliumi Munkások Erdélyi Szövetségének elnöke (1943). 1944-től 1947-ig – a szervezet feloszlásáig – az erdélyi CE Szövetség elnöke volt. Debrecenben doktorátust szerez (1945). A II. világháborút követő új rendszerben, a teológusképzés állami átszervezése után, 1952-57 között a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet református karának dékánja. 1959-ben kényszernyugdíjazták. A Református Család társzerkesztője (1929-1944), az Ifjú Szentírás-magyarázatai itt s a Kiáltó Szó, Református Ifjúság, Lelkipásztor, Az Út, valamint a debreceni Igazság és Élet hasábjain jelentek meg. Önálló kötetei: Jeremia és kora (Kolozsvár, 1929); A váltáság gondolata az Ótestamentumban (Kolozsvár, 1945). (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3013/>)

⁴³ **Maksay Albert** (1897–1971) – költő, író, teológiai tanár, szakíró. Kolozsvárra, a Református Kollégiumban érettségizett (1915), tanulmányait az egyetem orvosi karán kezdte, majd a Református Teológián szerzett oklevelet (1920). Egy évig püspöki titkár; tanulmányait ezután az Egyesült Államok több presbiteriánus teológiáján és a chicagói egyetem keleti nyelvészeti karán egészítette ki (1923-25), közben a pennsylvaniai szénbányatelep magyar munkásai közt lelkész. Hazaérkezve a kolozsvári református teológián az újszövetségi exegézis tanára (1925-59), a Kálvinista Világ (1927-28) és a Református Család (1929-44) szerkesztője. Az EIT, az EME, az Erdélyi Helikon írói közössége s a romániai Pen Club magyar tagozatának tagja, a Károli Gáspár Irodalmi Társaság főtársa, a II. világháború után a Romániai Magyar Írók Szövetségének tagja.

Első írását az Erdélyi Szemle közölte (1920). A *Tizenegyek antológiájában (1923) versekkel, az Erdélyi Helikon íróinak antológiájában Szemek egy gyöngysorból c. dániai útinaplójával (1934) szerepel. A Kecskeméthy István-életrajz (1934) a Szentírás eredeti nyelvéről szóló tanulmányát közli, szövegírója a Kuthy Sándor szerkesztette Kolozsvár c. városkalauz (Kv. 1935), az Erdélyi csillagok (Kv. 1936) c. gyűjteményben Körösi Csoma Sándorról szóló esszéjével szerepel. Egy írói rajza Kolozsvárról a Séta bölcsőhelyem körül (Bp. 1940) c. kötetben jelent meg, rövidprózai írással vesz részt a Huszonhat elbeszélő válogatott novellája (1948) c. kötetben. Műfordítóként túlnyomórészt angol és amerikai költőket tolmácsol, elsőnek mutatta be Erdélyben a néger lírát. Mint egyházi író Imre Lajossal együtt valláskönyvet állított össze az elemi iskolák I. és II. osztályos református növendékei számára (Kv. 1929), Az exegézis problémái (Kv. 1931) c. szaktanulmánya a ref. teológiai tudományok dolgozat-sorozatában jelent meg. A Református Szemlében sorozatosan közölte A zsidókhoz írt levél magyarozatát (1953-56), itt ismertette a qumráni leleteket (1957) s adta közre A Kánon kialakulása (1965) és A Hegyi beszéd törvényértelmezése (1966) c. tanulmányait. (Forrás: Romániai Magyar irodalmi Lexikon, <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/m.htm>)

⁴⁴ **uzoni Béli család** régi székely nemesi család, amely már a 14. században előkelő szerepet játszott Erdély történetében. Gróf Béli Ákos (1846-1932) Kolozs vármegye főispánja, tanácsos, főrendházi tag volt, aki – a korabeli sajtó híradása szerint – „1888-ban, Jósika Sámuel báró lemondása után neveztetett ki főispánná, s azóta fontos állását közmegegyezésre tölti be. Béli Ákos gróf főispáni hivatalában a legnagyobb pártatlanságot tanúsítja; ajtaja a legszegényebb polgár előtt is mindig nyitva áll s nála minden méltányos és igazságos ügy meghallgatásra talál. Rendíthetetlen hűve a szabadelvű politikának, a mit mint kinevezett főrendiházi tag az egyházpolitikai törvények megszavazásakor ismételve tanúsított. Béli gróf kormányzása alatt úgy az erdélyi részek első megyéje, mint Kolozsvár városa is új föllendülésnek örvend s nagyszabású középítkezések: katonai laktanyák, vízvezeték és csatornázás, egyetemi és más közművelődési építkezések foganatosítottak. Figyelme kiterjed a vármegye és város összes művelődési és közgazdasági szükségleteire; nagy része van a kolozsvári mentő-egyesület felállításában; s mint a kolozsvári színház ideiglenes intendánsától, tőle várják a színház ügyének végleges rendezését is. Béli gróf kitűnő gazda; gazdálkodása a Mezőségen a legjobb hírnevet örvend, s mint az erdélyi római katolikus status igazgató tanácsának tagja, e testület nagy uradalmi kezelésében bő gazdasági tapasztalatait a közügynek hasznára is sikerrel érvényesíti. (Forrás: Vasárnapi Ujság, 1895. szeptember 22.)

⁴⁵ **Dsida Jenő** (1907-1938): erdélyi magyar költő. Apja Dsida Aladár az osztrák-magyar közös hadsereg mérnökkari tisztje, majd az első világháborút és az orosz hadifogságot követően az Erdélyi Római Katolikus Státusz tisztviselője, anyja csengeri Tóth Margit módos nemesi familia leánya. Dsida Jenő Budapesten, Beregszászon és Szatmárnémetiben végezte tanulmányait. 1925-ben, szülei akaratát követve a kolozsvári egyetem jogi karára

---

iratkozott be, de tanulmányait nem fejezte be. 1927-től a Pásztortűz című irodalmi folyóirat szerkesztője, 1928-tól az Erdélyi Helikon belső munkatársa és az Erdélyi Lapok tudósítója volt, 1934-től a Keleti Újságot szerkesztette. Szerepet vállalt a nemzetiségi irodalom mozgalmaiban: tagja volt a helikoni íróközösségnek, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságnak, titkára az Erdélyi Katolikus Akadémiának, valamint az Erdélyi Szépmíves Céh lektora. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

⁴⁶ **Kós Károly** (1883-1977): építész, író, grafikus, könyvtervező, szerkesztő, könyvkiadó, tanár, politikus. Középiskolai tanulmányait a kolozsvári református kollégiumban végezte, ezután a budapesti Műegyetem építész szakán szerzett diplomát 1907-ben. Tervezői munkájában elsősorban a kalotaszegi népi építészet, az erdélyi népművészet és történelmi építészeti emlékek motívumait igyekezett felhasználni. 1924-ben írotársaival megalapította az erdélyi írók önálló könyvkiadó vállalatát, az Erdélyi Szépmíves Céhet, amelynek megszűnéséig, 1944-ig tagja volt. Egyik alapító tagja volt az 1926-ban alakult helikoni közösségnek, amelynek folyóiratát, az Erdélyi Helikont 1931-től ő szerkesztette. 1948-1949 között a Világosság c. kolozsvári lap belső munkatársa volt. Alapító tagja volt az Erdélyi Néppártnak (1921), 1922-ben Vasárnap címmel képes politikai újságot indított és szerkesztett. A második világháború után, a demokratikus átalakulásban reménykedve, újra politikai szerepet vállalt és a Magyar Népi Szövetség Kolozs megyei elnöki tisztségét töltötte be, majd 1946-1948 között nemzetgyűlési képviselő volt. 1940-től a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskolán mezőgazdasági építészetet tanított. 1945-től a Mezőgazdasági Főiskola dékánja, majd 1953-ig tanára volt. 51 éves volt, amikor az erdélyi református egyház megbízásából a kalotaszegi egyházmegye főgondnoki tisztségét elvállalta, amit a 16. század óta senki sem viselt Erdélyben olyan sokáig, mint ő: 1934-től egészen 1965-ig, 82 éves koráig.

Kós Károly nagyszülei és szülei Erdélyt tekintették hazájuknak, az otthon Kolozsvár jelentette számukra. Ez az erős kötődés benne is kialakult a Város iránt, önéletírásában így vallott erről: „Szüleim városa lett az én otthonom is, az én városom, a meleg, az egyetlen város”. Többek között ő tervezte Kolozsváron a Monostori úti református templomot (Kakasos templom, 1913.), a Múcsarnokot (1943), és az ő tervei szerint végezték Mátyás király szülőházának restaurálását (1944). Jelentős szak- és szépírói munkásságának része többek között: Az országépítő – regény (1934), Budai Nagy Antal – színmű (1936), A székely nép építésze (1944), Erdély népi gazdasági építésze (1944), Falusi építészet (1946) (Források: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; Sas Péter: Kós Károly emlékezete: születésének 100. évfordulójára. Kiadó: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984.)

⁴⁷ Marcel Pradervand, a Reformátusok Világszövetségének elnöke 1956. október 22-24. között tett látogatást Romániában. Nagyváradon, Kolozsváron és több vidéki gyülekezetben is megfordult. (Forrás: Molnár János: A Nagyvárad (Királyhágómellék) Református Egyházkerület története 1944-1989., a Királyhágómelléki Református Egyházkerület kiadása, Nagyvárad, 2001.)

⁴⁸ **Legáció** [lat. kiküldés, küldetés] A legátusok eredetileg a Római Birodalom szenátusa, később császára által idegen országokba küldött követek, más esetben a tartományi helytartók mellé rendelt tisztviselők voltak. A középkortól kezdve a pápa – rendszerint bíborosi rangú – követét nevezik legátusnak, aki saját személyében képviseli a római katolikus egyház és a vatikáni állam fejét. Iskolatörténeti jelentése: református teológiai főiskolai vagy kollégiumi hallgató kiküldése gyülekezetekbe főbb ünnepekkor igehirdetési és adománygyűjtési céllal. „A legáció intézménye a református közéletben jól ismert, mert nagyobb ünnepeink szinte elképzelhetetlenek a legátus jelenléte nélkül. Arra már csak az idősebbek emlékeznek, hogy ez az intézmény eredetileg kétszintű volt. Létezett a nagylegáció és a kislegáció. A legátusokat azok a református kollégiumok küldték a gyülekezetekbe, amelyekben teológusokat is képeztek. A nagylegátusok – mint ma is – teológusok voltak. A nagylegátus templomi szolgálata idején a kislegátus, aki az akkori nyolcosztályos gimnázium alsó tagozatos, 10-14 év közötti kisdíákja volt, egy helyi hasonló korú fiú kíséretében minden református családhoz bekopogott és rövid verses imával köszöntötte az egybegyűlteket. A nagylegátus javadalma, a legátum, a perselypénz volt, a kislegátus legátuma pedig a versmondás után kapott jutalompenz”.

(Forrás: Dr. Sziij Ferenc: A legáció; <http://www.suavis.com/lap/hethatar/ujzag/cikk/mutat/4981/?i=852>)

⁴⁹ **Molnár János** (sz. 1949.): református teológus, egyetemi docens, egyházi író, költő és prózaíró. 1975-ben diplomázott a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben. Segédlelkész volt Sülelmeden, Tamáshidán, Borossebesen, lelkész Szatmárnémetiben és Zilahon. Polgári humanista gondolkodása miatt gyakran összetűzésbe került a romániai hatóságokkal. Az *Ellenpontok* c. szamizdat kiadvány szerkesztésében és a falurombolás elleni tiltakozásban

---

való részvétele miatt 1989-ben át kellett települnie Magyarországra. 2004-ig a Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában dolgozott, illetve a Debreceni református Hittudományi Egyetem szegedi kihelyezett tagozatán oktatott, 2005-től a Debreceni Hittudományi Egyetemen oktat egyetemi docensi beosztásban. 1999-ben szerezte meg PhD fokozatát – disszertációja A Nagyvárad (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története : 1944-1989. –, 2005-ben habilitált. (Forrás: Szegedtől Szegedig Antológia (szerk: Tandi Lajos), Bába és tsai, Szeged, 2011.)

⁵⁰ **Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar Történet I-V.** (1928): „A két világháború közötti magyar történetírás fontos eredménye a nagy, összefoglaló szintézisek elkészítése és megjelenése. Ezek közül a legrangosabb a kutatások eredményeit, s egyben a korszak szemléletét is összegző, Hóman Bálint és Szekfű Gyula által 1928–1934 között írt Magyar Történet volt. A szintézis első, 1458-ig terjedő részét a közben politikusi szerepet is vállaló Hóman készítette, míg Szekfűre a Mátyás királytól a 20. századig terjedő, egyébként az anyag túlnyomó részét kitevő időszak maradt. Az összefoglalás egyik legjelentősebb erénye, hogy (...) alapvetően az akkoriban modernnek számító szellemtörténeti módszer alapján kísérelte meg a nemzeti történet összefoglalását. A szellemtörténeti módszer – főként Szekfű fejezeteiben, kötetekben – mindenekelőtt a művészettörténeti kategóriák (reneszánsz, barokk, felvilágosodás, romantika) átvételében, illetve abban jutott kifejezésre, hogy a politika- és eseménytörténeten kívül a szerzők kitértek a közigazgatás, a gazdaság, a társadalom, a művelődés, a nemzetiségek történetére, sőt alkalmasint a földrajzi viszonyok bemutatására, elemzésére is. Ezzel a nemzeti történetet valóban egy szélesebb értelemben vett művelődés- és civilizációtörténetként értelmezték”. (Magyarország a XX. században (főszerk. Kollega Tarsoly István) Babits Kiadó, Szekszárd, 1996-2000)

⁵¹ Dézsi Zoltán önéletrajzi vallomása ld. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3415.pdf

⁵² **CE Szövetség:** Francis E. Clark, portlandi presbiteriánus lelkész indította el gyülekezetének 58 fiataljával 1881-ben. A mozgalom első célkitűzése az ifjúsági misszió volt, hogy megtartsa a hitre jutott fiatalokat a gyülekezetben és a hitben. A mozgalom magyarországi és erdélyi elődjének két múlt században induló mozgalom tekinthető: a vasárnapi iskolák mozgalma és a Szabó Aladár és Kecskeméthy István nevéhez fűződő kegyességi mozgalom. Ők először a KIÉ-t (Keresztyén Ifjúsági Egylet) alapították meg, majd 1903-ban a CE Bethánia Egyletet, amely a CE Világszövetségnek is tagja lett. A századforduló után teológiai professzorként Kolozsvárra kerülő Kecskeméthy munkája nyomán Erdélyben és a Partiumban is helyi csoportok alakultak a gyülekezetekben. Kecskeméthy haláláig, 1938-ig folytatta egyház-újító munkáját Erdélyben, melyben a mozgalom legfőbb szócsove, a református családi lapként a 30-as évekig megjelenő Kistükör is nagy segítségére volt. Kecskeméthy halála után a papi körökben sok hullámot verő, ellenállást is kiváltó mozgalom vesztett dinamizmusából. Ekkor már a teológiai tanárok és magasabb tisztségviselők helyett a mozgalmat inkább vidéken szolgáló idősebb lelkészek és egyszerű hívek vitték tovább. A mozgalom felszámolása a kommunista hatalom megszilárdulásával következett be, amikor (1947-ben) minden kegyességi szervezetet betiltottak. Magyarországon, ahol a Szövetség jelentős ingatlanokkal is rendelkezett, a felszámolás alapjaiban rendítette meg a mozgalmat. Erdélyben, mivel itt a szövetségnek sem ingatlanjai, sem vagyona nem volt, és a mozgalom kevésbé volt a szervezethez kötve, felszámolása kevésbé sikerült. Folytonossága nem szakadt meg, legtöbb tevékenysége formális keretek nélkül is folytatódott. Az ötvenes években a titkosrendőrség nyomásának fokozódásával az egyház vezetősége együttműködésre kényszerült. A beépített kollaboránsoknak köszönhetően ebben az időben az egyház kettős szerkezetűvé vált: a hatalommal együttműködő hivatalos egyház egy „földalatti egyházzal” kettőződött meg. A CE Szövetség – mint betiltott szervezet – a „földalatti egyházhoz” sorolódott. A mozgalom történetének mélypontja az ötvenes években következett be, amikor a szövetség több tagját, papokat és egyszerű tagokat egyaránt, „illegális szervezkedés” vádjával bebörtönözték. A mozgalom azonban ennek ellenére ekkor sem szűnt meg teljesen. (Forrás: Kiss Dénes: A CE Szövetség és a református egyház; *Erdélyi Társadalom*, 1. évfolyam 2. szám, 2003.)

⁵³ Nagyváradon a temesvári katonai törvényszék 1958. szeptember 6-án hirdetett ítéletet a bethánisták perében. "Államrend megbontása" és "összeesküvés" vádjával Visky Ferenc református lelkészt 22 évre, Szilágyi Sándor pankotai, Dézsi Zoltán feketegyarmati és Karczagi Sándor szentleányi református lelkészeket, valamint Papp Antal földművest 20-20 év kényszermunkára ítélték, Kiss Sándor földműves és Patócs Erzsébet tisztviselő 18-18 évet kapott. Mindannyiukat tízévi polgárjogvesztésre és teljes vagyonelkobzásra ítélte a hadbíróóság. 1964-ben amnesztiával szabadultak. (Forrás: Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1989)

⁵⁴ Ottrok Ferenc (1911–1972): operaénekes. Pályafutását autodidakta művészként operett-szerepekben kezdte. 1949-ben lett a kolozsvári Állami Magyar Opera magánéneke. Elsősorban az olasz repertoár hőstenor szerepeiben nyújtott emlékezetes alakításokat. Pályafutása során rendszeresen fellépett az egykori szocialista országokban. Főbb szerepei. Don Carlos (Verdi); Bánk bán, Hunyadi László (Erkel F.); Pinkerton (Puccini: Pillangókisasszony). (Forrás: Magyar Színházművészeti Lexikon)

⁵⁵ Kolozsvár nemzetiségi (anyanyelvi) összetétele az 1870-es népszámlálás adatai szerint

magyar	20,265 (82%)
német	1133 (0,5%)
román	2410 (10%)
izraelita	99 (0,04%)

(Forrás: Kolozsvár sz. kir. város lakosai és lakásai az 1869-70-ki népszámlálás szerint (Kövári László, Kolozsvár, 1870)

Népszámlálási adatok 1930-2002

	összlakosság	magyarok	%	románok	%	zsidók	%	németek	%
1930 (n)	100.844	47.689	47,3	34.895	34,6	13.062	13,0	2.500	2,5
1941 (a)	110.956	97.698	88,0	11.523	10,4	16.763 (v)	15,1	1.825	1,6
1948 (a)	117.915	67.977	57,6	47.321	40,1	1.625	1,4	360	0,3
1956 (n)	154.723	74.155	47,9	74.033	47,8	4.530	2,9	990	0,6
1966 (n)	185.663	76.934	41,4	104.914	56,5	1.689	0,9	1.333	0,7
2002 (n)	317.953	60.287	19,0	252.433	79,4	217	0,1	734	0,2

a – anyanyelv   n – nemzetiség   v - izraelita vallású lakosok

„(...) Kolozsvár 1945 után még több mint egy évtizedig magyar többségű város maradt. A románok térnyerését kezdetben elsősorban a közigazgatási szervek és az 1940 után Nagyszebenbe és Temesvárra menekített román egyetem visszatérése okozta. (...) Az 1948. júniusi államosítások nyomán Kolozsváron és Kolozs megyében 44 olyan nagyüzem került állami tulajdonba, amelyek többsége korábban magyar vagy zsidó tulajdonban volt. Bár az első körben kinevezett munkásigazgatók nagy része magyar volt, ez azonban nem változtatott azon a tényen, hogy a kisebbségi tulajdon elkobzása súlyos csapást mért az erdélyi magyar lakosság gazdasági pozícióira és társadalmi presztízisére. Hasonló módon hatott a helyi magyar közösségre az egyházi iskolák államosítása, amit a 1948-ban szovjet mintára hozott tanügyi törvény rendelt el. Bár a magyar egyházaktól elkobzott tanintézmények az '50-es években még általában magyar tannyelvűek maradtak, tanáraik egyre fokozódó állami ellenőrzés alatt kerültek, ami az oktatás minőségét is negatívan befolyásolta. A diktatúra első éveiben azonban – miközben folytatódott az 1919-ben elkezdődött és 1940-ben megszakított államépítés és a "román" Kolozsvár kialakítása – a magyar közösség számára, elsősorban a Bolyai egyetem révén, a "kincses város" továbbra is megőrizte központi szerepét az elit újratemelésében. (...)

Az '50-es évek második felében a magyar többségű észak-erdélyi városok, köztük Kolozsvár románosítása állami prioritássá vált. Az 1956-ban tartott népszámláláskor a románok száma az 1948 óta eltelt 8 év alatt bekövetkezett közel harmincezres növekedéssel szinte elérte a magyarokét (74.033 a 74.155-el szemben). A vasúti műhelyekben és az újonnan létesített üzemekben a munkások túlnyomó többsége már román volt, akik a közeli falvakból, a Mócvidékből vagy (akkor még csekély számban) a Kárpátokon túlról telepedtek le Kolozsvárra. Egy visszaemlékezés szerint 1957-ben a párt főtitkára, Gheorghe Gheorghiu-Dej pezsgőbontással ünnepeltette meg a KB épületében dolgozó káderekkel a Központi Statisztikai Hivatal friss jelentését, mely szerint Kolozsvár a történelemben először román többségű várossá vált. A város urbanisztikai arculata is gyorsan változott már az ötvenes évek első felében: az állami szervek, a katonaság, az oktatási intézmények (elsősorban a Babeş Egyetem) és az új üzemek körül épült az egyre nagyobb, a hagyományos magyar várostól immár függetlenül működő "román"

Kolozsvár. Az új kolozsvári román elit számára a magyar nyelv immár nem elsődleges és elkerülhetetlen kommunikációs eszköz, hanem inkább egy megtűrt státusú nyelvvé vált. (...)

A magyarok száma még a hatvanas években is növekedett, bár sokkal lassabban, mint az előző évtizedben, és 1966-ban elérte a 77 ezret. Arányuk azonban 41,4%-ra csökkent, miközben a román lakosság egyre dinamikusabban növekedett: 1956-os 74 ezernyi főhöz képest ekkor 105 ezer főt számlált. Kolozsvár zárt város státusa lehetőséget adott a helyi és immár román többségű hatóságoknak arra, hogy adminisztratív eszközökkel akadályozzák meg vagy lassítsák le a nem román nemzetiségűek letelepedését. Míg a '60-as években a helyi nomenklatúrában és az állami szervezetekben (beleértve az állambiztonságiakat, amelyek az '50-es évek végéig sok magyart foglalkoztattak Kolozsváron) gyors etnikai csere zajlott le, ez a folyamat kevésbé érintette a szakmai tudást leginkább igénylő területeket és a műszaki szférát (főmérnökök, főkönyvelők). Az 1960-70-es években az egyesített Babeş-Bolyai Egyetem magyar szekciója, a színház és az opera, valamint a kulturális folyóiratok jelenléte (Korunk, Utunk) továbbra is biztosította az immár kisebbségi magyarság identitásápolását. (...) A "magyar" Kolozsvár története azonban már 1964-ben, még a Ceauşescu-korszak előtt szimbolikusan is véget ér, amikor is központi utasításra egy éjszaka leforgása alatt átnevezik a magyar utcaneveket és eltávolítják a kétnyelvű feliratokat. Bukarest ezzel jelezte, hogy számára lezárult a város "románá tételének" folyamata". (Stefano Bottoni: *Az elveszett centrum: Kolozsvár a második világháború után; Rubicon, 2005/2-3.*)

⁵⁶ A Kolozsvári Állami Magyar Színház társulata 1792-ben alakult, a magyar nyelvterület első hivatásos színtársulataként. Első otthona (1821-ig) a Rhédey-palota volt. 1821-ben már saját épületet kap a társulat, a Farkas utcai színházat, amely egyben a teljes magyar nyelvterület első kőszínháza is volt. Ennek felavatása alkalmából hirdetik meg azt a pályázatot, amelyre Katona József a Bánk bánt megírta. 1906-ban új, Hunyadi téri épületébe költözik a társulat, amely a monarchia legkorszerűbb színházépületeinek egyike volt. 1919. október 1-jétől a román hatalom birtokába veszi a Hunyadi téri színházat. Az utolsó előadást 1919. szeptember 30-án tartotta a kiutasított magyar társulat. Műsoron a Hamlet szerepelt, amelyből a cenzúra törölte a nagymonológot, csupán az első sor hangozhatott el: „Lenni vagy nem lenni, ez itt a kérdés”. Az előadást követően a közönséget és a társulat tagjait rendőri erők segítségével tudták csak eltávolítani az épületből, miután a nézők a hosszú, szünni nem akaró tapsvihar után sem akarták elhagyni azt. Ezután a sétatéri színpadon kénytelen meghúzódni a Kolozsvári Magyar Színház. 1920. május 20-án nyílik meg a Hunyadi (Ştefan cel Mare) téri színházban a kolozsvári Román Opera Verdi Aidájának az előadásával; ez Románia első operaháza. A második bécsi döntés után, (1940-1945 között) újra a Hunyadi téri Nemzeti Színházban működik a magyar társulat, de 1945 novemberében ismét kiutasítják a Hunyadi (Ştefan cel Mare) téri színházépületből. 1945. november 16-án Katona József Bánk bánjával nyitja meg évadját a sétatéri épületben a magyar színtársulat. (Forrás: Gaal György: *Kolozsvár kétezer esztendeje dátumokban; In Kolozsvár 1000 éve. A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai* (szerk. Dáné Tibor Kálmán, Egyed Ákos, Sipos Gábor, Wolf Rudolf), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Magyar Közművelődési Egyesület, Kolozsvár 2001.)

⁵⁷ **szürkemarha:** Erdélyben a középkorban százezres nagyságban tenyésztették a szürkemarhát, Háromszékről és a Barcaságról tízezerszámra hajtották el Ulmig, Nürnbergig. Bethlen Gábor fejedelem a háborúskodásokkal kapcsolatos kiadások egy részét az elhajtott vágómarha-állomány bevételeiből fedezte. (...) A magyar szürke szarvasmarha története sok szállal kötődik nemcsak a magyarság, hanem szinte egész Európa múltjához, évszázadokon át ez a szarvasmarha volt a fejlett Nyugat húsforrása. Történeti források szerint évente száz-kétszázézer vágóállat hagyta el a magyarországi legelőket, s került a nyugati vágóhidakra. A hatalmas gulyákat nemcsak hajcsárok, hanem kereskedők, üzletemberek, sőt, művészek is kísérték. A hajtóút mentén termékek, népszokások, hagyományok, kultúrák cserélődtek-találkoztak, kézműves mesterségek születtek (szíjgyártó, nyerges, kötélverő, kerékgyártó, tímár, szücs, fésűs, szaru- és csontfaragó, kolompkészítő stb.). A tejelő típusú marhafajták megjelenésével vége szakadt az évszázados vándorlásnak, de magyar földön megmaradt még ez az állat, amely kiváló igavonó, és az éghajlat szélsőségeivel sikeresen dacol. A modern mezőgazdasági gépek megjelenése kivonta az igavonásból, és lassan kiszorult a tenyésztésből. Csupán néhány hortobágyi gulyásnak köszönhető, hogy elkerülte a kipusztulást, és a világ egyik legsikeresebben végrehajtott megmentési programja révén újra használlattá vált. Ma Magyarországon több mint 250 tenyésztésben 7000 tehenet számolnak, az összállomány húszezer körüli. Egy Európai Unió programhoz csatlakozva 2009 óta Kovászna megyében is megkísérik a szürkemarha ismételt tenyésztését. (<http://www.erdely.ma/gazdasag.php?id=56138>)

---

⁵⁸ **Buthy Sándor** (? -1967): református lelkész, püspök. A teológia elvégzése után Magyarremetén (1943/44), Borosjenőn (1944/45), majd Árpádon volt lelkész (1946-1952). 1954-1961 között Nagyváradon a réti egyházközség lelképásztora volt. Ezzel egy időben a Nagyvárad Egyházkerület személyi ügyek irodájának vezetője, majd püspökhelyettes lett. 1960-tól haláláig (1967) a Nagyvárad Egyházkerület püspöke. (Forrás: www.sturovoaokolie.sk/component/option.com)

⁵⁹ A romániai reformátusság rendkívüli nyomás alatt élt a második világháborút követően is: a bolsevik román állam egyszerre tekintette ellenségének etnikai és politikai szempontból. A Nagyvárad Egyházkerület 1948-1989 közti története politikai, egyházpolitikai szempontból a püspökök szolgálati ideje szerint Arday-, Buthy- és Papp László-korszakra tagolható. Az első korszak, amely **Arday Aladár** püspöki éveit öleli fel, a társadalom erőszakos átalakításának éveire esett (1948-1960). Az egyház elvesztette iskoláit, szociális intézményeit, anyagi alapjainak jelentős része semmivé lett a kollektivizálás következtében. A nyilvános vallásos élet vasárnapra korlátozódott. Az egyház alternatívája a mártírumban vagy a romániai kommunizmus ideológiai támogatásában mutatkozott, harmadik út nem volt. „Hivatalosan” nem a mártíriumot választották. A második korszak püspöke **Buthy Sándor** (1960-1967). Buthy a már megszilárdított alapokon építkezett tovább. A „rendteremtés” és „rendtartás” büvkörében élt. Ez a rend az államnak való feltétlen engedelmességet jelentette valójában. A szocialista jelszavakat leplezetlen demagógiával öltöztette teológiai köntösbe. A hagyományosan gyakorolt egyházlátogatásba bevonta az állami egyházpolitika embereit. A nemzetközi román propaganda egyik kulcsfigurájának bizonyult. (Forrás: Dienes Dénes: Molnár János: A Nagyvárad (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története, 1944—1989 (recenzió); Egyháztörténeti Szemle, 2002, 3. évf. 2. sz.)

⁶⁰ **Zsiskú János** (1936-2010): református lelkész, költő. A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet elvégzése után (1956) Szilágynagyfaluban töltötte le segédlelkézi szolgálatát, majd hét esztendeig (1958-1965) Szilágyzovány lelkésze lett, innen került Belényesbe, ahol 38 éven át – 1965 és 2003 között, nyugdíjazásáig – hirdette Isten igéjét. Irodalmi munkássága jelentős, hat kötete jelent meg, és folyamatosan publikált folyóiratokban, heti- és napilapokban. (Forrás: Borsi Balázs: Átadták a Zsiskú János-szörványdíjat. *Bihar Megyei Hírek*, 2011. szeptember 21.)

⁶¹ **katonai munkaszolgálat a második világháború után**: több kommunista országban rövidebb-hosszabb ideig párt- és állami határozatokkal, jogszabályokkal elrendelték a “megbízhatatlank” – kulákok, egyházi iskolák volt diákjai, a volt középosztály fiai, az osztályidegenek és gyerekeik – fegyvertelen sorkatonai szolgálatát azzal az indoklással, hogy nem vehetnek fegyvert a kezükbe, mivel azt a proletárdiktatúra ellen fordítanák. (Forrás: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Munkaszolg%C3%A1lat>)

⁶² **Sántha Pál** (1919-2009): református lelkész, esperes. 47 évi szolgálata idején esperes volt a Szilágysomlyói Egyházmegyében, püspökhelyettes a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben. (Forrás: Harangszó, 2008. december 29.)

⁶³ **Járosi Andor** (1897-1944): evangélikus lelkész, esperes, teológiai tanár, író. Középiskolai tanulmányait a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban és a Kolozsvári Református Kollégiumban végezte, Eperjesen és Kolozsvárt folytatott teológiai tanulmányait Marburgban fejezte be. 1920-tól a kolozsvári magyar evangélikusok lelkésze, 1931-től teológiai magántanár. 1941-től, amikor az erdélyi magyar és német anyanyelvű evangélikusok szétváltak, az Erdélyi Egyházmegye esperese lett. Teológiai jellegű írásai mellett irodalmi művei és kritikái is megjelentek. A Pásztortűz szerkesztőbizottsági tagja, az Ifjú Erdély és az Erdélyi Helikon munkatársa, a marosvécsi Helikon-találkozók meghívottja. Szerkesztője volt a kolozsvári Keresztyén Igazság című evangélikus egyházi folyóiratnak. A zsidóüldözések időszakában a Járosi házaspár üldözötteket bújtatott lakásukban. Kolozsvár német megszállását követően Járosi Andor számos visszatámozott hamis keresztlevelet állított ki zsidók részére. Papként munkaszolgálatosokat temetett el, és a zsidók elhurcolása után visszamaradt halottakat is temetett az izraelita temetőben. Embermentő cselekedeteiért posztumusz megkapta a Yad Vashem Intézet „Világ Igaza” kitüntetését. Egyik aláírója volt annak az 1944. szeptember 9-i memorandumnak, amely a háború befejezésére szólította fel a kormányzót. 1944 őszén az Erdélybe bevonuló szovjet csapatok több mint kétszáz társával együtt elhurcolták; a magnytogorszki fogolytáborban halt meg 1944 karácsonyán; ott temették tömegsírba. (Forrás: Antal Margit: Járosi Andor „az igaz ember” (Járosi Andor unokájának beszéde, elhangzott Kolozsváron, 2005. május 28-án, az 1944 karácsonyán mártírhalált halt kolozsvári evangélikus lelkész nevét viselő Járosi Andor Kulturális Műhely megalakulásakor, az Evangélikus Püspökség Tanácsstermében)

---

⁶⁴ **Reményik Sándor** (1890-1941): költő, a két világháború közötti erdélyi magyar líra kiemelkedő alakja. Járosi Andornak ajánlja (többek között) Az én lelkipásztorom című versét. (<http://mek.niif.hu/01000/01052/html/vers1104.htm>)

Az én lelkipásztorom (részlet)
Jöttek ragyogó s zordon vértetben,
Jöttek óriás prédikátorok,
És ostoroztak és égbe ragadtak, –
Csak ezt a szócskát: „én bűnös vagyok”,
Nem bírták velem úgy értetni meg,
Ahogy Te tetted, én „kicsi papom”,
Általad lett a templom menedékem,
És vigasztalásom, és otthonom.
És Te tetted, hogy megértettem én,
Hogy mégis több az Evangélium,
Több, mint a leggyönyörűbb költemény.
És Te tetted, hogy fordulok magamba,
S a szent vacsora után legalább
Jobban vigyázok tettemre, szavamra.
Te tetted, ha türelmesebb vagyok,
Tudván: nagy dolog a kicsi dolog.

⁶⁵ **Antal Sándor** (1923-1998) szilágyzoványi lelkészt feljelentés nyomán tartóztatták le. A „bethánista-perbe” voltak zilahi csoportjának tagjaival együtt a kolozsvári katonai bíróság 1958. október 3-án „vallásos propaganda” címén hat és fél év börtönre ítélte. 1964-ben szabadult. 1965-től haláláig a szovátai gyülekezet lelkésze volt. (Forrás: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf2158.pdf)

⁶⁶ **IKE** (Ifjúsági Keresztyén Egyesület): az erdélyi református egyház ifjúsági mozgalma. Elődje az 1912-ben Kolozsváron református teológiai hallgatók által alapított Bethlen Gábor Kör (vezetője ifj. Révész Imre, későbbi neves egyháztörténész), melynek hangsúlyozottan református hitvallásos jellege volt. Részben az ugyanott beinduló Bethánia (CE) mozgalom (vezetője Kecskeméthy István), részben pedig Ravasz László teológiai tanár hatására 1919-re a Bethlen Gábor Kör egyre inkább evangéliumi szellemet nyert. Az Erdélyi IKE-t 1921. február 28-án alakította meg 30 teológiai hallgató a kolozsvári Református Teológián. Első elnöke Kecskeméthy István volt. Alapszabályzatát (melyet Vásárhelyi János, a későbbi püspök szerkesztett), 1922-ben fogadta el az Erdélyi Református Egyház Igazgatótanácsa. Fő tevékenységét a bibliaórák tartásában, a misszióban és a szociális jellegű munkában jelölte meg. Az Erdélyi IKE munkájában a két világháború közti egyházi szellemi elit színe-java vett részt, ugyanakkor viszont sok lelkipásztor ellenségesen vagy közömbösen viszonyult a belmissziói és az IKE munka iránt, pietista jellegűnek csúfolva azt. Az IKE csoportok elterjedését vizsgálva szembetűnő, hogy az 1920-as, 1930-as években a tömbmagyar területeken a mozgalomnak nem volt sikere, annál inkább a Marosi Esperességben, a református kollégiumokban (Nagyenyed, Zilah, Kolozsvár), sőt még a legeldugottabb szórványban is (pl. a Zsilvölgyi Aninósza, a zarándi Körösbánya, stb.).

A helyi csoportokkal való kapcsolattartás volt az egyik fő tevékenységi terület. Ezt szolgálta a református kollégiumok végiglátogatása (1923/1924), a több ezer előfizetővel bíró, változatos tartalmú Ifjú Erdély című lap beindítása (1923), az 1927-ben induló csoportok közti levelezési kampány, illetve az 1926-ban felállított utazótitkári állás. Jelentős események voltak az akkori IKE történetében a konferenciák: 1925-ig csak tavasszal kerültek megrendezésre Kolozsvárra, utána viszont tavasszal és nyáron is, változó helyszínnel, hogy a teljes Erdélyt lefedjék. A kiváló előadások és lelki alkalmak mellett ekkor alakult meg az IKE Szenior Osztálya és született meg a Főiskolás IKE (=FIKE) ötlete, amely spontánul laikusok révén szerveződött és 1929-től rendszeresen tartott külön konferenciákat a középiskolát végzett fiatalok számára. Az 1930'-as évek második felében az IKE-munka egyre jobban összefonódott a falukutatói mozgalommal, ennek terméke az IKE által kiadott eredeti erdélyi népdalgyűjtemény-sorozat, A mi dalaink. 1940-1944 között, az ún. „kis magyar világ”-ban az IKE legjelentősebb tevékenysége a szórványmunka lett, amelyet elsősorban a FIKE tagjai végeztek: istentiszteletet, vasárnapi iskolát

---

tartottak, de orvosolni próbálták a helybeliek ügyes-bajos jogi vagy egészségügyi problémáit is. 1944-1945-ben a német megszállás, a front átvonulása, a „Maniu-gárdisták” garázdálkodásai, a szovjet katonai uralom, majd a román visszatérés egy időre megakasztotta az IKE-munkát, hogy aztán annál nagyobb hatással térjen vissza 1945-ben. Az 1945-1948-ig tartott IKE-konferenciák (1945-Kolozsvár, 1946-Szucság, 1947-Egerbegy, 1948-Zsibó) sokak szerint nemcsak a fiatalok, hanem az egész erdélyi magyar társadalom számára útmutató jelleggel bírtak a háború nyomorúságai utáni tanácsalanságban és kétségbeesésben. A hatalomra kerülő kommunista rezsim azonban egyre jobban akadályozta az egyesületi munkát. A bibliaórákat provokátorok rontották meg, az oda járókat egyetemről való kicsapással fenyegették, az egerbegyi konferenciát a zsidóit rendőrök oszlatták fel, 1947-ben már az Ifjú Erdélyt sem lehetett kiadni, 1948-ban pedig feloszlatták az IKE-t és FIKE-t egyaránt.

(Forrás: <http://www.ike.ro/hu/magunkrol/tortenet/>)

⁶⁷ Koszorús Ferenc református lelkipásztor ötven évig szolgált a Szilágyzovánnyal szomszédos Ipp községben: 1945. augusztus 19-én iktatták be, és 1995. augusztus 19-én vonult nyugdíjba.

(Forrás: <http://archivum.szabadsag.ro/archivum/2003/08/3aug-18.htm>)

⁶⁸ **eklézsiakövetés:** egyházi eredetű büntetés, amelyet a református vallás elterjedési területén országszerte alkalmaztak kezdetben a házasságtörökkel, később szinte minden bűncselekmény elkövetőivel szemben mellékbüntetésként. Abból állt, hogy a bűnöst a templomban istentisztelet alkalmával különálló fekete székre ültették, vagy a szószék mellé állították, és fekete terítővel leborították, majd a pap a szószékről bűnbánatra hívta fel. Ekkor hangosan meg kellett vallania bűnét és bűnbocsánatért esedeznie. Az eklézsiakövetés büntetésre ítéssel rendszerint a viselt közfunkció elvesztése is járt, pl. az esküdtet a tanácsból „kiszámlálták”. Aki e büntetésnek nem vetette magát alá, az egyházból és egyúttal a községből is kiközösítették. Az eklézsiakövetést II. József eltörölte, ennek ellenére még századunk közepén is alkalmazták Erdély némely vidékein. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

⁶⁹ **Szepesi Nits István** (1905-1975): református lelkész, költő. Középkoláit a zilahi Wesselényi Kollégiumban végezte, majd a kolozsvári Református Teológián szerzett lelkészi képesítést (1931). Aradon helyettes lelkész (1931-34), majd Újszentesen és a temesvári Újkissoda negyedben (1934-49) szolgált. 1944 szeptemberében – mintegy kétezer dél-erdélyi magyar értelmiségivel együtt – a Targu Jiu-i lágerbe hurcolták, ahonnan 1945 júniusában szabadult. A fogolytáborban *Sippantó* címmel kézírásos lapot szerkesztett. Lugoson (1949-54), Nagyszalontán (1954-60), Kémeren (1960-61) és Élesden (1961-1968) volt lelkész. Az Arany János Társaság és a Károli Gáspár Irodalmi Társaság tagja. Első versét a Páztortúz közölte (1934). Költeményei, cikkei, tanulmányai, recenziói a *Temesvári Hírlap*, *Déli Hírlap*, *Református Lelkipásztor*, *Ifjú Erdély*, *Magyar Nép*, *Havi Szemle*, *Kálvinista Világ*, *Református Jövő*, *Új Cimbora*, *Szalontai Újság* hasábjain jelentek meg. (Források: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; Udvardy Frigyes: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája; <http://udvardy.adatbank.transindex.ro/index.php?action=helymutato&helymutato=1191>)

⁷⁰ **Szilágykövesd:** Tipikus tövisháti település Sarmaságtól 7 km-re. A sarmasági szőlőhegy és pincesorok után a Kövesd magasa (379 m) dombot érintve, meglepő a táj hirtelen változása, a magasból alábukik a mély völgybe. 1646-ban Kemény János Sarmasági Annától ezer forintért megvette az összes kövesdi uradalomhoz tartozó birtokát, majd 1657-ben II. Rákóczi György vezéréneként, annak lengyelországi hadjáratába összes fegyverforgató kövesdi jobbágyát magával vitte. A szerencsétlenül végződött hadjárat után Kemény katonáival együtt tatár fogságba esett, kövesdi jobbágyai mind egy szálig odavesztek. A magas váltságdíj árán szabadult generális a Maros felső folyása és a Meszes hegység vidékéről telepített jobbágyokat a szinte teljesen elnéptelenedett faluba. Az 18. században még túlsúlyban levő kövesdi magyar lakosság nagy része az 1800-as évek elején elvándorolt, főleg a szomszédos tövisháti falvakba, Szerbe, Bogdándra, Hadadba. 1890-ben Szilágykövesdnek 1140 lakosa van, magyar: 202, román: 935. A lakosság megélhetési forrása a földművelés volt, de nagy hagyománya volt a juhtenyésztésnek is; egy 1910-es feljegyzés szerint a sarmasági nagyvásárokon a legkeresettebbek a kövesdiek juhjai voltak. Az 1920-as népszámlálás szerint Kövesd lakosainak száma 1446, román: 1238, magyar: 175. A háború után, főleg az ötvenes években sokan az ország nagy építőtelepein vagy a Zsil-völgyében kerestek munkát, illetve a sarmasági bánya kövesdi részlegén dolgoztak. Lakosságának létszáma 2011-ben 2420 fő volt, közülük 146-an magyarok. (Forrás: <http://szilagysag.eloerdely.ro/telepulesek/szilagykovesd>)

---

⁷¹ **Lubitel 2:** a szovjet LOMO gyár által 1955-1977 között gyártott kétaknás, tükörreflexes fényképezőgép. Korának egyik legolcsóbb, időtálló felépítésű kétaknás gépeként kedvelt volt mind a hivatásos fotósok, mind az amatőrök körében. (Forrás: http://camerapedia.wikia.com/wiki/Lubitel_2)

⁷² **rajon:** a területi közigazgatás járási szintjének elnevezése a volt Szovjetunióban, melyet az ötvenes években – szovjet mintára és nyomásra – a kelet-európai országokban, így Romániában is átvettek. Az 1948 áprilisában életbe lépő új román alkotmány közigazgatási szempontból még a két világháború közötti megye-rendszert éllette tovább, ezt változtatta meg az 1950. évi közigazgatási reform, az ún. rajonálási törvény. A Román Munkáspárt Központi Vezetősége 1950 júliusában tartott ülésén arra a megállapításra jutott, hogy az ország területi megszervezése fékezi a népi demokratikus rendszer fejlődését, ezért fel kell számolni a megye-rendszert és helyette tartományi és ezen belül ún. rajon-rendszert kell bevezetni. 1950. szeptember 6-án lépett életbe az 1950/5. számú rajonálási törvény, mely teljes mértékben átrajzolta Románia belső közigazgatását: 58 megye helyett 28 tartományt állítottak fel, melyet 177 rajonra, 360 járásra és 4052 községre tagoltak, azaz felszámolták a megyerendszert és a korábbi háromszintű közigazgatás helyett négy közigazgatási szintet határoztak meg. A legalsó szint a község volt, ez egy vagy több, egymáshoz közel lévő faluból állt össze, átlagban 3 ezer lakossal. A következő szint a város volt, mely jelentős politikai, közigazgatási, ipari, kereskedelmi funkciókat töltött be. A rajont több város és község tervezési, gazdasági, politikai és közigazgatási szempontból operatív területi egységeként kívánták működtetni. A tartományoknak, melyek több rajont fogtak össze, az erős közigazgatási területi egység szerepét szánták. A tartomány-rajon rendszert az 1968-as közigazgatási reformmal számolták fel. (Forrás: Gulyás László : A tartományi rendszer és a nemzeti kérdés Romániában 1950-1968; *Tér és Társadalom* 24. évf. 2010/3.)

⁷³ A tövisháti régió központja, **Szilágycseh** Zilahtól 31 km-re fekszik, Mutos, Oláhhorvát, Szilágynádasd és Völcsök tartozik hozzá. Református temploma 1519-ben épült, építtetői a Drágffyak és a Jakcsok voltak, címereik megtalálhatók a templomban: a Drágffy családé hold és nyíl, a két oldalán egy-egy hatágú csillaggal, a Jakcsoké pedig egy koronából kinövő mancs pár. 1910-ben 3446 lakosából 3221 magyar és 202 román volt. A trianoni békeszerződésig Szilágy vármegye Szilágycsehi járásának székhelye volt. 1991-ben társközségeivel együtt 8954 lakosából 4508 fő magyar, 4150 román. A 2000-ben 3010 lelkes szilágycsehi református gyülekezet a Zilahi Egyházmegyéhez tartozik. (Forrás: <http://szilagysag.eloerdely.ro/telepulesek/szilagycseh>) (Magában a városban nem voltak románok 1910-ig. –Molnár Kálmán megjegyzése.)

⁷⁴ A Sülelmed szomszédságában, Szilágycsehtől 13 kilométerre található **Égerháton** a 20. század folyamán a magyar etnikum egyre inkább háttérbe szorult. 1920-ban a falu lakosságából 534 fő volt román és 75 magyar. Az 1992-es népszámlálás Égerháton 804 lakost jegyez fel, amiből 684 román és 120 magyar. Az itteni magyarság többsége református, lélekszámuk 83. Egerhát a monói református egyházközség leányegyháza. (Forrás: <http://szilagysag.eloerdely.ro/telepulesek/egerhat>)

⁷⁵ **Köödi romok:** Benedek-rendi kolostor maradványai. A még ma is igen magas romok egy hajdan tekintélyes építményről árulkodnak. Bunyitay Vince (1837-1915) egyháztörténész, nagyváradi kanonok 1887-ben írott könyve szerint a 19. század végén még felismerhetőek voltak a torony alapjai. „De amily könnyű felismernünk a ködi romokban középkori monostoraink egyikét, annál nehezebb vagy éppen lehetetlen világosságot derítenünk e monostor múltjára. Meg kell kísérelnünk mégis. Legrégibb okleveleink gyakran említenek egy apátsági monostort, melyet még Szent László király kegyeltje, Almos herceg alapított, (...) s minthogy hiteleshely is volt, vallási s művelődési hatásán kívül jogilag is fontos befolyást gyakorolt vidékére. És így nem csupán helyi s egyházi, hanem országos történelmünkben is helye van. Írott emlékeink az apátságot Szent Margit meszesi vagy a Meszes-hegyen levő monostorának nevezik, Nagy Lajos királynak pedig egy 1361-i levele megjegyzi, hogy Szolnok megyében állott. Apátságunk helye eszerint a régi Közép-Szolnok, ma Szilágy megye, mert itt emelkedik a Meszeshegy vagy helyesebben hegylánc, mely a hajdani Erdély s az anyaország közt képezte a határvonalat. Ily nagy kiterjedésű lévén a Meszes-hegység, kérdés, hogy annak melyik pontján emelkedett az az apátság. Erre nézve az oklevelek közelebbit nem mondanak, de mert Zilah városa a Meszes-hegységnek éppen lábainál esik, s mert az apátság bírta Zilah vagy Zilok vámjának ötödét, eddig ez apátság helyét Zilah mellett keresték, annál is inkább, mert annak volt birtokai közül némelyek, mint Nyirsid, Mojgrád, Várteleke, Karikapatak, Bréd e város közelében állanak. (...) Ami a vám helyét illeti, az nem a mai Zilah város, hanem ama régi „Zilóc”, mai kiejtéssel: Szilágy vagy Szilágyság, melyről már a Névtelen jegyző írja, hogy a honfoglaló magyarok, miután áthaladtak a Szilágyon, jövének a Meszes vidékére. (...)

Végre a birtokok, kivált ha több megyére nem terjednek, mint itt, kétségkívül oda utasítanak, hogy a monostort azok közelében keressük; de az említett birtokok a ködi romokhoz sincsenek távol, alig kétannyira, mint Zilahhoz. (...) ...a ködi romok átellenébe eső Benedekfalva már nevével elárulja, hogy eredetileg a hasonló nevű szerzetesrend birtoka volt, s kétségkívül ugyanazé, mely az említett romok helyén székelte egykoron. E romok eddig névtelenül állottak; a meszesi apátságnak helyét pedig nem tudtuk kimutatni, és még most is kérdés: adhatunk-e annak nevet, ennek helyet? Határozott biztossággal nem; de nagy valószínűséggel igen. Legalább sem kétségtelen adat, sem kor, sem építészeti, sem a helyi viszonyok nem ellenzik, sőt javasolják, hogy a meszesi apátság történetét átruházzuk a ködi romokra, és azokat Árpád-házi királyaink szent emlékeért is tiszteljük – bár meg is óvnók a végpusztulástól”. (Bunyitay Vince: Szilágy megye középkori műemlékei; 1887, Értkezések a történettudomány köréből; <http://mek.niif.hu/04900/04920/html/mhodonerdely0051.html>)

⁷⁶ Fadrusz János Wesselényi-szobrát Zilah főterére, a 19. század végén még rendezetlen állapotú Kossuth térre tervezték. A szobor felállításával párhuzamosan folyt a tér rendezése is, a század végén épült fel a tér számos reprezentatív épülete, artézi kútjai, aszfaltozott útja, járdái. Fadrusz nemcsak a szobrot, hanem a környezetét is megtervezte, a hozzá tartozó, szecessziós kerítéssel együtt, a kerítés és a hozzá tartozó lámpások elkészítésére a szintén pozsonyi származású Marton Lajos műlakatost kérte fel. A szoboravatásra 1902. szeptember 18-án került sor, az ünnepségen a Wesselényi családot a vármegyei főispán, báró Wesselényi Miklós, a szobor főszereplőjének fia, az erdélyi arisztokráciát a Teleki, a Bethlen, a Bornemisza, a Zichy és a Degenfeld családok, a kormányt ifj. Daniel Gábor, a képviselőház alelnöke és az államtitkárok képviselték. A szobrot 1935-ben eltávolították, 1942-ben állították fel újból, a Fadrusz által megtervezett kerítés nélkül, jóval magasabb, tömörszerű posztamensen. (Forrás: <http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=382>)

⁷⁷ **Wesselényi kastély, Zsibó:** Wesselényi Ferenc bárói címe mellé 1584-ben kapta meg Hadadot és Zsibót huszonhat faluval. Az Erdély egyik legszebb barokk kastélyának tartott épületet Wesselényi Miklós építtette 1778-1810 között. Az épületen barokk és klasszicista építészeti elemek keverednek, nagy árkádos loggiaja és a középkori hagyományoknak megfelelő négy sarokbástya különösen látványos. 1849. augusztus 25-én – 12 nappal a világsi fegyverletétel után – a kastély udvarán adta meg magát négyezer honvéddal Kazinczy Lajos, és a kastély nagytermében írták alá a hivatalos okmányokat. 1959-ben az egyesített román és a magyar iskola ötödik-tizenegyedik osztálya és internátusa kapott helyet a Wesselényi-kastélyban, majd 1971-től a Pionírház. A kastélykertben 1968. óta a Vasile Fati professzor által kialakított – halála után róla elnevezett – botanikus kert található. A Wesselényi-kriptá maradványa a kastély közelében áll, itt van eltemetve idősebb és ifjabb Wesselényi Miklós. (Forrás: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Wessel%C3%A9nyi-kast%C3%A9ly_\(Zsib%C3%B3\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Wessel%C3%A9nyi-kast%C3%A9ly_(Zsib%C3%B3)))

⁷⁸ **Tóth Sándor** (1919-2011): filozófus, egyetemi tanár. Középkolai tanulmányait Temesváron folytatta, 1936-tól a temesvári Magyar Ház keretében működő cserkészcsapat tagjaként fedezte fel Adyt és a népi írókat, ugyanitt ismerkedett meg Szabó Árpáddal, aki nagy hatással volt világnézetének későbbi alakulására. 1937 májusában, közvetlenül az osztályvizsgák előtt öt társával együtt „magyar irredenta összeesküvésben való részvétel” vádjával kizárták az ország összes iskolájából. 1937-től munkás lett egy aradi textilgyárban, majd 1938-tól irodai alkalmazott egy reklámügynökségnél. Ebben az időben kerül kapcsolatba a MADOSZ-szal, majd 1939-ben az illegalitásban dolgozó KISZ-szel. 1941-ben letartóztatták, 15 hónapi börtön után 1944 augusztusáig egy büntetőszázadban dolgozott. 1945 tavaszáig Aradon, majd Temesváron a MADOSZ, illetve az MNSZ aktivistája, 1946 novemberétől Bukarestben pártfunkcionárius. 1946-ban letette az érettségi vizsgát s beiratkozott a Bolyai Tudományegyetemre, ahol 1950-ben végzett. A filozófia szakon harmadéves korától, 1949-től tanársegéd, majd lektor, folytatólag a BBTE-n 1962-től docens a filozófia, majd a filozófia–szociológia tanszéken. 1972-ben doktorált. 1954–55-ben Csehi Sárával és Weissmann Endrével társszerzője volt annak a több mint 100 oldalas jelentésnek, amely részletesen feltárta a Bolyai Tudományegyetem helyzetét, az intézménnyel és tudományos személyzetével szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetéseket. (A jelentés teljes szövege azóta is kiadatlan.) Tagja volt annak a Gaál Gábor egykori tanítványaiból álló csoportnak, amely a politikailag meghurcolt professzor életművét felmérte. A két kötetet kitevő anyagot azonban 1958-ban, már nyomdailag előkészített állapotában az AIMK fölöttes szervei leállították, s a szedést beolvasztatták. Részt vett a Korunk újraindításában, majd 1957-ben tagja lett a folyóirat új folyama szerkesztőségének is, ahol főként koncepcionális-stratégiai kérdésekkel foglalkozott. 1958-ban pártutasításra kizárták a Korunk szerkesztőségéből. 1963–80 között a folyóirat külső munkatársa. 1988-ban áttelepült Magyarországra, 1989-től a budapesti ELTE Szociológiai Intézetének címzetes egyetemi tanára volt. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

---

⁷⁹ **Kisfalussy Bálint** (sz. 1939.): színész, zeneszerző, slágerénekes. Nagyváradon érettségizett (1956), a Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola elvégzése (1962) után a szatmárnémeti Északi Színházhoz szerződött, ahol nemcsak mint színész tevékenykedett, hanem számos bemutatóhoz dalbetéteket, illetve kísérőzenét szerzett. Országosan kedvelt slágerénekes, akinek gyakran szerepelt a bukaresti rádióban. 1987ben Magyarországra települt át, a Magyar Rádió és az MTV műsoraiban vállalt szerepeket.
(Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Kisfalussy_B%C3%A1lint)

⁸⁰ **Állami Székely Népi Együttes**: 1956. október 1-jén alakult meg 134 taggal. Első korszakát a triós forma (tánckar, zenekar, énekkar egységére épített, nagyszabású táncszívek) és a népszokás - előadások fémjelezték. És ekkor váltak országosan elismert, népszerű alkotókká az együttesrel induló karmesterek, koreográfusok és énekszólísták. Az együttes egész estét betöltő bemutatókkal szinte negyedévenként jelentkezett, így a sajtó s a nagyközönség állandó érdeklődése, figyelme vette körül. Az évek során a marosvásárhelyi együttes elnevezése és művészi feladatköre egyaránt megváltozott. Az együttes vezetői és tagjai 1961-től Marosvásárhelyi Állami Ének és Táncegyüttes (130 taggal) néven vállalták a nemes, de számos gyakorlati nehézségbe ütköző feladatkört: szinte ugyanazzal a művész közösséggel a hazánk csaknem valamennyi folklórövezetét átfogó, reprezentatív dal és táncegyütteses műsorok elkészítését és bemutatását. Az azóta eltelt évek során számos újabb előadás került bemutatásra. A Sodrásban, Édesanyám rózsafája, Apám tánca, Kalotaszeg, Egy más világ kapuján, De sok falut, de sok várost bejártam, A víz szalad, a kő marad..., valamint a Fehérlófia, Édes kicsi Jézusunk, Mátyás király álruhái, Sodrásban, Kőműves Kelemen című folklór és táncszínházi produkciók mind meghódították a belföldi és külföldi közönséget. Jelenleg a Maros Művészegyüttes 13 pár táncossal, 5 tagú zenekarral és az adminisztratív személyzettel együtt meghatározó helyet foglal el az erdélyi hivatásos néptánc együttesek sorában. (Forrás: <http://www.marosme.ro/index.php>)

⁸¹ A Romániai Református Egyház életét és működését 1990-ig általánosan a román alkotmány (Constituția RSR - 1948), részletekbe menően pedig a kultusz törvény (Legea Cultelor - 1948 - 177. dekrétum) szabályozta. A református egyház belső életének szabályozója a Református Egyház Statútuma (1949) volt, ezt váltotta fel a Romániai Református Egyház 2000-ben közreadott, majd 2006-ban módosított Kánonja: "A Romániai Református Egyház szervezetéről és kormányzásáról" (Elfogadta a Romániai Református Egyház 2001. október 9-én Kolozsváron megnyílt Zsinata 6. ülészakánának 4. ülésén.)
(Források: Tőkés László: A református egyház helyzete Erdélyben. Ellen-pontok, 1982., <http://www.kiralyhagomellek.ro/honlap/Kozlemenyek/Kanon2006.pdf>)

⁸² **Tapsony Endre** (1891-1968): református lelképásztor, költő, író, színműíró. Tanulmányai elvégzése után, előbb Tasnádszántóra, majd az 1920-as évek végén a Sülelmed-Szamoscikó egyházközséghez került, ahol élete végéig lelkészi hivatását gyakorolta. Írói munkásságát a Zilahon megjelent *Szilágyság* című hetilapnál kezdte, melynek később belső munkatársa lett. Írásait közölték a 20. század első felében Erdélyben és az anyaországban megjelent kiadványok is. Színművei közül a "Fattyú"-val (1934) aratta a legnagyobb sikert. (Forrás: <http://szilagysag.eloerdely.ro/szemelyisegek/tapsony-imre>)

⁸³ **„emeletes Remington”**: mechanikus írógép. A Christopher L. Sholes által a 19. század közepén megalkotott írógép sorozatgyártása 1873-ban kezdődött az Egyesült Államok-beli Remington-gyárban. Az 1920-as években terjedt el Európában. Soronként emelkedő billentyűzetéről kapta az „emeletes” nevet.
(Forrás: <http://www.journality.hu/Kis-irogep-tortenelem/63/540/0>)

⁸⁴ Egyházi feljegyzések tanulsága szerint Sülelmed a reformáció kezdetén virágzó település volt. 1823-ban a templom kisebbik harangján a következő felirat állt: „A Sülelmedi Ref. Ecla számára 1526-ban öntettem, 1816-ban megromlottam, 1820-ban pedig gróf Korda Anna özvegy Toldalagi Lászlóné megbővítve újraöntetett Kolozsváron és szokott helyemre, a Sülelmedi Ref. Eclésiára visszaküldött". (A régi harangot 1848-ban a sülelmediek „a nemzeti ügy oltárára odaadták".) A tatár, török, német, labanc pusztítások megtizedelték többször is Sülelmed lakosságát. A 17. század elején Ardóhoz tartozik egyháza. 1628. február 23-i esperesi jegyzőkönyv szerint: „papi díjlevelet szerez és magának papot bír. Hajdan igen népes esperesi lakóhely volt, de az országnak régi háborús volta és az idegen ellenségnek kegyetlen rablása miatt templomostól együtt elpusztultak". A református egyház újrászerveződése gróf Korda Anna nevéhez fűződik, aki 1808-ban templomot, parókiát épített saját költségén, fizeti a papot. Ebben az

évben önállósítják ismét református egyházát és Szamoscikóról a papi hivatalt áthelyezik Sülelmedre. A templomot 1812. október 18-án szentelték fel. Déli falában fekete kő tábla található a következő felirattal: Magyar helység, Sülelmed templomát régen a tatárok elpusztítván újból építtette 1811-ben Isten dicsőítésére gróf Korda Anna néhai gróf Toldalagi László özvegye. A tábla ma is megvan. 1808-ban nyolc református család él itt, a gyülekezet lélekszáma 1900-ra is alig éri el az 56-ot. Az egyházközség istápolói között találunk más gondviselő asszonyokat is: gr. Kornis Miklósné gr. Dégenfeld Mária és Péchy Sarolta. 1938-ban az egyházközség Péchy Zsigmond adományaként új harangot kap. 1909-ben gr. Dégenfeld Mária saját költségén építteti a mostani parókiát, és 1912-ben renováltatja a templomot. A parókia falán, egy márványtáblán a következő felirat áll: "A néma kövek századokon át fennhangon hirdetik méltóságos özv. Péchy Mihályné Dégenfeld Mária grófnőnek jócselekedetekben ékeskedő áldozatkész buzgóságát. - 1909. A hálás református egyház." (<http://szilagsyasg.eloerdely.ro/epitett-urokseg/templom/sulelmedi-reformatus-templom>)

⁸⁵ **Ion Lăncrănjă: Cuvânt despre Transilvania** (1982.) Lăncrănjă 1928-ban született román író. Az ötvenes évektől különböző fővárosi irodalmi lapoknál dolgozott (1963-ban állami díjat kapott), a hatvanas évek elején a román írószövetség párttitkára volt, innen „dogmatikus” (!) magatartásáért váltották le – hogy aztán a Ceaușescu-érában átlendüljön a másik oldalra: a hetvenes évektől sorra írta a nacionalista szellemiségű (olykor burkoltan szovjetellenes) regényeit, és az írószövetség jobboldali, sovinszta szárnyához tartozott. 1980-ban Lăncrănjă „megörökölte” az elhunyt nacionalista író és költő, Marin Preda parlamenti képviselői helyét, és attól kezdve, amit a politikusoknak még nem volt szabad kimondani, azt vele végeztették el. 1982-ben Sport és Turisztikai Kiadónál megjelent könyve, a *Cuvânt despre Transilvania* – szó szerinti fordításban *Beszéd Erdélyről* – négy részre tagolódik. A botrány a címadó, negyedik fejezet miatt tört ki, melyben Lăncrănjă a történelemhamisítás addigi mértékén jócskán túlhaladt. A szokásos toposzokon (az őslakos románokat a betolakodó magyarok minden időben üldözték, meg akarták semmisíteni, be akarták olvasztani stb.) kívül ugyanis néhány olyan elem is felfedezhető ebben az írományban, amelyre korábban nem volt példa. Bírált a párt korábbi magyarságpolitikáját, illetve azt, hogy a „folyton követelőző” magyar kisebbség „túlzott igényeit” „mindig túlságosan is kielégítették”, ezáltal juttatva azt „többlet jogokhoz”. Burkoltan rehabilitálta a két világháború közötti „burzsoá” Románia sovinszta kisebbségpolitikáját. Nemcsak Kun Bélát tartotta nacionalistának, hanem az 1948-tól az új hatalom megszilárdításában részt vett, és az „új osztályba” bekerülő erdélyi magyar kommunistákat is. Magyarországot és annak politikai vezetését burkoltan revizionizmussal, irredentizmussal vádolta, valamint a „külső és belső magyar revizionista igény” hangoztatásával a magyar kisebbséget (és nyíltan vagy burkoltan konkrét magyar értelmiségieket) is a vádlottak padjára ültette.

A magyar közvéleményt mélységesen felháborította, azokat pedig, akiket a szerző valamivel megvádolt, félelemmel töltötte el a kötet kiadása. Az egyéni és csoportos tiltakozások mellett a kommunista hatalomátvétel óta először került sor a magyar értelmiség egy nagyobb csoportja részéről kollektív tiltakozásra. Ilyen vagy ehhez hasonló, viszonylag széles körű megmozdulás 1989-ig többé nem fordult (nem fordulhatott!) elő. Míg az egyénileg vagy csoportosan tiltakozók a román pártvezetéshez fordultak, egy maroknyi ellenzéki csoport: a nagyváradi *Ellenpontok* szerkesztői (Ara-Kovács Attila, Szócs Géza és Tóth Károly Antal) a tiltakozásnak egy más formáját választották: illegális folyóiratuk harmadik számát a Lăncrănjă-könyv megjelenésének szentelték. Ara-Kovács (név nélkül, mint a többiek) *Bevezetés a fasiszmusba* címmel írt egy kommentárt, melyben végül leszögezte: „Lăncrănjă leleplezte Ceaușescut; tetten érhetővé tette számunkra a valóságot: Romániában fasisztának lenni állampolgári kötelesség. S a magyargyűlölet [...] e kötelesség elmaradhatatlan velejárója.” A két ország közötti párt és állami szinten is diplomáciai konfliktusokat gerjesztő könyvről a legjelentősebb magyar válasz Köteles Páltól és Száraz Györgytől származik. Köteles Pál *Töprengés egy torzkép előtt* című írása 1982-ben jelent meg a *Tiszatáj* szeptemberi számában, Száraz György válasza pedig első ízben kivonatolt formában jelent meg a *Valóság* 1982. októberi számában *Válasz egy furcsa könyvről* cím alatt, majd a teljes változat 1983-ban, a *Magvető* kiadónál, a Gyorsuló idő sorozatban, *Egy furcsa könyvről* címmel. (Forrás: Vincze Gábor: *A Lăncrănjă-ügy*. (Egy magyarellenes pamflet, és fogadtatása Romániában, valamint Magyarországon, 1982-ben), *Tiszatáj*, 2006. 3. sz.)

⁸⁶ **Száraz György** (1930-1987) drámaíró, szerkesztő, dramaturg. A történelmi dráma egyik legjelesebb hazai művelője volt. A felvidéki Rozsnyón abban az évben érettségizett volna (1948), amikor a családját kitelepítették. 1949-ben a Sertéshizláló Nemzeti Vállalatnál dolgozott, majd ugyanazon év őszén bevonult katonának. 1952 telén, katonaiidejének lezolgálása után titóista szervezkedés, fegyver-és robbanóanyag rejtegetés vádjával börtönbe került. Előbb életfogytiglant kapott, később csökkentették letöltendő idejét. Négy év rabság után végül 1956

---

szeptemberében szabadult. Érettségi nélkül, börtönviselten a továbbtanulás elérhetetlenné vált számára. 1960-ban segéd munkás az Állami Könyvterjesztő Vállalatnál. 1961 és 1964 között a fővárosi XV. kerületi Csokonai Művelődési Házban művészeti vezető, majd igazgató; ekkortájt írja első színdarabjait, orosz és német szerzőket fordít, dolgozik a rádióknak és kiadóknak. 1964-től szabadfoglalkozású író, újságíró. 1977-ben az Élet és Irodalom publicisztikai rovatvezetője, 1979-ben pedig főmunkatársa lett, eközben 1978 és 1980 között a kecskeméti Katona József Színház dramaturgia. 1983-tól haláláig, 1987-ig a Kortárs című folyóirat főszerkesztője volt. Történelmi drámáiban (pl. A nagyszerű halál (1974), Ítéletidő (1979) általában a nemzet nagy kudarcainak, elszalasztott lehetőségeinek elemző ábrázolására vállalkozott. Egyik nagy figyelmet és vitát kiváltó munkája az Egy előítélet nyomában (1976) című történelmi esszéje, amelyben Bibó István nyomán írt a hazai antiszemitizmusról, a magyar zsidóság integrálásának lehetőségeiről. A hatvanas évek végétől sorozatban írta történelmi tárgyú színműveit, amelyek különféle korszakokban játszódnak. Mégis, az az időszak, amelyet láthatóan a legjobban (a történész alaposságával) ismert, a 19. század magyar és európai történelme. Elvi oka is volt e korszak iránti vonzódásának: úgy vélte, hogy társadalmunk jelenlegi problémái jelentős részben 1848–49-re, illetve a szabadságharcot követő fejlődésre vezethetők vissza. (Forrás: Magyar Irodalmi Lexikon)

⁸⁷ **Fanarióták:** „Így hívják általában Konstantinápoly Fanar (tör. Fener) nevű városrészének görög lakóit. Ez a városrész Konstantinápoly ÉNy-i részében, az Aranyszarv mellett van, s az ott volt világítótoronytól (fanarius) vette nevét. A török hódoltság után itt volt a görögök főfészke s 1601 után a pátriárkai rezidencia is. Szorosabb értelemben Fanariótáknak hívják a születési és hivatali arisztokráciát, amely nemes görög családokból eredt. A Fanarióták köréből kerültek ki a XVII. sz. második fele óta a porta dragománjai vagy tolmácsai, s onnan választották a görög forradalom kitörtéig (1821) Moldva és Oláhország hoszpodárjait is. Jóllehet a Fanarióták sokat tettek nemzetük művelésére (p. iskolák alapításával), valamint sokat könnyítettek a görögök terhein, sokat javítottak a Duna-fejedelemségek helyzetén, mégis hírvágy és önzés, hatalom- és pénzvágy képezték főbb jellemvonásukat s e miatt sem az oláhoknál, sem a bolgároknál, de még saját nemzetiségöknél sem voltak kedveltek”. (Pallas Nagylexikon, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/>)

⁸⁸ **Rákosi Viktor** (1860-1923): író, újságíró, országgyűlési képviselő. A Zala megyei Ukkon született nagybirtokos család gyermekeként, akik az 1862-os mezőgazdasági válság következtében tönkrementek. Ezután Erdélyben, Gyergyóditróban nevelkedett, majd a pesti piaristáknál tanult. Előbb a Nemzeti Hírlap, majd a Pesti hírlap hasábjain jelentek meg írásai, 1881-től pedig bátyja, rákosi Jenő lapjánál, a Budapesti Hírlapnál lett belső munkatárs. 1887-től tagja a Kisfaludy Társaságnak, 1891-től a Petőfi Társaságnak. A hajdúnánási kerületben országgyűlési képviselője 1901-1914 között, előbb a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt, majd a Justh-párt jelöltjeként. Elnémult harangok című regényéből (Budapest, Révai Testvérek, 1903) Garas Márton és Balogh Béla rendezésében 1916-ban és 1922-ben film is készült. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/r/r21118.htm>)

⁸⁹ **Nyíró József** (1889-1953): író, közíró, politikus. A székelyudvarhelyi Római Katolikus Főgimnáziumban érettségizett (1907), teológiai tanulmányait Gyulafehérvárra kezdte, a bécsi Pazmaneumban fejezte be. Pályáját gimnáziumi hittanárként Nagyszébenben kezdte, ahol a helyi egyházi lapok szerkesztője volt. A következő évben Besztercén hittanár, majd a Kolozs megyei Kide plébános. 1919-ben kilépett a papi rendből és megnősült. A kolozsvári Keleti Újság belső munkatársa, a Pásztortűz főszerkesztője (1923-24), 1928-tól az Erdélyi Helikon vezető munkatársa, közben bekapcsolódott Kacsó Sándorral, Szentimrei Jenővel, Tamási Áronnal együtt a Benedek Elek körül tömörülő székely írócsoportba. 1931-ben megvált a szerkesztői munkától, s Alsórákoson örökölt nyolc holdján gazdálkodik, majd Székelyudvarhelyen épít házat és otthont családjának, s csak évek múlva tér vissza a Keleti Újsághoz, amelynek 1939-42 között felelős szerkesztője. 1941-ben – a bécsi döntést követően – behívott képviselőként a magyar országgyűlés tagja lett. Budapestre költözött. 1942-43-ban a jobboldali Magyar Erő főszerkesztője, 1944-ben a Magyar Ünnep c., szintén jobboldali lap főmunkatársa; a Szálasi-puccs után is tagja marad a nyugatra menekülő "nyilas parlament"-nek. Egy ideig Németország nyugati megszállási övezetében él, majd 1950-ben Madridba települ át, ahol a Spanyol Nemzeti Rádió magyar nyelvű adásainak munkatársa. Szerepeket vállalt az emigráció munkájában: 1946-49 között a Magyar Harangok c. lap társszerkesztője, az 1952-ben Clevelandben létrehozott Kossuth Kiadó alapító elnöke.

Néma küzdelem című regénye (1944) erdélyi korszakának utolsó alkotása. Ebben a pusztuló szórványmagyarságról fest lehangelő képet a századfordulót megelőző időből. Visszanéz a törökök és tatárok dúlásaira, melyek következtében a magyar lakosság meggyérül, temploma, sírkertje is odavész, csak egy megmentett harang kongatása

---

ad még erőt a megmaradásra. A magyar szórványtelepülés lakói hiába szeretnének földhöz jutni, helyettük román bankok közvetítésével román parasztok szerzik meg a felparcellázott grófi birtokot.

⁹⁰ **R. Berde Mária** (1889-1949): erdélyi magyar költő, író, műfordító. Régi erdélyi értelmiségi család sarja, lelkész édesapja huzamosabb ideig a nagyenyedi teológia tanára. Nagyenyeden végezte a középiskolát, a kolozsvári egyetem bölcsészkarán magyar-német nyelv- és irodalomból doktorált. Kezdetől bekapcsolódott a kibontakozó irodalmi életbe, az Erdélyi Irodalmi Társaság (1919) és a Kemény Zsigmond Társaság tagjaként (1920), majd alelnökként választja, az Erdélyi Szemle, majd a Zord idő szerkesztője, a Napkelet munkatársa, az Erdélyi Helikon oszlopos tagja. 1917-től 1920-ig a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanára. Sokat tett az együttélés érdekében, előadásorozatokban népszerűsítette a román irodalom jeleseit. Már 1923-ban cikket ír egy erdélyi szabad írói munkaközösség szükségességéről, később az Erdélyi Helikonba Kuncz Aladár felkérésére írt Vallani és vállalni c. nagy hatású cikkével (1929) az időszéri társadalmi témák mellett állt ki a múltba menekülő történelmi regények akkori divatjával szemben, s író és kiadót egyaránt serkentve kiváltotta az erdélyi magyar írók népi és korelkötelezettségének éles vitáját. Olosz Lajos, Szombati-Szabó István és Tabéry Géza társaságában 1933-ban létrehozta az EMÍR (Erdélyi Magyar Írói Rend) csoportosulását és könyvkiadó vállalatát, amelyben 1937-ig tevékenykedett. A második világháború utáni erdélyi magyar sajtó egyik alapembere, élete végéig a Dolgozó nő főszerkesztője. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

⁹¹ **Kuncz Aladár** (1886–1931): író, szerkesztő, kritikus, műfordító, az Erdélyi Helikon egyik megteremtője és vezető egyénisége. Gyermekkorát Kolozsvárott töltötte, ahol apja nagytekintélyű tanár volt. A középiskola után az Eötvös-kollégiumba került és latin–magyar szakos tanárként Budapesten helyezkedett el. A Nyugatnak indulásától kezdve munkatársa, kritikái, elbeszélései és egy irodalomtörténeti tanulmánya (Thököly a francia irodalomban) jelent már meg, mikor kitört az első világháború. Az éppen Franciaországban nyaraló Kuncz Aladárt, mint ellenséges ország állampolgárát, internálják. Öt évet tölt (1914–1919) Noir-Moutier-ban, a "fekete kolostorban". Ugyanilyen című regényében (1931) legjelentősebb, időtálló alkotásában fogolyéletének történetét írja meg. A Tanácsköztársaság bukása idején tért vissza Budapestre, majd 1923-ban tanári állását feladva, végleg Kolozsvárott telepedett le. Előbb az Ellenzék irodalmi mellékletének, 1929 szeptemberétől pedig az Erdélyi Helikonnak a szerkesztője. Szerkesztői gyakorlatában a Nyugat esztétikáját honosítja meg, eszményei a liberalizmus, a "tisza irodalom", az "európai művészi színvonal" és az erdélyiség, de ugyanekkor a vallani és vállalni vita tanúsága szerint koncepciójába tartozik a kisebbségi író korszerű magatartásának követelése is a "históriai virágnyelv" helyett. Erdélyiségen ő az együtt élő népek humanizmusát értette leginkább, ezért hirdette kulturális kapcsolatuk szükségét, a szellemi kapcsolatok mélyítését. Lapjaiban a szomszédos államok magyar íróit is közölte, a Nyugat-nemzedék nagyjait, a csehszlovákiaiakat, a jugoszláviaiakat, régieket és jelentkező fiatalokat, Móricz Zsigmondot, Laczko Gézát, Kosztolányit csakúgy, mint Áprily Lajost, Reményik Sándort, s az ismeretlenségből jelentkező József Attilát, Gelléri Andort, Kodolányit és Györy Dezsőt. Közölte a kortárs román és szász írókat, angolokat, németeket s mindenekelőtt a legjobban ismert franciákat. A Felleg a város felett (Kolozsvár, 1931) Kuncz Aladár első regénye, melyet 1929-től az Erdélyi Helikon közölt folytatásokban, s csak az író halála után jelent meg önálló kötetben. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

⁹² **Kossuth Lajos Levele Hermann Ottóhoz**, 1877. március (részlet)

“Uram Barátom! egy rettenetes tényt idéz. Említ oly falut, hol a magyarság 1848-ban még 130 füstöt tett, s ez 29 év, tehát jóformán egy nemzedék ideje alatt leszállozott 10 füstre. Ugyan kérem, hát van-e oly átkozott rendszer a föld kerekességén, mely ily rövid idő alatt ily rettenetes metamorphosist képes lehessen véghez vinni, ha a népben a faji önérzetnek csak egy parányi szikra is pislog? Lehetetlen az. Hiszen ha az "iskola" magában preservatíva lehetne az elnemzetlenedés epidemiája ellen, (mit én nem hiszek - majd alább), hát 130 füst nem elég arra, hogy egy magyar népiskolaja, egy magyar papja, vagy egy magyar mestere legyen? bár szegény, mint szegény az oláh pap, az oláh mester, de magyar. Ha nem volt, azért nem volt, mert nem volt a népben a faji önérzet. Hanem nem ezen eszmerendben van annak a borzasztó metamorphosistnak a kulcsa. Iskola nemléte, pap, ki a templomot magtárnak használja (alkalmasint, mert nem volt kinek papoljon), hét hivatalú «mester» (ki nem tanít, mert nincs, a ki taníttatni kívánjan), ilyen szörnyátalakulást egy nemzedék idején nem idézhet. Megmondom én látatlanba, hogy mi idézte azt elé. Az, hogy a 130 füst közül 120 gazdájának örököse oláh leányt vett s az oláh természetesen oláhhá tette 120 háznál a családi életet; oláhhul dalolta álomba gyermekét; oláh szóval kisérte anyai csókjait, s oláh szóval csalta ki a gyermek ajkáról az hangrebegést - s az oláh anya gyermeké természetesen oláh ember lett. A házi tüzhely s nem az iskola a nemzetiség szentegyháza, s a az anya, annak papnéja, kinek keze alatt a nemzetiség Vesta tüze ki nem

---

alhatik. Ennek erejével nem birkózhatik iskola, s a hol (helyben maradó népnél) az iskola nyelve a házi tűzhely nyelvével ellentétbe jő, ott okvetlenül az iskola húzza a rövidebbet. Vett volna az a 130 füst-örökös oláh helyett 130 magyar leányt és a bünös rendszer minden átka s minden elhanyagoltatás daczára most is 130 magyar család lagná azt a szerencsétlen helységet.” (Kossuth és Erdély ügye. Bevezetéssel ellátta és az Erdély-részi Magyar Egyesület javára közzéteszi Hermann Ottó; Budapest, 1886.)

⁹³ **Octavian Goga** (1881-1938): román költő, drámaíró, miniszter (1919–1920, 1926), a Román Királyság miniszterelnöke (1937–1938). Ady Endréhez fűződő barátsága rövid, intenzív és súlyos nézeteltérésekkel tarkított volt. Goga a magyar romantikáért rajongott és Petőfiért, Ady Endrével viszont megszületett a magyar irodalomban a modernség. Konfliktusuk sem etnikai, sokkal inkább világnézeti különbségekben gyökerezett, heves irodalmi vitájukban pedig esély sem volt a megegyezésre, hiszen Goga a modern magyar irodalmat támadta. Mégis az irodalom volt az, amely megtartotta barátságukat, amely miatt kölcsönös tisztelet alakult ki közöttük. Goga jelentős műfordító is volt, fordított Petőfit, Adyt, sőt az ő nevéhez fűződik Az ember tragédiájának román fordítása is. 1912-ben a magyar hatóságok több cikkéért nemzetiségi izgatás vádjával elítélték, két hónapos büntetését a szegedi börtönben kellett letöltenie. Ady, aki a román-magyar közeledés lelkes támogatója volt, előbb levélben biztosította támogatásáról, majd újságcikkben védte meg Gogát, aki kiszabadulása után, 1913-ban nem bírt szó nélkül elmenni a kultuszminiszter nacionalista parlamenti felszólalása mellett, melyben azt hangsúlyozta, hogy Magyarországon csak és kizárólag a magyar kultúrának van helye. Goga válaszul hasonlóan nacionalista hangvételű cikket írt a magyar irodalomról. Írásában Adyt és a Nyugatot is lezsírdozta, és a magyar nemzeti irodalom végének örvendezett. Ady a vádaskodások okát Goga irigységében vélte megtalálni; mint válaszcikkében írta, Gogának az fájt, hogy Magyarország mindig közelebb volt Európához, mint Románia. Szerinte a román irodalom nemzeti, és ezért egyszínű, míg a magyar kozmopolita, sokszínű, és ezt a sokszínűséget a románok egyelőre nem értik.

Goga 1914-ben Bukarestbe költözött, Erdély elcsatolására buzdított, belépett a román hadseregbe. Távollétében mint osztrák-magyar állampolgárt hazaárulásért halálra ítélték. Ady 1915-ben, a *Világban* újabb cikket hozott le: „Goga Octavian nevezetű barátommal aligha szoríthatok már és még az életben kezét, holott ez nekem fáj. (...) Megértem esetleg azt is, hogy nációja egy rettenetes nagy kérdést kapott, s erre a megfjéjtést az óromantikusk Goga Octaviának adják”. A levelezés itt lezárult, Goga Párizsba utazott, és mire hazatért, Ady Endre már halott volt. Sírjára koszorút vitt, és igyekezett ápolni a költő emlékéit. Ady halálának ötödik évfordulójára ünneppsorozatot szerveztek az akkor már Romániához tartozó Zilahon és Érmindszenten. Részben Gogának volt köszönhető, hogy a megemlékezést engedélyezték. A csucsai kastélyt, ahol Ady feleségével majdnem két évet töltött, Octavian Goga megvásárolta, és visszaszerezte az elhurcolt berendezési tárgyakat is. Nehéz azonban elképzelni, hogy Goga a birtok megvásárlásával jelképes győzelmet kívánt aratni Ady Endrén, mivel amikor Ady szüleinek birtokát a román agrártörvény értelmében ki akarták sajátítani, és így mindenüket elvesztették volna, Goga erről értesülvén törvényt hozatott, amely ezt az egy birtokot mentesítette az agrártörvény alól. (Forrás: Németh Niki: „...az Isten csak egyet teremtett a magyarság javára, a zsidót”; *Nyelv és Tudomány*, 2011. december 1.)

⁹⁴ „Az ardói egyházra vonatkozó adatot 1513-ból ismerjük. Az akkor írott közjegyzői oklevélben megemlégtünk, hogy a templom Mindenszentek oltárának János pap, a Szent Mihály oltárának pedig István pap volt az igazgatója, -a jelenlegi templomot említi. Figyelembe véve az egyik oszlopon lévő, kőbe vésett Drágffy címet, és tudva azt, hogy 1495-ben Jakcsi Ferencz a leleszi konvent előtt Ardót is átadta Drágffy Bertalan erdélyi vajdának, méltán tekinthetjük Drágffy Jánost, Kraszna vármegye főispánját építtetőnek, és 1506-ot a templom építési idejének”. (Petri Mór: Szilágy vármegye monographiája III.: Szilágy vármegye községeinek története (Budapest, 1902.)

⁹⁵ **Debreczeni László** (1903-1986): művészettörténész, műkritikus, grafikus. Tanulmányait a kolozsvári közép fokú technikumban végezte 1923-ban, majd népművészeti és építészettörténeti tanulmányokat folytatott. 1928-1944 között az Erdélyi Református Egyházkerület megbízásából az egyházi építészeti emlékek és műtárgyak összeírásával, felvételezésével, műemléképületek gondozásával, épülettervezéssel foglalkozott. 1945-től 1948-ig hadifogoly. 1949-től a kolozsvári Magyar Művészeti Intézet, majd a Ion Andreescu Képzőművészeti Intézet műszaki felelőse, 1955-től nyugalomba vonulásáig lektora: népművészetet, ábrázoló mértant és perspektívát tanított. Az 1950-es években az országos műemlék összeírás kolozsvári munkálatainak egyik szervezője és irányítója volt; eredményeiről a Kelemen-emlékkönyvben (1957) számolt be. Első írása 1924-ben jelent meg az Ifjú Erdélyben. Az Erdélyi Fiatalok egyik alapítója, mindvégig főmunkatársa. Műemlékvédő, restauráló és építészeti tervező munkáját, népművészeti megfigyeléseit mindenkor írásban és rajzban elemzi és magyarázza, megnyitva mind a maga

---

nemzedéke, mind az utódok számára Erdély sajátos művelődéstörténeti és népi hagyományait. Így született meg rajzolt képes albuma, az Erdélyi református templomok és tornyok (1929), melyből angol és német kiadás is készült. Akárcsak építészeti tevékenységében, grafikai munkásságában is Toroczkaí Wigand Ede, Kós Károly és Kozma Lajos építész-grafikusok követője; tudatosan kifejlesztett "erdélyi" stílusban illusztrálja Dsida Jenő Leselkedő magány (1928) és Vajda István Tengersizem (1929) c. verskötetét s készít el könyvcímlapokat, folyóirat-fejlcéket, számos ex librist. A Szilágysági Református Naptárban (Zilah 1933-39) sorozatosan mutatja be a Partium népi építő- és faragóművészetét. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

⁹⁶ „A szilágysági falvakban, akárcsak más vidékeken, a szövés éppen úgy hozzátartozott a ház asszonynépének munkájához, mint a kenyérsütés. Éppen ezért, ahogyan minden háznál megvolt a sütökemence, úgy megvolt (...) a szövőszék, teljes felszereléssel. (...) Szilágyságban általában elég kevés szövősfajta járt, de azokkal a legváltozatosabb anyagokat tudták előállítani. Mindössze két, három és négy nyüsttel szöttek és orsóhegygel vagy dohányfüzötűvel szedték a mintás darabokat.

1. Kétnyüstös szöttesek: a kettős vásznak, s minthogy a gyapjút nemigen dolgozták meg, a rongyszőnyegek.
2. Háromnyüstös sima szöttek.
3. Négynyüstös szöttesek: a négyes, a fenyőágas és a barackmagos anyagok.
4. Mintásanyagok: három- és négynyüstösök.
5. Szedettes szöttesek: bársonycsíkos és orsóhegyre szedettek. (...) A szedésses szötteseket Szilágyságban dohányfüzötűre vagy orsóhegyre szedik, s aztán a borda megett vászontekerő vesszőkre teszik. A legegyszerűbb a bársonycsíkos fogása, ezt, ha kisebb, csak két vetéllővel szövik. Egyikbe piros fejtőt, a másikba fehér vagy sárga gyapotot tesznek, s két lábítóra a pirosat, a másik kettőre a fehérét ötik, s így fogazzák. Ha nagyobb fogat akarnak, akkor orsóhegyre fölszedik, s egy vesszőcskét dugnak a szála alá. Mikor a pirosat ötik, a vesszőt fölemelik, s annak a nyomán lökik a vetéllőt. A cifrább szedéseknél ahány mintasor, annyiszor szedik fel, s annyi vesszőcskét dugnak a nyüstök mögé. A szedetteseket régen, amíg még nem járt a bársonycsíkos, két nyüstbe fogták. Emlékezet szerint kb. nyolcvan- kilencven éve a bársonycsíkosat fogják a leggyakrabban, de szövik, szöttek fenyőágas, még sáhos [hosszanti csíkos, magából-mintás] szövésbe is”. (Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő: Szilágysági magyar népművészet; Bukarest, 1974).

⁹⁷ **Banner Zoltán** (sz. 1932.): művészettörténész, író, szerkesztő, előadóművész. Középiskoláit Szatmárban, történelem szakos tanulmányait a Bolyai Tudományegyetemen végezte. 1958 óta az *Utunk* szerkesztője. Az *Igaz Szóban* arcképsorozata, majd a *Kriterion* kiadásában kismonográfiái jelentek meg neves erdélyi magyar és román képzőművészekről. Egyes művészettörténeti tanulmányait a *Korunk*, a pécsi *Jelenkor* és a budapesti *Művészet* közölte. Versmondóként a magyar és román irodalom mai nagy alkotóinak életművéből válogat. 1963-ban Bartalis János, 1964-ben Nicolae Labiş, 1965-ben Horváth Imre, 1966-ban Lucian Blaga és Dsida Jenő költészetét mutatta be, 1970-ben Szarvasének címmel Bartók-élelműsört adott elő, többek közt Juhász Ferenc, Szilágyi Domokos verseivel. A Petőfi-évforduló alkalmával 1973-ban országzerte szerepelt s a 100. előadást is elérte Petőfi a hídon című műsorával. Csillagfaragók című esszé- és dokumentumkönyve (1972) az újjászülető erdélyi népi és naiv művészetéről szól. 1988-ban áttelepült Magyarországra és a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum munkatársaként működött 1999-ig, fő kutatási területe a 20. századi erdélyi festők művészete. Az Új Aurórárt majd 1991 után a Sodrást szerkesztette, 1994-1997-ben a békéscsabai Körösi Csoma Főiskola vizuális nevelési tanszékének vezetőtanára volt. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

⁹⁸ **Kriterion Könyvkiadó:** bukaresti központtal és kolozsvári fiókszerkesztőséggel 1970-ben jött létre a többnyelvű nemzetiségi könyvkiadás zavartalan biztosítása érdekében. Szakítva a szépirodalmi centrikussággal, átfogó kiadói programot dolgozott ki. Az irodalmi örökség és a kortárs irodalmi termés mellett a népköltészeti és népművészeti, valamint a tudomány- és politikatörténeti alkotásokat is felvette profiljába. A román–magyar közös könyvkiadási egyezmény keretében jelentős szerepet vállalt a romániai magyar irodalom magyarországi közvetítésében is, egyúttal lehetőséget adott arra is, hogy a klasszikus és kortárs világirodalom számos, magyarul már megjelent alkotása a romániai magyar olvasókhöz is eljusson. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

⁹⁹ **Domokos Géza** (1928-2007): író, műfordító, szerkesztő. A középiskolát Sepsiszentgyörgyön, a Székely Mikó Kollégiumban végezte, majd egy évig a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem filológus hallgatója volt, innen Moszkvába került, 1954-ig a Makszim Gorkij Irodalmi Intézetben Pausztovszkij tanítványa. 1961-től az Irodalmi

---

Könyvkiadó nemzetiségi részlegének főszerkesztője, 1968-69-ben az *Előre* főszerkesztő-helyettese, 1970-től a Kriterion Könyvkiadó igazgatója. Közben az ifjúsági mozgalomban, az országos művelődési élet fórumain töltött be felelős funkciókat. Írói munkásságát útijegyzetekkel, riportokkal kezdte, de írt elbeszéléseket, kritikát is. A klasszikus orosz és szovjet irodalmat tolmácsoló műfordításokkal és esszéikkel egy korszerű irodalomkonceptió kialakításában játszott szerepet. Szerkesztői munkájából az első szakaszban kiemelkedik az Ifjúmunkásnál kifejtett tevékenysége a romániai magyar irodalom megújulásáért-megfiatalodásáért. Az Irodalmi Könyvkiadónál töltött évek alatt útra indította a Romániai Magyar Írók, a Horizont, a Forrás sorozatot. Majd a Kriterion Kiadót emeli – annak igazgatójaként – az ország határain túl is ismert, fontos művelődéspolitikai hivatást teljesítő nemzetiségi fórummá. Két forgatókönyvéből is készült film: az Utak (1972) c. filmriportban Kovászna megyét mutatta be, a Minden kényszer nélkül (1974) c. játékfilmben pedig, amely elnyerte a Filmművészeti Szövetség díját, egy vegyesházasság történetén keresztül a román-magyar együttélés alapproblémáit vetette fel. Elnökletével került sor Gyergyószárhegyen 1980 júniusában a Kriterion írótábor tanácskozásaira, melyeken a marosvécsi találkozók korszerű folytatásaként magyar és román írók a magyar-román irodalmi kapcsolatokat s a romániai magyar irodalom alapvető kérdéseit vitatták meg. A román diktatúra bukása után az RMDSZ alapítója és első elnöke lett. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

¹⁰⁰ **George Sbârcea** (1914-2005): zongorista, zeneszerző, zenetörténész, újságíró, író, műfordító, diplomata. Édesapja IV. Károly császár utolsó háziörvosa, édesanyja a román ortodox egyház első vallási vezetőjének, Elie Miron Cristea pátriárkának, Románia miniszterelnökének húga volt. A harmincas évek kezdetétől Kolozsvárt élt a Gheorghe Dima Zeneművészeti Konzervatórium hallgatójaként s jogi tanulmányokat folytatva. A harmincas évek végén a bukaresti Alhambra Színház zeneszerzője volt, majd a dalai láma szellemi tanítványaként két évet töltött Tibetben. Személyes kapcsolatban volt a 20. század kiemelkedő íróival és művészeivel (Romain Rolland, Pirandello, Enescu), közeli barátja volt Dsida Jenő, Mircea Eliade, Ionesco és Emil Cioran. 1940-45 között magas rangú román diplomáciai megbízatásai voltak. 1940-ben Románia finn nagykövetségként Helsinkiben tiltakozott Bukovina és Besszarábia Szovjetunióhoz csatolása ellen. 1942-ben Mussolinivel és Hitlerrel készített interjút, amelyek bejárták a világsajtót. 1945-ben országos elfogatási parancsot adtak ki ellene. 1946-ban letartóztatták, s a román Népbíróság tizenöt év szigorított fegyházbüntetésre ítélte szovjet-ellenes tevékenységéért és a «demokratikus eszmények elárulásáért». Nyolc évet töltött a szamosújvári, a nagyenyedi és a jilvai börtönökben. A külföldi nagykövetségek közbenjárására 1956-ban szabadult. A Romániai Írószövetség vezetőségi tagja, a Román Televízió főszerkesztő-helyettese, a kolozsvári Tribuna című román irodalmi folyóirat szerkesztője volt. A hetvenes évektől gyakran közreműködött a Román Televízió román, magyar és német nyelvű adásaiban. 1989-ig a Kolozsvári Állami Magyar Színház és a Kolozsvári Állami Magyar Opera számos előadásán fellépett. Karácsony Benő és Füst Milán műveit fordította román nyelvre. A Kriterion gondozásában jelent meg Befejezetlen emlékirat. Magyar írókról és művészekről (1971), Szép város Kolozsvár (1980) és A bécsi keringő meséje (1983) című műve. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/George_Sb%C3%A2rcea)

¹⁰¹ „Papp László püspök programja már teljesen egyszerű és egyértelmű: az egyháznak azonosulnia kell az állami törekvésekkel. (...) Az egyházkerület életét a püspök már a közösségi döntéshozás látszatát sem igyekezve fenntartani, egyszemélyes, gyakran be sem jelentett csak végrehajtott döntésekkel irányította. Az 1982-től meghirdetett jelszó a lelkipásztori és gyülekezeti szabadság maradékát is eltiporta: „az egyházi közérdek mindenek felett”. (Molnár János előadása a Királyhágómelléki Református Egyházkerület fennállásának 85., újjáalakulásának 15. évfordulója tiszteletére rendezett egyhetes nagyváradi rendezvénysorozaton, 2005.; idézi Barnóczki Anita, <http://www.tirek.hu/srl/cikk/336/>)

„A diszlokációs törvény visszautasítása ellenére, lelkeszi körében gátlástalanul alkalmazza azt. Számtalan lelkipásztort "száműzött" szolgálati helyéről, sőt még püspöksége területéről is. Fegyelmi és adminisztratív módszerekkel teszi lehetetlenné hivatástudó vagy neki ellentmondó beosztottai helyzetét, sőt nem ritkán az államvédelmi és rendőri hatóságokat is rájuk küldi, míg azok kénytelenek engedni az 'áthelyezésnek'. Papp László gyülekezetek tucatjait mondatta le törvényes választójogukról, az ellenálló gyülekezeteket pedig 'büntetésből' évekig pap nélkül hagyta”. (Erdélyi Magyar Hírügynökség: Összegző jelentés a protestáns egyház helyzetéről (Nagyvárad, 1985. január 3.); <http://www.hhrf.org/dokumentumtar/irott/emh/1985.001.pdf>)

¹⁰² „Az állam és a párt a Kultuszdepartament megyei szervein, pontosabban a megyei kultuszinspektorokon és az állambiztonsági szerveken (securitate) keresztül készítetik „közreműködésre” az egyházi szolgákat. Az újabb kori

---

egyház történetét ebből a szempontból nyugodtan nevezhetnénk az állambiztonság és az egyház kapcsolatait történetének is. Az egyházi hierarchia legmagasabb fokától a legalacsonyabbig mindenütt állandó jelenvaló valóság a „szekus”, az inspektor, ill. informátor (besúgó). A püspökök mindennapi munkatársaik, a belbiztonsági megbízott és az inspektor nélkül egy lépést sem tesznek. És báb-mivoltukban, gyengeségükben, tudatlanságukban - sajnos - igénylik is ezt az egyházra nézve áldatlan közreműködést. Információkat szolgáltatnak nekik, „tanácsokat”, indikációkat kérnek tőlük, és teljes mértékben kiszolgáltatják nekik egyházukat, és nem egy esetben papjaikat. A közegegyházban sem jobb a helyzet. Nincs olyan gyűlés, értekezlet, magasabb szintű egyházi összejövetel, ahol az állami megbízottak ne volnának jelen. Elmaradhatatlan hozzászólásaikkal, „útbaigazításaikkal” megfélemlítik, és igyekeznek kordában tartani a papságot”. (Tökés László: A református egyház helyzete Erdélyben; *Ellenpontok*, 1982. 4. sz.)

¹⁰³ **Nógrádi Béla** (1927-2002): református lelkész, esperes. Szatmárnémetiben, a Kölcsey Gimnáziumban érettségizett, majd elvégezte a kolozsvári Teológiai Fakultást. A Koltó-katalini Egyházközségben végzett lelkészi szolgálat után 21 évet töltött esperesként, majd egyházkerületi főjegyzőként a Nagybányai Egyházmegyében. 1989 után Nagybányán templomot és két lelképásztori lakást épített. 1997-ben Pro Ecclesia életmű díjat kapott. (Varga Károly): Nt. Nógrádi Béla nyugalmazott esperes koporsója mellett; *Bányavidéki Új Szó*, Nagybánya, 2002. dec. 28.)

¹⁰⁴ **Securitate** (Departamentul Securității statului azaz Állambiztonsági Osztály): a román kommunista diktatúra titkosszolgálat volt. A világ 1987-ben ismerhette meg működését, amikor a román kémiszervezet (DIE) korábbi vezetője, Ion Mihai Pacepa tábornok, aki 1978-ban Nyugatra szökött, *Vörös horizontok* címmel könyvet adott ki a szervezetről. A Securitatet 1948-ban – szovjet mintára és az első időszakban szovjet belügyi tisztek vezetésével – alapították Országos Népbiztonsági Igazgatóság (Direcția Generală a Securității Poporului – DGSP) néven, 1951-ben, 1967-ben, 1972-ben és 1973-ban átszervezték. Fő feladatát, a kommunista rendszer céljainak megvalósítását veszélyeztető „belső ellenség” felkutatását és kiszorítását viszonylag kis létszámú hivatásos stábbal, de példátlanul széles – a hetvenes évek végére több százezer – besúgó hálózattal látta el. (Forrás: Dennis Deletant: A román állambiztonság szervezeti felépítése és működése, 1944–1989 (1-2. rész); In: *Betekintő – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata*, 2011/4. és 2012/1. szám; http://www.betekinto.hu/2011_4)

¹⁰⁵ **Kerekes Tóth Erzsébet** (1928-2011): előadóművész, népdalénekes. A Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet utolsó kolozsvári évfolyamán, 1954-ben szerzett színészdiplomát. Pályáját a romániai Állami Székely Színház marosvásárhelyi színésznőjeként kezdte, majd az Állami Székely Népi Együttes, későbbi a Maros Művészegyüttes vezető énekeseként, több éven át igazgatójaként folytatta tevékenységét. Négy éven át igazgatta a Marosvásárhelyi Állami Bábszínházat. 1958-tól kezdődően éveken át a marosvásárhelyi, kolozsvári, bukaresti és a budapesti Kossuth Rádió munkatársa volt. A Magyar Rádió Ezüsttoll díjasa, a Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti keresztjének kitüntetettje, a Magyar Kultúra Lovagja, Marosvásárhely díszpolgára volt. (Forrás: http://fidelio.hu/folk/hirek/elhunyt_kerekes_toth_erzsebet)

¹⁰⁶ **szapulás**: a mosásnál a szennyes ruhát nedvesen kádba, sajtárba rakják, tetejére durva szövésű vásznat terítenek s ebbe szitált fahamut tesznek. A kádat, amelynek az alján lyuk van, lábra állítják, a lyuk alá kis dézsát helyeznek, s felülről a hamura forró vizet öntenek. A lúg átjárja a ruhát, majd alul kifolyik. Ezt a lúgot ismét felforrósítják s a hamura felöntik. Egész napon át így öntözik forró lúggal a ruhát. Ezt a mosási módot nevezik szapulásnak Észak-Dunántúlon, a Kisalföldön, Tiszántúl északi részén és Erdélyben. A kilúgozott ruhából lehetőleg patak, folyó, tó tiszta bő vizében mosósulyokkal verik ki a lúgot: a gyakran vízbe mártogatott vászonneműt lapos terméskövön vagy négy lábú mosószekeken addig sulykolják, amíg szürkés, lúgos levet ereszt. (Magyar Néprajzi Lexikon)

¹⁰⁷ A csíkszentimrei Fodor István 1627-ben Bethlen Gábortól nyert nemességet. Az 1764. évi, a csíki és háromszéki székely lakosság határőrezredekre szervezésére vonatkozó rendelet a csíkszentimrei Fodor-családot a huszár családok közé sorolja. A három ágra szakadt család sarja Fodor István, aki a 19. század első felében Szamosardón a falu legfőbb birtokosa volt. A Fodor-család három generációt élt meg Szamosardón. Fodor István fia, Elek 1867-1872 között közép-szolnoki szolgabíró és királyi tanácsos volt, s öutána lánya, Blanka örökölte a birtokot és a falu közepén épült kastélyt. E kastély megmaradt részében van ma az iskola bentlakása. (Források: <http://zoldfak.ro/index.php/csikszentimre/toertenelem>, <http://hu.wikipedia.org/wiki/Szamosard%C3%B3>)

¹⁰⁸ 1949. május 25-én a Román Munkáspárt Központi Vezetőségének Politikai Irodája határozatot hozott a Duna-Fekete-tenger csatorna építéséről. Az 1953-ig folyó építkezést főleg politikai foglyokkal folytatták. Az 1950. január 14-i 2-es számú pártdekrétum kötelezővé tette a munkaszolgálatot, országosan 3886 munkatelepet hoztak létre, hogy 1961-ig felépítsék a teljes infrastruktúrát, létrehozzák az ország nehéziparát és megnöveljék a bányák termelését. Legrosszabb mind közül a Duna-csatorna volt, ahol 40 ezer ember dolgozott, és ezrek haltak meg, hogy felépüljön a vízierőmű. Huszoneves fiúkat vittek el robotra, mert magyarok, kulákok, ügyes iparosok, polgári származásúak vagy pusztán politikailag nem megfelelő románok voltak. A Duna-delta egykori hírhedt politikai fogolytáborából és kényszermunkatelepéről is kevesen kerültek haza. Körülbelül százezer ember halt meg Románia különböző fogolytáborában 1950-1964 között. (Források:

http://www.dunatv.hu/otthon/kenyszermunka_romaniaban.html;

<http://udvardy.adatbank.transindex.ro/index.php?action=helymutato&helymutato=938>)

¹⁰⁹ Arról, hogy Bíró János lelkész 1945 után deportálták, nem találtam dokumentumot, azonban Papp Lajos gyűjtése szerint (közelebbi dátum nélkül) azon szilágyságiak egyike volt, akiket 1919-1941 között ért üldöztetés, "akik a trianoni békeszerződés embertelen következményeinek váltak hősvé". "Bíró János ref. lelkész Szilágycseh: három hónapig embertelen kínzásokat kellett elviselnie, majd tizenöt évi kényszermunkára ítélték". (Erdély legszomorúbb korszaka 1919-1941; Szilágysági Polgári Lap, 2007. október 22., szerkesztőségi cikk)

¹¹⁰ **Király Károly** (sz. 1930.): közgazdász, újságíró, romániai magyar politikus. Mint a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának alelnöke 1977. jún. 2-án kelt és Ilie Verdeț miniszterelnökhöz intézett levelében tiltakozott a Tanácsban tapasztalható visszasságok ellen, s visszautasította azt a hivatalos állítást, hogy a nemzetiségi kérdés Romániában "véglegesen megoldott". Ettől kezdve sorakoznak beadványai Románia legfelsőbb állami és pártvezetőihez, melyekben leleplezi és elítéli a nemzetiségek erőszakos asszimilációjára törekvő "homogenizálás" államnemzeti törekvéseit. Ezekkel magára és a tárgyalt problémákra vonta nemzetközi fórumok figyelmét is. Az államfőhöz intézett felelősségre vonó személyi levelét 1987-ben a Szabad Európa Rádió is beolvasta.

Király Károly 1955-1957 között a moszkvai Komszomol Főiskola hallgatója volt, ezután Maros-Magyar Autonóm Tartomány IMSZ-szervezetének (1957-65), majd 1968-tól Kovászna megye pártbizottságának első titkára. A bukaresti Gazdaságtudományi Akadémián közgazdász szakképzettséget szerzett (1970). A nemzetgyűlés és az államtanács tagja, 1972-ben szembekerült a Ceaușescu-kurzussal és lemondott állami és párttisztviseléséről. Ekkor kényszerlakhelyre száműzik: Karánsebesen, majd Marosvásárhelyen közgazdasági hivatalvezető, végül a meggyesfalvi konzervgyár igazgatója (1978-89). Az 1989-es fordulat után a Nemzetmentési Front tanácsának alelnöke (1989), Kovászna megye szenátora, a szenátus alelnöke (1990), de amikor 1991. nov. 21.-én a román parlament elfogadta az ország új alkotmányát, a nemzetiségi kérdés megoldásának hiányos megfogalmazása miatt megtagadta a szavazáson való részvételt, mire megfosztották szenátusi mandátumától. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

¹¹¹ Ilie Verdeț (1925-2001): román kommunista politikus, 1979-1982 között Románia miniszterelnöke.

¹¹² 1978. január 6-án adta át a Parlamentben Cyrus Vance amerikai külügyminiszter a magyar Szent koronát a koronázási jelvényekkel együtt a magyar nép képviselőinek. A koronát és a jelvényeket restaurálás után a Nemzeti Múzeumba vitték, két évtizeden át itt állították ki. 1999. december 21-én az Országgyűlés elfogadta a Szent Koronáról szóló 2000. évi I. törvényt, melynek értelmében a Szent Koronát 2000. január 1-jén – a jogarral és az országalmával együtt – a Parlament kupolacsarnokába szállították át.

(Forrás: http://museum.hu/k/A_Szent_Korona_tortenete)

¹¹³ Tompa Mihály: Levél egy kibujdosott barátom után (1851)

¹¹⁴ Dávid Antal: Erdély nagy romlása I-III. (regény, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1977): történelmi regény a 16-17. századi Erdélyről. A regény cselekménye Báthory Zsigmond és András bíboros uralkodásának éveitől addig követi Erdély történelmét, míg Bocskai István nemzeti összefogással és a török porta segítségével kiúzi a fejedelemségből a Habsburgokat és a velük szövetséges hódítókat.

---

¹¹⁵ **Vitéz Mihály** (1557-1601): Mehedinți bánja, fejedelmi asztalnok és Craiova bánja, Havasalföld, Moldva és Erdély fejedelme. 1599 október 15-én megtámadta Erdélyt, majd a sellenberki győztes csata után (október 28.) bevonult Gyulafehérvárra, ahol november 26-án erdélyi fejedelmmé választották. A következő évben Moldvát is megszerezte kiűzve onnan a lengyeleket, ezután azonban az anarchiát megelégedő rendek Giorgio Basta kassai főkapitányt hívták be ellene. 1600 február 9-én Mihály visszautasította I. Rudolf Erdély átvételére vonatkozó kívánságát, de a lengyel csapatoktól elszenvedett vereségek után Prágába menekült és ismét megnyerte Rudolf kegyét. A császár visszaküldte Erdélybe, ahol Basta generális oldalán harcolt Báthory Zsigmond ellen. Goroszlónál 1601. augusztus 3-án egyesült seregük vereséget mért Báthory csapataira, győzelmük után néhány nappal azonban a generális fölöslegessé vált szövetségesét vallon zsoldosaival megölette. (Forrás: <http://tortenelemklub.com/magyar-toertenelem/toeroek-idk-1526-1699/38-erdely-fejedelmei-1541-es-1660-koezoett>)

¹¹⁶ **Ticu-törvény:** A Constantin Ticu Dumitrescu szenátor által 1998-ban benyújtott, többször módosított, 1999. októberében törvényerőre emelkedett 187/1999. számú román törvényt nevezik Ticu-törvénynek, amely a volt Securitate dekonspirációját, iratanyagainak nyilvánossá tételét és az állampolgároknak azt a jogát foglalta törvénybe, hogy a rájuk vonatkozó Securitate-dossziéba betekinthessenek. A törvény elfogadásával egy időben hozták létre a Securitate Archivumát Tanulmányozó Országos Tanácsot (CNSAS). „Az 1998-ban elfogadott Ticu-törvény”, a politikai rendőrség kötelékében dolgozottak nevének nyilvánosságra hozatalának kérdését illetően, nem szolgált a felelősségre vonást illetően határozott jogalappal, csupán a választások alatt a jelöltekről szóló minősítést kiállító testület felállítását oldotta meg. A vizsgálendő személyek ilyen minőségének feltárását megalapozó dokumentumok nagy része, minden jogi előírás ellenére 2005-ig a Securitate” jogutódját képező szervek birtokában maradt”. (Lönhardt Tamás: A Tismăneanu-jelentés néhány vonatkozásáról. *Magyar Kisebbség*, 2008. 45-46. szám)

¹¹⁷ Molnár János: Szigorúan ellenőrzött evangélium 1-2. (Nagyvárad: Partium Kiadó, 2009-2010) Első kötete a kommunista Románia egykori politikai rendőrsége, a Securitate munkájába nyújt betekintést, több, az egyház berkeiben tevékenykedő megfigyelt személy, besúgó, illetve szekus tiszt nevét fedve fel. A négy száz oldalas, tetemes dokumentummásolattal ellátott kötetből kiderül, hogy a kommunizmus idején az erdélyi református egyházban dolgozók kétharmada meghurcolt, meggyötört ember volt, egyharmaduk viszont „cinkos, besúgó volt, aki 1989 után is folytatta vagy folytatja káros tevékenységét” – fogalmazott Tőkés László a könyv erdélyi bemutatóján. (Forrás: http://www.emlekpont.hu/programok/programok/szigoruan_ellenorzott_eva.html)

¹¹⁸ **Kanizsai László** (1936-2010): református lelkész. Tanulmányait többek között Szatmárnémetiben, Mikolában, Nagybányán folytatta. A kolozsvári Teológiai Intézet elvégzése után 1961-ben Szilágykémerre nevezték ki segédlelkésznek, majd lelkésznek. Tizenhárom év szolgálat után Szilágycsehben lett lelkész, majd 1988. december elsejétől lelkésznek nevezték ki a szatmárnémeti Lánchos templomba, ahol 2004-ig, nyugdíjba vonulásáig szolgált a közösséget. Az ő – és felesége, Papp Ildikó – nevéhez fűződik a Szatmár-Lánchos Egyházközség 1882-ben alapított kórusának újjáalakítása, a dalárda újraszervezése 1990-től. (Forrás: http://www.szatmar.ro/Eltemettek_Kanizsai_Laszlot/hirek/31773)

¹¹⁹ **Lánchos templom:** Szatmárnémeti legrégebbi és legnagyobb református temploma. 1788 és 1807 között épült klasszicizáló késő barokk (copf) stílusban. Nevét a templomot körülvevő alacsony lánckerítésről kapta, amit később az épület előtt húzódnó térre is kiterjesztettek. Szatmárnémeti második legnépesebb református egyházközsége tartozik hozzá (Szatmár-Lánchos Egyházközség), de a valóságban ennél jóval több református hívő látogatja időszakosan, főként a jelentősebb egyházi ünnepeken. Húsvétkor és karácsonykor az egyházközséghez szorosan nem kötődő szatmárnémeti reformátusok többsége is a Lánchos templomot keresi fel. (Forrás: <http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=268#tortenet>)

¹²⁰ Papp László nagyváradai református püspök „Päun” (Páva) fedőnéven, személyzeti tanácsosa, Eszenyei Gyula pedig „Felszegi” fedőnéven volt a Securitate ügynöke. (Forrás: Molnár János: Az aradi állásfoglalás a magyar-román kapcsolatok és a „Vasile-dosszié” tükrében; Partium Kiadó, 2008.)

¹²¹ **Tőkés László** (sz. 1952): református lelkész, püspök, egyházi író. 1975-ben a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben szerzett lelkészi diplomát. 1975-től Brassóban segédlelkész, majd Zernyesten helyettes missziós lelkész. 1977–84 között dési lelkészként részt vett a város művelődési és közéletének megszervezésében, ennek során került

---

először összeütközésbe a város fellendülő magyar szellemi életét rossz szemmel néző államhatalmi szervekkel. 1979-ben levélben tiltakozott D. Papp László nagyváradi püspök Illyés Gyulát megbélyegző megnyilatkozása ellen. Részt vett az Ellenpontok című szamizdat kiadvány munkájában: Az erdélyi református egyház helyzete című tanulmánya a 4. számban jelent meg, 1983 júniusában. 1984-ben felmérést készített a református egyházat sújtó énekeskönyv- és falinaptár-hiányról s ennek következményeiről. Az állami és egyházi hatóságokkal való szembenállása miatt, az állami hatóságok nyomására felfüggesztették lelkészi állásából, majd áthelyezték a Királyhágómelléki Református Egyházkerületbe. 1986–89-ben Temesváron segéd-, majd rendes lelkész. Itt kezdődött el zaklatása 1988–89-ben az egyházi állapotokat és a falurombolást bíráló megnyilatkozásai miatt. 1989-ben az állami és egyházi hatóságok pert indítottak ellene, megpróbálták szószékétől megfosztani, majd erőszakkal a szilágysági Menyő községbe száműzték. Üldöztetése ellen védelmére keltek nemcsak hívei, hanem a hozzájuk csatlakozó temesvári románok is, ezzel kirobbantva a temesvári forradalmi megmozdulásokat, amelyek a Ceaușescu-diktatúra bukásához vezettek. 1990-ben az ideiglenes Nemzeti Megmentési Front tagja. 1991–2003 között az RMDSZ tiszteletbeli elnöke. 1990-től a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke. 1991-től a Partiumi Közlöny szerkesztőbizottságának elnöke, a romániai Református Egyház Zsinatának társelnöke; 1992-től az Európai Tiszteletbeli Szenátus tagja, a Magyarok Világszövetsége és a Magyar Reformátusok Világszövetsége elnökségi tagja, a Johannita Lovagrend tagja; 2004-től az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnöke. 2007-től az Európai Parlament képviselője. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

¹²² 1989. március 16-án a temesvári református egyházközség presbitériuma rendkívüli gyűlésén megvitatta azt a kiszivárgott hírt, miszerint Papp László püspök el akarja mozdítani Tökés László lelkipásztort. Kinyilvánították, hogy Tökést végleges lelkipásztorrá választják és megvonták a püspök áthelyezési jogát. Ennek ellenére a püspök április 1-jén – törvénytelenül – felmentette állásából Tökést, aki ezt nem fogadta el. 1989. augusztus 28-án a Kultuszdepartament (Vallásügyi Főosztály) menesztette tisztségéből Tökés Lászlót (utódát, Makay Botondot még augusztus 20-án kinevezték), ezután Papp László nagyváradi püspök szeptember 1-jével felfüggesztette állásából Tökést, aki ezt törvénytelennek tartotta. 1989. szeptember 4-én, rendkívüli közgyűlésen a temesvári református egyházközség presbitériuma törvénytelennek minősítette Papp László püspök lépését és érvénytelennek Tökés László lelkipásztor felfüggesztését.

Az 1989 tavaszi-nyári lemondatási kísérletekhez tartozik, hogy Szóczi Árpád újságíró, a kanadai székhelyű Magyar Emberi Jogok Alapítvány vezetője és édesapja pénzt gyűjtöttek Michel Clair, volt Québec tartományi miniszter és Rejean Roy, a Radio Canada riportere számára, hogy Temesváron interjút készítsenek Tökés Lászlóval. Az interjút, ami 1989 márciusában készült – és amit a román titkosrendőrség a temesvári templomban felszerelt mikrofonok segítségével lehallgatott – a Magyar Televízió Panoráma című műsora július 24-én sugározta. A Panoráma adása a nyugati térségben és Erdélyben külön e célból állított antennákkal Romániában is látható volt. Tökés az interjúban nyíltan beszélt arról, ahogy a román nép Ceaușescu alatt szenvedett, de arról is, ahogy a kisebbségeket – különösen a magyar kisebbséget – diszkrimináltak, kisebbségi jogaitak valójában eltörölve. Tökés ellen, akinek már amúgy is nagy gondjai voltak a prédikációi miatt, melyekben rendszeresen bírálta az országon belüli életszínvonalat, a kisebbségek helyzetét, az egyházi állapotokat és a falurombolást egyházi és világi perek sora indult.

(Források: Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1989; <http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=keres>, <http://eurocom.wordpress.com/2012/12/27/a-temesvari-forradalom-langjat-meggyujto-titkos-interju-tortenete-adevarul/>)

¹²³ December 15. Temesvárott híre terjedt, hogy a Securitate előkészületeket tett Tökés László kilakoltatására. A késő délutáni órákban gyülekezetének hívei – kb. 200 ember védőgyűrűbe fogták a parókiát. December 16-án a parókia őrzoinek száma tovább gyarapodott. A tüntetők – köztük románok, illetve más felekezetek tagjai – szavalókórusokban követelték a rendőrök távozását és a "Deșteapte-te române!" [Ébredj, román!] kezdetű verset énekelték. A sötétedés beállta után a belügyi alakulatok rátámadtak a tömegre. Behatoltak a parókiára, majd a templomba. Tökés Lászlót bántalmazták, majd feleségével együtt, külön-külön autóban a Szilágysági megyei Menyőre hurcolták. Ide mintegy száműzetésként, állami ösztönzésre a nagyváradi püspök a tiszteletest áthelyezte. Temesvár különböző pontjain kisebb-nagyobb csoportok gyűltek össze, akik Ceaușescu-ellenes jelszavakat kiabáltak. A megyei pártbizottság épülete előtt nagy tömeg gyűlt össze. A megmozdulásban mintegy ötezen vettek részt. (Forrás: Hóvári János: Temesvár, 1989. december; História, 1992, január)

---

¹²⁴ 1989. december 22-én reggel Ceaușescu elnöki rendelettel az egész országban rendkívüli állapotot vezetett be. Kivégeztette az ellenszegülő Vasile Milea nemzetvédelmi minisztert. A román hadsereg tisztikarának egy része szembefordult Ceaușescuval és a hozzá hű Securitate-val. A tüntető tömeg fél háromkor elfoglalta a televízió épületét, s a Szabad Román Televízió megkezdte rendkívüli adását, amelyet hamarosan átvett a Magyar Televízió, majd a világ több tévétársasága. A tömeg elfoglalta a Securitate üresen maradt központját, majd Ceaușescu rezidenciáját. A diktátor és felesége elmenekültek, pár óra múlva azonban a felkelők fogságába kerültek. Megalakult a Nemzeti Megmentési Front Tanácsa, amely Ion Iliescu-t választotta meg elnökének, tagjai közé Tőkés Lászlót is delegálták. A Román Hadsereg több alakulata átállt a forradalom oldalára. Éjfél előtt Ion Iliescu a televízióban beszédet mondott. Bejelentette, hogy eltörlik az egypártrendszert, s tavasszal demokratikus választásokat tartanak, tiszteletben tartják a nemzetiségek jogait. A Securitate-csoportok azonban folytatták harcukat, még december 25. után is – amikor a Ceaușescu házaspárt rendkívüli bírósági eljárás keretében halálra ítélték és kivégezték – súlyos harcok folytak Románia-szerte. A román forradalom győzelme december 30-án lett végleges. (Forrás: Hóvári János: Temesvár, 1989. december; História, 1992, január)

¹²⁵ 1989. december 21-én terjedt át a román fővárosra a Temesváron öt nappal korábban kirobbant kommunista-ellenes népfelkelés, a karhatalom pedig Bukarestben és több erdélyi nagyvárosban a rendszer ellen tüntető tömegbe lőtt. 1989 decemberében 1100 embert lőttek agyon Romániában, közülük 940-et a kommunista diktátor, Nicolae Ceaușescu letartóztatása után. Fél évvel később, 1990. június 13-15. között bányászok dúlták fel Bukarestet, ahol brutális módon felléptek az Iliescu által irányított akkori hatalom ellen tüntetőkkel szemben. A bányászok fellépése következtében többen életüket veszítették. Iliescu ellen éveken keresztül a katonai ügyészség, majd a főügyészség vizsgálódott, amely emberöléssel vádolta őt. 2008 októberében azonban lezárta a főügyészség az Iliescu elleni büntetőjogi eljárást, mivel nem találta megalapozottnak az ellene felhozott vádakat. (Forrás: <http://itthon.transindex.ro/?hir=20655>)

¹²⁶ Az 1930-as népszámlálási adatok alapján Erdély lakosainak 31,1%-a volt görög katolikus vallású. A kommunista hatalom 1948-ban betiltotta a Romániában 1697 óta működő görög katolikus felekezetet, vezetői közül többit bebörtönöztek, a görög katolikus egyház tulajdonát államosították vagy az ortodox egyháznak adták. 1989-ben szervezték újra a görög katolikus egyházat Romániában. (Forrás: R. Campeanu: Az erdélyi görög katolikus egyház történetének feltárására irányuló legújabb kutatási tervek. In: Véghseő T., (ed.): Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles, Nyíregyháza 2010. Collectanea Athanasiana I/3.)

¹²⁷ **Szent Mihály lova:** halottszállító saroglya, fából készült, négy lábbal ellátott eszköz, amire temetéskor a koporsót helyezték. Nevét feltehetőleg onnan kapta, hogy a kora középkortól Magyarországon is a temetők és a temetés védőszentjeként tisztelték Szent Mihályt. Katolikusok és protestánsok egyaránt használták a Szent Mihály lova kifejezést, ami ugyancsak az eszköz nagy múltjára vall. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

¹²⁸ Ady Endre: Felszállott a páva

¹²⁹ Jer27:2-12 “Így szól az Úr nékem: Csinálj magadnak köteleket, és jármot és vedd azokat a nyakadba. És küldd azokat Edom királyához és Moáb királyához, az Ammon fiainak királyához, Tírus királyához és Sidon királyához a követek által, a kik eljönnek Jeruzsálembe Sedékiáshoz, Júdanak királyához, És parancsold meg nekik, hogy mondják meg az ő uraiknak: Ezt mondja a Seregek Ura, Izráelnek Istene, ezt mondjátok a ti uraitoknak: Én teremtettem a földet, az embert és a barmot, a melyek e föld színén vannak, az én nagy erőmmel és az én kinyujtott karommal, és annak adom azt, a ki kedves az én szemeim előtt. És most én odaadom mind e földeket Nabukodonozornak, a babiloni királynak, az én szolgámnak kezébe; sőt a mezei állatokat is néki adom, hogy néki szolgáljanak. És néki és az ő fiának és unokájának szolgál minden nemzet mindaddig, míg el nem jő az ő földének is ideje, és szolgálnak néki sok nemzetek és nagy királyok. Azt a nemzetet és azt az országot pedig, a mely nem szolgál néki, Nabukodonozornak, a babiloni királynak, és a ki nem teszi nyakát a babiloni király jármába: fegyverrel és éhséggel és döghalállal verem meg azt a nemzetet, azt mondja az Úr, míglen kiirtom őket az ő kezével. Ti azért ne hallgassatok a ti prófétáitokra, se jóvendőmondóitokra, se álommagyarázóitokra, se varázslóitokra, se szemfényvesztőitekre, a kik ezt mondják néktek: Ne szolgáljatok a babiloni királynak. Mert ők hazugságot prófétálnak néktek, hogy messze vigyelek titeket a ti földetekből és kiűzzelek titeket, és elveszszetek! Azt a nemzetet

---

pedig, a mely nyakára veszi a babiloni király jármát és szolgál néki, az ő földében hagyom, azt mondja az Úr, és míveli azt és lakozik benne. Sőt Sedékiásnak, a Júda királyának is mind e beszédek szerint szólottam, mondván: Vegyétek nyakatokra a babiloni királynak jármát, és szolgáljatok néki és az ő népének, és éltek!

¹³⁰ 1989. december 17-én Temesváron a kivезényelt rendőrök, katonák, karhatalmisták a tüntetők közé lóttek, a sortűz halálos áldozatokat követelt. Ceaușescu a történetek ellenére december 18-án hivatalos látogatásra Teheránba utazott. Miután a zavargások számos városra átterjedtek, a látogatásáról december 20-án visszaérkezett Conducător a televízióban este azt nyilatkozta: reakciós körök és idegen titkosszolgálatok szervezésében huligán elemek provokáltak összeütközéseket, s az akciók egyik szervezőjeként a Magyar Rádiót nevezte meg. A Teheránból visszaérkező Ceaușescu 21-én politikai nagygyűlést szervezett Bukarestbe saját támogatására, de beszédét addig példátlan módon a tömeg megzavarta, így egy időre a tévés közvetítést is megszakították. A megzavarodott diktátor hamarjában a fizetések és a nyugdíjak emelését jelentette be, de a tömeg egy része nem oszlott fel, hanem Temesvárt és a szabadságot éltette. Délután már rendszerellenes tüntetések robbantak ki, véres összecsapásokról érkeztek hírek Aradról, Kolozsvárról, Brassóból, Iașiból, Nagyszebenből. A tüntetésekből a nap folyamán felkelés lett. (Forrás: Románia: diktatúrából demokráciába (szerkesztőségi cikk); *Szabadság – erdélyi közéleti napilap*, 2010. december 20.)

¹³¹ **Mircea Dinescu** (sz. 1950): román költő. A jelenkori román irodalom egyik markáns alkotójaként tartják számon, 1999-ben Herder díjat kapott. Költészetének első, 1989 előtti szakaszából Csiki László válogatásában és fordításában jelent meg magyar nyelvű kötet (*A jószág rémuralma*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982). A romániai rendszerváltás előtt polgárjogi fellépéséért évekig házi őrizetben élt. Az 1989-es fordulat egyik vezéralakja volt. 1989. december 22-én kora délután a bukaresti televízióban ő jelentette be, hogy Ceaușescu lemondott elnöki hatalmáról, s hogy Corneliu Mănescu volt külügyminiszter vezetésével megalakult a Nemzeti Megmentési Front. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/02200/02203/html/dinescu.htm>, Románia: diktatúrából demokráciába (szerkesztőségi cikk); *Szabadság – erdélyi közéleti napilap*, 2010. december 20.)

¹³² Papp László nagyváradi református püspök 1989. december 21-én Bukarestben tett nyilatkozata Tőkés László ügyéről az *Előre* c. napilap december 22-i számában jelent meg. Ebből idézünk. „1986 elején besoroltam kápláni tisztségbe, a Timisoarai [*temesvári*] Központi Református Parókiára, körülbelül egy esztendő múlva pedig kineveztem segédlelkésszé ugyanoda. Tőkés László akkor írásban és szóban köszönetet mondott az iránta tanúsított megértésemért. Nem sokkal besorolása után Tőkés László ugyanúgy fegyelmeztetlenkedett a felsőbb egyházi fórumokkal szemben, durván megszegve a Romániai Református Egyház szervezési és működési szabályzatainak előírásait, valamint a román állam törvényeit, a román államét, amelynek honpolgára. Ilyen értelemben felvette a kapcsolatot külföldi politikai körökkel, rádió- és televízióállomásokkal, rágalmazva, és tendenciózusan állítva be országunk realitásait, és ugyanakkor, az ő közvetítésével juttattak külföldre különböző, Romániával szemben ellenséges anyagokat. E cselekmények miatt, amelyek összeegyeztethetetlenek lelkészi státusával, sőt, lelkésszé avatása alkalmával letett esküjével, miszerint lojális lesz az országhoz és egyházához, az Oradeai Református Püspökség, hogy mint lelkészt megmentse, úgy döntött, Tőkés Lászlót Timisoaráról áthelyezi a mineui [*szilágymenői*] parókiára. Az áthelyezés következtében a lelkésznek kötelessége lett volna elhagyni az egyházhoz tartozó papi lakot (szolgálati lakást). Tőkés László nemcsak hogy nem volt hajlandó alávetni magát a felsőbb egyházi fórumok határozatának, hanem még nagyobb intenzitással kezdett tevékenykedni az egyház vezetősége ellen, beleértve személyemet is, azzal vádolva bennünket, hogy terrormódszereket vezettünk be az egyházkerületek igazgatásában. Ezek az akciók fokozatosan közvetlenül államunk ellen irányultak (...) Tekintettel arra, hogy Tőkés László kategórikusan elutasította, hogy jelentkezzen a mineui parókián és kiürítse a papi lakot, amint az elhatározást nyert, az Oradeai [*aradi*] Református Püspökség pert indított ellene a Timisoara Muncipiumi Törvényszéken, kérve kilakoltatását. Tőkés Lászlót jogerős bírósági végzéssel a szolgálati lakás elhagyására kötelezték, de a lelkész nem vette figyelembe a bírósági végzést, ami ennek az illetékességi szerv általi végrehajtását vonta maga után”. (Forrás: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf1846.pdf)

¹³³ 1984-ig Tőkés László Désen volt segédlelkész, majd ellenzéki tevékenysége miatt Nagy Gyula püspök egyházi perbe fogta és hosszas procedúra után kizárta a papság köréből. Két év munkanélküliség után – ami az akkori Romániában majdhogynem példa nélküli volt – 1986 júniusában Tőkés segédlelkészi kinevezést kapott a temesvári református templomba. Az ottani lelkész, Leo Peuker az év decemberében elhunyt, így Tőkés László a temesvári presbitérium meghívására, megválasztása után a templom lelképásztora lett. Amikor 1989. szeptemberében

---

kilakoltatási per indult Tökés ellen – miután Papp László püspök Szilágymenyőre helyezte át, amit a lelkész nem fogadott el –, a presbitérium levélben tiltakozott a nagyváradai püspöknél. (Forrás: Vincze Gábor: Egy diktatúra végnapjai; *Nagyítás*, 2009. december 23.)

¹³⁴ **Az aradi állásfoglalás:** Ceaușescu 1988 márciusában meghirdette az országos területrendezési tervet, amelynek alapján a 13 ezer romániai faluból hét-nyolcezret megszüntetésre ítélték, s az eltörölt falvak lakosságát ún. agráripari központokba kívánták költöztetni. A falurombolás terve ellen világszerte tiltakoztak. 1988. június 27-én Budapesten több tízezer fős tömeg vonult a román nagykövetséghez, ahol tiltakozó nyilatkozatot adtak át. Megtorlásként a kolozsvári magyar konzulátust azonnali hatállyal bezárták, és annak teljes személyzetét kiutasították Romániából. Ilyen körülmények között született Molnár János borossebesi lelkész tervezete a falurombolás elleni közös egyházi fellépésről, amit 1988 júniusában mutatott meg Tökés László akkori temesvári segédlelkésznek. Tökés a maga kiegészítéseivel megkísérelte a szöveget eljuttatni mind a tizenhárom egyházmegyéhez azzal, hogy a szeptember eleji egyházmegyei gyűlések résztvevői a memorandumot szavazzák meg, majd juttassák el a két református püspöknek azt kérve, hogy vegyék fel a kapcsolatot valamennyi elismert felekezettel, és közös fellépéssel kíséreljék meg megakadályozni vagy legalább mérsékelni a „területrendezési” akció társadalmi, gazdasági, etnikai, valamint a vallási életet érintő kártételeit. Molnár János és Tökés László attól tartottak, hogy a Securitate információi nyomán az államhatalom beavatkozik, ezért az általuk ismert és megbízhatónak vélt lelkészek segítségével próbálták az egyházmegyékben terjeszteni a memorandumot. A Securitate valóban minden lépésükről tudott, de csak közvetett módon, az egyházi vezetés és főleg beépített ügynökei révén igyekezett befolyásolni a fejleményeket. Ügynök volt az a lelkész is, akiben Tökés a legjobban megbízott, és aki reménye szerint fontos szerepet játszott volna a szervezésben. Ez azonban a gyűlésen való felolvasás előkészítése helyett mindjárt a tartótisztjéhez vitte el a beadvány tervezetét. A memorandum végül csak a Temesvári Református Egyházmegye Lelkeszi Közösségének szeptember 6-án Aradon tartott ún. adminisztratív gyűlésén hangzott el Molnár János felolvasásában. Ezt a résztvevők megvitatták, és hozzászólásaik alapján egy kétpontos függelékkel egészítették ki. A négy tartózkodással megszavazott beadványt Tökés László másnap adta le az aradi esperességen. Tökés egészen 2007-ig, míg bele nem tekintett saját állambiztonsági dossziéjába, nem tudott az általa megbízhatónak vélt lelkészek Securitate kapcsolatairól, és – részben indokoltan – úgy gondolta, hogy a memorandumot azért nem sikerült széles körben terjeszteni az aradi gyűlést megelőzően, mert a lelkészek féltek a lelepleződéstől. (Forrás: Molnár János: *Az aradi állásfoglalás*; Partium Kiadó, 2008.)

¹³⁵ **Németh Géza** (1933-1995): lelkész. 1956-ban végezte el a budapesti Teológiai Akadémiát. 1955-ben a hivatalos egyházi vezetéssel szembenálló Hitvalló Nyilatkozat egyik szerzője volt. 1956-ban a Református Megújulási Mozgalomban tevékenykedett, ezért Tökésre internálták. Kiszabadulása után Móron, majd Ócsán volt lelképásztor, 1963-tól Érd lelkésze lett, ahol 1968-tól a parkvárosi gyülekezet lelképásztorja is volt. A Gépész utcai engedély nélküli és félig kész templom Ralph Dávid Abernathy amerikai baptista lelkésszel - Martin Luther King munkatársával - való megáldatása miatt 1971-ben lelkészi hivatalából elbocsátották. 1989-ig, rehabilitálásáig műkereskedésből élt; jelentős munkát végzett a keresztény magyar képzőművészeti alkotások gyűjtése és megismertetése terén. Magyar Karika néven református közösségi mozgalmat szervezett. Elsőként foglalkozott Magyarországon kábítószeres fiatalok lelki gondozásával, börtönmisszióval, menekült magyarok felkarolásával, ifjúsági vezetők képzésével. Az egyházi rendszerváltozást zászlajára tűző Református Egyházi Megújulási Mozgalom egyik szervezője volt. 1990-ben létrehozta a Reménység Szigete Kulturális és Karitatív Központot a Ceausescu-diktatúra utolsó szakaszában illegálisan Magyarországra menekült erdélyi magyarok számára. 1992-ben az Erdélyi Gyülekezetnek elnevezett közösség karitatív, kulturális és oktatási központot hozott létre. (Források: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/023_eletrajzi_kislexikon.htm; <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2002.04.28/0902.html>)

¹³⁶ Molnár Kálmán: *Tövisháti emlékezések 1989-1999* (Kiadó: Zilahi Egyházmegye, 1999.) Második bővített kiadás, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad -2009. Támogatta: Tökés László EP –Képviselő és az Európai Parlament képviselőcsoportja, valamint a Polgári Magyarországért Alapítvány.

¹³⁷ **Nemzeti Megmentési Front Tanácsa** (Consiliul Frontului Salvării Naționale; CFSN): az 1989-es romániai forradalom idején az új román állami hatalom legfelső szerve. 1989. december 22-én jelentette be megalakulását a román televízióban Ion Iliescu. A Nemzeti Megmentési Front elnöke Iliescu lett, aki néhány segítőjével állította össze a tagok névsorát. A kezdetben 40 tagot számláló CFSN-ben voltak a Ceausescu-rezsimmel szembeforduló volt

---

vezető kommunista személyiségek, a volt hatalom vezető tisztségviselői, akik átálltak a forradalom oldalára, szakértők, a régi rendszer üldözöttei, valamint ismert művészek és értelmiségiek is. A megalakulás után néhány hónapig Tőkés László is tagja volt a Nemzeti Megmentési Front Tanácsának. 1990. február 9-én a CFSN törvényerejű rendeletben kimondta az átalakulását a Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsává (Consiliul Provizoriu de Uniune Națională; CPUN), majd döntés született a parlamenti választások kiírásáról. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Nemzeti_Megment%C3%A9si_Front_Tan%C3%A1csa)

¹³⁸ Márai Sándor: Föld, föld! (Helikon Kiadó, Budapest, 2006. első kiadás: Toronto, 1972.)

¹³⁹ A **Tövishát Kulturális Társaság** 1997-ben Szilágycsehben alakult meg, azóta is itt van a központja. Baksai Károly 1997-2001 között volt a Társaság elnöke. Alapszabályzata szerint „a Tövishát Kulturális Társaság a tájegységen élő többségi románok és kisebbségi magyarok közötti együttélés, dialógus, megértés és kölcsönös tisztelet propagálója a társadalmi és kulturális élet minden területén. Ily módon e vegyes lakosságú tájegységre jellemző hagyomány szellemében ösztönzi a tolerancia kiteljesítését. (...) A Társaság a következő tennivalók megvalósítását tűzi ki célul:

- a) a tájegység lakossága közművelődési életének megszervezése;
  - b) a Tövishát szellemi örökségének feltárása, feldolgozása, közkinccsé tétele;
  - c) néprajzi jelentőségű műemlékek számbavétele, gondozása, emlékházak, tájházak berendezése;
  - d) a tájegység közművelődési szükségleteinek kielégítésére, valamint a más vidéken élők kultúrájának kölcsönös megismertetésére a Társaság kiépíti, ösztönzi és ápolja kapcsolatait a romániai és más, határokon túli közművelődési szervezetekkel, és biztosítja a szellemi értékek cseréjének kereteit;
  - e) művelődési és dokumentációs központ létrehozása tárgyi és szellemi emlékeink megmentésére;
  - f) irodalmi versenyeken, alkotó munkában, kulturális tevékenységben kiemelkedő teljesítményű diákok erkölcsi és anyagi támogatása;
  - g) alkotók, színjátszó csoportok, együttesek, néprajzkutatók támogatása;
  - h) alkotótáborok szervezése, anyagi támogatása;
  - i) a tájegységen működő oktatási intézményekkel és történelmi egyházakkal való kapcsolatok kiépítése;
  - j) hagyományteremtő ünnepek, közművelődési fórumok, előadássorozatok szervezése, a tudományos kutatások népszerűsítése alkalmi és időszakos kiadványokban;
  - k) a népi hagyományok ápolásában szerepet vállaló klubtevékenységek ösztönzése és támogatása”.
- (A Tövishát Kulturális Társaság Alapszabályzata; <http://tovishat.free.fr/alap.html>)

¹⁴⁰ Tőkés László 1990 óta fennálló tiszteletbeli elnöki tisztségét 2003-ben törölte el az RMDSZ.

¹⁴¹ „Tövisháton 1999. december 19-én emlékeztek a tíz évvel ezelőtt történetekre. A felújított menyői református templomban Tőkés László püspök hirdetett ígét. Ott kell folytatni a forradalmi változtatásokat, ahol 1989-ben elkezdtek, mondta. A sorsfordító napokra emlékezett Baksai Károly egyházközségi főgondnok, Tőkés István teológiai professzor, Seres Dénes szilágysági és Csapó József bihari szenátor, Mátyus Éva, a zsigó RMDSZ-szervezet megbízottja, Molnár Kálmán akkori szilágycsehi lelkész, a zilahi egyházmegye mostani esperese, Ady Áron akkori egyházközségi gondnok, Varga Jenő szemtanú, Virág Károly akkori szilágfőkeresztúri lelkész, Gazda István temesvári lelkipásztor. Kovács Zoltán főgondnok a királyhágó-melléki egyházkerület diszoklevelét nyújtotta át Menyő és Désháza keresztény népének a 10 évvel ezelőtti helytállásért. Egyéni kitüntetésben részesültek a désházai polgári őrszolgálat egykori résztvevői. Szilágycsehben Csapó József és Tőkés László mondott beszédet. Az ünnepségre románok is eljöttek, ezért Tőkés László románul is emlékeztetett a 10 évvel ezelőtti példás összefogásra. Molnár Kálmán ismertette a *Tövisháti emlékezések 1989-1999* című kötetet, amely a zilahi egyházmegye gondozásában jelent meg”. (Évfordulós ünnepség Menyőben és Szilágycsehben; Szabadság (Kolozsvar), 1999. december 21.)

¹⁴² A Debrecen Kistemplomi-Ispotályi Református Egyházközség temploma, a Révész téren álló Kistemplom tornyát eredetileg hagymaszerű sisak fedte. 1907-ben egy nagy erejű szélvihar a toronysisak bádoggjának egy részét letépte. A presbitérium ideiglenes lapostető építését határozta el, amely Tóth István építész tervei alapján angol mintájú pártakoronaként, csipkés attika falazattal készült el. Ezóta van bátyaszerű tornya a templomnak. (Forrás: <https://sites.google.com/site/kistemplomonline/bemutakozas/toertenetuenk/templomtoertenek>)

---

¹⁴³ Szokolay Sándor: Ima rontás ellen.(Fohász Erdély falvaiért) op.102; (1988)

¹⁴⁴ **Méhes Kati** (sz. 1950.): erdélyi magyar színésznő, előadóművész. Tanulmányait a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézetben végezte 1973-ban, majd a szatmárnémeti Északi Színház magyar tagozatához szerződött. Azóta megszakítás nélkül a Harag György Társulat színésze. (Forrás: Magyar Színházművészeti Lexikon)

¹⁴⁵ Illés Lajosné Makkai Lilla a kisoroszi református gyülekezet lelkésze. Illés Lajos 1992-től haláláig a gyülekezet kántora volt.

¹⁴⁶ **Makkai Sándor** (1890-1951): író, pedagógus, református püspök. 1908-1912 között a kolozsvári Theologiai Főiskola, s ezzel egy időben a Kolozsvári Tudományegyetem hallgatója volt, ahol bölcsészdoktori oklevelet szerzett pedagógiából, filozófiából és esztétikából. 1914 júniusában szerzett lelkészi oklevelet. Előbb segédlelkészként szolgált szülővárosában, Nagyenyeden, majd 1915-ig kolozsvári hitoktató lelkészként szolgált az állami tanítóképző intézetekben és gyakorló elemi iskolákban. Ebben az időben Ravasz László meghívására a *Református Szemle* munkatársaként írt tanulmányokat. 1917-ig vajdakamarási (Kolozs m.) rendes lelképásztori és a kolozsvári Református Theologiai Főiskolán vallástanítás-tudományi előadói szolgálatban volt. A következő évben a sárospataki Theologiai Akadémia gyakorlati theologiai tudományok tanszékén oktatott. 1918-1926 között a kolozsvári Református Theologiai Főiskola rendszeres theologiai tudományok tanára, 1922-24 között igazgatója volt. 1922-től az Erdélyi Református Egyházkerület püspökhelyettese volt, majd 1926-ban püspökké választották. Egyházkormányzó tevékenységét bibliaiskolák, istentiszteleti rendtartás, a magyar és az egyházi iskolák megmaradásáért és alapításáért folytatott küzdelem, a református kórház megteremtése és a Trianon utáni kisebbségi sorsba került magyarság iránt érzett felelősség jellemezte. A püspöki évtizedben fejt ki egyre népszerűbb irodalmi munkásságát is. Regények és tanulmányok sora kerül ki tollából, többek között a *Táltoskirály*, *Sárgavihar*, *Magunk revíziója*, *Magyar fa sorsa*. 1936-ban meggyengült egészségi állapota miatt püspöki állásáról lemondott, Magyarországra költözött. 1936-tól a Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Karán oktatott a pasztorális teológia nyilvános rendes tanáraként, 1939-ben és 1941/1942-ben a kar dékánja, az ezeket követő években prodékánja volt. A debreceni Nagyerdei Egyházközségnek presbitere, a Tiszántúli Egyházkerületnek tanácsbírája, a Református Egyetemes Konventnek missziói előadója, a Magyar Református Egyház zsinatának és zsinati tanácsának rendes tagja. 1945-ben a *Tudománnyal és fegyverrel* című könyvéért perbe fogják háborús és népellenes büntetést vádjával. A népbírói tárgyalásra írt védőbeszédét alátámasztják tanítványai tanúságtételei. A vádak aló felmentik. 1948-ban részt vett az állam és a református egyház megegyezését előkészítő tárgyalásokban és a megegyezésnek a református zsinat általi elfogadásában, mint missziói előadó pedig a megegyezés gyakorlati keresztülvitelének a gyülekezetekben való kimunkálásában. 1951-ben felmentik a konvent missziói előadói tisztsége alól. (Forrás: <http://makkaisandor.ro/makkai-sandor>)

¹⁴⁷ Illés Lajos (1942-2007) Magyar Ének című oratórikus, háromtétéles dalgyűjteménye középső tételként foglalja magában az 1994-ben írt Cantus Hungaricus-t

¹⁴⁸ A szilágycsehi református templom nyugati homlokzati tornya mögött - melyet 1614-ben emeltek - áll a többször is bővített és átalakított templomtest. Az eredetileg négyszakaszos gótikus hajóból mára csak a legészakibb szakasz falai maradtak meg, a keleti négyzetes alaprajzú térrész határoló falait elbontották, s napjainkban egy-egy 1801-ben, illetve 1905-ben épült bővítmény fogja közre. A hajó, illetve a bővítmények terei fölé csehsüveg boltozatot építettek. A nyolcszög öt oldalával záródó gótikus szentély fölé hálóboltozat borul, melynek zárókövein a Drágffy és a Jakcs családok címereit láthatjuk, míg falait négykarélyos és halhólyagos mérművekkel díszített ablakok törik át. A szentély déli falában lombard motívumkincsű reneszánsz papi ülőfülke található. A templom berendezési tárgyai közül a 15. század végi ötüléses stallum, az ugyancsak ez idő tájt öntött harang, a 16. és 18. századból származó sírkövek, illetve az 1806-ban készült tizenkétszögű alaprajzú klasszicista szószék kiemelkedő értékűek. A magyar állam a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalon keresztül és szakmai felügyeletével 2005-ig három éven keresztül, összesen 6 millió forinttal támogatta a templomban az újjáépítési munkálatokat. (Forrás: <http://www.nefmi.gov.hu/kultura/2006/megujult-erdelyi>)

---

¹⁴⁹ Rátóti Gyulaffy László, a XVI. század középső harmadának legendás hírű végvári lovastisztje 1525 körül született Csobánc várában, Gyulaffy István várúr és királyi táblai ülnök elsőszülött gyermekeként. Katonai pályafutásának kezdete az 1540-es évek végére esik. 1549-ben Thelekessy Imre veszprémi főkapitány lovasságában szolgált ifjú huszártisztként. 1551-ben lovas hadnagy Nádasdy Tamás nádor Lippát ostromló seregében. Csobánc várát első ízben 1554. november elejének egy éjszakáján rohanták meg a törökök. Gyulaffy, és az éppen nála vendégeskedő Horváth Gáspár vázsonyi kapitány közösen verték vissza a heves ostromot. 1560-ig Pápa, Devecser és Győr váraiban teljesített katonai szolgálatot, utóbbi helyen már, mint királyi lovaskapitány. Ettől az évtől övé a tihanyi végvár várkapitányi tisztsége is. 1562 tavaszán részt vett a törökök kezére jutott hegyesdi vár visszafoglalásában. 1563. szeptember 8-án uralkodói meghívásra részt vett a pozsonyi királykoronázáson, ahol I. Miksa aransarkantyús lovaggá ütötte. 1566. június 30-án ő a veszprémi vár törököktől való visszafoglalásának hőse: katonái élén elsőként tört be az ostromlott vár területére. Jutulmul 1567 januárjától elnyeri a visszafoglalt vár királyi főkapitányi megbízását. Mivel rövidesen felségsértési ügy gyanújába keveredett, 1568 végén családjával együtt elhagyta Magyarországot. Az Erdélyi fejedelemségben telepedett le ahol előbb János Zsigmond majd Báthory István katonája lett. A fejedelmi hadak az ő vezénylete alatt aratnak győzelmet Bekes Gáspár csapatai felett a kerelőszentpáli csatában. Szolgálati fejében Báthory István 63 falu, Szilágycseh városa és vára urává tette. Mint az erdélyi mezei hadak tábornoka, 1579. május 13-án hunyt el. A szilágycsehi református templom kriptájában alussza örök álmát. (http://www.csobancvar.hu/magyar/oldalak/gyulaffy_laszlo_hagyomanyorzo_banderium/)

¹⁵⁰ A "Gyulaffy László Hagyományörző Lovasbandérium és a Csobánc Varáért Közhasznú Alapítvány" 2003 óta minden nyáron megrendezi a Gyulaffy Napok Csobáncért" című hagyományörző programját Gyulakesziben. Céljuk történelmileg hiteles, a hajdani kultúrát a hagyományoknak megfelelően visszaadó, értékörző turisztikai program nyújtása. A rendezvény során befolyt bevételeket a csobánci vár romjainak állagmegóvására fordítják. (http://www.csobancvar.hu/magyar/oldalak/gyulaffy_laszlo_hagyomanyorzo_banderium/)

¹⁵¹ Az Erdélyi Népfőiskolai Collégiumot 1998 márciusában nyitották meg Nagyváradon, a Lorántffy Zsuzsanna Református Egyházi központban. Székháza 2000 októberében a várad-ösi református templom mellett épült föl. (Forrás: Bihari Napló (Nagyvárad), 2000. október 9.)

A Romániai Magyar Népfőiskolai Társaság (korábbi nevén Romániai Magyar Népfőiskolák és Közösségfejlesztők Társasága) 1994-ben alakult Kolozsváron. Célja, hogy felmérve a lehetőségeket, támogassa a hivatalos oktatáson kívüli felnőttképzést, vagyis intézményesítse közművelődési életünknek ezt a nagyon fontos területét. A két világháború között Erdélyben, majd a bécsi döntés után Észak-Erdélyben, a magyar egyházak támogatásával és szervezésében bontakozott ki a népfőiskolai mozgalom. Erdő János unitárius teológus, a későbbi püspök 1934-ben A népfőiskola jelentősége népünk életében címmel írt ennek a felnőttképző tevékenységnek a fontosságáról, és Márton Áron római katolikus püspök is a népnevelés egyik legfontosabb intézményének tekintette a népfőiskolát. A református egyház az Ifjúsági Keresztyén Egyesület (IKE) keretében szervezett népfőiskolai tanfolyamokat Székelyudvarhelyen, Magyarapason, Ákosfalván, Makfalván stb.; a római katolikus ifjúság a KALOT keretében foglalkozott ilyen jellegű neveléssel Csíksomlyón és Szilágysomlyón. A második világháború előtt és alatt a népi írók válnak a népfőiskolai mozgalom szószólóivá, Móricz Zsigmond biztatására Németh László még törvénytervezetet is kidolgoz ezen intézmény működtetésére. 1946-47-ben is történik kísérlet a népfőiskolai mozgalom felélesztésére, de aztán az "elvtelen magyar egység" elleni ideológiai harc hevében minden magyar közösségi intézmény, így a népfőiskolai kezdeményezés is derékba tört. 1949-1989 között a szabadegyetemek keretében nyíltak bizonyos korlátozott lehetőségek a népfőiskolai szellem továbbélésére, s annak ellenére, hogy ezt a tevékenységet a hatalom folyamatosan figyelte, mégis a közösségi önművelés egyik legfontosabb intézményévé vált. Az 1989-es változást követően a romániai magyarság sok más közösségi testülete között a népfőiskolai gondolatot újraélesztők is hallatták szavukat: 1992-ben létrejött a Gyergyói Népfőiskolai Egyesület, majd a Kaláka Népfőiskolai Alapítvány Kézdivásárhelyen, s ezzel a felnőttképző kezdeményezéseket összefogó szervezetté vált a Romániai Magyar Népfőiskolai Társaság. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

¹⁵² **Soli Deo Gloria Református Diákmozgalom.** A név jelentése: Egyedül Istené a dicsőség. 1921-ben fiatal teológusok alapították azzal a céllal, hogy megújítsák magyar református egyházat. Egyik jelmondatuk ez volt: „Evangéliumot Magyarországnak”. Napjainkban elsősorban a református gimnáziumainkban fejti ki tevékenységét az SDG. A Soli Deo Gloria Diákszövetség 1928-ban vásárolta meg a balatonszárszói Nefelejts-villát, majd további vásárlásokkal bővítették a területet, ahol nyaranta a konferenciákat tartották. Előadók között püspökök, egyetemi

---

professzorok, írók, lelkészek találhatók. 1940-től, a Kabay Márton Kör megalakulásától új lendületet vettek a szárszói SDG-konferenciák, s központi kérdésükké a „Mit tehet az ember, ha magyar?” gondolata vált. Az 1942-es szárszói konferencián a parasztságot Veres Péter, a munkásságot Nagy István, az értelmiséget Darvas József képviselte, s ekkor hangzott el Németh László első szárszói beszéde is. 1943 augusztusában a Magyar Élet Könyvbarátainak társasága a Soli Deo Gloria szövetséggel közösen rendezte a szárszói Magyar Élet Tábort. A 600 fős küldöttséget az értelmiségi református ifjúság mellett a katolikus fiatalok, írók és költők valamint a parasztság és munkásság képviselői alkották. Az 1943-as szárszói konferencia egyben a népi írók mozgalmának szellemi összegzésévé is vált. A népi mozgalom – melynek csúcspontja a Márciusi Front létrehozása volt – a fasizmus és a világháború árnyékában azt a célt tűzte maga elé, hogy nagy nyilvánosság előtt tisztázza a népi mozgalom társadalmi és gazdasági alapelveit. A történelem e különösen feszült pillanatában azonban már élesen polarizálódtak a nézetek. A két pólust Erdei Ferenc és Németh László nézetei jelentették. Erdei Ferenc álláspontja szerint a magyarság számára nincs más út, mint a szocializmus választása - szemben a fasizmussal. Németh László viszont sem a fasizmust, sem a bolsevizmust nem fogadta el, hanem egy harmadik oldal, egy harmadik út koncepcióját fejtette ki. A szárszói konferencia megítélése mindmáig viták tárgya. Később Kovács Imre úgy látta, hogy a probléma kibontásában Némethnek, az akkori helyzet megítélésében Erdeinek volt igaza. Szárszó a népi mozgalom történetének olyan magaslatára, amely jelképévé is vált. (Források: <http://sdg.org.hu/node/6002>, <http://sdgszarszo.hu/az-1943-szarszoi-konferencia>, Görömbei András: A magyar népi irodalom; http://www.origo.hu/attached/2005022806gorombei_06.rtf.)

¹⁵³ A népfőiskola gondolatának fölvetése Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783–1872) dán evangélikus lelkész nevéhez fűződik, a múlt század végén eljutott Magyarországra is, miután a skandináv és nyugat-európai országokban szélesebb körben elterjedt. Az első grundtvigi típusú magyarországi népfőiskola 1925-ben valósult meg Szandán az evangélikus egyház szervezésében. 1926-tól a sárospataki Református Teológiai Akadémia hallgatói rendszeres falusi népművelési gyakorlatra jártak (sárospataki faluszeminárium). Munkájuk alapját két Nyugat-Európát járt fiatal tanár, Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán a svájci és angliai settlement mozgalmakat tanulmányozva rakta le. Az 1930-as évek második felében ugrásszerűen föllendülő népfőiskola-mozgalom erre a példára, valamint dán és finn mintákra támaszkodott. A református egyház, illetve annak ifjúsági szervezetei, a Soli Deo Gloria (SDG) és a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE), valamint az evangélikus egyház kezdeményezte és szervezte a népfőiskolák túlnyomó többségét. Elsősorban télen 2–6 hétig tartó tanfolyamokat szerveztek, amelyeken a parasztiifjúságot korszerű irodalmi, művészeti, történeti, természettudományi, vallási és gazdasági ismeretekre tanították. A parasztfiatalság körében a népfőiskolák igen nagy érdeklődésre találtak, tömegesen tódultak a hallgatóság soraiba. A népfőiskolai mozgalom széles visszhangot váltott ki a társadalomból is. Elsősorban a népi írók és Móricz Zsigmond támogatták, népszerűsítették ügyét. A mind nagyobb méretekben kibontakozó népfőiskola-mozgalom lendületét a II. világháború harci cselekményei törték meg. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

¹⁵⁴ A **Magyar Népfőiskolai Collegiumot** (MNC) 1992 májusában jegyezték be önálló jogi személyként a Fővárosi Bíróságon. Alapszabálya szerint célja: „Összefogni mindazokat, akik felelősséget éreznek a magyar szellemi, lelki és gazdasági felemelkedésért, akik alapelveként vallják a »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat«, akik munkálni akarják a hazafias érzés és tudat kibontakozását, s ebben segítséget ad a határon inneni és túli hasonlóan gondolkodóknak, legyen az, szervezet vagy természetes személy. Célja továbbá szervezetet és keretet biztosítani a keresztyén népfőiskolák sajátos jellegének az ilyen ismeretek elsajátítására.” A budapesti székhelyű MNC igen szerteágazó tevékenységet fejt ki a Kárpát-medencében, hiszen saját maga is több országos képzést szervez, ezen túl pedig új és új népfőiskolák létrehozását végzi határon innen és túl egyaránt. Szervezetei között egyaránt megtalálható a katolikus, a református, az evangélikus, a görögkeleti stb. népfőiskola. A tagnépfőiskolák szervezésén és támogatásán kívül igen nagy jelentőségű az országos népfőiskolai képzés. A Népfőiskolai Collegium 1992 óta évenként több alkalommal tart képzéseket budapesti és vidéki helyszíneken. A Népfőiskolai Collegium felnőttképzési programját négy fő kurzusban végzi. A Lakatos Demeter-Kurzus a csángóföldi képzéseket, a Szabó Zoltán-Kurzus a balatonszárszói konferenciákat foglalja magába. Az Újszászy Kálmán-Kurzus a felnőttek megkeresését tűzte ki célul, míg a Karácsony Sándor-Kurzus a fiatalokat keresi meg. Több mint húsz éve az egyik legfontosabb képzési program valósul meg Balatonszárszón, ahol egyhetes konferenciák keretében mintegy 100-150 kárpát-medencei magyar részvételével irodalom- és művészettörténészek, orvosok, újságírók, egyetemi tanárok, miniszteri tanácsosok, országgyűlési képviselők stb. adnak elő nagy sikerrel. A Balatonszárszón elhangzottak minden évben egy külön füzetben jelennek meg. A Népfőiskolai Collegium az a szervezet, amelynek a Kárpát-medence minden magyarlakta területén (Erdély, Délvidék, Felvidék és Kárpátalja) van szervezeti egysége, amely az

---

új nemzeti identitás maradandóvá tételén munkálkodik. A Népfőiskolai Collegium 2010. decembere óta népfőiskolák szervezését végzi Csángóföldön is.

(Forrás: <http://www.nepcoll.hu/>)

¹⁵⁵ **Püski Sándor** (1911-2009): magyar könyvkiadó. Földműves család gyermekeként született Békésen. 1930-ban iratkozott be a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karára, ahol 1935-ben avatták jogi doktorrá. Még ugyanezen évben házasságot kötött Zoltán Ilonával, aki a könyvkiadásban is életre szóló társa lett. 1938-ban nyitotta meg könyvesboltját, egy évvel később, 1939-ben alapította meg a Magyar Élet Könyvkiadót. A kiadó főként a népi írók műveit jelentette meg, de nem riadt vissza radikális politikai mondanivalót hordozó könyvek megjelentetésétől sem. Kodolányi János, Németh László, Szabó Dezső, Veres Péter, László Gyula művei fémjelzik a Püski-házaspár kiadói programját. 1941-ben, a harmadik, faji zsidótörvény életbe lépése után megjelentette Bary József, a tiszaezlári per vizsgálóbírójának emlékiratait, majd 1942-ben újra, 1944-ben pedig kétszer - másodsorra a magyar zsidók deportálásának megindítása után – újra kiadta a memoárt. 1943-ban Soli Deo Gloria református ifjúsági egyesülettel együtt rendezte meg a Magyar Élet-tábort az SDG balatonszárszói telepén. A szárszói találkozó a háborús idők egyik legjelentősebb politikai eseménye volt. A kiadót 1950-ben államosították, Püski Sándort pedig 1962-ben hamis vádak alapján bebörtönözték, egy év után szabadult. A házaspár 1970-ben az Egyesült Államokba emigrált. 1974-ben megvásárolt New York magyar negyedében egy igen elhanyagolt állapotban lévő kis könyvesboltot. Feleségével 1975-ben hozták létre a Püski Kiadót, amely az egykori Magyar Élet szerzőin kívül az akkori Magyarországon politikai okokból közlési lehetőségekhez nem jutott íróinak munkáit adta közre. 1989-ben tért vissza Budapestre, ahol kiadói tevékenységét a Krisztina körúton lévő könyvesházban folytatta. Az 1943-as szárszói Magyar Élet Konferencia 50. évfordulójának tiszteletére 1993-ban jubileumi találkozót szervezett, melyen többek között jelen volt Csurka István, Bíró Zoltán, Pozsgai Imre, Fekete Gyula és Szűrös Mátyás, is. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/P%C3%BCski_S%C3%A1ndor)

¹⁵⁶ Az erdélyi milleniumi rendezvénysorozat keretében 2000. jún. 24-én tartották meg Szilágycsehben a Szilágycsehi és Tövisháti Népfőiskola alakuló fórumát. (...) A népfőiskola helyi megteremtésével azt szorgalmazzák, hogy a mezőgazdasági termeléshez szükséges szakinformációt, a különféle magyarországi támogatási, pályázati lehetőségeket megismertessék az érdekeltekkel, ugyanakkor a magyarságtudatot ápoló előadásokkal rendszeresen eljussanak a vidék emberéhez. A fórumra Szilágycsehbe érkezett dr. Inotay Ferenc magyar országgyűlési képviselő, a Magyar Népfőiskolai Collégium elnöke, dr. Kis Boáz lelkész, a Collégium ügyvezető elnöke, dr. Wallendums Árpád, a magyar Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium osztályvezetője, Kocsis István és dr. Zétényi Zsolt magyarországi történészek. Dr. Inotay Ferenc hangsúlyozta: milleniumi fórum a Szent Korona országai közösségének, a magyar királyság ezer évvel ezelőtti történet megalakulásának emlékező fóruma is. A népfőiskola szerepe a határon túli magyarság körében elsősorban a magyarságtudat megőrzése és ápolása. Kocsis István a Szent Korona tanáról tartott előadást. Dr. Zétényi Zsolt előadásában arra kereste a választ, hogy törvényszerű volt-e Trianon? A trianoni döntés minden szempontból hibásnak és nemzetközi szinten károsnak bizonyult. Ezután a résztvevők megalakították, a térség népfőiskoláját, melynek elnöke Molnár Kálmán lelképásztor-esperes lett. (Makkay József: Magyar népfőiskola alakult Szilágycsehben; In. *Szabadság* (Kolozsvar), 2000. június 26.)

¹⁵⁷ **A Lakitelek Alapítvány és Népfőiskolát** Lezsák Sándor és felesége alapította a kilencvenes évek elején. Mozgósították a Nyugat- Európában és a tengerentúlon élő magyarokat, hazai és helyi támogatókat szerveztek, és több nagyszabású vállalkozást indítottak útjára, amelyek több tízmillió nyeresége és a világ minden részéről érkező adományok segítségével folyamatosan épült a négyhektáros területen fekvő intézmény. Európai rangú konferenciáin a magyar és nemzetközi politikai és tudományos közélet sok rangos képviselője tartott már előadást. A Lakiteleki Népfőiskola közösségteremtésben, a felnőttképzés módszereiben a dán, a finn, a svéd, és a német, valamint a két világháború közötti hazai népfőiskolai hagyományokat ötvözi. A népfőiskolai kollégiumok, szaktanfolyamok, speciális tartalmú képzések, szabadegyetemi formák, egy-egy szakma továbbképző és érdekvédelmi fóruma mellett helyet kap a Népfőiskolán a dolgozók gimnáziuma is. A Lakiteleki Népfőiskola a Gödöllői Szent István Egyetemmel kötött szerződés keretében a Magyar Tudományos Akadémia szellemi támogatásával 2000-ben Tisza Kollégiumot, 2002-ben pedig Tanya Kollégiumot szervezett. A Népfőiskola Mindszenty Kollégiumának képzéseiben résztvevő katolikus fiatalok uniós jogismereteket, alkotmányismereteket szerezhetnek, és hasonló tanfolyam indult a protestáns fiataloknak Bethlen Gábor Kollégium címmel. A Gödöllői Szent István Egyetemmel kötött együttműködési megállapodás keretében szaktanfolyam és négy féléves posztgraduális EU – agrárközgazdász képzés kezdődött.

Minden esztendőben megrendezik a nyári Európa Szabadegyetemet, a Fiatal Politológusok találkozóját is. 2002-ben a Lakiteleki Népfőiskola elnyerte a Magyar Örökség Díjat.

Lezsák Sándor, a Lakitelek Alapítvány és Népfőiskola vezetője, az Országgyűlés alelnöke 2012-ben bejelentette, hogy a Kárpát-medencében 14 Lakitelek méretű népfőiskola létrehozását tervezik, közülük hetet a határon belül, hármat Erdélyben, kettőt a Felvidéken, egyet-egyet Kárpátalján és a Délvidéken. (Források: http://www.lakitelek.hu/nepfoiskola/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=2, MTI)

¹⁵⁸ **Virág Károly** (1922-2011): református lelkész, esperes. Középiskolai tanulmányait a Zilahi Wesselényi Kollégiumban végezte 1943. júniusában, majd beiratkozott a Kolozsvári Református Teológiára, 1947-ben letette az első lelkészképzés vizsgát. Segédlelkézi szolgálatát az Ifjúsági Keresztyén Egyesület utazó titkáráként végezte. Ebben a minőségében sorra járta az erdélyi református gyülekezetek és gimnáziumok ifjúsági egyesületeit. Oroszlánrészt vállalt az 1947-ben Aranyosegyerbegyen és 1948-ban Zsibón rendezett Országos IKE konferenciák megszervezésében. 1948 őszén a felekezeti iskolák államosításával megszűnt az utazó titkári állás. Ez év decemberében Szilágysámszonba nyert kinevezést. 1949-ben az Érköbölküti gyülekezet, 1955-ben a Szilágy megyei Görscsön gyülekezete hívta meg lelkipásztornak. Ekkor vállalta el a Zilahi Egyházmegye számvevő tisztségét is. 1963-ban fogadta el a Szilágyfőkeresztúri Egyházközség meghívását. Itt szolgált 1994-ig, nyugalomba vonulásáig. Görscsöni és keresztúri lelkipásztori tevékenységével az egyházmegye lelkézi közösségében való aktív részvételével szerzett akkora tekintélyt, hogy 1973-ban őt választották meg esperessé. A választást Papp László püspök nem vette tudomásul és az állami egyházpolitikának megfelelő esperest választatott. 1990 tavaszán a Romániai Református Egyház megújította testületeit, és a Zilahi Egyházmegye ismét Virág Károlyt választotta esperesévé. Munkája során lelkipásztor társainak lelkigondozását a gyülekezetek rendjének fenntartását tartotta fontosnak. Szolgálatára idején szerzett saját székházat az egyházmegye Zilahon. Több évtizedes lelkézi tapasztalatait esperesként az egyházkerület vezető testületeiben – a közgyűlésben, az igazgatótanácsban és az esperesek kollégiumában – is kamatoztatta. Nagy erőfeszítéseket tett a Wesselényi Kollégium újraindításáért, a kezdet nehézségeinek leküzdéséért. (Forrás: <http://harangszoblogspot.hu/2011/03/nt-virag-karoly-emlekezete.html>)

¹⁵⁹ A Királyhágómelléki Református Egyházkerületnek kilenc egyházmegyéje van: a Nagybányai Református Egyházmegye, a Szatmári Református Egyházmegye, a Szilágysomlyói Református Egyházmegye, a Zilahi Református Egyházmegye, a Nagykárolyi Református Egyházmegye, az Érmelléki Református Egyházmegye, a Bihari Református Egyházmegye, az Aradi Református Egyházmegye és a Temesvári Református Egyházmegye.

¹⁶⁰ Vicsai Ferenc 1991-2001 között a zilahi Református Wesselényi Kollégium vallásánára volt.

¹⁶¹ Romániában a 10/2001 számú törvény foglalkozott az 1945. március 6. és 1989. december 22. között jogtalanul elkobozott ingatlanok jogi helyzetének rendezésével. Az elkobozott mezőgazdasági területek helyzetének rendezésével a földalapról szóló 1991. évi 18. törvény, az 1997. évi 169. törvény valamint a 2000. évi 1. törvény foglalkozott. A 18. törvény eredeti változata szerint a földterületeket nem az eredeti helyükön adták vissza; a szántók esetében 10 hektárban, erdők esetében 1 hektárban maximálták a visszaadható területet. Az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatását az 501/2001 számú törvénnyel rendezték. 2005-ig a négy (ún. történelmi) magyar egyháztól elkobzott 2140 épületből – az érdekeltek adatbázisa szerint – 42 ingatlant, azaz az összes visszaigényelt épületek alig 2 százalékát vették ismét birtokba a felekezetek. Sajnos, a törvény és egy későbbi törvénycsomag nem vonatkozik a templomokra, valamint nem adják vissza az egyházaknak az elkobzott ingatlanokat, ha az eredeti épülethez az alapterület 50%-ánál többet hozzáépítettek, mert ebben az esetben új ingatlannak tekintik a régi és új alkotta épületegyüttest. Ha a hozzáépítés nem éri el az 50%-ot, akkor a restitúció megtörténtekor az egyházakkal kifizettetik az új épületrészeket.

A 2005. július 22-én megjelent 247/2005. számú restitúciós törvény a 1945. március 6. és 1989. december 22. között elkobzott magán-, egyházi- és közösségi javak visszaszolgáltatását az uniós követelményeknek megfelelően rendezi. A restitúciós törvény külön módosítja a magánjavakra vonatkozó 10/2001-es törvényt, a közösségi vagyonok visszaadását rendező 83/1999-es sürgősségi kormányhatározatot és az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásával foglalkozó 501/2002-es törvényt. A három törvény módosítása mellett a 247/2005. számú törvény olyan előírásokat is tartalmaz, amelyek alapján kárpótolják azokat a volt tulajdonosokat, akiknek nem tudják természetben visszaadni vagyonukat. Sajnos a 18/1991 törvény alapján földterülethez juttatott, korábban ilyennel nem rendelkező személyek esete „jogszerű igazságtalanságnak” számít, ezeket a törvény nem oldja fel. A 18. törvény eredeti szövege szerint a

---

belterületeken tiszteletben kellett tartani az eredeti elhelyezkedést. Ha viszont visszaélések történtek, akkor jogorvoslattal lehet élni. A módosítások alapelveként kijelentik a régi elhelyezkedés tiszteletben tartását, de ezt az elvet alárendelik a törvények tiszteletben tartásával megvalósult ingatlan visszaszolgáltatásoknak. A referencia-időpont az utolsó demokratikus módon megvalósított földreform (az 1945. évi 187. törvény), erdők esetében pedig az 1948. évi helyzet. Erdők esetében gyakorlatilag nincs felső határ, az államosítás pillanatában tulajdonban levő erdők egésze visszakapható. (Korábban egy volt tulajdonos után 10 hektár erdőt adtak vissza). Újra bevezetik a tanúval való bizonyítás lehetőségét; visszaszolgáltatják a mezőgazdasági és erdőterületekhez tartozó épületeket, erdei utakat.

A természetben visszaszolgáltatott ingatlanok esetében a restitúciós törvény szerint visszaadják azokat az ingóságokat is, amelyek az elkobzáskor az épületben voltak és a visszaszolgáltatási kérés beadásakor még léteztek. Így van remény arra, hogy olyan sokat vitatott épületek esetében, mint a gyulafehérvári Batthyaeum nem csak az épület, hanem a felbecsülhetetlen értékű könyvtár is visszakérül a Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség tulajdonába. Az épületek jelenlegi használói – az egyházak kérésére – kötelesek az igénylés beadásától számított 30 napon belül elkészíteni az ingóságok leltárát. Mulasztás esetében büntetés róható ki. Azokban az esetekben, amikor a visszaszolgáltatandó területet részlegesen beépítették, az egyházak visszakapják a szabadon maradt területet, a beépített területért kárpótolják őket. Amennyiben a terület teljesen be van építve új épületekkel, az egyházak ugyanakkora területű kárpótlásban részesülnek. Az egyházak visszakapják a teljesen beépített területet, amennyiben „könnyű szerkezetes vagy szétszedhető” épületek vannak rajta. A jogszabály eredeti formája szerint csak a településeken belül elhelyezkedő épületeket és a hozzájuk tartozó területeket lehetett visszaszerezni. Jelenleg természetben visszaszerezhető a szabad belterületek is. Az államosítás után beépített telkek után kárpótlás kapható, a piaci áraknak megfelelően. A terület értékének felmérése a nemzetközi értékelési szabványok szerint történik. Az átalakított épületeket csak akkor szolgáltatják vissza természetben, ha az új építkezés felülete nem haladja meg több mint 50%-al az eredeti épület felületét. Ellenkező esetben a volt tulajdonos kárpótlásban részesül, mivel új ingatlanok tekintik a régi és új épületrészből alkotott épülethez. A törvény előző formájában a közhasznú célokot szolgáló épületek esetében a volt tulajdonos választhatott a természetbeni visszaszolgáltatás és a kárpótlás között. A 83. kormányrendelet 2005-ös módosítása kötelezővé teszi ezen ingatlanok természetbeni visszaszolgáltatását. (Forrás: A Magyar Köztársaság Bukaresti Nagykövetségének tájékoztatója a romániai kárpótlással kapcsolatban; Bukarest, 2005. október 28., kivonat; <http://www.kormany.hu/download/b/b4/10000/T%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%B3%20a%20rom%C3%A1niai%20k%C3%A1rp%C3%B3tl%C3%A1ssal%20kapcsolatban.pdf>)

¹⁶² **Gyulafehérvári Nyilatkozat:** 1918. december 1-jén az erdélyi, bánági és magyarországi románok Gyulafehérváron tartott nemzetgyűlésükön – önrendelkezési jogukra hivatkozva – az általuk lakott területek és a Román Királyság egyesüléséről fogadtak el határozatot, amely a kisebbségeknek is önállóságot és szabad nyelvhasználatot ígért. A gyulafehérvári határozat kimondta, hogy az egyesülés nyomán létrejövő új Román Állam az együtt élő népeknek teljes nemzeti szabadságot biztosít, lehetővé teszi, hogy oktatásukat, közigazgatásukat és bíraskodásukat anyanyelvükön maguk gyakorolják saját képviselőik által, és számarányuknak megfelelően az ország törvényhozásában és kormányzatában is helyet kapjanak. (Forrás: <http://erdely.ma/kozeletunk.php?id=140189>)

¹⁶³ **Ion Iliescu:** Románia államfője 1990-1996, valamint 2000-2004 között.

¹⁶⁴ **„Neptun-ügy”:** Az 1990-es évek romániai magyar politikai közéletének egyik legnagyobb port kavart botránya a Neptun-ügy néven elhíresült paktum. 1993. júliusában az RMDSZ három vezető politikusa, Frunda György, Tokay György és Borbély László a román tengerparti Neptun üdülőhelyen (a szervezet felhatalmazása nélkül) tárgyalt az akkori román államhatalom képviselőivel – Viorel Hrebenciuc kormányfőtitkárral és Traian Chebeleu elnöki szóvivővel – az amerikai Project on Ethnic Relations (PER) szervezésében létrejött találkozón. A megbeszélésben elsősorban a magyar nyelvű elemi iskolai és egyetemi oktatás kérdéseiről volt szó. A román fél megígérte, hogy a Babes-Bolyai Tudományegyetem bölcsészeti karán 300 helyet hagynak a magyar nyelven tanulni óhajtó jelentkezőknek, visszavonják azt a rendeletet, amely szerint az elemiben a történelmet és földrajzot a magyar tannyelvű iskolák tanulóinak is román nyelven kell tanulni, valamint a korábbi intézkedést, miszerint 10 jelentkező esetén kötelező román osztályt indítani, kiszélesítik a kisebbségi tanulók számára is. A találkozóról a The New York Times júl. 20-án azt írta: „Az RMDSZ nem csinált titkot abból a vágyából, hogy Erdélyt visszacsatolják

---

Magyarországhoz”. Másnap az újság az RMDSz követelésére helyesbített, szerkesztési hibának nevezve az idézett állítást.

Július 17-i sajtóértekezletén Tőkés László sérelmezte, hogy az RMDSz három politikusa nem tájékoztatta sem a közvéleményt, sem a szövetség vezetőségét a „titkos tárgyalásról”, holott az RMDSz megkerülésével egyetlen képviselőnek sincs joga egyezkedni a hatalom képviselőivel. Ugyanezen a napon Markó Béla nyilatkozott az MTI tudósítójának: a neptunfürdői találkozó, mondta, nem volt titkos, a résztvevő politikusok a megbeszélések végeztével nyilatkoztak a sajtónak. Magánszemélyként vettek részt a megbeszéléseken, nem volt mandátumuk az RMDSz részéről. Az ott elért egyetértés nem mindenben elfogadható az RMDSz számára. A tanácskozást a román propaganda arra használta fel, hogy azt előrelépésnek tüntesse föl a magyar kisebbség helyzetének rendezésében. Ilyen ígéretek már máskor is elhangzottak, de az RMDSz nem asszisztálhat a kormány halogató politikájához, és nem elégedhet meg félmegoldásokkal. A következő hetek egyre durvább hangú sajtópolemiaja után az RMDSZ helyi elnöksége augusztus 20-án Marosvásárhelyen tartott vitát a Neptun-ügyről. Markó Béla szerint hiba volt mandátum nélkül tárgyalni, és hiba volt az elhangzott ígéretek eredménynek minősíteni. A tárgyalók nem ismerték föl a hatalom megosztó kísérletét, amiben a hatalom úgy állítja be a dolgot, egyesekkel lehet tárgyalni, de az egész RMDSz-szel nem. 1993. szeptember 29-én frakcióvezető választást tartott az RMDSz képviselőházi csoportja. Tokay György lett az elnök, Bárányi Ferenc és Borbély László az alelnökök. A frakció kilenc tagja kivonult az ülésről és tiltakozott a döntés ellen, emlékeztetve Tokay és Borbély László „politikai hibáira” (Forrás: Kuszálík Péter: Az RMDSZ tizenöt éve a sajtó tükrében; A NEPTUN-GATE Szöveggyűjtemény, Szerkesztette: Borbély Zsolt Attila.

<http://rmdszkronologia.adatbank.transindex.ro/index.php?action=intezmeny&intezmeny=970>

¹⁶⁵ Emil Constantinescu 1996-2000 között volt Románia köztársasági elnöke. Ebben az időszakban az RMDSZ a Romániai Demokratikus Konvenció (CDR) koalíciós partnerként vett részt Victor Ciorbea, Radu Vasile és Mugur Isarescu kormányában. Tőkés László viszonya az RMDSZ-szel 1996-tól, a párt kormánykoalícióban való részvétele miatt kezdett romlani, 2000-ben pedig már odáig fajult a konfliktus, hogy Tőkés – aki ekkor még az RMDSZ tiszteletbeli elnöke volt – a parlamenti választások előtt arra szólította fel a magyarságot, hogy ne szavazzon az RMDSZ-re. 2003-ban az RMDSZ eltörölte a tiszteletbeli elnöki posztot, Tőkés ekkor megalapította az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsot (EMNT), melynek alapító tagjai közt számos RMDSZ-es tisztviselőt is találunk. (Forrás: http://kitekinto.hu/karpat-medence/2008/12/31/portre_tkes_laszlo/#.UiHX39JM8xk)

¹⁶⁶ **Seres Dénes** (sz. 1953): az RMDSZ parlamenti képviselője. A Pedagógia Líceum elvégzése után 1975 és 1977 között a tanügyben helyezkedett el. 1977-től három évig Magyarkecel néptanácsának titkára, majd 1980-1992 között Szilágy Megye Tanácsának jogásza volt. 1980-ban végzett a Babes-Bolyai Egyetem Jogi Karán. 1990 óta tagja az RMDSZ-nek, 1997-től a Szilágy megyei RMDSZ elnöke, 2011-től a szövetség elnökségi tagja. 1992-től 2004-ig a román törvényhozás felsőházában a szenátus közigazgatási bizottságának alelnöke, majd elnöke volt. Parlamenti képviselői mandátumot 2004-ben szerzett. 2008-ig volt a közigazgatási, területrendezési és környezetvédelmi bizottság titkára. 2008-tól ismét parlamenti képviselő: a képviselőház állandó bizottságának háznagya, a közigazgatási, területrendezési és környezetvédelmi bizottság tagja. Elnöke a PRO Szilágyság Egyesületnek és a Szilágyság Kulturális Egyesületnek, tagja a PRO Zilah Egyesületnek és a zilahi EMKÉ-nek, alelnöke a Cserei Farkas Egyesületnek. (Forrás: Seres Dénes életrajza az RMDSZ honlapján: <http://www.rmdsz.ro/profil/seres-denes>)

¹⁶⁷ **Alsócsernátoni Fórum:** Tőkés László kezdeményezésére 1998. szeptember 2-án Alsócsernátonban – az Erdélyi Magyar Civil Társadalomért Polgári Tömörülés szervezésében – fórumot tartottak, melyre mintegy 1500 ember gyűlt össze Erdély minden részéből. A fórum ökumenikus istentisztelettel kezdődött, ígét hirdetett Tőkés László református püspök, majd Szabó Árpád unitárius, Mózes Árpád evangélikus püspök és Czirják Árpád érseki helynök szólt a résztvevőkhöz. Tőkés meglátása szerint az RMDSz eltávolodott azoktól, akiket képvisel. Felszólalt többek között Király Károly, Csapó I. József, Kónya-Hamar Sándor, Patrubány Miklós, Kincses Előd, Toró T. Tibor, Katona Ádám, Szász Jenő. A jelenlévők elfogadták a programnyilatkozatot, amely az európai integráció, a közösségi autonómia, a kettős állampolgárság, a kolozsvári magyar egyetem igényét fogalmazta meg. Megerősítették, hogy a fórum állásfoglalásai csak az RMDSz választott szerveinek döntése nyomán kaphatnak legitimitást, a dokumentumok csupán a résztvevők álláspontját tükrözik. Tőkés László később újságíróknak elmondta: az összejövetel elérte a célját. „Nagyot csalódtak azok, akik az RMDSz egységének szétrobbanását, egyféle puccsot vártak. A találkozó nem erről szólt, hanem arról, hogy érdekvédelmi szervezetünknek vissza kell térnie eredeti

---

programjához, a hitelességhez, a tagsághoz, de azt is mondhatnám a keresztényi értékekhez”. Az alsócsernátoni fórum folytatásaként Érmihályfalván (1998. okt. 24-én) majd Nyárádszeredán (1999. február 13-án) Partiumi Fórumot rendeztek az RMDSz megújulását, valamint együttgondolkodást és önszerveződést sürgetve.

1999 februárjában az Alsócsernátoni Fórum főbb résztvevőit előbb bűnügyi per tanúként idézték be, majd Gheorghe Funar feljelentésére államellenes cselekmény gyanúsítottjaiként. Kónya-Hamar Sándor, Csapó I. József és Szilágyi Zsolt a bíróságon tisztázták a helyzetet: Alsócsernátonban semmilyen államellenes cselekmény nem történt. Az RMDSz bukaresti sajtóértekezletén elmondták, hogy a Szövetség vezetése egyetért az ügyészségi zaklatásnak kitett politikusok tiltakozásával és követeli, hogy vessenek véget a minden jogi alapot nélkülöző eljárásnak az Alsócsernátoni Fórum szónokaival szemben, ellenkező esetben az RMDSz a hazai és a nemzetközi emberi jogi fórumokhoz fordul az ügyben. 1999. május 2-án RMDSz-politika és értelmiségi felelősség címmel fórumot rendezett a Kolozs megyei RMDSz, amelyet az alsócsernátoni folyamat folytatásának szántak. Takács Csaba a felvetésekre elmondta: egyetért az Erdély-centrikus politikálással, de nem szabad elfeledni, hogy kéréseink törvényes elfogadásának útja a bukaresti parlament. (Forrás: Kuszálík Péter: Az RMDSZ tizenöt éve a sajtó tükrében és A NEPTUN-GATE Szöveggyűjtemény, Szerkesztette: Borbély Zsolt Attila. (<http://rmdszkronologia.adatbank.transindex.ro/index.php?action=hely&hely=11>))

¹⁶⁸ Zilah város első református templomát – ami a 13. században épült az Órhegy alatt korai gótikus stílusban – 1703-ban tűzvész pusztította el. A helyén épített új templom falai 1711-ben kerültek tető alá, de a 18. század végére ez már szűknek bizonyult. Több bővítési kísérlet után 1904-1907 között Pap Gyula és Szabolcs Ferenc műépítészek tervei szerint a régi templom helyett egy teljesen megújított templomot építettek föl. A templom központi elrendezése, belső tere igen tágas lett, 1500 ülőhelye van. Három egyforma méretű, keresztboltozatú hajóból áll, körbefutó karzata pillérekön nyugszik. Három főbejárata és két karzattfeljárója van. Különleges kiképzésű, egyike Erdély legnagyobb református templomainak. (Forrás: <http://szilagysag.eloerdely.ro/epitett-orokseg/templom/zilah-reformatus-temploma>)

¹⁶⁹ **Kálvineum, Zilah:** 1947-ben felépített és néhány hónappal később, 1948-ban államosított református művelődési ház, a Királyhágómelléki Egyházkerületől eltulajdonított 300 ingatlan közül az első, amelyet az 1989 decemberi fordulat – és 13 év küzdelem után – visszakapott az egyház. A román kormány 1999. május 6-i ülésén 16 egyházi ingatlan visszaszolgáltatásáról sürgősségi kormányhatározatot fogadott el (83/1999-es kormányrendelet), ezek között szerepelt a zilahi Kálvineum, amely állami elvétele (1947) óta városi művelődési házként működött. A visszajuttatás azonban csak papíron történt meg, mert az épületnek a Királyhágómelléki Református Egyházkerület tulajdonába való visszahelyezését a zilahi polgármesteri hivatal megtagadta. Két évig tartó pereskedés kezdődött, miközben a református egyház saját – és kormányrendelettel visszajuttatott – épületében csak bérlőként lehetett jelen. 2002. június 12-én az egyház számára kedvező ítélettel ért véget a zilahi Kálvineum peres ügye, a Kolozsvári Ítéltábla a Zilahi Polgármesteri Hivatal fellebbezését visszautasította. (Források: Udvardy Frigyes: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1990-2006; http://udvardy.adatbank.transindex.ro/index.php?action=intezmeny&intezmeny=3325&intezmeny_sz=K%C3%A1lvineum; N.Á.: Hazatért a Kálvineum In. *Erdélyi Napló*, 2003. január 21.)

¹⁷⁰ Reményik Sándor: Templom és iskola (1925., részlet)

Ti nem akartok semmi rosszat,
Isten a tanútok reá.
De nincsen, aki köztetek
E szent harcot ne állaná.
Ehhez Isten mindannyitoknak
Vitathatatlan jogot ad:
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!

Ti megbecsültök minden rendet,
Melyen a béke alapul.
De ne halljátok soha többé

Isten igéjét magyarul?!
S gyermeketek az iskolában
Ne hallja szülője szavát?!
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát! (...)

¹⁷¹ **Partiumi Közlöny** Nagyváradon, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület kiadásában megjelenő lap, az Egyházkerület hivatalos lapja. Főszerkesztője Barabás Zoltán, a szerkesztőbizottság elnöke Tökés László. 1991 novemberétől 1993 júliusáig Közlöny címmel jelent meg. Az egyházkerület hivatalos közleményei s a magyar reformátusság életét tükröző cikkek, beszámolók, híryanagok mellett a hitélet építését szolgáló vallásos anyagokat is közöl. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

¹⁷² „A Zilahi Ev. Ref. Kollégium a XVI. század folyamán, a reformáció elterjedésével egy időben jött létre. 1816-ig a Zilahi Református Anyaszentegyház fenntartása alatt működött. Amikor nem csak a zilahi polgárok adakozásából felépült az új iskola - a mostani kollégium épület alaprészeként, amelyet azonban az államosítás óta a román állam használ oktatási intézményként - fokozatosan átkerült az erdélyi egyházkerület felügyelete és támogatása alá. A XIX. század második felének iskolapolitikája alapján állami támogatást is élvez. Az 1888-89-es tanévtől kezdődően a „zilahi államilag segélyezett ev. ref. kollégium” névvel szerepel 1902-ig, amikor felveszi az akkor immár egy évszázada iskolát támogató család nevére a „Zilahi államilag segélyezett ev. református Wesselényi-kollégium” nevet. Nevét, jellegét és autonómiáját veszítette el 1948-ban, amikor a többi felekezeti iskolával együtt államosították. Isten kegyelméből 1991 őszén Zilahon is újraindult a református középiskolai képzés. Az iskola egykori épületében továbbra is kétnyelvű állami oktatás folyik”. (A Zilahi Református Kollégium Évkönyve, Zilah, 1994.)

¹⁷³ **Moldován Lajos** (1931-1994): tanár. Szülővárosában, Szilágysomlyón járt elemi iskolába, majd 1946-ban iratkozott be a Zilahi Református Kollégiumba. 1951-ben érettségizett, majd Kolozsvárt, a Bolyai Tudományegyetemen szerzett matematika-fizika tanári oklevelet 1955-ben. Az egyetem elvégzése után visszatért régi iskolájába, és itt tanított 45 éven keresztül. 1990-ben vonult nyugdíjba. Az 1996-ban alakult zilahi Moldován Lajos Alapítvány minden évben matematika emlékversenyt szervez Moldován tanár úr tiszteletére. (Forrás: http://www.moldovanlajosfoundation.org/index_magyar.html)

¹⁷⁴ **Lorántffy Zsuzsanna Református Gimnázium**, Nagyvárad. Elődje, az 1905-ben alapított Lorántffy Zsuzsanna Református Leánynevelő Intézet Ritoók Zsigmond (1837-1905) nagyváradi ügyvéd, zsinati tag kezdeményezésére – és az általa adományozott telken – közadakozásból épült fel. Fenntartói a Nagyszalontai Egyházmegye, a Bihari Egyházmegye és a Nagyváradai Egyházközség. Hozzájárult még adományával a Tiszántúli Egyházkerület is, amely az 1905-1906-os iskolai évben engedélyezte az internátus, a tanítóképző és a gyakorló elemi megnyitását. A Leánynevelő Intézet néhány év alatt virágzó intézmény lett; első igazgatója Sáfrány Lajos volt. A tanítóképző 1924-ben megszüntette működését, a gimnázium, az internátus és az elemi iskola 1948-ig, az intézmény államosításáig működött. Az 1989-es változások után a Lorántffy Zsuzsanna Református Gimnázium újraindításáért, az induló osztályok elhelyezéséért kemény harcot kellett vívni. A gimnázium ősi épületének visszaadásáról szó sem lehetett, az 1991-ben újraindult gimnáziumnak az első két tanévben egy általános iskola, illetve egy líceum épületében szorítottak helyet. 1993-ban a Lorántffy Gimnázium a Nagyváradai Zsidó Hitközségtől megvásárolt épületben nyert elhelyezést, amit a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, a szülők, a hívek – mondhatni a város egész magyarsága – összefogásával sikerült rendbe tenni. Hosszas küzdelem után 2003-ban visszaszolgáltatták az iskola 1948-ban elkobzott régi épületét. Ennek egyik szárnyát a Királyhágómelléki Református egyházkerület még abban az évben teljesen felújította, a másik szárny felújítása 2011-ben fejeződött be. (Forrás: <http://oktatas.reformatus.hu/index.php?ax=view&id=26>)

¹⁷⁵ **Iuliu Maniu** (1873-1953): jogász, politikus, Románia miniszterelnöke. Görög katolikus vallású, vagyonos nemesi család gyermekeként született. Nem sokkal születése után Zilahra költöztek, az ifjú Maniu a középiskolát Zilahon az Evangélikus, Református Kollégium gimnáziumában végezte, majd joghallgató volt a kolozsvári, budapesti és bécsi egyetemen. 1918-ban, az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása idején Bécsben létrehozta az Erdélyi Románok Nemzeti Tanácsát, illetve a Román Katonák és Tisztek Szenátusát. Szervezte és jelen volt a

---

magyarországi (erdélyi) románok Gyulafehérvárra összehívott nagygyűlésén, ahol határozatilag kinyilvánították Magyarországtól, a magyarországi köztársaságtól történő elszakadásukat és a Román Királysággal való egyesülésüket. 1919-ben a Román Nemzeti Párt – a román képviselőház legerősebb pártja – elnökeként bekerült a romániai parlamentben, ahol megszakítás nélkül, közel két évtizeden keresztül politizált. 1928 és 1933 között három alkalommal volt Románia miniszterelnöke. (Forrás: Bárdi Nándor – Wéber Péter: Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes/Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat*, 34. 1998.)

¹⁷⁶ **protokollum** [tárgyalásról, megegyezésről szóló jegyzőkönyv, itt: egyezség] Az 1995-ös román oktatási törvény megjelenéséig egyrészt az 1989 előtti oktatási törvény volt érvényben, másrészt kormány- és oktatási miniszteri rendeletekkel szabályozták a rendszert. A törvénykezési keretek lazasága lehetővé tette a magyar tannyelven is oktató iskolák önállósodását. Ebben az időszakban indultak újra a magyar történelmi egyházak védnökségével működő iskolák az adott egyház (katolikus, református, unitárius, evangélikus) és a szaktárca közötti megállapodások (protokollumok) alapján. (Forrás: Fóris-Ferenczi Rita: Középfokú egyházi iskolák a romániai magyar kisebbségi oktatásban; In. *Educatio*, 2005/III. szám)

¹⁷⁷ Magyarországon 1952-ben a Debreceni Református Kollégium kivételével az összes református iskolát államosították, így a Sárospataki Református Kollégiumot és a budapesti Baár-Madas Református Gimnáziumot is. Mindkét iskolát a rendszerváltás után, 1989-ben kapta vissza a Magyarországi Református Egyház, s mindkét újjászervezett intézményben 1990. szeptember 1-jén indult az oktatás.

¹⁷⁸ Az 1599. évi közzsinat 400. és a templom építésének 480. évfordulóján rendezett ünnepségre 1999-ben került sor Szilágycsehben. Itt tartotta a Királyhágómelléki Egyházkerület kihelyezett közgyűlését. “E közzsinatok alatt ugyan sem országos zsinatokat nem érthetünk, sem a mostani egyházkerületi avagy megyei gyűléseknek megfelelőket, hanem igen is oly főgyűléseket, melyek most szűkebb, majd szélesebb körben ugyan, de a legfelsőbb egyházi hatóságot gyakorolták. (...) 1595 július 6. Nagy-Károlyban választott szuperintendenssé Bánfihunyadi Mogyoró Benedek szilágy-csehi lelkész, ki 1599 végéig folytatta püspöki hivatalát. (...) Megjegyzést érdemel e korszakról, hogy az egyházkerület akár partialis, akár generalis zsinatait kizárólag a szorosán Erdélyhez tartozó részeken tartotta s intézkedései a nagykunsági és körös-marosközi egyházmegyékről végképen nem emlékeznek meg. A török uralom pusztításai fejtik meg ezt, melyeknek ez a két egyházmegye folyvást ki levén téve, ügyeiket nem közölhették a más területén működő fő hatóságokkal, nehogy az ellenséggel való czimborálás gyanújába essenek. Ám egyházaik pusztulása mégis olyan nagymérvű volt, hogy a két egyházmegye 1598-ban egygyé olvadt „alföldi” név alatt, s különleges helyzetére való tekintettel később bizonyos fokú önálló hatáskört nyert ügyei intézésére”. (Zoványi Jenő: Magyarországi superintendentiák a XVI. században. In. *Magyar protestáns egyháztörténeti monographiák*, Budapest, 1898.)

¹⁷⁹ **Református Gimnázium, Szatmárnémeti:** Az 1948-as évi államosításkor a kommunista hatalom felszámolta Szatmárnémeti felekezeti középiskoláit és tanítóképzőit, köztük a szatmári református egyház több mint négyszáz éves gimnáziumát is. Helyébe létrehozta, magyar tannyelvű állami középiskolaként, a Kölcsey Ferenc Líceumot. Az új oktatási intézmény a megszüntetett Református Gimnázium főépületében kapott helyet és rövid időn belül Erdély neves középiskolájává vált. 1991-ben Szatmárnémetiben is újjáalakult a Református Gimnázium. Az egyház tárgyalásokat folytatott a Kölcsey Főgimnázium vezetésével, és felajánlotta, hogy az alakuljon át felekezeti iskolává, hiszen amúgy is az egyház épületében működik, de elutasították. A gimnázium négy éven keresztül osztozott a Kölcsey Ferenc Főgimnáziummal az épületen – csak az alagsorban működhetett, ráadásul délutáni oktatással. 1995-től a Szatmári Irgalmas Nővérek zárdájának egyik, leromlott állapota miatt üresen álló szárnyában kapott helyet a Református Gimnázium. Sajat erőből és adományokból újította fel az épületet, ebben működött 2007-ig. Innen az Önkormányzat ajánlására átköltözött két, egykor saját épületébe, amelyekben az államosítás előtt a leánygimnázium és a tanítóképző működött. Az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásáról rendelkező törvény alapján 2004-ben a Református Gimnázium épületei – papíron – visszakerültek a református egyház tulajdonába, de a törvény öt éves türelmi időt biztosított azoknak az intézményeknek, amelyek a visszaszolgáltatott ingatlanokban működtek, s így a Kölcsey Ferenc Főgimnázium 2009 májusáig az egyháznak fizetett bérleti díj fejében az egyházi épületben maradhatott. A város és a megye RMDSZ-es vezetése ugyan hangsúlyozta, hogy az épület immár az egyház tulajdona, de nem titkolta, hogy a Kölcsey jövőjét a továbbiakban is az egyházi épületben képzelel el. A média ezt a véleményt erősítette fel, és sikerült is a szatmári magyar közvéleményt a Református Gimnázium ellen hangolnia. De nemcsak a közvéleményt, hanem a Kölcsey tanári karát, sőt, a szülői bizottságot is. 2009 februárjában

---

a Kölcsey szülői bizottsága a tanári kar egy részével egyetemben utcai demonstrációt helyezett kilátásba, ha az iskolának „költöznie kell”. A botrányt végül Tőkés László püspök beavatkozása révén sikerült elkerülni. Szatmárnémetin 2009 áprilisában Markó Béla országos RMDSZ-elnökkel találkozott, s kompromisszumos megoldás született: a Kölcsey az öt év letelte után még egy év haladékot kap a kiköltözésre. A megállapodást mind a városvezetés mind a Szatmár Megyei Tanács tiszteletben tartotta. 2010. szeptember 15-ig a Kölcsey Ferenc Főgimnázium átköltözött az Irgalmas Nővérek zárdaépületének egyik szárnyába, a Szatmárnémeti Református Gimnázium pedig hatvan év hanyattatás után ettől az évtől végre ősi épületében működhet. (Forrás: Ősi falak között a Szatmárnémeti Református Gimnázium. In. *Erdélyi Napló*, 2010. november 19.)

¹⁸⁰ Tolnay István: tanügyi előadó-tanácsos, Királyhágómelléki Református Egyházkerület

¹⁸¹ A kolozsvári *Szabadság* napilap 2000. szeptemberi közleménye: “A Királyhágómelléki Református Egyházkerület képviselői szept. 18-án rendkívüli generális vizitációt tartottak a zilahi Református Wesselényi Kollégiumban. A vizsgálatot az igazgatói állás körül kialakult áldatlan helyzet, valamint a megyei állami tanügyi hatóságok és az egyház között támadt sajnálatos konfliktusos viszony tette szükségessé. Találkoztak azon szülők egy csoportjával, akik Seres Magdolna igazgatónő felmentése ellen nyújtottak be írásbeli tiltakozást. A vizsgálat idején hivatlanul megjelentek a tanári szobában Puscas Teodor és Faluvégi Zoltán tanfelügyelők, akik a vizitáció megtartása és Seres Magdolna igazgatói állásából való felmentése ellen emeltek kifogást. A román tanügyi törvényekre való hivatkozással Seres Magdolna tanárnő megtagadta, hogy az egyházi vizitáció saját tanítási óráját meglátogassa. Megjelent Vasile Bulgarean megyei főtanfelügyelő, aki kioktató hangon rendreutasította az egyházkerület képviselőit, kijelentve hogy állami engedély nélkül az egyháznak nincs joga az iskolába belépni. A főinspektor "állami iskolának" nevezte a zilahi Református Wesselényi Kollégiumot és megtiltotta, hogy a gyűlés a református egyház hivatalos nyelvén, vagyis magyar nyelven folyjon le. Tőkés László püspök azon javaslatát is durván visszautasította, hogy a tanári gyűlést és a tanügyi hatóság képviselőivel való beszélgetést egymástól elválasszák. Vasile Bulgarean főtanfelügyelő agresszív és despotikus magatartása, valamint a tanári kar tagjainak a - szemmel látható - megfélemlítettsége miatt a gyűlés megtartása végül lehetetlenné vált. Ennek következtében a bizottság - tiltakozása jeléül is - kénytelen volt elhagyni a termet. A történet nyomán Tolnay István tanügyi előadó-tanácsos telefonon kereste meg Kötő József RMDSZ-es államtitkárt, aki a panaszok hallatán személyesen lépett kapcsolatba a Szilágy megyei főtanfelügyelővel. Az államtitkár szíves közbenjárásának köszönhetően tisztázódott, hogy a felekezeti iskolák kettős alárendeltségű intézmények, s ennek következtében a tanügyi hatóságoknak a felettük gyakorolt joghatóságot nem áll jogukban kisajátítaniuk”. (Közlemény a zilahi Református Wesselényi Kollégium ügyében. In. *Szabadság*, 2000. szept. 21.)

Az *Erdélyi Napló* 2003. április 30-án *Nem békélnek* címmel közölt szerkesztőségi cikket. „A Zilahi Református Wesselényi Kollégium nevét az elmúlt esztendőkből gyakran emlegette a sajtó. Sajnos nem az intézményben zajló munka jó avagy rossz minősége készítette írásra-szólásra az újságírókat, hanem a kibékíthetetlen tünő ellentét, amely a tanintézetet létrehozó egyház és az intézményt működtető Szilágy Megyei Tanfelügyelőség, pontosabban az általa támogatott igazgatónő, Seres Magdolna között fennáll. Ennek egyik oka: a felekezeti oktatást mint olyat el nem ismerő román tanügyi törvényre hivatkozva a hatóságként fellépő tanfelügyelőség – az igazgatónővel és az RMDSZ helyi vezetőivel összejátszva – megszüntette a Királyhágómelléki Református Egyházkerület által felállított iskolaszéket, amely az intézményalapító felügyeleti jogkörét lenne hivatott biztosítani. Azaz gyakorlatilag visszaállamosította a kollégiumot. Viszályok és perek sora jelzi a harcot, de a szenátorfeleség igazgatónő által eddig indított polgári pereket rendre ő nyerte meg. Most újabb – súlyosabb – fordulatot vettek a dolgok: május elején immár büntetőperben kell a Zilahi Bíróságnak állást foglalnia. Januárban egy kolozsvári napilapban megjelent egy írás, amelyet – sérelmesnek találván – a Zilahi Református Gyülekezeti és Presbiteri Szövetség, három zilahi egyházközség megbízásából, azok elnökségének aláírásával megválaszolt. A válaszcikk egyik bekezdése arra utalt, hogy Seres Magdolna nem számolt el bizonyos egyházi pénzekkel, az iskolához egyházi csatornákon befolyó javakat hűtlenül kezelte, azokat állami tulajdonba játszotta át. Az igazgató válaszként rágalmazás miatt büntetőpert indított az írást szignáló hat egyházközségi elnökségi tag – három lelkész és három világi személy – ellen. (...) A följelentettek tudni vélik: az eddigi pereknél tapasztalt részrehajlást az is okozza, hogy az igazgatónő az RMDSZ Szilágy megyei elnök-szenátorának a felesége. A Markó pártelnök bizalmasai közé tartozó Seres Dénes a közlemény szerint "a legutóbbi parlamenti választások előtt (...) a román büntető törvénykönyvvel a kezében és annak paragrafusait idézve, megleckéztető bírósági perek lehetőségét is kilátásba helyezve próbálta jobb belátásra bírni a zilahi református lelkipásztorokat. (...)”

---

¹⁸² **Erdélyi CE Szövetség:** 1903-ban Szabó Aladár vezetésével alakult meg a Magyarországi CE Szövetség Bethánia Egylet néven. Dr. Szabó Aladár teológiai tanár volt az elnök, dr. Kecskeméthy István, ugyancsak teológiai tanár, az alelnök. 1895 febr. 25-én dr. Kecskeméthy Csapó István a Nagyenyedi Teológiai Fakultás ószövetségi tanszékét foglalta el, majd 1896-ban megszervezte az Evangéliumi Szövetséget. Mint a magyarországi Bethánia Egylet alelnöke, Erdélyben is népszerűsítette a CE Szövetség evangéliumi munkáját. Az első szövetségek Zilahon, Marosvásárhelyen, Kolozsváron és a Zsilvölgyén alakultak meg és eredményeztek kisebb-nagyobb taglétszámú szövetségeket. A létrejött szövetségek az első másfél évtized alatt a Budapesti Bethánia Egylettel, mint CE Szövetségi központtal tartottak fenn szorosabb testvéri kapcsolatot, annak lapját és iratait olvasták és terjesztették, évről évre részt vettek a tavaszi országos konferenciákon, és a népesebb CE szövetségek a Bethánia fiókegyletévé szerveződtek. 1918 augusztus 20-án Kolozsváron a Református Teológia dísztermében Kecskeméthy István megalapította az Evangéliumi Munkások Erdélyi Szövetsége (EMESz) nevű evangéliumi alakulatot mely attól fogva hivatva lett az elárult Erdélyi CE szövetségeknek is központi szervévé lenni. A trianoni döntés következtében az Erdélyi CE szövetségek végleg elváltak a Bethánia anyaegylettől.

Az 1923-tól a román állam által elismert egyesületként működő EMESZ kapcsolatot tartott olyan világszervezetekkel, mint: Vasárnapi Iskolai Világszövetség, CE Világszövetség, Evangéliumi Világszövetség (Aliansz), Kék-Kereszt Egyletek Világszövetsége. Amikor 1923-ban az Erdélyi Egyházkerület Nagy Károly püspök irányítása alatt feloszlatta az egyházba működő egyesületeket, Az EMESZ – mint jogi személy – továbbra is működött. A szövetség hangsúlyt fektetett a belmisszióra, ami többek között vasárnapi iskolák tartásában, Fehér-Kereszt misszióban, Kék-Kereszt misszióban, a külmiszió népszerűsítésében, zsidómisszióban, cselédek közti misszióban, iratterjesztésben nyilvánult meg. 1926-os újraindulása révén a szövetség hivatalos lapja, az egész Erdélyszerte ismert evangéliumi, családi és képes hetilap, a Kis Tükör volt. A lap, a gazdasági válság miatti 1933-as megszűnése után ezt a szerepet, a Kádár Géza zilahi esperes által szerkesztett Keresztyén Élet című havilap, vette át. Az 1930-as években nagy fejlődésnek indult a Szövetség mind a tagok létszámának a növekedése tekintetében, mind pedig a szolgálatok végzésében. 1931 augusztusában a Marosvásárhelyen megtartott országos konferencián az EMESZ megnevezést ismét CE Szövetségre változtatták. A legerősebb szövetségek Marosvásárhelyen, Kolozsváron és Zilahon alakultak ki. 1933 szeptemberében a CE Szövetség felterjesztette az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsához módosított alapszabályzatát, mely kifejti, hogy az egyház céljait fenntartás nélkül kívánja előmozdítani, de éppen ezért teljes önállóságát is meg akarja őrizni. A szövetség elnöke Kecskeméthy István volt a megalakulástól egészen haláláig (1938). Őt váltotta dr. K. Tompa Artur 1944-ig, majd 1944-től 1947-ig dr. Nagy András teológiai tanár. (Forrás: <http://www.ce-union.ro/hu/ismerteto/toertenelem.html>)

1947-ben a CE Szövetséget állami nyomásra feloszlatták, 1990-ig illegálisan működött. „Folytonossága azonban nem szakadt meg, legtöbb tevékenysége formális keretek nélkül is folytatódott. Az ötvenes években a titkosrendőrség nyomásának fokozódásával a református egyház vezetősége együttműködésre kényszerült. Egyes visszaemlékezők szerint a beépített kollaboránsoknak köszönhetően ebben az időben az egyház kettős szerkezetűvé vált: a hatalommal együttműködő hivatalos egyház egy „földalatti egyházzal” kettőződött meg. A CE Szövetséget a visszaemlékezésekben ezzel a földalatti egyházzal asszociálják, így ez a szembenállás, úgy tűnik, az egyház és a mozgalom közötti viszony számos, tartósnak bizonyuló szubjektív/érzelmi elemének forrása. A mozgalom történetének mélypontja az ötvenes években következett be, amikor a szövetség több tagját, papokat és egyszerű tagokat egyaránt, „illegális szervezkedés” vádjával bebörtönözték. A mozgalom azonban ennek ellenére ekkor sem szűnt meg teljesen. Az 1990-el kezdődő rendszerváltást követően hosszas huzavona után a szövetség önálló jogi személlyé vált. A hivatalos szervezeti keretek kialakításával az egyházzal való ellentét is kiújult, amihez nem kis mértékben járult hozzá a már említett „hivatalos” / „földalatti” vonalak közötti ellentét újra-megélése”. (Kiss Dénes: A CE Szövetség és a református egyház; In. *Erdélyi Társadalom*, 2003. I. évf. 2. szám)

¹⁸³ A CE – Christian Endeavour – szó szerinti jelentése Krisztusi Törekvés, de a rövidítésnek országonként más és más a jelentése. Magyar nyelvterületen a Krisztusért és Egyházáért jelentés a legelterjedtebb a Pro Christo et Ecclesia kifejezésből kiindulva.

¹⁸⁴ **Mécs László** (1895-1978): költő, premontrei rendi kanonok, lapszerkesztő. Felsőfokú tanulmányait 1913-1914-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-latin szakos hallgatójaként kezdte, majd 1914-ben kérte felvételét a premontrei rendbe, és 1916 őszén már mint rendjének tanárjelöltje folytatta tanulmányait. 1918-ban szentelték pappá

Jászóvárott. A felvidéki premontrei gimnáziumok megszűnése után jászóvári könyvtáros, majd 1920-1929-ig nagykaposi plébános. A felvidéki magyar lapokban rendszeresen jelentek meg nagyhatású költeményei. 1930-ban rendfőnöke Királyhelmece nevezte ki plébánosnak. A könyvkiadók igyekeztek kamatoztatni népszerűségét, egyre-másra jelentették meg köteteit. 1941-ben megjelentek összegyűjtött versei, a következő év elején lapjában, a Vigiliában – melynek főszerkesztője volt -, közölte az Imádság a nagy Lunatikusért című Hitler-ellenes versét, ami miatt büntetőeljárást kezdeményeztek ellene. 1944 őszén elhagyta Királyhelmece. 1945 után barátainál, rokonainál, Csornán és Pannonhalmán élt. 1953-ban „többszörös röpiratok terjesztése” (ezek saját kéziratos, ajándékba adott versei voltak) vádjával 10 évi börtönbüntetésre ítélték. 1956 szeptemberében szabadult, 1957-től újra lelkipásztori tevékenységet folytatott az óbudai plébániatemplomban. 1978-ban Pannonhalmán ünnepelte pappá szentelésének 60. évfordulóját. Hagyatékát a pannonhalmi bencés közösség gondozza. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

Mécs László: Magyarok (1930; részlet)
(...) Van vendéglátás, legendás, csodás
S míg magyar gyomor átkokat korog,
Másoknak áll a magnum áldomás.
Évezred óta ez a virtusa,
Felötődötték s a magyar agyar
Magába mar, míg tart a hír – tusa.
Isten, mi volna ha e sok erő
Dunává folyna, mint a kis folyók?
Ki volna gátnak állni vakmerő?
Ha a szúróst, mit oltalmára nyert,
Jó gazdaként sövényre hordaná:
Kifelé szúrjon, míg virul a kert???

¹⁸⁵ **Kis Tükör:** református családi lap. 1893-1907 között Budapesten illetve Kolozsvárt, majd folytatólagos évfolyamszámozással 1926-1933 közt ugyancsak Kolozsvárt, Kecskeméthy István szerkesztésében jelent meg. Az újjáalakuló romániai CE Szövetség – Horváth Levente, Karczagi Sándor és id. Visky Ferenc kezdeményezésére – 1993-2009 között református missziói családi havilapként ismét kiadta. (Források: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, <http://kistukor.koinonia.ro/a-lap-tortenete>)

¹⁸⁶ **Kecskeméthy István** (1864-1938): teológiai tanár, lapszerkesztő, nyelvész. 1884-1888 között a budapesti Református Teológián folytatta tanulmányait, 1888 és 1890 között Szász Károly dunamelléki püspök titkára volt. 1890-ben bölcsészdoktori vizsgát tett keleti összehasonlító nyelvészetből, indogermán nyelvészetből és magyar irodalomból. 1890 és 1894 között budai helyettes lelkész volt, majd 1895-ben elfogadta Szász Domokos erdélyi püspök meghívását, és miután fél évet tanított a nagyenyedi kollégiumban, 1936-ig a kolozsvári ószövetségi tanszék vezetője lett, továbbá éveken keresztül tanította az újszövetségi bibliai tudományokat is. 1912/13-ban és 1919/20-ban a teológiai fakultás igazgatója volt. 1896-ban megszervezte az Evangéliumi Szövetség erdélyi tagozatát, majd 1900-ban a Keresztyén Munka Egyletet és az Evangéliumi Munkások Erdélyi Szövetségét. 1896-1908 között tagja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak. 1908-tól egyházkerületi közgyűlési tag. 1896-1907-ben lelkésze a kolozsmonostori (kolozsvári egyházközség) reformátusok alakuló gyülekezetének. 1893-1907-ban és 1926-1936-ban felelős szerkesztője, majd laptulajdonosa az első magyar keresztyén képes családi hetilapnak, a Kis Tükörnek. 1920 és 1923 között főszerkesztője a romániai református lelkészegyesület hivatalos lapjának, az Egyházi Figyelőnek. Bekapcsolódott az 1908-ban megjelentetett Károli Gáspár által fordított Biblia revideálási munkálataiba. 1931-ben a Skót Bibliatársulat megjelentette az általa revideált, több színes képet tartalmazó teljes Újszövetséget. 1929 és 1934 között az Ószövetség fordításán dolgozott. Függetlenségi párti képviselő volt (1906–10), az I. világháború után Kós Károllyal együtt a Magyar Néppárt egyik szervezője és elnöke (1922), majd az OMP reformcsoportjának egyik szószólója. A közélet demokratizálását és a román demokratikus erőkkel való szövetkezést igénylőkkel együtt 1927-ben kivált az OMP kötelékéből, s az újjáalakuló Magyar Néppárt ismét elnökké választotta; közvetlen munkatársa volt Kós Károly és Tabéry Géza. (Források: <http://www.parokia.hu/publikacio/lista/szerzo/48/>, Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

¹⁸⁷ Dr. Makkai Sándor: Öntudatos kálvinizmus a református magyar intelligencia [értelmiség] számára. (Soli Deo Gloria kiadása, Budapest, 1925.)

---

¹⁸⁸ Ravasz László: Emlékezéseim (Budapest, Református Zsinati Iroda, 1992.)

¹⁸⁹ **Nagy Károly** (1868-1926): református püspök, egyházi író. Nagyenyeden végezte el a teológiát (1890), majd Marburgban és Utrechtben tanult. Hazatérése után Brassóban és Nagyenyeden volt lelkész. 1895-től a Kolozsvári Református Teológiai Fakultás tanára volt. 1908-tól az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzője, majd 1918-tól haláláig püspöke volt. Az Erdélyi Protestáns Lapokat és a Protestáns Szemlét szerkesztette. A Székely Mikó Kollégium főgondnoka volt. (Forrás: http://church.lutheran.hu/reformatio/ppanteon/pp_ref_nagy_karoly.htm)

¹⁹⁰ **Sass Kálmán** (1904–1958): református lelkész, egyházi író, lapszerkesztő. Lelkészi oklevelét 1928-ban Kolozsváron, a Református Teológiai Fakultáson szerezte (1928). Rövid ideig a Királyhágómelléki Egyházkerület központjában dolgozott Nagyváradon, majd Domahidán végzett pasztorációs munkát. Ezután ösztöndíjas a bázeli egyetemen. Hazatérése után, 1932-ben Mezőtelegre választották meg lelkésznek. Öt év múlva innen hívták meg az érmihályfalvi református egyházközség élére. 1937-től itt működött 1939-ig, amikor irredentizmus vádjával letartóztatták, majd kiutasították Romániából. A bécsi döntést követően tért vissza gyülekezetébe. 1944-ben az oroszok által faluja környékén ledobott sebesült ejtőernyősöket rejtegetett, köztük Maléter Pált, az 1956-os Nagy Imre-kormány honvédelmi miniszterét. 1945–48-ban Érmihályfalván aktív szerepet játszott a környék magyar művelődési életében. Már akkor meghurcolták, de kapcsolata Maléterrel igazolta őt. Később azonban ez lett a fő vádpont ellene, amikor 1957-ben ismét elhurcolták, majd egy koncepció perben halálra ítélték. A szamosújvári börtönben végezték ki. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

¹⁹¹ **Kovács Géza** (1925-2004): történész, közíró. 1944-ben érettségizett a zilahi Wesselényi Kollégiumban. 1946-tól a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem hallgatója volt. 1948-ban végzett történelem-néprajz-földrajz szakon. Egy évig a Gunda Béla vezette Néprajzi Intézetben gyakornokoskodott. 1948-1951 között a kolozsvári egyetem középkori történelmi tanszékének asszisztense volt Jakó Zsigmond mellett. 1951-től 1986-ig Aradon volt középiskolai tanár. Az oktatás mellett élénk részese volt a helyi közéletnek, továbbá tudományos, helytörténeti kutatásokat folytatott. 1958-ban megjelent első önálló, a zilahi céhek történetét feldolgozó kötete. A Partium, a Bánság demográfiai, gazdasági viszonyaival, helytörténettel foglalkozott a török kiűzésétől 1848-ig. Agrártörténeti munkáit, az árutermelő jobbágyság, a majorsági gazdálkodás kialakulását, az úrbérrendezést, a nagybirtok gazdálkodását, a kézművesség történetét érintő könyveit, tanulmányait magyar, román, német nyelven publikálta. Historiográfiai és kultusz-történeti kutatásokkal is foglalkozott, különösen az első világháború előtti, erdélyi kötődésű történelemznedéknek szentelt nagy figyelmet. (Forrás: http://www.mult-kor.hu/20090915_konferencia_idezi_egy_aradi_tortenesz_emleket/)

¹⁹² **Csanádi János** (sz. 1941): tanár, néprajzi gyűjtő. A Marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskolán végezte el a magyar – román szakot, majd 1961-től nyugdíjba vonulásáig magyar szakos tanára volt szülőfaluja, Nagyzerind általános iskolájának. Az 1969-ben barátaival együtt megalapította a faluban 1892-től működő Nagyzerindi Polgári Olvasóegylet nyomdokain továbbhaladó Irodalmi Kört, amelyhez nagy támogatást nyújtott Olosz Lajos helikonista költő. 1977-ben, a költő halála után az Irodalmi Kör felvette nevét. Az Olosz Lajos Irodalmi Kör vezetője Csanádi János lett, aki – öt évvel az Irodalmi Kör megalakítása után – Fazekas Józseffel létrehozta Nagyzerinden Románia első falusi képtárát. 1973-tól kezdve járta gyalog és kerékpárral a környező falvakat, így sikerült 25 esztendő alatt összegyűjteni a Körösköz értékes néphagyományait. 1998-ban jelent meg az Alma Mater Alapítvány kiadásában *Bús gerlice csengő hangja* című népballada gyűjteménye, mely 118 körösközi balladát tartalmaz. 1997-ben, névadója halálának 20. évfordulóján az Olosz Lajos Irodalmi Kör megjelentette a költő istenes verseit *Szeplőtelen oltár* címmel Csanádi János válogatásában és bevezető tanulmányával. (Forrás: Jámbor Gyula: Érdemes volt; In. *Nyugati Jelen*, 2006. augusztus 20.)

¹⁹³ **Ferenczy György** (1924-2000): zenepedagógus, népművelő. A kolozsvári tanítóképző elvégzése után (1945) a lelei, a monói, a szamosardói majd a szilágycsehi iskolákban és a művelődési házakban dolgozott, tanított zenetanárként és népművelőként. 1976-ban létrehozta a Rezeda népdalegyüttest, amely nagy sikereket ért el mind Romániában, mind a határon túl. 1989. december 28-án a városi RMDSZ alakuló közgyűlésén őt választották meg a szervezet elnökének, 1983-ban elnyerte az érdemes tanító címet, 1992-ben és 1994-ben a zilahi zeneszerző-

---

versenyen díszoklevéllel és különdíjjal jutalmazták, majd 1997 őszén a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöksége a Pro Partium életműdíjjal tüntette ki. (Forrás: Varga D. István: In memoriam Ferenczy György; In. *Szabadság*, 2000. január 19.)

¹⁹⁴ Csép Sándor 1975-ben forgatta *Egyetlenem* című filmjét, melyben a korabeli Kalotaszeg vidékén dívó egykézését mutatta be.

¹⁹⁵ A Királyhágómelléki Református Egyházkerület (Nagyvárad) és a Polgári Magyarországért Alapítvány (Budapest) „Áldás, Népeesség” címmel nemzetközi tudományos konferenciát tartott Nagyváradon és Félix-fürdőn 2004. október 1-2. között. A konferencia záróközleményéből idézünk: „A Kárpát-medence országaiból érkezett előadók és résztvevők: a történelmi egyházak, a tudomány, a közélet, az oktatás és a gazdaság képviselői egyetértettek abban, hogy a kárpát-medencei magyarság sorskérdéseivel akkor szembesülünk legradikálisabban, ha népesedési helyzetünket választjuk tükörnek. Az adatok részben ismertek. A konferencia résztvevőit sem érte meglepetésként, hogy milyen drámai a helyzet. Néhány apró magyar szigettől eltekintve, ahol még mindig több gyermek születik, mint ahányan meghalnak, a magyar népeesség fogyása zuhanásszerű. Az okok számbevétele sem ma kezdődött. Számos történelmi, gazdasági, politikai, mentális katasztrófa eredménye, hogy mára a magyarság életkedve, életbe vetett hite csappant meg. Elsősorban ennek következménye a fogyatkozás.

A kiút keresését sokan, sokféleképpen elkezdték. Az „Áldás, Népeesség” konferencia most kibontja annak a mozgalomnak a zászlaját, mely az önfejlődés útjára lépve a megmaradás és gyarapodás üzenetével szólítja meg mindazokat, akik részt kívánnak venni egy átfogó nemzeti stratégia – cselekvési program kidolgozásában, és cselekvő módon részt vállalnak eme program megvalósításában. Ennek első tervezetét, a konferencia eredményeinek összefoglalását hamarosan a közvélemény és az illetékes döntéshozók elé tárjuk. Támogatjuk, hogy a szülőföldön maradás nemzeti stratégiája mellett készüljön el az ennek megfelelő magyarországi, erdélyi, kárpátaljai, vajdasági és felvidéki gazdasági stratégia. Ezen túlmenően kötelezettséget vállalunk arra, hogy mostantól fogva minden évben összegyűjtjük a Kárpát-medence különböző országaiból azokat a felelős magyarokat és közösségeket, akiknek szívügye nemzetünk sorsa és jövője. Vállaljuk, hogy a lehető legszélesebb nyilvánosság elé tárjuk azokat a példamutató egyházi és civil kezdeményezéseket, melyek a kihalásra ítélt falvaknak, meggyengült családjainknak, sorvadó közösségeinknek, a kallódó gyermekeknek nyújtanak életlehetőséget, valamint esélyt a túlélésre és felemelkedésre. (...)” (Forrás: <http://www.szpma.hu/node/101>) Áldás népeesség, A KIRÁLYHÁGÓMELLÉKI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET NÉPESSÉGPOLITIKAI ÉRTEKEZLETE, SZILÁGYCSEH, DÉSHÁZA 2004. Április 16-17. Készült a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Szenci Kertész Ábrahám Nyomdájában.

¹⁹⁶ Barcaföldvár Brassótól 17 km-re északnyugatra, az Olt folyó bal partján, Hídvéggel szemben fekszik. 1942-ben internálótábort állítottak föl Földvár határában, ahol 1944-ig a román hadsereg szovjet hadifoglyait őrizték. 1944 szeptembere és 1945 júliusa között itt működött a korszak egyik leghírhedtebb internálótábor, amelybe főleg a román csendőrség által begyűjtött magyarokat, szatmári svábokat – többségükben civileket – és német hadifoglyokat zártak. A tábornak a korabeli sajtó szerint hatezer foglya volt, legtöbbször marhavagonokban szállították tovább a hírhedt foksányi haláltáborba. A földvári lágerben több száz – más források szerint több mint ezer – magyart éhezettek halálra, vagy hagytak a táborban kiűtött tifuszbajrányban meghalni az akkori román hatóságok. Valamennyien jeltelen közös sírokban nyugszanak.

1988-ban a Szovjetunió jelképes sírkertet alakított ki a Földváron meghalt szovjet hadifoglyok emlékére. 1997. április 6-án a Szatmár megyei börvelyiek kopjafát állítottak a hídvégi református templom kertjében, és elhatározták, hogy amíg Földváron méltó emlékmű nem készül a lágerben raboskodott, illetve elhunyt foglyok emlékére, Hídvég legyen az egykori foglyok és a hozzátartozók zarándokhelye. Ungvári Barna András, Hídvég akkori református lelkésze 1998-ban kezdeményezte egy sziklatömb-emlékmű felállítását a földvári láger utolsó fennmaradt közös sírdombján, „Magyarhalmon”. Az emlékművet a Brassó megyei tanács 1999-ben előbb engedélyezte, majd az utolsó pillanatban visszavonta az engedélyt – azzal az indoklással, hogy a kérelmezők eltorzítják a történelmi eseményeket –, Ioan Cioaca földvári polgármester pedig 1999 júliusában megakadályozta a sziklatömb odaszállítását a hajdani fogolytemető helyére. Ungvári tiszteletes ekkor a hídvégi parókia kapuja elé helyeztette el a hatalmas kötömböt, ahol évekig feküdt, miközben a földvári Magyarhalmon folyamatosan koszorúzták az orosz sírkert szomszédságában a kötömb talapatául szánt vasbetonépítményt. Fényképfelvételek sorozatai őrzik a Magyarhalom felé kilométernyi

---

hosszúságban kigyózó sokaság képét. A brassói RMDSZ és a hídvégi egyházközség 2000-ben végül kiharcolta a kötömb „kiállításának” jogát, ugyanis az egész Észak-Erdély és a Partium tájairól odaseregglők kálváriajárása az üres betonalapzatnál addigra már botrányok sorozatát váltotta ki. 2000 júniusában, amikor a mártírelékművet a helyszínre szállították és a talapzatra állították, a földvári polgármester – azt állítva, hogy nem tud az emlékmű felállításának engedélyéről – egy traktor segítségével ledöntötte a kötömböt, és a frissen öntött betonlapot is lerombolta. Az emlékművet végül 2001 augusztusában sikerült felavatni. (Források: <http://tortenelemportal.hu/2009/11/megemlekezes-barcafoldvaron/>;

Sylvester Lajos: Barcaföldvári Magyar golygó; Gondola, 2003. november 7.;

<http://udvardy.adatbank.transindex.ro/index.php?action=helymutato&helymutato=1191>)

¹⁹⁷ **Szász Jenő** (sz. 1969): politikus, Érettségi után a Brassói Transilvania Egyetemen tanult faipari szakon, 1993-1996 között a soproni faipari egyetemen doktori képzésben vett részt, párhuzamosan közgazdász-mérnöki tanulmányokat folytatott a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen. 1991-1992 között a Brassói Magyar Diákszövetség, 1993-ban az Országos Magyar Diákszövetség elnöke. 1996-2008 között Székelyudvarhely független polgármestere. 2004-ben elnöke lesz az általa létrehozott Magyar Polgári Szövetségnek, a szervezetet azonban pártként nem jegyzik be. 2008-ban létrehozza a Magyar Polgári Pártot (MPP), melynek színeiben a 2009-es székelyudvarhelyi időközi választásokon helyi önkormányzati képviselő lesz, 2011-ig alpolgármester, a 2012-es helyhatósági választásokig udvarhelyi önkormányzati képviselő. 2012. október 13-án lemond az MPP elnöki tisztségéről, miután október 9-én Orbán Viktor miniszterelnök a Nemzetstratégiai Intézet létrehozásával és vezetésével bízta meg. (Forrás: http://www.demokrata.hu/ujsgcikk/szasz_jeno_szekelyudvarhely_polgarmestere/; <http://manna.ro/porta/szasz-jeno-nemzetstrategiai-intezetet-alapit-2012-10-09.html>)

¹⁹⁸ A Magyar Polgári Párt elnöksége 2008. szeptember elején úgy döntött, hogy a párt szervezetként nem indul a november 30-i parlamenti választásokon, azonban öt független jelöltet támogat Hargita, Kovászna és Maros megyékben. A döntésről szóló novemberben kiadott közlemény hangsúlyozta, hogy „a Magyar Polgári Párt a magyar közösségi érdekek maximális érvényesülését tartja szem előtt. A Magyar Polgári Párt az RMDSZ által megíhúsított, elmaradt összefogás ellenére nem kívánja a magyar parlamenti képviselet létét – mint a politikai képviselet egy eszközét – veszélyeztetni, nem a pozícióhajhászást, hanem a közösségépítést tekinti legfontosabb feladatának. Ezért döntött a függetlenként megméretkező alkalmas személyek támogatásáról, mely által nem veszélyeztetődik a magyar parlamenti képviselet, hanem kiegészül, jobbá és hatékonyabbá válik, ugyanakkor parlamenti szinten is képviseletet nyer a Magyar Polgári Párt által megjelenített értékrend és magyar közösségi jövőkép.” A választásokat követően a fent említett független jelöltek egyike sem jutott be a parlamentbe. (Forrás: <http://www.polgaripart.ro/>)

¹⁹⁹ Az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP) bejegyzéséről 2010. december 4-én döntött az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács küldöttgyűlése. A Bukaresti Táblabíróság 2011. szeptember 15-én hagyta jóvá az EMNP bejegyzési kérelmét. A párt első Országos Küldöttgyűlését 2012. február 25-én Csíkszeredában tartották, ahol elfogadták alapszabályzatát és politikai programját. A párt elnöke Toró T. Tibor. (Forrás: <http://ujsoz.com/online/kulfold/2012/02/25/toro-t-tibor-az-emnp-elnok>)

²⁰⁰ **Reménység Szigete:** A Magyarországon 1990 óta önálló egyházként bejegyzett, egyházz jogilag 1995-től a Romániai Református Egyház Királyhágómelléki Egyházkerületéhez tartozó Erdélyi Gyülekezet karitatív és kulturális központja Budapesten. Vezető lelkésze Zalatnay István. Az Erdélyi Gyülekezet Németh Géza református lelkész hívta életre 1990-ben, miután az 1980-as évek második felében, a Ceausescu-diktatúra utolsó szakaszában erdélyi magyarok tízezrei menekültek Magyarországra: útlevelel „disszidálva” vagy átszökve a zöld határon. Az akkor még hivatalosan „baráti, szocialista magyar kormány” nem vállalta, hogy menekülteknek nyilvánítsa a Magyarországon maradókat, de legtöbbször nem is szolgáltatta ki őket a román hatóságoknak. A menekülteket szervezett formában először Németh Géza és munkatársai kezdték el segíteni, előbb egy kicsiny alagsori helyiségben a Moszkva tér melletti Csaba utcában, majd a Magyar Református Egyház döntése alapján az egyik nagyobb budapesti gyülekezetben, Rákosszentmihályon. 1987 és 1990 között a menekültmisszió ruhával, élelemmel, lakás- vagy munka lehetőség közvetítésével és állandó lelkipozítással segítette a menekülteket, felekezeti hovatartozásuktól függetlenül. Így született meg 1990-ben jogilag is önálló egyházként az Erdélyi Gyülekezet, amelynek 1997 óta leányegyházközsége is van a Budapesttől 30 km-re lévő, az 1990-es évek elején létrejött és háromnegyed részt áttepedett erdélyiek által lakott Dányszentkirályon. Az Erdélyi gyülekezet másfél éven át

---

kénytelen volt bérelt helyiségben tartani istentiszteleteit, míg 1992-ben Budapest X. kerületében, egy valamikori laktanya területén Reménység Szigete néven létrehozhatta karitatív és kulturális központját. Az alapító Németh Géza halála után 1995. szeptember 23-án került sor a gyülekezet csatlakozására a Királyhágómelléki Református Egyházkerülethez, a jelenlegi vezető lelkész, Zalatnay István beiktatására, valamint ekkor helyezték el a gyülekezet templomának alapkövét, melyet a befogadó egyházkerület püspöke, Tőkés László mellett az akkori református zsinati elnök, Hegedűs Loránt és – a gyülekezet ökumenikus szolgálatára tekintettel – Tempfli József nagyváradi katolikus püspök is megáldott.

Az Erdélyi Gyülekezet nevéhez számos közéleti kezdeményezés fűződik. Természetesen elsősorban a magyar kisebbségeket érintő kérdések foglalkoztatják a gyülekezetet. Az 1996-os romániai választások előestéjén Takács Csaba, az RMDSZ ügyvezető elnöke tartott előadást az akkor legkényesebbnek minősülő kérdésről, a magyarok esetleges részvételéről a román kormányban. 2000. júliusában a Magyarországon működő erdélyi szervezetek a Reménység Szigetén tartott találkozójukon közös nyilatkozatban tettek hitet annak szükségessége mellett, hogy a határon túli magyarok külhoni állampolgárságot kaphassanak. A 2000-es romániai választás előtt Tőkés László mint az RMDSZ ügyvezető elnöke és Sógor Csaba szenátor-jelölt volt a gyülekezet vendége. A kisebbségpolitika mellett az egyházpolitika a másik olyan terület, ahol az Erdélyi Gyülekezet kezdeményezései jelentős közéleti visszhangot kaptak. Kiváltképpen igaz ez a „szektakérdésre”, melynek fontosságára Németh Géza hívta fel a figyelmet elsőként a rendszerváltás után, és az egyházi átvilágításra, amit újra és újra szorgalmaz a gyülekezet. (Forrás: http://www.erdelyigyulekezet-budapest.hu/?page_id=103)

²⁰¹ Bogdán Zsoltot először 2004-ben, Molnár Kálmán leköszönése után választották meg a Zilahi Egyházmegye esperesének, majd 2010-ben újraválasztották.